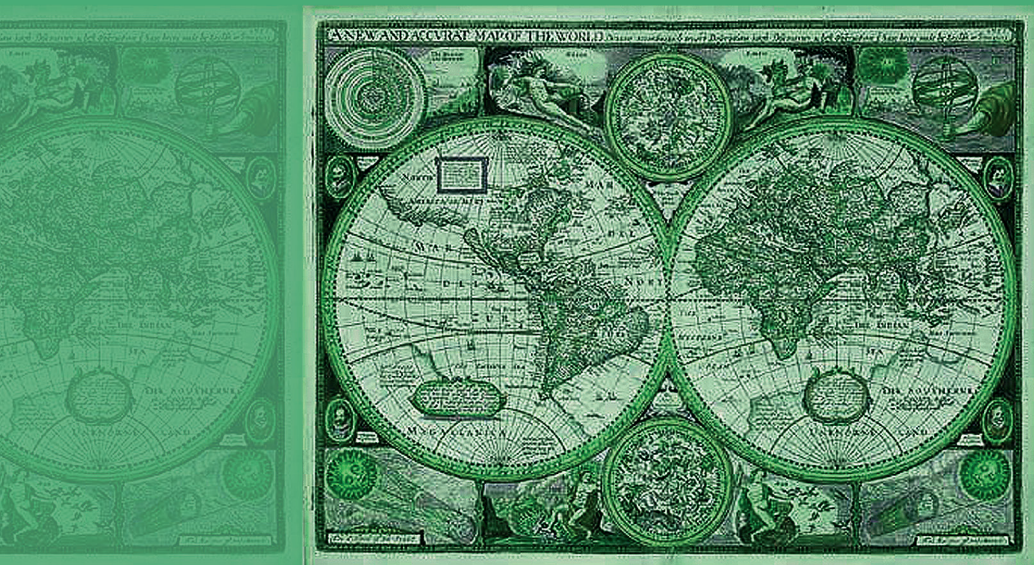

Editori
Alena Mikulášová – Miroslav Palárik

VOX DISCIPULI HISTORIAE III.

Nitra 2013

Vox discipuli historiae III.

Za jazykovú úpravu zodpovedajú autori príspevkov.

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTÓRIE

Recenzenti:

Antika:

prof. Janka Hečková, CSc.

PhDr. Emanuel Jirkal, PhD.

Stredovek a novovek:

doc. PhDr. Peter Chrastina, PhD.

doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Moderné dejiny:

doc. PhDr. Ladislav Ruman, CSc.

Mgr. Alena Mikulášová, PhD.

Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

Editori:

© Mgr. Alena Mikulášová, PhD.

© Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

© Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Obrázok na obálke:

SPEED, John. Antický svet roku 1651 – archívna nástenná mapa – replika. Populárna mapa tradičnej stredovekej kartografie. [Online]. Dostupné na internete:

http://www.mapysveta.sk/images/002631_33_NM_Svet_antik_FB.jpg

VOX DISCIPULI HISTORIAE III.

(Zborník prác študentov Katedry histórie FF UKF v Nitre)

ISBN 978-80-558-0349-4

EAN 9788055803494

Nitra 2013

Obsah

Predhovor.....	5
Zuzana SZABÓOVÁ	
Ilýrski cisári.....	9
Dávid JABLONSKÝ	
Predstava zla v staroveku	39
Martina ŠKUTOVÁ	
Christianizácia západných Slovanov pred príchodom byzantskej misie s dôrazom na územie dnešného Slovenska	57
Lukáš TKÁČ	
Slovanské osídlenie Turca v období raného stredoveku (8. stor. – začiatok 11. stor.)	85
Dominika DRÁBOVÁ	
Ošhadnica v dejinách – od najstarších čias do roku 1711	123
Lenka GABRIŠOVÁ	
Prievidza a okolie v prvých rokoch ČSR na stránkach časopisu <i>Náš kraj</i>	135
Peter KLIMANT	
Predchodcovia Slovenského múzea v Bratislave.....	157
Radovan ŠTEVULA	
Priemyselná krajina Baťovian v rokoch 1938 – 1948	183
Michal LAHKÝ	
Nemecká bojová technika v II. svetovej vojne – tanky	213
Veronika SLINČÁKOVÁ	
Invázia v auguste 1968 v spomienkach obyvateľov Slovenska	277

Predhovor

Podobne ako v predchádzajúcich rokoch, aj v akademickom roku 2011/2012 vzniklo na Katedre histórie FF UKF v Nitre niekoľko pozoruhodných študentských prác, ktoré by si zaslúžili pozornosť širšieho publika. Čitateľom sa tak dostáva do rúk v poradí tretie číslo zborníka *Vox discipuli historiae*, ktoré obsahuje príspevky počnúc antikou, cez stredovek, novovek až po dvadsiate storočie. Je potešiteľné, že sme ako zostavovatelia mohli zaradiť desať pôvodných študentských príspevkov, čo je najviac za posledné roky.

Dejiny antiky patria u študentov k populárnym témam pri písaní záverečných prác. Študentka bakalárskeho štúdia Zuzana Szabóová sa rozhodla spracovať problematiku spadajúcu do posledného obdobia existencie rímskeho impéria. Ilýrski cisári vládnucci v rokoch 268 – 285 sa pomerne úspešne pokúsili konsolidovať pomery v ríši. Na krátky čas sa im podarilo znovu obnoviť moc v okrajových oblastiach, ktoré boli čoraz častejšie napádané barbarskými kmeňmi a prekonať príznaky krízy a vnútorného rozkladu. Autorka analyzuje pomery v ríši pred nástupom prvého ilýrskeho cisára a následne rozoberá vládu jeho nasledovníkov, vrátane posledného predstaviteľa, ktorým bol Marcus Aurelius Carinus. Text vychádza z antických spisov a je konfrontovaný štúdiom odbornej literatúry v slovenskom, českom a anglickom jazyku.

Antika nadchla aj študenta bakalárskeho stupňa Dávida Jablonského. Jeho príspevok *Predstava zla v staroveku* má charakter odbornej eseje. Zvolená téma je originálna a autor k jej spracovaniu aj originálne pristupuje. Vo svojom texte sa usiluje typologizovať mytologické postavy, ktoré sa v období antiky, konkrétne v Mezopotámii, Egypte a Grécku, spájali s predstavou zla. Vybrané postavy následne čitateľovi bližšie približuje a poukazuje na ich konanie, ktoré bolo spájané so zlom. Snaží sa identifikovať spoločné znaky, ktoré sa s týmito postavami spájali. Text je čitateľsky príťažlivý a hoci podrobnejšie štúdium mytológie by autora zrejme doviedlo k iným záverom, ocenený bol najmä jeho kreatívny prístup ako aj originálny výber témy.

Študentka bakalárskeho stupňa štúdia Martina Škutová si vo svojom texte, vychádzajúcim z jej bakalárskej práce, stanovila za cieľ zmapovať stav výskumu v oblasti christianizácie západných Slovanov. Príspevok *Christianizácia západných Slovanov pred príchodom byzantskej misie s dôrazom na územie dnešného Slovenska* prehľadným spôsobom prináša informácie o aktuálnom stave vedeckého poznania o christianizácii pred príchodom Konštantína a Metoda na územie Veľkej Moravy. Autorka preštudovala literatúru historickú a čiastočne reflektuje aj literatúru

archeologickú, pričom pracovala aj s publikovanými textami dokumentov, ktoré sa vzťahujú k územiu Veľkej Moravy pred príchodom vierozvestov. Sleduje náznaky prítomnosti kresťanskej viery na tomto území už pred príchodom Slovanov až po otázku vysvätenia Pribinovho kostola v Nitre. Text je prehľadný a poskytuje dobrý informačný zdroj pre záujemcov o aktuálny stav problematiky.

Študent magisterského stupňa jednodborového štúdia histórie – Lukáš Tkáč, sústredil pozornosť na slovanské osídlenie Turca v ranom stredoveku, presnejšie v 8. – 11. storočí. Pri koncipovaní textu využíval dostupné historické, archeologické a lingvistické pramene, ako aj poznatky z geografie. Lukáš Tkáč preskúmal niekoľko desiatok archeologických výskumných správ, z ktorých na základe ďalšieho bádania vyvodzoval závery. S postupujúcim archeologickým výskumom v oblasti Turca bude možné štúdiu v budúcnosti rozširovať o nové poznatky.

Je potešiteľné, že každoročne sa medzi prácami študentov objavujú texty venované regionálnym dejinám. Tie sú v aktuálnom ročníku zastúpené hneď niekoľkými prácami. Dominika Drábová sa podujala zosumarizovať informácie o obci Oščadnica. Príspevok *Oščadnica v dejinách – od najstarších čias po rok 1711* sumarizuje informácie o dejinách kysuckej obce, ktorá sa stala svedkom mocenských a teritoriálnych bojov šľachty, ale aj protihabsburských povstaní. Text je doplnený prehľadnými mapami.

Ďalší príspevok v poradí sa venuje dejinám múzejníctva. Peter Klimant zamerail v príspevku pozornosť na pozadie založenia troch bratislavských múzeí v medzivojnovom období. Študent magisterského stupňa v tomto prípade využil poznatky nadobudnuté predchádzajúcim štúdiom muzeológie. Autor štúdie vykreslil politické podhubie kreovania Zemedelského múzea a jeho autonómnej zložky Lesníckeho a loveckého múzea. Rovnako popísal vznik a peripetie Slovenského vlastivedného múzea, ktoré sa svojou odbornou činnosťou a profiláciou dostávalo asi najviac do konfliktu s martinským Slovenským národným múzeom. Múzeá sa po roku 1938 dostali do existenčnej krízy a politickým rozhodnutím nakoniec prišlo k ich zlúčeniu do Slovenského múzea v Bratislave.

Radovana Števulu by sme už mohli označiť za „dvorného“ historika Batovian. V príspevku sleduje spomenutú obec v rokoch 1938 – 1948, pričom najväčší priestor venuje obuvníckej výrobe, ktorá bola pre Batovany typickou. Rovnako približuje peripetie, ktoré pre obec nastali po komunistickom prevrate vo februári 1948. Štúdia bola ocenená aj v rámci katedrového kola Študentskej vedeckej konferencie a umeleckej prehliadky 2012, na ktorom sa autor

umiestnil na druhom mieste. Príspevok je cenným príspevkom v dejinám obce Batovany.

Dejiny vojenstva sa v prácach študentov objavujú menej často. O to vydarenejšie vyznieva text Michala Lahkého, s ktorým sa ako študent bakalárskeho stupňa štúdia zúčastnil Študentskej vedeckej konferencie a umeleckej prehliadky v akademickom roku 2011/2012, a ktorá bola s pomedzi zúčastnených prác vyhodnotená ako najlepšia. Cieľom práce bolo zozbierať dostupné informácie o výzbroji nemeckého Wehrmachtu počas druhej svetovej vojny, konkrétne sa zamerail na tanky. Sumarizuje dostupné informácie o ich výrobe, technických parametroch, silných aj slabých stránkach, ale informácie zasadzuje aj do širších kontextov bojovej stratégie a politických rozhodnutí. Text je napísaný zrozumiteľným a príťažlivým štýlom aj pre tých čitateľov, ktorí s dejinami vojenstva a bojovej techniky nie sú bližšie oboznámení. Pre lepšie znázornenie je doplnený rozsiahlou obrazovou prílohou.

Dejiny každodennosti patria k atraktívnym témam historiografie. Svedčí o tom zvyšujúci sa počet pôvodných prác s touto tematikou, ako aj záujem čitateľskej verejnosti. Tematika každodennosti sa čoraz častejšie objavuje aj v záverečných prácach študentov. Analyzovať bežný život obyvateľov Prievidze v prvých rokoch po skončení prvej svetovej vojny si za cieľ svojho príspevku vytýčila Lenka Gabrišová. Ako napovedá názov článku, *Prievidza a okolie v prvých rokoch ČSR na stránkach časopisu Náš kraj*, za hlavný informačný zdroj si zvolila dobovú tlač. Analýzou novinových článkov sa pred čitateľom vynára farbistý život obyvateľov mesta a jeho okolia. Neobchádza ich kriminalita, nešťastia, nehody, požiare či rôzne trestné činy, dôvod na radosť či oddych poskytujú rôzne oslavy a sviatky, spoločnosť sa mení pod dojomom sociálnych zmien prvej svetovej vojny a emancipácie žien. Svoje miesto si našla móda a moderné trendy. Politické a hospodárske témy, ktoré hýbali životom republiky v tomto čase, sa nevyhli ani obyvateľom Hornej Nitry, avšak každodenný život v sebe skrýva ešte veľa iných aspektov a každodenných radostí a starostí.

Podobne aj ďalší príspevok, vychádzajúci z diplomovej práce, si za cieľ zvolil každodenný život občanov. Autorkou článku *Invázia v auguste 1968 v spomienkach obyvateľov Slovenska* je Veronika Slinčáková. Sledovala niekoľko konkrétnych dní, ktoré nasledovali po okupácii Československa 21. augusta 1968. Prostredníctvom metódy oral history rekonštruovala pocity, nálady a odozvy tejto udalosti na Slovensku. Obzvlášť zaujímavé sú tie pasáže, kde boli informátormi obyvatelia východného Slovenska, pochádzajúci predovšetkým z vidieka. Vďaka tomu sa do práce podarilo dostať regionálny kontext, nateraz bližšie v historiografii nevyužívaný. Okupácia nezasiahla len

obyvateľov miest, hoci prejavy rezistencie tu boli evidentnejšie, ale aj ľudí na vidieku. Text využíva vo veľkej miere doslovné prepisy výpovedí a poskytuje tak pestrú mozaiku názorov, postojov a spomienok na smutnú kapitolu československých dejín. Rovnako umožňuje naznačiť odlišnosti vnímania na vidieku a v meste. Hoci má použitá metóda svojich kritikov a slabosti, nachádza v odborných kruhoch stále väčšie uplatnenie.

Uverejnené štúdie vychádzajú zo študentských prác. Zastúpené sú bakalárske, diplomové, ale aj práce Študentskej vedeckej konferencie a umeleckej prehliadky. Isto im možno mnohé vyčítať, zaiste by sa dalo mnohé upraviť, doplniť, preformulovať. Pri podrobnom a dôslednom štúdiu by sa možno objavili aj drobné nepresnosti. Ako zostavovatelia sme však rezignovali na toto právo a rozhodli sme sa texty uverejniť tak, ako boli pripravené študentmi. Mladí nádejní kolegovia prejavili značné úsilie a entuziazmus pri písaní svojich prvých vedeckých textov, ktoré by mali byť ocenené.

Alena Mikulášová – Miroslav Palárik

*Zuzana SZABÓOVÁ. **Illyrian emperors.** Following article deals with the period of the crisis of Roman Empire in the third century AD. Discussed is the situation in Roman Empire and the way how the crisis was coped. Focus is given on the so-called Illyrian emperors, who reigned in the years 268 – 285 AD. Lot of attention is paid to the barbarian tribes which were threatening the empire. Main aim of the article is to introduce individual Illyrian emperors and their political and military actions. Introduced are concrete reforms which supposed to consolidate the situation in Roman empire and to restore the empire as leading power in the world.*

Keywords: Roman Empire; Third century; Crisis; Ilyricum; Roman emperors

V treťom storočí po smrti Alexandra Severa, ktorým skončila Severovská dynastia, silný stabilizujúci prvok politickej a hospodárskej situácie v Ríme, sa začali naplno prejavovať problémy impéria. Tie vyplývali z narušenia rovnováhy medzi rímskym a barbarským svetom, s následným posilňovaním vplyvu armády vo vnútroštátnych záležitostiach. Kríza sa neprejavila iba v ohrození rímskych hraníc, ale taktiež v politických, hospodárskych a sociálnych problémoch.

Oslabenie obranyschopnosti hraníc a neustále útočenie barbarov na rímske územie a jeho následné plienenie zhoršovalo životné podmienky obyvateľstva. Okrem samotných následkov vpádov barbarov a morových epidémií to malo aj dôsledky vedľajšie. Zvýšenie dôležitosti armády, ktorá bola rozmiestnená po celej ríši v podobe silných légii, spôsobilo jej vymanenie sa spod centrálnej cisárskej moci a kontroly.¹ Vojaci si už po Commodovej smrti začali uvedomovať akú silu koncentrujú vo svojich rukách a začali ju využívať vo svoj prospech. Skôr ako poslušnosťou a vernosťou k vládnuceму cisárovi boli viazaní vernosťou k svojmu veliteľovi, s ktorým strávili dlhé roky na bojisku a vo vojenských táboroch, odtrhnutí od ostatných skupín obyvateľstva. Vojaci si

¹ VALACHOVIČ, Pavol. *Stručné dejiny starovekého Ríma*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, s. 80.

často svojho veliteľa svojvoľne vyberali aj za svojho cisára, teda aj cisára celej ríše, čo následne vyvolalo občianske nepokoje a oslabovalo ríšu ešte aj zvnútra.² Oslabenie moci cisára spôsobovalo roztrieštenosť celej ríše a narušenie spojenia medzi jednotlivými provinciami navzájom a tiež so samotným Rímom. Snaha provincií osamostatniť sa a vyrábať iba pre miestny trh sa v treťom storočí prehlbovala, narušovala zabehnuté obchodné styky, ktoré sa ešte zhoršili vďaka narušeniu bezpečnosti ciest rozmanitými skupinami lupičov, ktorí sa sformovali zo skupín otrokov alebo dlžníkov, či ľudí nespokojných so svojim sociálnym statusom. Táto snaha provincií o nezávislosť vyúsťovala až do úplného odtrhnutia sa veľkých území od impéria pod samostatným riadiacim aparátom s vlastným cisárom. Z toho vyplývala potreba oficiálneho cisára kúpiť si náklonnosť ľudu, ale predovšetkým vojakov, ktorá zvyšovala výdavky cisára a tým dane, ktoré sa od vydania Caracallovho ediktu z roku 212, udeľujúcim občianstvo každému slobodnému obyvateľovi ríše, týkali vo väčšej miere väčšiny obyvateľstva.³ Navyše armáda neustále zvyšovala svoje nároky a jej nedisciplinovanosť prekročila akékoľvek dovtedy predstaviteľné hranice, vyprázdňovala štátnu pokladňu rýchlym tempom. To si aj naďalej vyžadovalo neustále zvyšovanie daní a razenie nových mincí, pričom ich akosť sa pre nedostatok zdrojov drahých kovov rapídne zhoršovala. Strácala sa dôvera v hodnotu týchto mincí a znova sa prechádzalo na naturálny spôsob hospodárenia. V týchto podmienkach sa začali naplno prejavovať nedostatky hospodárskeho systému, ktorý sa čiastočne v poľnohospodárstve začal rozpadáť v prvom storočí. Vtedy začala v dôsledku nemožnosti kontroly práce otrokov a jej následnej neefektívnosti, využívať práca slobodných chudobných roľníkov – kolónov, ktorým bohatí veľkostatkári, majitelia rozsiahlych pozemkov, časť týchto pozemkov prenajímali. Zvýšilo to síce produktivitu práce, problém bol však v tom, že kolóni museli platiť nájomné, od tretieho storočia aj časťou úrody, keďže peniaze stratili svoju hodnotu, a teda sa kolóni stále viac zadlžovali, pretože nájomné v naturáliách nebolo pevne stanovené, ale záviselo od úrody. Dlhy kolónov sa dedili z pokolenia na pokolenie, a tak na ich úkor

² BURIAN, Jan. *Římské impérium: Vrchol a proměny antické civilizace*. Praha : Svoboda, 1994, s. 120; MAŠKIN, N. A. *Dějiny starověkého Říma*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 574.

³ Išlo hlavne o nepriame poplatky, dane z dedičstva a prepustenie otroka. Povinnosť platiť túto daň mali len rímski občania. Pozri GRANT, Michael. *Římsští císařové : Životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. – 476 po Kr.* Brno : Centa, 2002, s. 136-137. Caracallov edikt mal aj negatívne dôsledky v podobe prehlbovania rozdielov medzi zámožnými a chudobnými obyvateľmi, týkajúce sa hlavne ich právneho postavenia v ríši, keďže význam rímskeho občianstva, týmto významne klesol.

veľkostatkári zveľaďovali svoj majetok a mali istú lacnú pracovnú silu.⁴ Táto zadlženosť bola len ďalšou živnou pôdou pre ďalšie občianske nepokoje v podobe menej alebo viac rozsiahlych vzbúr.

Markomanské alebo aj germánsko - sarmatské vojny sa dajú považovať za prvý náznak krízy Rímskej ríše. Ich priebeh naznačoval vzrastajúcu silu a vplyv barbarov voči impériu. Rimanov prekvapila prudkosť náporu nepriateľského vojska, ktoré bez väčších problémov preniklo až k severnej Itálii cez menej chránené územia medzi vojenskými tábormi. Commodus sa rozhodol po smrti svojho otca uzavrieť s Germánmi mier. Dokonca boli barbari po pustošivých vpádoch na Rím usadzovaní na hraničných územiach ríše. Bola im poskytnutá pôda a oni tvorili nárazníkové pásmo pri vpádoch iných kmeňov, tiež poskytovali Rimanom pomocné vojenské jednotky. Zároveň tým bol riešený problém dopĺňania počtu vojakov rímskej armády. Tu mala korene barbarizácia rímskej armády.⁵ Commodov mier síce na istý čas stabilizoval pomery v ríši, ale prenikanie barbarov do jej štruktúr dokazovalo ich silnejúci vplyv. Misky váh pomerov síl medzi Rímom a barbarikom už neboli jednoznačne naklonené na stranu impéria. Markomanské vojny znamenali zmenu rímskej zahraničnej politiky. Prešlo sa z dobývania nových území na obranu hraníc.⁶ Hoci Commodovo rozhodnutie bolo v tom období viac menej správne a pomohlo dočasne upokojiť situáciu, nutnosť vzdať sa ďalších výbojov po čase priniesla krízu hospodárskeho systému v podobe nedostatku pracovných síl, úbytku otrokov a nechoty slobodných obyvateľov pracovať na pôde v oblastiach, ktoré boli neustále pustošené v dôsledku konfliktov.⁷ Rimania sa s takýmto výsledkom konfliktu nemohli uspokojiť už zo samotnej hrdosti na postavenie Ríma ako svetovej veľmoci. Navyše, postupom času sa ukázalo, že germánske kmene sú a budú pre impérium trvalou hrozbou.⁸

Tretie storočie bolo sprevádzané neustálymi stretmi medzi barbarmi a Rimanmi a Rimania im v pozadí krízy nevedeli dostatočne čeliť. Po smrti Septimia Severa museli na Rýne čeliť germánskym kmeňom, napríklad Alamanom, ktorí po markomanských vojnách obývali juhozápadnú Germániu. Tento kmeň pravdepodobne vznikol zoskupením kmeňov z horného toku Labe

⁴ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 13; KOL. AUTOROV. *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia 1973, s. 303, heslo kolonát [Online]. Dostupné na internete:

http://olympos.cz/Antika/encyklopedie/encyklopedie_antiky.pdf Cit. dňa 20.3.2010.

⁵ BURIAN, ref. 2, s. 111-117; ČEŠKA, ref. 4, s. 11.

⁶ VALACHOVIČ, ref. 1, s. 76.

⁷ BURIAN, Jan – OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého středomoří*. Praha : Svoboda, 1984, s. 480.

⁸ HEČKOVÁ, Jana. *Rimania a Germáni na střednom Dunaji*. Nitra : UKF, 2005, s. 60.

a Svébov. Sarmati a ich kmene ohrozovali hranice v Podunajsku a celý hornogermánsky limes.⁹ Inou veľkou hrozbou v tejto oblasti od polovice tretieho storočia boli Góti, ktorí sa v. treťom storočí zjavili na dolnom Dunaji a so svojimi spojencami začali ničivé vpády do rímskych provincií. Do roku 250 sa z nich stali najnebezpečnejší protivníci ríše na severe.¹⁰ V roku 226-227 nastúpila na východe perzská dynastia Sasánovcov, ktorých zámerom bolo vyhnúť Rimánov z Ázie.¹¹ Obzvlášť veľké problémy mal aj cisár Decius (249-251), ktorý zahynul v boji s Gótmami, ktorí vyplienili trácke mesto Philippolis. V bojoch proti nim sa Deciovi a jeho vojsku pomerne darilo a chcel ich úplne zničiť, aby sa už nikdy nemohli zmobilizovať a následne zaútočiť. Jeho cieľom bolo niekde v oblasti Dunaja ich obklúčiť a tým im zahatiť cestu späť.¹² Pomôcť mu pri tom mal správca Moesie Gallus, ktorý mal však v pláne zmocniť sa vlády a využiť k tomu práve Gótovej. Realizáciu jeho plánov a následnú Deciovu smrť najpodrobnejšie opisuje Zosimos.¹³ Sextus Aurelius Victor píše o dvoch verziách smrti Decia a jeho syna: „*Deciovia prenasledovali barbarov za Dunaj a padli po dvojročnej vláde Brutovým úskokom. Mnohí však tvrdia, že smrť Deciov bola slávna. Syn vraj odvážne zápolil a padol v boji. Otec však rázne prehlásil, keď ho vojaci utešovali mnohými slovami, že stratu jedného vojaka nepovažuje za významnú. Obnovil teda boj a padol vraj tiež v tvrdom zápase.*“¹⁴ Situácia sa ešte zhoršila za Valeriana (253-260) a jeho syna Galliena (253-268). Zvlášť Gallienus musel čeliť zahraničným aj vnútorným problémom v podobe útokov na hranice ríše zo západu aj východu a odstredivým tendenciam rôznych uzurpátorov, ktorí spôsobili rozdrobenosť ríše. Za jeho vlády Rím prišiel o kontrolu významných území na západe i východe a vznikli ríše v ríši. V rokoch 259-268 Gallienus

⁹ TODD, Malcolm. *Germáni*. Praha : Lidové noviny, 1999, s. 55-56.

¹⁰ TODD, ref. 9, s. 55.

¹¹ BURIAN, ref. 2, s. 126.

¹² MEIJER, Fik. *Cisári neumírajú v posteli*. Praha : Aurora, 2008, s. 111.

¹³ „*Keď sa Deciove plány darili podľa jeho priania, Gallus sa začal zapodievať myšlienkou na prevrat a poslal k barbarom poslov s odkazom, aby sa s ním spojili k úkladom proti Deciovi. Barbari prijali jeho ponuku s radosťou. Gallus strážil breh rieky Tanais, barbari sa však rozdelili do troch skupín, z ktorých prvú rozostavili na mieste, ktoré bolo spredu chránené bažinou. Keď ich Decius veľmi mnoho zahubil, nastúpila druhá skupina, ale aj tá bola zahnaná na útek; potom sa objavil malý počet z tretej skupiny blízko bažiny. Keď dal Gallus Deciovi znamenie, aby na nepriateľov zaútočil napriek bažine, Decius postupoval dopredu, bez preskúmania terénu, uviazol však v bažine s celým svojím vojskom a zahrnutý dažďom striel zo strany nepriateľov, zahynul spoločne so svojimi vojakmi, z ktorých sa nepodarilo nikomu sa zachrániť. Tak teda skončil vynikajúci cisár Decius.*“ ZOSIMOS. *Nova historia* I, 23. In *Stesky posledního Římana*. Praha : Odeon, 1983.

¹⁴ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. Liber de Caesaribus 29, 4, 5 In *Řím po Marku Aureliovi: Kniha o cisáři*. Praha : Svoboda, 1975.

musel čeliť aj novej vlne germánskych útokov. Vynorila sa nová hrozba v podobe Frankov, ktorí obsadili Galliu a vyplienili Hispaniu, ktorej hlavné mesto Tarraco (dn. Tarragona) utrpela asi najväčšie škody. Medzitým samotnú Itáliu napadol iný germánsky kmeň, Alamani, ktorých sa Gallienovi podarilo poraziť pri Mediolane (Miláne), taktiež bol napadnutý aj pannonský limes. Tentoraz sa však cisár rozhodol problémy s Markomanmi, Kvádmi a Svébmami riešiť aj nevojenskou cestou, pridelením rímskeho územia týmto kmeňom.¹⁵ Tendencia rastu útokov germánskych kmeňov v tomto období je okrem iných dobových prameňov doložená aj dobovým autorom Sextom Aureliom Viktorom. Jeho opis zásluh cisára na riešení konfliktov je však silno podfarbený nesympatiami k cisárovi. Tvrdí, že cisár počas týchto nepokojov „...*obchádzal krčmy a hostince, priateľsky sa stýkal s kupliarmi a opilcami a oddával sa manželke Salonine, ako aj nehanebnej láske k Pipe, dcére germánskeho kráľa Attalu.*“¹⁶ Okrem útokov zvonka musel cisár riešiť aj vnútorným nepokojom v podobe snáh viacerých jeho veliteľov uchvátiť moc do svojich rúk. Najúspešnejší bol Postumus, ktorý využil Gallienovu zaneprázdnenosť v bojoch s inými uzurpátormi – Ingenniom a následne Regalianom¹⁷ – a ako veliteľ na Gallskom území využil nespokojnosť obyvateľov spôsobenú práve plienením ich územia. Pod zámienkou jej lepšej ochrany pred barbarmi, odtrhol spod správy ríše provincie Galliu, Britaniu a Hispaniu, čím vytvoril štát v štáte.¹⁸

Na východe sa taktiež odtrhlo Palmýrske kráľovstvo, ktoré síce formálne zostalo v Gallienových rukách, ale prakticky tam vládol jemu lojálny Septimus Odaenathus.¹⁹ Neskôr sa aj toto územie načas oddelilo od ríše úplne. Gallienov otec Valerianus riešil situáciu na východe. Jeho ťaženie dopadlo veľmi zle, pri obliehaní mesta Edessy bol zajatý Peržanmi a dožil v podmienkach nehodných cisára: „*Keď jeho otec (Gallienov) Valerianus viedol v Mezopotámii nerozhodnú a natahujúcu sa vojnu, bol zajatý úskokom perzského kráľa Sapora a hanebne zahynul v biednom postavení v šiestom roku svojej vlády, aj keď bol ešte v plnej*

¹⁵ GRANT, ref. 3, s. 187; HEČKOVÁ, ref. 8, s. 68.

¹⁶ SEXTUS AURELIUS VIKTOR Liber de Caesaribus 33, 6.

¹⁷ „*Zabil pri Murse Ingenua, ktorý sa zmocnil vlády a tiež Trebulliana.*“ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 8, In Eutropius a Festus. *Stručné rímske dejiny. Stručný prehľad rímskych dejín od založení mesta*. Praha: Aresta – Baset – Maitrea, 2008.

¹⁸ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 9; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. Liber de Caesaribus 33, 8.

¹⁹ FESTUS. *De breviario rerum gestarum populi Romani* In Eutropius a Festus. *Stručné dejiny Ríma. Krátky prehľad dejín rímskeho národa*. Praha : Aresta; Baset; Maitrea, 2008: „*Za Galliena napadli Peržania Mezopotámu a začali by si činiť nárok aj na Sýriu, keby Palmýrsky dekuriion Odaenatus – ako je to potupné! – nebol zhromaždil sýrskych vidiečanov a nepostavil sa im rozhodne na odpor a keby nebol uhájil našu hranicu ich porážkami.*“

sile.²⁰ Zajatím cisára zavládol v Rímskej ríši pocit bezmocnosti a zúfalstva. Medzitým sa Góti v Dolnom Podunajsku ocitli viac menej mimo dosah rímskej armády a boli tým pádom dosť úspešní. V Európe dobyli pre seba Atény a iné mestá, dosiahli aj západné pobrežie Malej Ázie – mestá Efesos a Milétos.²¹ Gallienus sa vydal na pochod, aby sa im postavil na odpor. Východné provincie, ktoré ostali napospas Peržanom mali byť znovu dobyté a chránené z jeho poverenia práve Odaenathom z Palmýry. Túto úlohu sa mu podarilo aj úspešne splniť. „*Odaenathus pripojil k oddielom, ktoré tam zostali, silné vlastné vojsko a rázne postupoval proti Saporovi, získal späť mestá, ktoré držali Peržania.*“²² Pod jeho správou sa toto územie dostalo znova pod patronát ríše, ale hneď po jeho smrti sa vlády v mene ich syna ujala jeho manželka Zenobia a začala vystupovať ako Augusta, čiže cisárovná, čím sa Palmýrske kráľovstvo oficiálne osamostatnilo. Pričleniť ho naspäť k ríši sa podarilo až ilýrskemu cisárovi Aurelianiovi.

Gallienova vláda je antickou historiografiou popísaná značne negatívne. Eutropius napríklad píše: „*Gallienus sa stal augustom v mladosti a zo začiatku vládol úspešne, potom obstojne a nakoniec katastrofálne. V mladosti totiž mnohokrát preukázal svoju statočnosť v Gallii a Illyriku a zabil pri Murse Ingenua, ktorý sa zmocnil vlády a tiež Trebelliana. Dlhو bol láskavý a vyrovnaný, potom však úplne prepadol bezbrehej zhýralosti a prestal riadiť štát z trestuhodnej neschopnosti a bezradnosti. Alani spustošili Gallie a prenikli do Itálie, vtedy bola stratená Dácia za Dunajom, ktorú kedysi pripojil Traianus, Góti spustošili Grécko, Macedóniu, Pontos i Áziu, Sarmati a Kvádi drancovali Panoniu, Germáni prenikli až do Hispánií a dobyli slávne mesto Tarraco, Parthovia zabrali Mezopotámii a začali si robiť nároky na Sýriu.*“²³ Toto negatívne zobrazenie Gallienovej vlády literárnou tradíciou môže byť podľa môjho názoru spôsobené jeho reformami a vzťahom so senátom. V rámci svojich možností a za okolností, v akých vládol, sa mu nedá uprieť snaha o konsolidáciu pomerov. Gallienus uskutočnil dôležitú reformu v oblasti armády. Spočívala v zákaze senátorom zastávať veliteľské funkcie v armáde, pričom v nej dal prednosť skúsenejším jazdcom, ktorí počas tretieho storočia získali veľmi silnú pozíciu. Stali sa pomocníkmi cisárov tohto obdobia, ktorí boli väčšinou proti - senátorsky zameraní a svoju moc opierali predovšetkým o armádu. Senátori časom prišli aj o veliteľské pozície v provinciách. Nešlo však vyslovene o politický boj, ale o potrebu efektívnejšie brániť pohraničné územia

²⁰ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. Liber de Caesaribus 32, 5.

²¹ BURIAN, ref. 2, s. 127.

²² ZOSIMOS. Nova historia 1, 39.

²³ EUTROPIUS. Breviarium ab urbe condita IX, 8.

a zlepšiť vedenie provincií, cez ktoré viedli nájazdníci svoje vpády najčastejšie. Pre tento účel zriadil mobilné útvary, ktoré boli vyčlenené z väčších légií, boli zostavené hlavne z posádok légií vo Verone a Aquileii. Tieto špeciálne vyčlenené oddiely mohli pôsobiť v prípade potreby v ktorejkoľvek časti ríše. Hlavnou základňou týchto rýchlo úderných jednotiek bolo mesto Mediolanum (dn. Miláno), ktoré ležalo v strede medzi Rímom a hranicami. Tieto oddiely tvorila ťažká opancierovaná jazda, ktorá mohla odolávať ťažkej jazde Sarmatov a hlavne Peržanov.²⁴ Týmito opatreniami zvýšil akcieschopnosť rímskej armády na ťažko predvídateľné nájazdy barbarov. Na reformu mohli potom nadviazať ilýrski cisári, ktorým sa po tridsiatich rokoch vojenskej anarchie od nástupu Maximina Thraka na post cisára podarilo urobiť opatrenia, ktoré napomohli k opätovnému upevneniu impéria.

Ďalším problémom ríše bol výber nového cisára. Právo menovať cisára si okrem iných nárokoval aj rímsky senát, ktorý presadzoval dosadzovanie svojho vlastného následníka alebo aspoň potvrdenie vybraného kandidáta predošlým cisárom.²⁵ Keďže dynastický princíp sa po skúsenostiach s tyranskou vládou Commoda stal nepopulárnym, uprednostňoval adopciu najpovolanejšieho a jemu prijateľného kandidáta na pozíciu cisára.

Armáda, ktorá si uvedomovala svoju nezastupiteľnú úlohu v udržiavaní celistvosti ríše pochopiteľne začala presadzovať svojho vlastného uchádzača. V podstate už po násilnej smrti Commoda sa post cisára stal vecou voľby jednotlivých vojenských oddielov a pri tom bolo potrebné, aby túto voľbu schválil nielen samotný senát, ale aj zvyšok vojska. Často krát sa teda stávalo, že bolo vojskom zvolených viacero cisárov naraz, čo viedlo k občianskym konfliktom, ktoré ešte zhoršovali situáciu v ríši. Svoje slovo vo výbere cisára mali aj praetoriani – telesná stráž cisára.²⁶ Veľmi dobre si uvedomovali, že je od nich rovnako závislý ako aj od armády. Napríklad v prípade uzurpácie moci si mohli vybrať (a aj si vyberali) na koho stranu sa priklonia. Na istú dobu tento úpadok zastavil Septimius Severus, ktorý založil dynastiu Severovcov. Predovšetkým za jeho vlády (193-211) nastalo vnútorné upevnenie ríše a jej ekonomický rozkvet, ktorý bol však časovo obmedzený trvaním vládnutia dynastie, ktorú založil.²⁷ Septimius bol prvým cisárom tretieho storočia, ktorý sa výrazne opieral o podporu vojska, pretože za to, že sa dostal k moci, vďačil

²⁴ BOWMAN, Alan – GARNSEY, Peter – CAMERON, Averil. Cambridge ancient history second edition volume XII. The Crisis of Empire A.D. 193-337. Cambridge : Cambridge university Press, 2008, s. 158-160. BURIAN, ref. 2, s. 128; ČEŠKA, ref. 4, s. 30; GRANT, ref. 3 s. 189.

²⁵ BURIAN, ref. 2, s. 121.

²⁶ BURIAN, ref. 2, s. 121.

²⁷ BURIAN, ref. 2, s. 122.

práve nemu. Snažil sa, aby vojsko bolo stále na jeho strane a vykonal voči nemu množstvo ústupkov. „(4) *Vojakom rozdelil značné peňažné čiastky a poskytol mnoho iných výhod, ktoré predtým nemali. (5) Ako prvý cisár im zvýšil žold, dovolil im nosiť zlaté prstene a uzavierať sobáše. To všetko sa však pokladalo za nezlučiteľné s vojenskou ukáznenosťou a rýchlou pohotovosťou vojska v boji. Severus teda prvý narušil zdravý, tvrdý spôsob života rímskych vojakov, ich schopnosť zdolávať námahu, ich poslušnosť a úctu k veliteľom, vzbudil u nich túžbu k peniazom a zvedol ich k rozdmarnosti.*“²⁸ Narastajúce sebavedomie armády sa však začalo naplno prejavovať až po jeho smrti. Počas jeho vlády si dokázal udržať autoritu a mal v nej hlavné slovo, avšak jeho nástupcovia už neboli schopní pokračovať v jeho šlapajach a vojsko získavalo čoraz väčší priestor vo vnútropolitických otázkach ríše. Posledným príslušníkom severovskej dynastie bol Alexander Severus (222 – 235). Jeho vládu ukončilo práve vojsko, na ktoré sa slepo spoliehal a doplatil hlavne na svoju nerozhodnosť v boji alebo sa vojsku znepáčil práve svojou snahou o prísne velenie. Herodianos píše o jeho snahe ukončiť vojnu s Germánmi mierovou cestou, čo spôsobovalo prietahy v boji a vojaci to vnímali ako nedostatok odvahy.²⁹ Následne si teda zvolili nového cisára a Alexandra s jeho matkou zabili vo vojenskom tábore. Slová Eutropia a Aurelia Victora však potvrdzujú druhú možnosť odklonenia sa vojska od Alexandra: „*nastúpil mladučký Aurelius Alexander, ktorého vojsko prevolalo cesarom a senát ho potvrdil ako augusta. Vypravil sa do vojny proti Peržanom a s veľkou slávou porazil ich kráľa Xerxa. Po vojsku vyžadoval veľmi prísne dodržiavanie kázně. Rozpustil dokonca celé légie, keď sa vzbúrili.*“³⁰ V podobnom duchu sa nesie aj výpoveď Sexta Aurelia o týchto udalostiach: „(2) *Aj keď bol mladý vynikal nad svoj vek nadaním a po veľkých prípravách hneď zahájil vojnu proti perzskému kráľovi Xerxovi. Keď ho na hlavu porazil, ponáhlal sa čo najrýchlejšie do Galie, ktorá bola ohrozovaná germánskymi lúpežnými nájazdmi. (3) S veľkou ráznosťou tam skrotil početné légie, ktoré sa búrili. To mu síce vo vtedajšej dobe získalo slávu, ale čoskoro sa stalo príčinou jeho smrti. (4) Vojaci sa totiž desia tak veľkej prísnosti (pre ňu tiež dostal meno Severus) a zabili ho.*“³¹

Rozpätie rokov 235 – 268 znamenalo úplný nástup armády v otázke určovania osoby cisára, ktorého odobrenie senátom bolo iba formálne alebo často žiadne. Pre toto obdobie je charakteristické blízke previazanie cisára so

²⁸HERODIANOS. *Herodiani ab excessu divi Marci* III. 4; 5. In *Řím po Marku Aureliovi*. Praha : Svoboda, 1975.

²⁹HERODIANOS. *Herodiani ab excessu divi Marci* VI, 7, 10.

³⁰EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* VIII, 23.

³¹SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 25, 2 – 4.

svojim vojskom. Prítomnosť cisára na čele vojska v najdôležitejších bojoch bola povinná. Preberal na seba riziko z prípadného neúspechu, ale aj všetky zásluhy a slávu za úspech. V tomto tkvie najväčší rozdiel medzi obdobím vojenských cisárov a ranným principátom. Od čias Augusta už cisár nevedol vojská do boja sám. Riziko a hrozbu zlyhania preniesol na druhých, na svojich veliteľov, na ktorých sa mohol spoľahnúť. Treba však podotknúť, že slávu z úspechu z veľkej časti pripisoval sebe.³² Dobrým príkladom tohto javu je dobytie Britanie za cisára Claudia. On samotný sa zúčastnil len jednej jedinej bitky, ale získal čestné meno *Britanicus*. Naopak v treťom storočí je typický práve cisár – dobrý vojvodca. Je oveľa viac spätý so svojim vojskom, je jeho súčasťou. Najlepším príkladom je hneď prvý cisár, ktorým sa začína obdobie vlády vojenských cisárov – Maximinus Thrax. „*Po Aurelovi Alexandrovi sa po prvýkrát dostal k moci radový vojak Maximinus, len z vôle vojska bez toho, aby bol schválený senátom a bez toho, aby bol sám senátorom. Cisárom ho prevolali vojaci po úspešnej vojne s Germánmi, ale keď stratil podporu svojho vojska, zavraždil ho v Aquieli Papienus zároveň s jeho synom, ešte chlapcom, s ktorým Maximinus vládol spoločne tri roky a niekoľko dní.*“³³

Obdobie vojenskej anarchie trvalo päťdesiat rokov a bolo to obdobie násilností a nestability, čo deklaruje aj počet cisárov, ktorí sa za toto pomerne krátke obdobie vystriedali vo vláde a fakt, že len dvaja z nich zahynuli prirodzenou smrťou. Medzi rokmi 31 p. n. l. a 235 n. l. vládlo v Ríme dvadsaťsedem cisárov, pričom len medzi rokmi 235 a 284 ich bolo minimálne dvadsať dva.³⁴ Nestabilita zapríčinená oslabením cisárskej moci sa prejavila v rôznych oblastiach. Krajina upadala ekonomicky i sociálne, znehodnocovali sa rímske mince, viazlo zásobovanie potravinami, na dennom poriadku boli vzbury rôznych skupín obyvateľstva a pod. Zmenou vojen z dobyvačných na obranné ubúdalo množstvo pracovných síl v podobe otrokov, čím sa začal zdôrazňovať význam výchovy detí otrokov, teda otroci začali byť spätí s domom pána omnoho viac, čo malo za následok zlepšenie ich postavenia. Do určitej miery mohli slobodne vybavovať svoje záležitosti a mohli aj zarábať peniaze k vlastnému užívaniu – *peculium*.³⁵ Tento proces bol zakotvený aj zákonmi už v dobe vlády Hadriana a Antonia Pia. Otrokom bola teda ponechávaná značná sloboda, následne sa so svojimi úsporami mohli vykúpiť, čím vzrastal počet prepustencov. Títo prepustenci boli väčšinou zruční remeselníci a časom sa

³²BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 140.

³³EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 1

³⁴BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 110.

³⁵ČEŠKA, ref. 4, s. 13.

začal strácať rozdiel medzi otrokmi a slobodným chudobným obyvateľstvom.³⁶ Tento trend nenastal len v radoch remeselníkov v mestách, ale predovšetkým na vidieku. Majitelia veľkých pozemkov začali využívať prácu skúsených nemajetných roľníkov, ktorým prenajímali časť svojej pôdy na základe zmluvy a poskytovali im formálnu ochranu ich osoby – tzv. *patrocinium*. Nájomné mali vyplácať v peniazoch, postupom času pre ich znehodnotenie sa však prešlo na naturálie v závislosti od veľkosti úrody. Slobodní nemajetní roľníci – kolóni, sa preto v dôsledku zlej úrody čím ďalej, tým viac zadlžovali, boli pod neustálym dohľadom svojich patrónov a prakticky sa dostali do postavenia podobnému otroctvu. Tieto dlhy – *reliqua colonorum* sa dokonca aj dedili, čiže veľkostatkár získaval aj vplyv nad ich rodinami.³⁷ V treťom storočí sa situácia zhoršila ešte z toho dôvodu, že bohatí veľkostatkári, pôvodom z provincií získavali na základe svojho majetku viac pozícií v senáte. Senát však strácal vplyv na menovanie cisára a po Gallienových reformách strácal možnosť realizovať sa aj vo vojsku. Začal teda pozornosť sústreďovať na zveľaďovanie svojich súkromných majetkov. Tieto veľkostatky neboli pod mestskou správou, ale mali právnu autonómiu a v dobe úpadkov miest a obchodu sa stali hospodársky veľmi významné. Právo stálo väčšinou na strane bohatých, fungovali rôzne formy úplatkárstva a slabá autorita cisárov túto situáciu len podčiarkovala. Strach z mocných v dobe najväčšej krízy silnel vo všetkých oblastiach života.³⁸ Zhoršujúca sa sociálna situácia nútila kolónov opúšťať pôdu, ku ktorej boli viazaní a stávali sa z nich takzvaní *latrones*.³⁹ Najznámejší z *latrones* bol Bulla Felix, ktorý stál na čele skupiny lupičov drancujúcich priamo samotnú Italiu a to už za vlády Severovcov.⁴⁰ Počas ich vlády sa totiž začal výrazne prehlbovať rozdiel medzi chudobnými a bohatými. Slobodní obyvatelia sa začali právne deliť na *honestiores* – vznešenejších a *humiliores* – nižšie postavení. Medzi *honestiores*, teda tých privilegovanejších patrili napríklad mestskí hodnostári, verejní činitelia, lekári, architekti atď. Tento stav sa právne naplno zakotvil po vydaní Caracallovho ediktu, keď si *honestiores* udržali predošlé práva rímskeho

³⁶ ČEŠKA, ref. 4, s. 13; MAŠKIN, ref. 2, s. 492.

³⁷ BURIAN – OLIVA, ref. 7 s. 475-480; ČEŠKA, ref. 4 s. 13; MAŠKIN, ref. 2, s. 493.

³⁸ BURIAN, – OLIVA, ref. 7, s. 475; DAHLHEIM, Werner. *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*. München : Oldenbourg, 2003, s. 68.

³⁹ „*Rimania týmto termínom označovali najrôznejšie živly, ktoré sa ocitli v konflikte s rímskou štátnou mocou... sem patrili aj ľudia, ktorí opúšťali svoje bydlisko, uchyľovali sa do neprístupných miest a odtiaľ napádali sídla magnátov, ohrozovali bezpečnosť ciest a pod.*“ *Encyklopédie antiky*, ref. 4 s. 331, pozri heslo *latrones*.

⁴⁰ BURIAN, ref. 2, s. 123.

občana a na druhej strane *humiliores* mohli byť odsúdení k oveľa tvrdším trestom ako „tí druhí“, teda tí zámožnejší.⁴¹

Ďalším javom hospodárskej krízy bolo výrazné zníženie hodnoty mincí. Počas celej existencie ríše sa pri razení mincí v rôznych pomeroch používajú tri druhy kovov: zlato, striebro a meď. V treťom storočí pomer zlata a striebra začal z dôvodu nedostatku nových zdrojov rapídne klesať, pričom váha mince zostala rovnaká. Napríklad strieborný denár, ktorý za Severovcov začal byť používaný ako základná účtovná jednotka, bol reštaurovaný na jeho pôvodnú váhu 4,6g, ale obsah striebra v ňom klesol asi na tretinu.⁴² Cisár Caracalla sa dostal do finančných problémov, ktoré vyplývali z potreby udržať si priazeň ľudu a hlavne vojska. Predovšetkým míňal na ich žold, no potreboval dostávať aj svoje kúpele, ktoré začal stavať už jeho otec Septimius Severus. Na zakrytie týchto problémov vydal novú mincu – *antoninianus*, ktorý mal nominálnu hodnotu dvoch denárov, v skutočnosti však mal hodnotu len jeden a pol denára, vážil totiž o polovicu viac a zároveň obsahoval približne rovnaké množstvo striebra ako strieborný denár.⁴³

Neustále boje tiež vyčerpávali ríšu, ale zvyšovali dôležitosť vojska, ktoré požadovalo stále vyšší žold, čo vyžadovalo nové a rýchle razenie mincí a zároveň vyplácanie časti žoldu v naturáliách (za mince sa totiž dalo kúpiť čím ďalej tým menej tovaru). Príliš časté výmeny cisára zároveň znemožňovali vykonať ucelené reformy na riešenie problémov. Za týmto účelom založil Gallienus nové mincovne v blízkosti vojenských táborov. Pravdepodobne to boli mincovne v Trieri (Trevír), túto mincovňu neskôr zabil Postumus), v Mediolane (Miláno), v Siscii (Sisak) a pravdepodobne Cyzicus v Malej Ázii.⁴⁴ Strata zdrojov drahých kovov však pretrvávala a inflácia sa v tomto období len ďalej prehlbovala.

Obdobie vlády ilýrskych cisárov 268 – 285

Rímska provincia *Ilyricum* predstavovala územie od Jadranského mora k rieke Margu (dnešná srbská Morava), od západu na východ, na juhu od *Epeiru* až k strednému Dunaju na severe, na severozápade siahla k talianskemu polostrovu *Istria*.⁴⁵ Z tejto rímskej provincie pochádzali cisári, ktorým sa v rozpätí rokov 268 – 285 podarilo čiastočne Rímsku ríšu vyvieť z obdobia krízy. Prvé kroky k opätovnej prosperite impéria, ktoré sa za doby cisára

⁴¹ *Encyklopédie antiky*, ref. 4, s. 242, pozri heslo *honestiores*. ČEŠKA, ref. 4, s. 12; GRANT, ref. 3, s. 137; MAŠKIN, ref. 2, s. 556.

⁴² BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 333.

⁴³ BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 333; GRANT, ref. 3, s. 137.

⁴⁴ WATSON, Alaric. *Aurelian and the Third Century*. London : New Fetter Lane, 1999, s. 132.

⁴⁵ *Encyklopédie antiky*, ref. 4, s. 263, pozri heslo *Ilyricum* / Ilýria.

Galliena a jeho predchodcov dostalo do nezávideniahodnej situácie, učinili práve ilýrski cisári, ktorí sa vyznačovali výbornými organizačnými a vojvodcovskými schopnosťami. Bolo potrebné, aby sa do čela ríše dostal niekto, kto má autoritu vojska, vedel stabilizovať situáciu na hraniciach a zároveň dokázal čeliť neustále hroziacim občianskym konfliktom a nepokojom. Stála pred nimi neľahká úloha, ktorá si vyžadovala ráznych mužov s autoritou, vedomých si svojich slabých a silných stránok.⁴⁶ Tieto slová najlepšie vystihujú úlohu, ktorá týchto cisárov a predovšetkým vojakov v čase ich vládnutia čakala. Títo muži boli väčšinou mužmi nízkeho pôvodu a na najvyšší post v ríši sa dopracovali vďaka svojmu vojenskému umeniu a taktiež Gallienovým reformám, ktorými umožnil vyniknúť a vypracovať sa do veliteľských funkcií, osobám naozaj vojensky zdatným bez ohľadu na ich pôvod a prihliadal aj na ich zručnosti a skúsenosti. Túto úlohu sa im však podarilo splniť len čiastočne, pretože kríza bola rozsiahla a na jej riešenie bolo treba rozsiahle reformy, ktoré si vyžadovali dostatok času. Ilýrski cisári, hoci boli dostatočne schopní, sa stali obeťami doby, do ktorej sa narodili a väčšina z nich bola zbavená moci tak, ako sa k nej dostali a to násilnou smrťou.

Claudius II. Gothicus

Celým menom Markus Aurelius Valerius Claudius vládol v rokoch 268 – 270 a jeho nástupom na trón začína éra ilýrskych cisárov. Pri hodnotení jeho vlády je potrebné sa pozerat na dobové pramene, predovšetkým na *Scriptores historiae Augustae* (ďalej SHA)⁴⁷, obzvlášť kriticky. Narodil sa okolo roku 214 pravdepodobne v Ilyricu alebo Hornej Moesii. Do veliteľských funkcií vo vojsku bol menovaný pravdepodobne už cisárom Valerianom, ale naplno sa začala Claudiova vojenská kariéra rozvíjať za panovania jeho syna Galliena. Bol účastný na potláčaní početných pokusov o uzurpáciu moci. Je možné, že mu

⁴⁶ „Zdalo sa, že jeho (rímskeho impéria – Z.S.) obnova v konsolidovaný a celistvý štátny útvar je už nemožná. A predsa sa tejto úlohy ujali energickí cisári, označení neskoršími dejepiscami podľa svojho pôvodu ako ilýrski, ktorí sa v medziach možností pokúšali upevniť cisársku moc, obnoviť jednotu a centrálnu správu ríše, znovu zaviesť poriadok do verejného života, vrátiť disciplínu do radov armády, likvidovať príčiny hospodárskych a sociálnych nepokojov a v neposlednom rade zbaviť impérium strachu pred tlakom barbarského sveta.“ BURIAN, ref. 2, s. 128.

⁴⁷ SCRIPTORES HISTORIA AUGUSTAE II. In *Portréty svetovládca II (Od Maximů po Carina)*. Praha : Svoboda, 1982. Nepresnosti v týchto životopisoch sa nájdu takmer u každého cisára. Konkrétne u cisára Claudia sa v nich uvádzajú napríklad fiktívne listy Trajana, Decia a Valeriana, aby vykreslil v ideálnom svetle vojenskú kariéru tohto cisára. V neposlednom rade sa snaží vyzdvihnúť aj inak dosť neznámy Claudiov pôvod až ku kráľom Tróje, čím sa zrejme snaží pozdvihnúť aj pôvod Constantina.

pomáhal aj v boji proti Postumovi, ktorý spôsobil odtrhnutie Gallie, Britanie a Hispanie od ríše a vyhlásil vznik takzvanej Gallskej ríše. Postumus využil cisárovu dôveru a nutnosť prenechať mu velenie v Gallii. V tejto kampani bojoval pravdepodobne spolu s Aureolom, ktorý sa neskôr sám proti Gallienovi vzbúril.⁴⁸ Samotný Aureolus však za túto zradu zaplatil až po Gallienovej smrti, keď sa chopil moci v ríši samotný Claudius.

Ten nastúpil na trón po zavraždení Galliena, ktoré prebehlo práve pri snahe vojensky sa vysporiadať s Aureliovou vzburou. Na jeho odstránení sa pravdepodobne spoluúčastnil, aj keď dobové pramene jeho podiel na sprisahaní výrazne znižujú a pripisujú ho v oveľa väčšej miere Aurelianusovi,⁴⁹ ktorý dúfal, že zaujme jeho miesto na cisárskom stolci. Musel si však počkať až do Claudiovej smrti. Dôvodom jeho čakania malo byť to, že Claudia si za svojho nástupcu vybral sám Gallienus. „*Keď totiž Gallienus spoznal podľa množstva krvi tečúcej z tak ťažkej rany, že musí zomrieť, odovzdal Klaudiovi, ktorý v hodnosti tribúna velil u Ticina ochrannému oddielu, odznaky cisárskej moci.*“⁵⁰ Každopádne, senát uvítal túto zmenu cisára s radosťou a nebyť Claudiovho naliehania, aby Galliena vyhlásili za boha, lebo práve jemu vďačí za to že je cisár, došlo by pravdepodobne aj k zabitiu Gallienových príbuzných a prívržencov. Zbožštením Galliena si naklonil Claudius na svoju stranu aj zvyšok vojska v ríši.⁵¹ Ďalším krokom k upevneniu jeho pozície bolo definitívne vyriešenie problému s Aureolom. Hoci samotný Aureolus chcel s novým cisárom vyjednávať, Claudius to odmietol a následne po tom, ako sa mu dobrovoľne vzdal, bol popravený. „*Aureolus, ktorý sa už dlhší čas vzpieral Gallienovej vláde, ihneď prostredníctvom poslov ohlasoval svoju ochotu k mieru, a keď sa*

⁴⁸ SHA, *Vita Galleni* 7, 1; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 17; WEIGEL, Richard. Claudius II Gothicus (268 – 270). In *De Imperatoribus Romanis* 19.6.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/claudgot.htm>, cit. dňa 21.9.2011.

⁴⁹ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 21. O sprisahaní proti Gallienovi zrejme pravdivejšie píše Zosimos, ktorý do čela sprisahania stavia praefekta praetoriae Heracliana a za svojho spoločníka pribral práve Claudia, ktorý podľa Zosima v tej dobe spravoval ríšu z poverenia cisára a práve preto si ho vojsko vybralo aj za jeho nástupcu. ZOSIMOS. 1, 39. K tejto verzii sa prikláňa aj Meijer, ktorý píše: „*Potom ale vypukla vzbura v jeho vlastnom tábore. Dôvod nie je úplne zrejmý, ale podľa všetkého Heraclianus, veliteľ cisárskej gardy, došiel k názoru, že lepším cisárom by bol Claudius, po Gallienovi najvyšší muž v rímskej hierarchii a človek, ktorý si ostrohy vydobyl vo vojenskej oblasti.*“ MEIJER, ref. 12, s. 117; ďalej vymenúva aj ostatných účastníkov vraždy, medzi ktorými sa nachádza aj Aurelianus.

⁵⁰ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 28.

⁵¹ GRANT, ref. 3, s. 197; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 31-32.

poddal, zabili ho vojaci z cisárovho okolia, ktorí boli na Aureola rozhnevaní pre jeho zradu.⁵²

Po odstránení všetkých hrozieb v podobe pokusov o uzurpáciu moci a občianskych nepokojov sa cisár musel začať sústrediť na vonkajšieho nepriateľa. Severnú Italiu medzičasom napadli Alamani, ktorí pravdepodobne využili oslabenie obrany hraníc v Raetii počas vnútorného konfliktu s Aureolom. Podarilo sa mu Alamanom pri jazere Benacus zahnať späť za hranice, čím si vyslúžil titul Germanicus Maximus.⁵³ Pri tomto strete vymenil cisár nespohľadných veliteľov za vojakov skúsených a seba blízkych. Takto sa do vedenia kavalérie dostal Aurelianus a pomohol cisárovi dotiahnuť boje s Alamanmi do úspešného konca.⁵⁴

Najväčšie nebezpečenstvo však ďalej predstavovali Góti, ktorí boli povzbudení predošlými úspechmi, keď dospeli až na Peloponésos a mnoho miest bolo značne poškodených. Ako napr. Korint, Olympia, Argos Sparta, Athény a iné.⁵⁵ Claudius sa rozhodol ukončiť ich nájazdy na Balkáne a v Egejskom mori a dokončil spočiatku úspešné boje Galliena v bitke pri Naissu v roku 268. Podľa Zosima Góti zozbierali príslušníkov aj iných kmeňov a nazhromaždili až 6000 lodí, na ktoré nalodili 320 000 bojovníkov, pričom totožné číslo sa uvádza aj v SHA.⁵⁶ Na obranu Egejského mora cisár vyslal pravdepodobne Tenagina Proba – miestodržiteľa Egypta. Bojovalo sa na viacerých miestach, ako napríklad pri meste Byzantion alebo Thessalonike, ale pravdepodobne rozhodujúcu porážku uštedril v roku 269 pri Naisse, kde pobil okolo 50 000 barbarov a tak si mohol ku svojmu menu začať písať prívlastok Gothicus. Ku konečnému víťazstvu dopomohol aj mor, ktorý prepukol najprv v gótskych a neskôr aj v rímskych jednotkách. „Mor, ktorý ich zachvátil, zahubil jedných v Thrákii, druhých v Makedonii... Keď potom mor zachvátil aj Rimanov, zomrelo ich vo vojsku mnoho, a jeho obeťou bol aj Claudius, muž, ktorý vynikol všetkými prednosťami, a pre ktorého jeho poddaní hlboko trúchlili.“⁵⁷ Výsledkom tejto vojny nebolo len pobitie veľkého počtu nájazdníkov a uchránenie rímskeho územia, ale impérium získalo aj veľký počet zajatcov.

⁵² ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 41.

⁵³ BURIAN – OLIVA, ref. 7, s. 478; GRANT, ref. 3, s. 198; CHLUBNÝ, Jiří. *Rozklad a zotavení (235 – 284)*. In *Antika* 15.9.2004 [Online]. Dostupné na internete: <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1605>, cit. dňa 21.9. 2011; WEIGEL, Richard. *Claudius II Gothicus (268 – 270)*. In *De Imperatoribus Romanis* 19.6.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/claudgot.htm>, cit. dňa 21.9.2011.

⁵⁴ WEIGEL, ref. 53.

⁵⁵ ČEŠKA, ref. 4, s. 20.

⁵⁶ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 42; SHA. *Vita Claudii* 6,5.

⁵⁷ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 46.

Títo zajatci boli využití na doplnenie stavov armády, obrábanie pôdy na Balkáne, alebo na výstavbu zničených ciest. Víťazstvo Claudia v roku 269 predstavovalo koniec najväčšej vlny útokov Gótov,⁵⁸ pričom táto Rimanov upozornila aj na potrebu ochrany nielen pozemných, ale aj námorných trás. Navyše, oslabenie tak silného protivníka neskôr umožňovalo sústrediť sily aj na vnútorné problémy a dalo možnosť jeho nástupcom začať s potrebnou reformáciou ríše. Završenie operácie proti Gótom však ponechal na Arelianovi, pretože sa k nemu dostali správy o tom, že ríšu napadli Jughunti, ktorí porušili mierovú dohodu a za Dunajom hľadali nové pozemky na osídlenie. Panoniou v tom istom čase napadli Vandali, preto sa im Claudius vydal naproti.⁵⁹ Vojensky zasiahnuť však už nestihol, nakoľko v roku 270 podľahol morovej nákaze.

Hoci sa cisár Claudius sústredil predovšetkým na riešenie problémov s okolitým barbarským svetom, zhoda okolností mu pomohla čiastočne vyriešiť vnútornú situáciu v ríši hlavne na západe s Gallskou ríšou. V roku 269 zomrel Postumus, jeho koniec bol tragický, ale na tú dobu vôbec nie nezvyčajný. „Zaplietol sa do hádky s Laelianom. S nemalým šťastím ho porazil, ale zahynul pri vzbure svojich vojakov, pretože im nedovolil vykradnúť majetok obyvateľstva v Mogontiaku za to, že podporovali Laeliana.“⁶⁰ Po jeho smrti sa Gallská ríša taktiež ocitla v kríze, a hoci sa jednanie s Hispaniou cisár Claudius, kvôli zaneprázdnenosti na bojisku, nezúčastnil osobne, jeho vyslanec si viedol dobre a dosiahol návrat Hispanie pod zvrchovanú moc Rímskej ríše. Následne Claudiovu moc uznala aj Britania.⁶¹

Na východe sa naopak situácia posunula v neprospech Rimanov. Zenobia, ktorá po smrti svojho manžela Odaenatha prevzala vládu v mene ich syna Vaballatha, začala realizovať svoje plány na úplné osamostatnenie Palmýry od Ríma. Rozšírila svoje územie o Antiochiu, časť Malej Ázie, rozšírila svoj vplyv až k Chalkedonu (dn. Bospor) a rozhodla sa získať pod svoju kontrolu aj Egypt.⁶² Pričom tomu opäť napomohla Claudiova zaneprázdnenosť bojmi s Gótmami. „Zatiaľ však božského Claudia zamestnávali tieto boje, začali Palmýrčania pod vedením Saby a Timagena vojnu s Egyptanmi a tí nad nimi vo vlečúcich sa bojoch zvíťazili svojou Egyptskou vytrvalosťou. (2)Ale Timagenes ukladne zabil

⁵⁸ Gótske nebezpečenstvo však trvalo aj pár nasledujúcich rokov, v dôsledku čoho sa musel neskôrší cisár Aurelianus vzdať provincie Dácia.

⁵⁹ GRANT, ref. 3, s. 198.

⁶⁰ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 8.

⁶¹ CHLUBNÝ, ref. 53. GRANT, ref. 3, s. 194-198; MAŠKIN, ref. 2, s. 571; MEIJER, ref. 12, s. 118.

⁶² KARL, Christ. *Geschichte der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*. München : Beck, 2009, s. 668; WEIGEL, ref. 53.

*Probata, veliteľa v Egypte.*⁶³ Podobne túto situáciu opisuje aj Zosimos. Podľa neho Zenobia vyslala do Egypta svojho radcu a hlavného vojvodu Zabda, pretože Egyptan Timagenes túžil po tom, aby Egyptu vládla Palmýra, ktorej 70 000 vojakov porazilo 50 000 egyptských vojakov, avšak Probus (v SHA Probat), ktorý mal za úlohu ochranu morí pred lúpežníkmi, Palmýrčanov porazil. Timagenes však využil svoju znalosť egyptského územia, úskokom Egyptanov pobil a Proba zajal. Ten vzápätí spáchal samovraždu.⁶⁴ Egypt sa teda ocitol pod správou Palmýry a Claudius už proti tomu nestihol zasiahnuť, lebo krátko na to zomrel, nakazený morom.

Claudiovým nástupcom sa napriek očakávaniu nestal Aurelianus, ale jeho brat Quintillus. Bol pravdepodobne veliteľom jednotiek pri Aquilei a následne po Claudiovej smrti bol svojimi vojakmi a senátormi, ktorí sa obávali Aurelianovej tvrdej povahy, prehlásený cisárom. Bol pravdepodobne uznaný aj ďalšími provinciami, avšak po úspešnom dokončení bojov s Gótmami vznesol svoje nároky na najvyšší post v ríši, práve Aurelianus. Quintillus sa dopustil taktickej chyby, tým že sa včas nepresunul do Ríma. Potom ako sa od neho odvrátili vlastné vojská spáchal samovraždu.⁶⁵ Eutropius sa o ňom vyjadruje nasledovne: *“Claudiov brat Quintillus, jedinečný vo svojej umiernenosti a ohľaduplnosti, takže sa dá porovnať s bratom alebo dokonca považovať za lepšieho. Senát ho jednomyselne poctil menom Augustus. Sedemnásteho dňa svojej vlády bol zavraždený.”*⁶⁶

Aurelianus

Lucius Domitius Aurelianus vládol v rokoch 270 – 275. Narodil sa asi deviateho septembra 214 alebo 215, pravdepodobne v Sirmiu (Sremska Mitrovica), alebo v provincii neskôr nazývanej Dacia ripensis. Pochádzal z chudobnej rodiny. Jeho otec bol kolón senátora Aurelia.⁶⁷ Podľa neho zrejme dostal budúci cisár svoje meno. Aurelianova matka mohla byť kňažkou boha Slnka v osade, v ktorej

⁶³ SHA, *Vita Claudii*. 11, 1-2.

⁶⁴ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 44.

⁶⁵ CHLUBNÝ Jiří. *Illyricum*. In Antika 11. 09. 2004 [Online]. Dostupné na internete: <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1507>, cit. dňa 21.9.2011; GRANT, ref. 3, s. 199-200.

⁶⁶ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 12. Jeho vláda však s najväčšou pravdepodobnosťou trvala niekoľko mesiacov. Dá sa tak usúdiť z rozsahu rozšírenia jeho mincí v ríši.

⁶⁷ KÖMER, Christian. *Aurelian (A.D. 270-275)*. In De Imperatoribus Romanis 20.7.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/aurelian.htm>, cit. dňa 20.9.2011.

Aurelianusovi rodičia žili.⁶⁸ Na najvyššiu pozíciu v ríši sa Aurelianus vypracoval rovnako ako jeho predchodca Claudius, vojenskou kariérou. Vyznačoval sa veľkým vojenským nadaním, ale o jeho začiatkoch v armáde sa vie len veľmi málo. Prešiel si postupne všetkými vojenskými pozíciami. V dobe, keď sa zúčastnil na vzbuze proti Gallienovi a jeho zavraždení, bol pravdepodobne vyšší veliteľ vojsk v severnej Itálii, kde pomáhal potlačiť vzburu Aureola proti Gallienovi.⁶⁹ Následne po Claudiovej proklamácii za cisára sa Aurelianus stal veliteľom jazdy, predtým pravdepodobne velil Dalmátskej kavalérii. Pomáhal Claudiovi aj vo vojne s Gótmami, nakoľko Claudius počas toho ako prišli správy o gótskych útokoch na Balkán, bol zamestnaný bojmi s Alamanmi. Aurelianus zatiaľ úspešne zabraňoval obliehaniu Solúna a porazil barbarské vojská v početných stretoch a nasmeroval ich do Hornej Moesie, kde sa zatiaľ stihla zhromaždiť hlavná Claudiova armáda.⁷⁰ Hneď potom ako cisár na sebe pocítil príznaky choroby prenechal boje plne na Aureliana. Takto sa dostal k moci Aurelianus, hlavný hýbatel smerom k opätovnému upevneniu moci Rímskej ríši. Kandidátom na najvyšší post v nej bol už aj v roku 268, ale bol známy svojim nekompromisným postojom v zavádzaní poriadku a disciplíny, čím si vyslúžil neoblúbenosť ako u vyšších vrstiev, tak aj strach vojakov z jeho vlády. Eutropius to vystihol jednou vetou: *“Aurelianus) schopný vojvodca, ale neschopný ovládať sám seba v krutosti.”*⁷¹ Túto jeho povahovú vlastnosť podčiarkuje skutočnosť, že nemal zľutovanie ani nad vlastnou rodinou. Dobové pramene uvádzajú, že zavraždil svojho synovca – syna svojej sestry.⁷² Znepriatelil si najmä senátorov, ktorí sa oprávnene obávali ešte väčšieho oslabenia svojich pozícií z Aurelianovej strany. Dokonca aj samotná armáda sa obávala vlády jeho železnej ruky a prehlásila za cisára radšej Claudia, po jeho smrti sa však začali prikláňať na jeho stranu. Uvedomili si zrejme, že v dobe chaosu a neustáleho ohrozenia je cisár s takýmito vojenskými skúsenosťami

⁶⁸ SHA, *Vita Aureliani* 4, 2. Ďalej sa tu opisuje ako táto kňažka predpovedá svojmu synovi – Aurelianusovi budúcnosť cisára, čomu majú nasvedčovať aj mnohé božie znamenia. Ak bola matka cisára Aureliana naozaj kňažka v chráme boha Slnka, mohlo by to vysvetľovať neskorší príklon cisára k tomuto božstvu. Mohlo to byť aj naopak a cisárovej matke mohla literárna tradícia túto funkciu kňažky prisúdiť až po jeho príklone k slnečnému božstvu. K tomuto druhému názoru sa prikláňa aj MEIJER, ref. 12, s. 121.

⁶⁹ SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 17.

⁷⁰ CLAUS, Manfred. *Die römischen Kaiser: 55 historische Portraits von Caesar bis Justinian* München : C. H. Beck, 2005, s. 246; KÖMER, ref. 67. WATSON, ref. 35, s. 44-45. O spolupráci Aureliana s Claudiovi (hlavne pri spiknutí proti Gallienovi) píše aj SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 33, 21.

⁷¹ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 13.

⁷² EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 14; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Epitome de Caesaribus* 35, 9.

a schopnosťami pre ríšu potrebný. Darilo sa mu ďalej pomerne úspešne čeliť nájazdom rôznych barbarských kmeňov, ale jeho najväčším prínosom bolo znovu zjednotenie Rímskej ríše pod ústrednou mocou cisára.⁷³

V prvom rade sa Aurelianus, podobne ako jeho predchodcovia musel zamerať na obranu hraníc, predovšetkým samotnej Italie. V prvých rokoch svojej vlády bojoval v severnej Italii proti Vandalom, Svébo, Sarmatom a Jughuntom.⁷⁴

Zosimos opisuje boje s Vandalmi a Alamanmi tak, že keď sa Aurelianus dozvedel o útoku Vandalov na Pannoniu, poslal tam poslov so správou, aby obyvateľstvo schovalo do miest potraviny, dobytok a všetko prospešné, čím mali nájazdníci obmedzené možnosti drancovania a zvyšoval sa medzi nimi hlad. Keď barbari prekročili Dunaj, odohrala sa nerozhodná bitka, ktorá sa natiahla do noci a barbari sa stiahli, pričom hneď ráno začali s Rimanmi vyjednávať o mieri.⁷⁵ Táto žiadosť o mier bola vypočutá. Votrelci dostali potravu a povolenie vrátiť sa domov, bolo to však podmienené tým, že vydajú svojich synov a ako rukojemníkov ich ponechajú na Rímskom území, plus dodajú rímskym jazdeckým zborom dvetisíc jazdcov. Päťsto z nich, však odmietlo poslúchnuť a boli pobití.⁷⁶

Počas tejto bitky s Vandalmi sa v ríši vynorila ďalšia veľká hrozba v podobe Alamanov a Jughuntov, ktorí na jeseň 271 prenikli priamo do Italie. Z toho dôvodu cisár Aurelianus nechal v Pannonii dostatočne silný oddiel a ponáhlal sa zasiahnuť voči útočníkom, ktorí mohli ohroziť priamo Rím. Obsadili Placentiu (dnešná Piacenza), kde Aurelianus utrpel porážku, čo vyvolalo v Ríme vlnu paniky. Aby bola táto hrozba odvrátená, nahliadli pontifikovia do Sybilliných kníh a boli vykonané náležité obrady na rôznych miestach. Barbari sa po svojom víťazstve presunuli k rieke Metaurus k mestu Fanum Fortunae (dnešné Fano). Po tomto presune sa začala situácia skutočne vyvíjať v prospech Rimanov, Alamani sa začali rozdrobovať a postupne boli porazení. Rozhodujúcu ranu utrhli blízko Ticina (v dnešnej Pavii). Po tomto víťazstve získal Aurelianus čestný titul Germanicus Maximus.⁷⁷

V roku 271 sa cisár musel vysporiadať s novým útokom Gótv. Situácia v Dácii sa ich nájazdmi neustále zhoršovala a táto provincia sa stala neudržateľnou. Aurelianus sa toto územie rozhodol nadobro opustiť a vyludniť.

⁷³ BURIAN, ref. 2, s. 129.

⁷⁴ KÖMER, ref. 67.

⁷⁵ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 48. Spomína útoky Skýthov, teda Gótv, ale v skutočnosti išlo o Vandalov.

⁷⁶ CLAUSS, ref. 70, s. 242; GRANT, ref. 3, s. 199-202.

⁷⁷ CLAUSS, ref. 70, s. 242; GRANT, ref. 3, s. 202; SHA, *Vita Aureliani* 18, 5-6; WATSON, ref. 44, s. 51-54.

Dôvodom bolo, že sa musel sústrediť na znovu zjednotenie Rímskej ríše a obnoviť jej moc na Západe a Východe. Vzdať sa tohto územia bolo veľmi rozumné, ale zároveň nezvyčajné a v istom zmysle slova z postavenia rímskeho cisára aj zahanbujuce. Na pravom brehu Dunaja reorganizáciou tohto územia založil dve nové provincie – Dacia Ripensis (hlavné mesto Ratiaria – dnešný Ačar) a Dacia Mediterranea (hlavné mesto Serdica – dnešná Sofia), ležali na území provincií Thracia a Moesia, teda na pravom brehu Dunaja namiesto ľavého. Vojenské tábory si však na ľavej strane Rimania udržali aj naďalej.⁷⁸ „Vzdať sa provincie Dacie, ktorú založil Traianus za Dunajom, keď stratil nádej na jej udržanie, pretože celé Illyricum i Moesia boli spustošené nepriateľskými vpádmi, a Rimanov odviezol z tamojších miest a tamojšieho vidieka do strednej Moesie a nazval ju Dáciou.“⁷⁹

Neistú situáciu na hraniciach a zamestnanosť cisára bojmi s barbarmi využili Aureliani neprijatelia na vyvolanie nepokojov v hlavnom meste. Oficiálnym iniciátorom týchto nepokojov bol správca mestskej pokladne a rímskej mincovne Felicissimus. Podľa všetkého však hlavnými podnecovateľmi boli práve senátori, ktorí uznali Aureliana s veľkou nevôľou za cisára a toto bol spôsob ako podkopať jeho autoritu. Celá kríza v hlavnom meste sa začala vzbúrou pracovníkov mincovne. Tí sa dlhé roky obohacovali znehodnocovaním razených mincí a kradnutím tých kvalitnejších, preto boli prepustení. Navyše, teraz keď sa k moci dostal Aurelianus, ktorý si predsavzal, že zavedie disciplínu nielen do armády, ale aj do všetkých oblastí života a štátnej správy, sa obávali jeho trestu. Poháňaní týmto strachom sa odhodlali k zúfalému kroku vzbúry, ticho podporovaní časťou senátorov, ktorí sa predtým postavili na stranu Quintilla.⁸⁰

Toto povstanie podľa dobových prameňov prerástlo do masových rozmerov „a zo strachu pred trestom vyvolali takú veľkú vojnu, že v stretnutí na vrchu Coeliu pobili takmer sedem tisíc vojakov.“⁸¹ Tieto čísla sú zjavne prehnané, ale isté je, že sa k povstaniu pridali aj otroci a chudobní slobodní obyvatelia. Dôvodov bolo viacero, ale najpodstatnejšia asi bola panika vyvolaná blízkosťou nájazdníkov k hlavnému mestu, na čo neboli jeho obyvatelia takmer dve storočia zvyknutí, ale cisár sa po potlačení tohto povstania snažil predísť podobným ohrozeniam Ríma výstavbou mohutných hradieb okolo hlavného mesta. Tieto hradby boli devätnásť kilometrov dlhé a ich priemerná výška

⁷⁸ BURIAN – OLIVA, ref. 7 s. 478; ČEŠKA, ref. 4, s. 20.

⁷⁹ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 15.

⁸⁰ CLAUSS, ref. 70, s. 247; GRANT, ref. 3, s. 202; KÖMER, ref. 67.

⁸¹ SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 35, 6.

presahovala sedem a pol metra.⁸² Hradby boli dokončené až za vlády cisára Proba a časť z nich stojí dodnes.

V rozpätí rokov 270 – 272 došlo aj k pokusom o uzurpáciu. „V tej istej dobe upadli do podozrenia zo spiknutia Septimius, Uranus a Domitianus a boli ihneď zatknutí a popravení.“⁸³ Domitianus bol pravdepodobne poverený porazením Macriana v roku 261 sa vzbúril hneď na začiatku Aurelianovej vlády. Septimius a Urbanus sa vzbúрили na rozhraní rokov 270 a 271, krátko na to však boli zabití.⁸⁴ V Ríme časom vznikali aj nepokoje z nedostatočného zásobenia obilím, ktoré sa zhoršilo po ovládnutí Egypta Zenobiou. Z toho dôvodu si po vyriešení pomerov na hraniciach a v hlavnom meste vytýčil hlavný cieľ znovu zjednotiť ríšu, pričom sa rozhodol začať práve východom a Palmýrskym kráľovstvom. Najvýznamnejším počinom Aureliana pri prekonávaní krízy tretieho storočia bolo ukončenie obdobia rozdrobenosti ríše, zničením Palmýrskej a Gallskej ríše.

V čase, keď sa Aurelianus vydal na tresnú výpravu voči Zenobii, bolo pod jej správou už celé egyptské územie, celý východ a značná časť malej Ázie. Zenobia, vdova po generálovi Odenathovi, vládla v mene ich spoločného syna Vaballatha. Vaballathus zdedil po otcovi tituly (kráľ a najvyšší vojenský veliteľ, čím formálne zachovával vernosť Rímu, avšak už za vlády Claudia a Quintilla začala Zenobia vydávať vlastné mince, čím oficiálne ukázala svoju skutočnú vôľu – vládnuť nezávisle na Ríme.⁸⁵ Aurelianus sa v roku 272 cítil dosť silný na vojenskú konfrontáciu s Palmýrou, k tomuto kroku ho povzbudil aj fakt, že jeho generálovi Probovi sa vzdal Egypt prakticky bez boja, podobne ako Aurelianovi takmer všetky mestá v Malej Ázii. Aurelianus si postupne podrobil Ankyru, potom Tyanu a napokon aj ďalšie mestá po Antiochii (dn. Antakija v Sýrii).⁸⁶ Tu sa odohrala prvá z dvoch najväčších bitiek o Palmýru. Po boku Zenobie bojoval jej verný vojvodca Zabdas. Palmýrčania sa v boji spoliehali na svoju ťažkú jazdu, chránenú ocelovým brnením, podporovanú lukostrelcami. Zenobia mala teda k dispozícii lepšie vyzbrojenú armádu a zároveň jej jazdci boli

⁸² EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 15; SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 35, 7; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 49.

⁸³ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 49.

⁸⁴ KÖMER, ref. 67.

⁸⁵ BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 51. „Vaballathus the imperial dignities and offices granted to Odenathus. Under their rule, he legitimately bore the Palmyrene title 'king of kings'; but that he was also called Corrector Totius Orientis and then imperator must have been the work of Zenobia.“

LONG, F. Jaquelin. *Vaballathus and Zenobia (A.D. 270-275)*. In *De Imperatoribus Romanis* 28.7.2007 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/zenobia.htm>, cit. dňa 22.9.2011.

⁸⁶ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 50.

skúsenejší v boji. Aurelianus, vedomý si tejto nevýhody, postavil pešie vojsko oddelene za riekou Orontes a svojim jazdcom dal príkaz na predstieraný útek. Palmýrski ťažkoodenci sa pustili do ich prenasledovania, ale po čase sa pod ťarchou svojho výstroja vyčerpali a boli Aurelianovým vojskom porazení.⁸⁷ Druhá bitka, takmer identická s tou pri Antiochii, sa odohrala pri Emese (dn. Homs), kde podľa dobových záznamov zasiahol do boja boh slnka – Heliobalus a vďaka tomu Rimania vyhrali.⁸⁸ Zenobia utiekla z Emesy do Palmýry, ktorú následne Aurelianus obliehal. Po dlhšom obliehaní ponúkol mestu výhodnú kapituláciu, v podobe ponechania mestských výsad a Zenobii chcel umožniť, bezpečný odchod do azylu.⁸⁹ Toto Zenobia odmietla v nádeji, že dostane podporu z Perzskej ríše, čo sa však neudialo z dôvodu dynastických problémov, ktoré v Perzii nastali po smrti kráľa Sapora, navyše sa rímskemu cisárovi podarilo už vyslané perzské oddiely získať na svoju stranu.⁹⁰ Aurelianus teda nakoniec Palmýru dobyl a Zenobia bola zajatá na úteku a predvedená pred Aureliana. Cisár ušetril mesto a rozhodol sa pre návrat do Európy, ale ešte počas cesty sa k nemu dostala správa o palmýrskej vzbure, preto sa vrátil naspäť a Palmýru bez boja obsadil a zrovnal so zemou.⁹¹ Zároveň sa vysporiadal s povstaním v Egypte, kde sa vzbúril istý Firmus sympatizujúci so Zenobiou.⁹²

Po navrátení východných provincií pod správu Ríma obrátil Aurelianus svoju pozornosť na západ, na Gallskú ríšu. Pripojenie tohto územia k Rímskej ríši stálo Aureliana oveľa menej síl než porazenie Zenobie, nakoľko vládca Gallii, Tetricus sa Aurelianovi sám vzdal. „V Gallii zvíťazil nad Tetricem na Katalaunských poliach a Tetricus mu sám vydal svoju armádu, ktorej ustavičné vzbury nemohol zvládnuť.“⁹³ Po obnovení rímskych hraníc z dôb pred cisára Galliena prijal titul RESTITVTOR ORBIS – Obnoviteľ sveta. Zjednotenie ríše a získanie východných provincií opäť pod správu Ríma, zabezpečilo stabilnejšie

⁸⁷ GIBBON, Edward. *Úpadok a zánik Rímskej ríše*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 93; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 50.

⁸⁸ SHA, *Vita Aureliani* 25, 3–5: „A keď Aurelianovi jazdci z únavy už prestávali bojovať a takmer utekali, vrátila sa im náhle sila. Ako sa neskôr ukázalo stalo sa tak božským zásahom... a Rimania dosiahli úplné víťazstvo. (4) Aurelianus sa tak zmocnil vlády na Východe, odobral sa ako víťaz do Emesy a tam vstúpil do Heliogabalovho chrámu... (5) Tam našiel spodobnenie boha, v ktorom poznal svojho pomocníka v boji.“ Tejto udalosti Aurelianus naozaj uveril, mohol to byť jeden z dôvodov, prečo sa rozhodol zaviesť kult Slnka za štátne náboženstvo.

⁸⁹ GIBBON, ref. 91, s. 94.

⁹⁰ GRANT, ref. 3, s. 204; SHA, *Vita Aureliani* 28, 2.

⁹¹ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 60–61.

⁹² KÖMER, ref. 67; SHA, *Vita Aureliani* 31, 1–3; 32, 3; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 61.

⁹³ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 13.

príjmy do štátnej pokladnice. Vďaka tomu sa cisár mohol pustiť do finančne nákladných, ale zároveň nevyhnutných reforiem.

Prvým krokom bolo pokračovanie v Gallienových reformách armády, a to tým, že zväčšil počet jazdeckých oddielov. Volali sa cataphractarii a vznikli po vzore perzskej ťažkej jazdy. Ďalším dôležitým krokom bolo tiež zriadenie pomocných jednotiek skladajúcich sa z vojakov z radov barbarov, ktorí mohli Rímu vypomáhať aj v pozícii foederatov – zmluvne viazaných partnerov.⁹⁴ Na túto politiku nadviazal aj neskorší cisár Probus.

Najvýznamnejšia Aurelianova reforma prebehla v hospodárskej oblasti. Najdôležitejšia bola peňažná reforma. Bolo treba zastaviť infláciu, ktorá sa v tej dobe stala priam nezadržateľnou. Základom bolo zavedenie dôveryhodného strieborného obeživa, čo sa mohlo naplniť vďaka obnoveniu dodávok drahých kovov z východu.

Aurelianova reforma spočívala v návrate k antonianu z čias Caracallu. Aurelianus obsahoval asi len päť percent striebra. Obsahom striebra teda starému denáru zodpovedalo asi dvadsať Aurelianových mincí, preto mali označenie XXI alebo XX.I v mincovni Siscii, (toto označenie je latinské, v gréčtine je to Κ) teda im bola priznaná ich pravá nominálna hodnota.⁹⁵ Ďalej zrušil všetky dlhy voči štátnej pokladni, čím zamedzil šíreniu udavačstva, taktiež zmenil systém prerozdelenia potravín z mesačného prídeltu obilia na každodenný prídelt chleba, soli a bravčového mäsa. Pre pravidelné zásobovanie Ríma potravinami boli kolégiá majiteľov lodí priamo podriadené cisárskej centrálnej vláde a bolo vyčistené koryto Tibera a upravené jeho brehy.⁹⁶

Zjednotenie ríše chcel Aurelianus zaviesť zavedením nového povinného náboženského kultu - kultu neporaziteľného slnka – Sol invictus. Nadväzoval tým na náboženskú politiku svojho predchodcu cisára Antonína - Elegabala, ktorý sa v Ríme snažil zaviesť kult slnečného božstva. Elegabalus dal priviesť z chrámu v Emese čierny kameň (meteorit) s názvom Sol invictus. Umiestnil ho na Palatine povýšil ho nad Jupitera a seba urobil jeho kňazom.⁹⁷ Aurelianus nemal v úmysle staré obrady predkov potlačiť, ale ich rozšíriť. Boha Slnka postavil na vrchol rímskeho pantheonu a seba ustanovil hlavným kňazom tohto nového náboženstva, v ktorom sa miešali všetky náboženské vplyvy z východu aj západu a mal pôsobiť ako tmeliaci prvok impéria. Kult slnka bol zavedený aj

⁹⁴ ČEŠKA, ref. 4, s. 30.

⁹⁵ BOWMAN – GARNSEY – CAMERON, ref. 24, s. 334-340; GRANT, ref. 3, s. 204; WATSON, ref. 44, s. 129.

⁹⁶ GRANT, ref. 3, s. 204; MAŠKIN, ref. 2, s. 572; SHA, *Vita Aureliani* 35, 2; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 61.

⁹⁷ *Encyklopédie antiky*, ref. 4, pozri heslo *solární božstva*. MEIJER, ref. 12, s. 96.

v armáde a jeho symboly boli vnesené do symboliky vojska. Kult bol za Aurelianovej vlády bohato dotovaný a chrámy zasvätené neporaziteľnému Slnku boli stavané po celej ríši, vrátane hlavného mesta.⁹⁸

Ďalej mal v pláne získať naspäť provinciu Mezopotámiiu z rúk Peržanov, avšak počas cesty na toto ťaženie bol náhle zavraždený. „*Bol zavraždený záľudnosťou svojho otroka, ktorý napodobnil jeho rukopis, vyrobil falošný zoznam mien a predložil ho niekoľkým vojenským činiteľom, Aurelianovým priateľom, akoby ich cisár chcel dať popraviť. Aby tomu zabránili, zavraždili ho uprostred starej cesty medzi Constantinopolou a Herakleiou na mieste zvanom Caenophrurium.*“⁹⁹ Aurelianus bol najúspešnejší spomedzi ilýrskych cisárov. Urobil najdôležitejšie kroky k celkovej konsolidácii Rímskej ríše, ale kvôli nečakanej smrti sa mu to nepodarilo úspešne zavrieť. Každopádne ukázal svojim nástupcom cestu ako vyvieť impérium z obdobia pretrvávajúcej krízy.

Probus

Marcus Aurelius Equitius Probus vládol v rokoch 276 – 282. Narodil sa v Sirmiu (Sremska Mitrovica) pravdepodobne v roku 232. Rovnako ako väčšina jeho predchodcov pochádzal z chudobnej rodiny.¹⁰⁰ Jeho vojenská kariéra nie je dôveryhodne zrekonštruovaná, je možné, že do armády vstúpil za cisára Valeriana, s istotou možno povedať, že patril k najvýznamnejším Aurelianovým vojenským veliteľom. Na západe bránil hranicu proti Germánom a Alamanom. Počas Tacitovej vlády slúžil na vysokých postoch v Egypte a Sýrii, kde ho po Tacitovej smrti prehlásilo jeho vojsko cisárom.¹⁰¹

Po Aurelianovej smrti trvalo pomerne dlhú dobu, kým bol zvolený jeho nástupca. Armáda bola zrejme nečakanou smrťou cisára zaskočená a senát sa taktiež neodvážil v dobe vlády vojakov jednať rýchlo a bez ich príčinenia, bolo teda vyhlásené interregnum a senát nakoniec vybral spomedzi seba

⁹⁸ DAHLHEIM, ref. 38, s. 26; GRANT, ref. 3, s. 205; KÖMER, ref. 67. SEXTUX AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 35, 7: „*Po toľkých veľkých úspechoch zriadil Aurelianus v Ríme veľkolepý chrám boha Slnka, vyzdobil ho bohatými darmi.*“ SHA, *Vita Aureliani* 35, 3: „*Zriadil kňazské hodnosti, založil chrám boha Slnka a obklopil ho mohutným stĺporadím. Stanovil tiež náklady na údržbu chrámov a peniaze na kultových pomocníkoch.*“

⁹⁹ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 15.

¹⁰⁰ Jeho otcom môže byť istý Maximus, ktorý dosiahol hodnosť tribúna. SHA, *Vita Probi* 3, 2, alebo istý záhradkár menom Dalmatius. SEXTUX AURELIUS VICTOR. *Epitome de Caesaribus* 37, 1.

¹⁰¹ GRANT, ref. 3, s. 209; MCMAHON, Robin. *Probus (276 – 282 A.D.) and Rival Claimants (Proculus, Bonosus, and Saturninus) of the 280s*. In *De Imperatoribus Romanis* 8.7.1999 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/probus.htm>, cit. dňa 30.11.2011.

sedemdesiat ročného Tacita, avšak jeho zvolenie trvalo asi pol roka.¹⁰² Zomrel krátko po svojom zvolení pri ťažení na východe. Po jeho smrti sa za cisára prehlásil jeho praefect praetorio a nevlastný brat Florianus, ktorý bol akceptovaný na západe. Na východe, konkrétne jednotkami Sýrie, Palestíny a Egypta, bol za cisára vyhlásený Probus. Bolo zrejmé, že táto situácia sa môže vyriešiť jedine priamym vojenským stretom, ktorý sa uskutočnil neďaleko Tarsu. V rozhodujúcej bitke sa naplno ukázali nevšedné Probove schopnosti v oblasti vojenstva a taktického myslenia. Probus, ktorý disponoval menším vojskom než jeho protivník, Florianovu výhodu eliminoval tým, že naťahoval čas a vyhýbal sa priamemu boju. Využil teplé letné podnebie v Tarse, na ktoré neboli Florianove vojská, skladajúce sa prevažne z európskych vojakov, vôbec zvyknuté a podliehali chorobám. Vojaci v takomto stave neboli ochotní bojovať, pridali sa na Probovu stranu a Florianus bol onedlho zavraždený.¹⁰³ Probova vláda sa niesla v mene spolupráce so senátom. Cestoval z východu do Ríma, aby si nechal potvrdiť svoju proklamáciu senátom.¹⁰⁴

Probus, taktiež musel počas celej svojej vlády bojovať proti barbarom a zabezpečovať hranice ako na východe, tak aj na západe. Najprv sa však rozhodol potrestať Aurelianových a Tacitových vrahov. Podľa Zosima tak urobil tajne pomocou ľsti, v podobe pozvania na hostinu.¹⁰⁵ Avšak ešte počas cesty do Ríma po výhre nad Florianom, zvíťazil asi v roku 277 nad Gótmí.

Potom sa musel vybrať na pomoc Gallii, ktorá sa po Postumovej smrti takmer neustále zmietala v problémoch a po Aurelianovej smrti boli Germáni ešte viac povzbudení k útoku a plieneniu. Rieku Rýn prekročili hneď tri germánske kmene súčasne: Longiovia, Alamani a Frankovia. Proti Longionom a Alamanom bojoval úspešne sám Probus a boje proti Frankom prenechal svojim generálom. Vodca Longionov Semnon a jeho syn boli dokonca Probom zajatí a po prijatí mierových podmienok barbarmi následne prepustení. Počas týchto bojov, kedy bolo oslobodených asi šesťdesiat miest, barbari museli vrátiť korisť a zajatcov a získal asi šesťnásttisíc germánskych vojakov do rímskej armády. Na upevnenie hranice na Rýne rozmiestnil na germánskom území rímskych vojakov.¹⁰⁶

¹⁰² MEIJER, ref. 12, s. 123; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 36, 1: „Konečne teda asi šiesty mesiac po Aurelianovej smrti zvolil senát za cisára Tacita.“ SHA, *Vita Taciti* 2, 6: „Ale senátori opätovne zverili záležitosť vojakom, keďže vedeli, že vojsko nesúhlasí s cisármi, ktorých vyberie senát. Toto sa opakovalo niekoľkokrát a medzitým uplynulo šesť mesiacov.“ Podľa Zosima a Zonara ho zvolilo vojsko, pozri: GRANT, ref. 3, s. 206-207.

¹⁰³ GRANT, ref. 3, s. 208; MEIJER, ref. 12, s. 123; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 64.

¹⁰⁴ GRANT, ref. 3, s. 210; MCMAHON, ref. 101; MEIJER, ref. 12, s. 123.

¹⁰⁵ ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 65.

¹⁰⁶ GRANT, ref. 3, s. 210; MCMAHON, ref. 101; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 68.

V roku 278 musel bojovať proti Burgundom a Vandalom, ktorí napadli Pannoniu, aj tieto boje dopadli priaznivo pre Rímsku ríšu, hoci barbari mali početnejšiu armádu. Tu sa opäť preukázali Probove výnimočné vojvodcovské schopnosti. Donútil provokáciou nepriateľské vojská rozdeliť sa na menšie skupiny a tie potom jednu po druhej porazil a nadiktoval im mierové podmienky. Mali vrátiť korisť a zajatcov, čo nesplnili a preto ich cisár, pri tom ako sa vracali domov, pobil a ich vodcu Igilla zajal. Tých, čo to prežili, usídlil v Británii kde im boli pridelené pozemky a pomáhali pri potlačovaní prípadných vzbúr. V Ilýriku porazil Sarmatov a na minciach sa nechal oslavovať ako RESTITVTOR ILLYRICI.¹⁰⁷ Týmito víťazstvami a budovaním nového systému pevností sa cisárovi podarilo upevniť rímske hranice na Rýne a Dunaji, vďaka čomu mohol začať sústrediť svoju pozornosť na východ.

V roku 279 potlačil vzburu Isaurov. Táto vzbura bola vlastne vzbura lupičov, ktorých vodca Lydos (alebo Palfuerius) dlho vzdoroval Rimanom zabarikádovaný v meste Cremna.¹⁰⁸ Medzitým musel Probus riešiť problémy v Egypte, ktorého južná hranica bola narušená vpádom kmeňa Blemmyov, ktorí obsadili mestá Koptos (dn. Kuft) a Ptolemais (dn. El-Manšah), ale Probus tam pomocou svojich vojvodcov obnovil rímsku zvrchovanosť.¹⁰⁹ Hoci Probus túžil po obnove provincie Mezopotámie a porážke Peržanov usúdil, že na boj s nimi potrebuje väčšie prípravy a tak s Bahranom II. uzavrel radšej mier.¹¹⁰ Uvolnil si tak ruky na riešenie vnútorných problémov v ríši a zastavenie vzbúr, ktoré sa proti nemu rozmohli. Pri návrate na západ ešte stihol usadiť v Trakii germánsky kmeň Bastarnov, ktorých si podrobil a presídlením ich uchránil od tlaku Gótovej.¹¹¹

Nielen jeho predchodcovia, ale aj Probus musel čeliť pokusom o uchvátenie moci zo strany svojich vojvodcov. Tieto vzbury sa mu darilo úspešne potláčať, ale znemožňovali vnútorné upevnenie ríše a zosilnenie centrálnej moci cisára, o ktoré sa snažil.¹¹² Došlo k trom významnejším pokusom o prevzatie moci v ríši: zo strany Saturnina, Procula a Bonosa. Saturninus sa zmocnil moci na východe, pod Probovov vládou totiž spravoval Sýriu. Túto situáciu pravdepodobne za Proba vyriešili východné légie, keď zastavili povstanie v zárodku zavraždením Saturnina.¹¹³ Na západe sa takmer súčasne vzbúrili Proculus a Bonosus. Aj pre túto vzburu sa rozhodol Probus odložiť útok na

¹⁰⁷ GRANT, ref. 3, s. 210; MCMAHON, ref. 101; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 68.

¹⁰⁸ Podrobný opis osudu Lýdia pri tejto vzbure opisuje: ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 69–70.

¹⁰⁹ GRANT, ref. 3, s. 210; SHA, *Vita Probi* 17, 3.

¹¹⁰ GRANT, ref. 3, s. 210; SHA, *Vita Probi* 17, 4; 18, 1. Nespomína sa Bahran II., ale Narseus.

¹¹¹ SHA, *Vita Probi* 18, 1; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 71.

¹¹² BURIAN – OLIVA, ref. 7, s. 479.

¹¹³ MCMAHON, ref. 101; SHA, *Vita Probi* 18, 4; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 66.

Perziu. Ich vzbura sa z Agrippiny v Gallii (dn. Kolín nad Rýnom) zrejme rozšírila až do Britannie a Hispanie. Proculus sa vzbúril za pomoci Germánov a Bonosus sa zrejme nechal prehlásiť vzdorocisárom zo strachu pred trestom, pretože jeho vinou sa Germánom podarilo vypáliť loďstvo na Rýne. Proculus bol zabitý potom ako sa vzdal Probovi a Bonosus spáchal samovraždu, pričom celú jeho rodinu Probus ušetril.¹¹⁴

Čo sa týka Probovej vnútornej politiky, nadviazal na politiku svojich predchodcov Claudia II, ale hlavne Aureliana. V prvom rade sa snažil o stabilizáciu situácie na hraniciach ríše, čo okrem úspešných bojov dosiahol aj v pokračovaní prijímania germánskych vojakov do štruktúr rímskej armády. Druhým prostriedkom ako predísť konfliktom bola kolonizácia pohraničných území vojenskými zajatcami, pretože tak či tak prvotným popudom k barbarským útokom bola ich túžba po pôde. Zároveň tým bolo vytvorené akési nárazníkové pásmo proti prípadným ďalším útokom barbarov, čím nadviazal na Marca Aurelia, ale Probus túto možnosť využíval v oveľa väčšej miere.¹¹⁵ Takisto dal Probus pre lepšiu ochranu pred barbarmi dobudovať Aurelianove hradby okolo hlavného mesta.

Dôležitým Probovým krokom bola snaha zlepšiť vojenskú disciplínu. V čase, keď sa nebojovalo, udržiaval vojsko pod kontrolou rôznymi pracovnými povinnosťami. Pomocou práce armády sa teda dopracoval k možnému riešeniu ďalšieho páľčivého problému ríše, k zlepšeniu poľnohospodárskej a celkovo hospodárskej situácie v ríši. Bažinaté územia, dovtedy absolútne nevyužívané, sa pod rukami vojakov menili na pôdu vhodnú na pestovanie. V Pannonii, v Moesii a Gallii nechal vysádzať vínnu révu a odovzdal ju do užívania domácomu obyvateľstvu. Za Proba vznikali všeobecne prospesné stavby. Napríklad v Egypte nechal vystavať a zrekonštruovať mnoho hrádzí a mostov na rieke Níl, čo malo významný dopad na zlepšenie zásobovania ríše obilím, keďže Egypt patril medzi najdôležitejšie obilnice Ríma.¹¹⁶ Vďaka prísrnemu prístupu k vojakom prišiel postupne o ich priazeň. Počas prípravy na ťaženie proti Perzskej ríši a potlačení povstania prehlásil, že už onedlho nebudú vojaci potrební. Tieto slová pochopiteľne vojsko rozhnevali a následne vojaci Proba v Sirmiu – v jeho rodisku – zavraždili. Légie v Raetii a Noricu prehlásili za cisára Cara.¹¹⁷

¹¹⁴ GRANT, ref. 3, s. 211; MCMAHON, ref. 101; SHA venuje týmto vzburám osobitnú knihu, kde sa venuje životu Firma, Saturnina, Procula a Bonosa.

¹¹⁵ BURIAN – OLIVA, ref. 7, s. 479; ČEŠKA, ref. 4, s. 31.

¹¹⁶ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 17; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 37, 3; SHA, *Vita Probi* 9, 3-4.

¹¹⁷ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 17; SEXTUS AURELIUS VIKTOR. *Liber de Caesaribus* 37, 3-4; ZOSIMOS. *Nova historia* 1, 71.

Carus

Marcus Aurelius Numerianus Carus vládol v rokoch 282 – 283. Pravdepodobne pochádzal z mesta Narbona v južnej Gallii. SHA ponúka niekoľko variánt Carovho pôvodu, pričom jedna z nich je, že pochádzal s Ilyrica, ale sám Carus chcel dokázať svoj rímsky pôvod.¹¹⁸ Za vlády Proba zastával funkciu praefecta praetorianov. K moci sa dostal vzburou proti Probovi, keď ho za cisára prehlásili vojská v Raetii a Noricu a Probus bol následne zavraždený. Niektorí autori, ako napríklad Zonaras, Ján z Antiochie a autor SHA tvrdia, že sa na vzbure nepodieľal a zdráhal sa jej, ba dokonca o nej Proba informoval. Na druhej strane sú tu autori, ktorí priamo opisujú Carovu účasť na vzbure, ako napríklad anonymný nástupca Cassia Diona.¹¹⁹ Dôležitejším je však fakt, že Probovo vojsko, vyslané proti vzbure, sa postavilo na stranu Cara a Probus bol zabitý.

Tak sa dostal na čelo ríše Carus, ktorý na rozdiel od svojho predchodcu nespolupracoval so senátom a svojich dvoch synov Carina a Numeriana vymenoval za svojich spoluvládco – caesarov. Tým, že svoje menovanie cisárom senátu len formálne oznámil v podobe akéhosi ultimáta, predznamenal svoj zámer vládnuť úplne nezávisle. Túto absolútnu moc chcel prenechať aj svojim synom, čo mohol dosiahnuť práve tým, že im venoval titul caesar. Bol to pokus o založenie vlastnej dynastie a snaha o ľahšie odovzdanie moci do rúk svojich synov po smrti. Významným dôvodom na tento krok mohla byť snaha o lepšiu kontrolu nad rozsiahlou ríšou, zmietajúcou sa v neustálych nepokojoch v podobe útokov zvonka a občianskych vojen.¹²⁰ Tento fakt si uvedomil aj neskorší cisár Diocletianus a v podstate nadviazal na Cara zriadením novej formy vlády, tetrarchie, ktorú zaviedol počas svojej vlády v roku 293.

Bezprostredne po ujatí sa vlády musel Carus čeliť útokom Sarmatov, ktorí ohrozovali Ilyricum, Thraciu, ale aj Itáliu.¹²¹ Túto hrozbu sa mu podarilo úspešne odvrátiť a mohol začať ťaženie proti Perzii. Nadviazal tým na Probove plány tesne pred jeho smrťou. Vybral sa so svojim mladším synom Numerianom

¹¹⁸ SHA, *Vita Cari* 4, 9; vďaka tejto zmienke bol literárnou tradíciou zaradený medzi ilýrskych cisárov.

¹¹⁹ LEADBETTER, Wiliam. *Carus (282-283 AD)*. In *De Imperatoribus Romanis* 11.9.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/carus.htm>; cit. dňa 30.11.2011; SHA, *Vita Car.* 6, 1: „Viem, že väčšina autorov sa dohadovala, že Probus zahynul Carovými machináciami a zaznamenal to v svojich spisoch. Takúto domnienku však neprípúšťajú ani Probove zásluhy voči Carovi, ani Carov charakter, pretože Carus mstil Probovu smrť neúprosne a dôsledne.“

¹²⁰ BURIAN – OLIVA, ref. 7, s. 479; GRANT, ref. 3, s. 212; MEIJER, ref. 12, s. 127.

¹²¹ EUTROPIUS. *Brevarium ab urbe condita* IX, 18; SHA, *Vita Cari* 4, 4.

do Mezopotámie a svojho staršieho syna Carina poveril ochranou a spravovaním západnej časti ríše.¹²²

Výprava mala za cieľ obnoviť rímsku provinciu Mezopotamii. Carus si za hlavný cieľ svojej vlády určil čo najviac poškodiť Perzskú ríšu, pričom tento zámer sa mu aj podarilo pomerne úspešne naplniť, pretože Perzská ríša sa zmiatla vo vnútorných problémoch. Šapurovi nástupcovia mali problémy dlhšiu dobu sa udržať na tróne a práve v dobe Carovej a Numerianovej výpravy bojoval o perzský trón Bahram II. so svojim bratom. Z dôvodu tohto nástupníckeho sporu prenikli Rimania do Mezopotámie takmer bez akéhokoľvek odporu. Najskôr obsadili Seleukeiu (dn. Tell Umar) a napokon prenikli až k hlavnému mestu Ktesifon. Týmto úspešným vojenským postupom získali vplyv v Mezopotámii a Armenii. Carus prijal titul Persicus Maximus.¹²³ Výprava nebola dotiahnutá do úplného konca, pretože Carus v tábore nad Tigridom nečakane zomrel.

Carus zomrel náhle a za nejasných okolností. Podľa väčšiny dobových autorov to bol zásah osudu a usmrtil ho blesk.¹²⁴ Ďalšou, pravdepodobnejšou, verziou Carovej smrti je choroba, ktorú okrem bleskov a búrky opisuje aj SHA ako príčinu jeho smrti.¹²⁵ Tretia hypotetická možnosť je, že bol zavraždený praefectom praetorianov Aperom, ktorý bol svokrom Carovho syna Numeriana. Aper sa prostredníctvom tohto vzťahu chcel prepracovať na najvyšší post v ríši. Vzhľadom na udalosti, ktoré nasledovali krátko po Carovej smrti, to nie je úplne vylúčené, ale ťažko dokázateľné. Navyše nálada v tábore bola po tak úspešnej výprave dobrá a vojsko bolo naklonené na Carovu stranu, čo dokazoval aj hladký prechod moci do rúk jeho synov ihneď po cisárovej smrti.¹²⁶

¹²² EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 18; SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 38, 2; SHA, *Vita Cari* 7, 1.

¹²³ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 18; SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 38, 3; SHA, *Vita Cari* 8, 1; BURIAN – OLIVA, ref. 7, s. 479; GRANT, ref. 3, s. 213; LEADBETTER, ref. 119.

¹²⁴ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 18: „ale zomrel v tábore nad Tigridom, zasiahnutý z vôle bohov bleskom.“ FESTUS. *De breviario rerum gestarum populi Romani* 24: „Vítazstvo cisára Cara nad Peržanmi sa zdalo nebeskému božstvu prílišné, ... Keď ako víťaz nad celým perzským národom pobýval v tábore za Tigridom, zomrel zasiahnutý bleskom.“ SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 38, 3–4: „bol spálený bleskom. (4) Niektorí tvrdia, že sa mu to stalo právom: Veštby mu totiž oznámili, že na víťaznom pochodu smie preniknúť len k zmienenému mestu (Ktesifonu); postupoval však ďalej a bol potrestaný.“

¹²⁵ SHA, *Vita Cari* 8, 3–7: „(6) Náhle sa rozľahol krik, že cisár je mŕtvy, potom zadunel desivo hrom, ktorý naplnil všetkých hrôzou. (7) V tej chvíli zapálili komorníci, ktorí plakali nad smrťou cisára jeho stan. Tak sa vynorila povest, že cisára zabil blesk, aj keď je známe, pokiaľ viem, že ho sklátila choroba.“

¹²⁶ LEADBETTER, ref. 119.

Numerianus

Marcus Aurelius Numerius Numerianus vládol v rokoch 283 – 284 ako spoluvládca najprv svojho otca Cara a neskôr staršieho brata Carina. Otec mu po nástupe na post cisára udelil titul Caesar a Princeps Iuventutis (prvý medzi mládežou). Takisto sa spolupodieľal na úspešnej výprave do Perzie a na popud svojho otca sa zúčastnil na Carovom prehlásení Imperátorom.¹²⁷

Carus dohodol Numerianov sobáš s nemenovanou dcérou praefecta pretorianov – Apera. Toto rozhodnutie zásadne ovplyvnilo nasledujúce udalosti. Numerianus totiž zjavne nebol povahovo vhodný na vedenie ríše vo vojnovom a krízovom stave. Podľa SHA bol zameraný skôr na básnictvo a rečníctvo ako na vojenstvo.¹²⁸ Po celú dobu jeho vlády po smrti otca, keď bol prehlásený augustom na východe (a tak sa spolupodieľal na vláde s Carinom, ktorý bol prehlásený za augusta na západe ešte tesne pred smrťou Cara), bol ovplyvňovaný práve svojim svokrom. Aper bojoval v Perzii po boku Cara a následne aj Numeriana, zrejme z jeho popudu sa krátko po smrti otca rozhodol Numerianus ukončiť perzské ťaženie a odísť s vojskom späť do Italie.¹²⁹ V roku 284 zastával post bežného konzula so svojim bratom a cestou domov na zastávke v Emese (dn., Homs), alebo v Antiochii (pri dn. tureckom meste Antakya) sa tešil ešte plnému zdraviu. Krátko po tejto zastávke sa začala na ňom prejavovať choroba.¹³⁰ Trpel očnou chorobou kvôli ktorej musel byť prevázaný v zakrytých nosítkach, aby si chránil oči pred slnkom a vetrom. Tieto okolnosti využil pri Nikomedii (dn. Izmit) Aper na utajenú vraždu cisára. Numerianovu smrť chcel odhaliť až v čase, kedy by sa bez väčších problémov mohol ujať moci. Tento zámer mu nevyšiel, pretože vojaci znepokojení zápachom odhalili cisárovu mŕtvolu.¹³¹ Následne prehlásili cisárom na východe Diocletiana, ktorý Apera zabil za zradu.

Carinus

Marcus Aurelius Carinus vládol v rokoch 283 – 285. Bol starším synom Cara a on ho za svojho života vyhlásil za caesara. V roku 282 bol spolu s otcom na

¹²⁷ GRANT, ref. 3, s. 216.

¹²⁸ SHA, *Vita Numeriani* 11, 1–3: „(3)Reč, ktorú zaslal senátu bola vraj tak dokonalá, že bol na jeho návrh poctený sochou, nie však ako cisár, ale ako rečník.“

¹²⁹ GRANT, ref. 3, s. 216; MEIJER, ref. 12, s. 128.

¹³⁰ LEADBETTER, Wiliam. *Numerianus (283-284 AD)*. In *De Imperatoribus Romanis* 16. 9.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/numerian.htm>, cit. dňa 30.11.2011.

¹³¹ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 18; SEXTUS AURELIUS VICTOR. *Liber de Caesaribus* 38, 6; 39, 1; SHA, *Vita Numeriani* 12, 2.

poste konzula a krátko pred smrťou ho Carus vyhlásil dokonca za augusta. Malo to slúžiť ako poistka novej dynastie a zároveň na zaistene imperiálnej prítomnosti na dvoch miestach súčasne. Podľa rozdelenia právomoci vládol na západe a po smrti jeho brata Numeriana to tak aj zostalo, pretože vojsko na východe prehlásilo cisárom Diocletiana bez Carinovho vedomia.¹³² Počas svojej vlády pokračoval v otcových bojoch proti Kvádom a Sarmatom, čo dokazuje medailón s nápisom TRIVNFVS QVADORVM.¹³³ Prelom rokov 283 a 284 strávil v Ríme, kde po druhýkrát zastával post konzula tentoraz s Numerianom. Potom sa presunul do Británie, kde z bojov z barbarmi získal tituly Britannicus a Germanicus, o ktoré sa opäť podelil s bratom.¹³⁴

Krátko na to Numerianus zomiera a Carinus musel čeliť vzbure Sabina Juliana v Pannonii. Carinus ho začiatkom roka 285 porazil, ale ešte musel čeliť oveľa nebezpečnejšej hrozbe – Diocletianovi. Obaja sokovia sa stretli v bitke pri rieke Margus, ktorá sa spočiatku vyvíjala v Carinov prospech, ale počas boja bol zabitý jedným zo svojich dôstojníkov, ktorému údajne zviazol manželku.¹³⁵ Carinova vláda je dobovými prameňmi hodnotená značne negatívne, čo je do veľkej miery ovplyvnené propagandou za doby vládnutia Diocletiana. Napríklad Eutropius tvrdí, že tvrdo trestal každého aj za malé prečiny a jeho koniec berie ako trest za túto túto nerozvážnosť.¹³⁶ Carinovou smrťou sa končí éra takzvaných ilýrskych cisárov a začína obdobie dominátu, v ktorom cisár Diocletianus zaviedol započaté reformy, čím vyviedol ríšu z krízy.

¹³² GRANT, ref. 3, s. 214; LEADBETTER, Wiliam. *Carinus (283-285 A.D.)*. In *De Imperatoribus Romanis* 11.9.2001 [Online]. Dostupné na internete: <http://www.roman-emperors.org/carinus.htm>, cit. dňa 20.9.2011.

¹³³ HEČKOVÁ, ref. 8, s. 69; LEADBETTER, ref. 130.

¹³⁴ GRANT, ref. 3, s. 214; LEADBETTER, ref. 130.

¹³⁵ GRANT, ref. 3, s. 214–215; LEADBETTER, ref. 130.

¹³⁶ EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* IX, 19: „*dal zabiť celú radu nevinných ľudí na základe krivého obvinenia, rozvracal urodzené manželstvá a priniesol skazu i svojim spolužiakom, keď si ho v posluchárni doberali nevinným žartom. Zato ho všetci nenávideli a stihol ho trest.*“ SHA, *Vita Carini* 16-19. Autor opisuje všelijaké rozmarnosti a hanebnosti, ktoré Carinus napáchal, ako napríklad: kúpaval sa výhradne v ľadovej vode, rozdával cisárske plášte hercom a pod. Dokonca, že mal až deväť manželiek a väčšinu z nich zapudil, niektoré z nich aj tehotné. ZOSIMOS. *Nova historia* I, 73. Opisuje okolnosti a dôvody Julianovho povstania a taktiež Carinovho stretnutie s Diokletianom a jeho smrť.

PREDSTAVA ZLA V STAROVEKU

Dávid JABLONSKÝ

Dávid JABLONSKÝ. Conception of an idea of evilness in the ancient time. Following article analyses divine and demonic beings that were in the ancient civilizations considered as evil, harmful or punishing characters. Chosen were three concrete areas, namely the ancient Greece, Egypt and Mesopotamia. The central point of each area is a selected list of deities and demons, enriched with their detailed descriptions, characteristics and manifestation of their negative features with the acts that underlined these features.

Keywords: Greece; Egypt; Mesopotamia; deity; demon; evilness; ancient time

Mnoho autorov skúma staroveké náboženské systémy spolu s ich postavami z panteónov len komplexne, prinášajúc tak dlhý zoznam zahrňujúci čo najväčší počet božstiev či démonov. Podávajú tým síce pestrý obraz o náboženskom cítení a zmýšľaní ľudstva, ale týmto spôsobom nepoukazujú na podobné črty a kontinuitu medzi skúmanými postavami.

Čo sa týka otázky zla, autori ju skúmajú prevažne len z monoteistickej perspektívy, a to v období stredoveku, novoveku, či moderných dejín. Ja som sa tomu chcel cielene vyhnúť a nenarúšať limity duchovných záležitostí či etických noriem monoteistického nazerania na svet. To mi poskytlo impulz k tomu, aby som sa na danú problematiku pozrel z mierne odlišného uhla pohľadu. Nevylučujem, že sa iní autori predtým mnou nepokúšali o nič podobné, ale buď som sa s takým niečím ešte nestretol alebo sa zamerali na starovek skrátka len okrajovo, aby podfarbili základy pre výskum monoteistických tendencií a tie isté rámce použili aj na starovek. Som ale presvedčený o tom, že je chyba aplikovať monoteistické limity na polyteizmus, aj keď sa v dejinnom vývoji monoteizmus stal jeho logickým vyústením. Pripúšťam, že existuje mnoho paralel medzi týmito dvoma koncepciami, ale v kľúčových bodoch majú evidentne odlišný charakter, minimálne v mnou skúmanej problematike predstavy zla.

Staroveké civilizácie pocitovali zlo podobne ako moderné ľudstvo vo viacerých aspektoch. Mňa však zaujala taká rovina, v ktorej starovekí ľudia

aplikovali svoje predstavy a myšlienky o zle do božských a démonických bytostí. Na analýzu týchto nadprirodzených postáv som ako pramene zvolil mytológie, pričom ako zdroj mi poslúžila odborná literatúra zameriavajúca sa na starovekú mytológiu. Z nespočetného množstva oblastí, civilizácií a kultúr starovekého sveta, ktoré by sa dali preskúmať, som si vybral tri geografické oblasti. Zameral som sa na staroveké Grécko, Egypt a Mezopotámiiu.

V rámci pozorovaných oblastí som sa pokúsil vymedziť taký okruh postáv, ktorý by v sebe zahŕňal obávané bytosti, ktoré ľuďom či iným nadprirodzeným jedincom ubližovali, škodili, robili im napriek, uvalili na nich rôzne formy nemoci, kliatby, zosielali na nich tresty, pohromy alebo mor. Prejavovali svoje záporné vlastnosti, ako napr. chamtivosť, žiarlivosť, škodoradosť, hnev, nenávisť, pohŕdanie, povýšenosť či neposlušnosť.

Nadprirodzené postavy, ktoré som analyzoval, sa primárne líšili svojou identitou, a to božskou a démonickou. Medzi božské bytosti z oblasti Grécka som zaradil Eris, Erínye, Héru a Nemesis. V oblasti Egypta to boli Bapef, Petbe, Sachmet a Sutech. V Mezopotámii predstavovali božské bytosti postavy ako An, Enlil, Ereškigal, Erra, Gibil, Inanna, Iškur, Lugalirra, Meslamta'ea, Nergal, Ninki a Tiamat. Reprezentantkami démonických bytostí z oblasti Grécka boli Harpye. V Egypte to boli Ad, Achu, Amemait a Denuen. V Mezopotámii sa za démonov pokladali Anzu, Ardat-lilí, Azag, Galla, Gidim, Gugalanna, Lamaštu, Lilítu, Lilú, Mámítu, Namtar, Pazúzu, Sebettu a Udug. Egyptské bytosti ako sú Amheh, Apop a Babi, som nevedel jednoznačne zaradiť ani medzi božstvá, ani medzi démonov. Môže zato fakt, že postupom času jednotlivci nabrali na význame, inokedy sa zas stali menejcennými a ich postavenie v hierarchii stúpalo alebo naopak klesalo. Je však celkom prípustný aj taký jav, že rovnakú postavu uctievali na odlišných miestach v rámci jednej kultúrnej oblasti s rozličným postavením a vážnosťou.

Ďalším poznávacím znakom popisovaných osôb bola ich podoba či výzor. Antropomorfná a zoomorfná podoba, popr. ich kombinácia predstavuje najrozšírenejšiu skupinu. Božstvá a démoni s takouto podobou sa pohybujú prevažne v pozemskej sfére. Avšak existujú bytosti, ktoré sa nepohybujú v pozemskej sfére, ale vystupujú ako chtónické božstvá, t. z. podzemné či podsvetné; vodné božstvá; alebo nebeské, t. z. astrálne, kozmické či atmosférické. Občas majú tieto sféry obrovský vplyv na ich zovňajšok. Nie je to však pravidlo. Z oblasti Grécka sa antropomorfnou podobou pýšia Héra a Nemesis. S antropomorfným výzorom kombinovaným so zoomorfnými rysmi disponujú Eris, Erínye a Harpye. V Egypte majú antropomorfnú podobu so zoomorfnými prvkami Amheh, Bapef, Sachmet a Sutech. S čisto zoomorfnou

podobou disponujú Amemait, Apop, Babi, Denuen a Petbe. Zmienky o ich podobe absentovali pri egyptských postavách Ada a Achua.

Čo sa týka Mezopotámie, štruktúra podoby postáv je mierne zložitejšia ako v Grécku či Egypte a nachádza sa tu viacero anomálií. An, Ardat-lilí, Azag, Enlil, Erra, Galla, Gibil, Gidim, Inanna, Meslamta'ea, Ninki, Sebettu a Udug nedisponovali antropomorfnou podobou alebo ich popis absentoval či nebol jednoznačný. Je však možné, že ich antropomorfné rysy sa brali ako samozrejmosť a ak sa v mýtoch správali podobne ako ľudia, mohli sa im podobať aj výzorom, akurát ich od ľudí odlišovala ich božská či démonická identita. Božstvá a démoni s antropomorfnými rysmi mali predsa v oblasti ikonografie a písomníctva dominantné postavenie.¹ S antropomorfnou podobou kombinovanou so zoomorfnými rysmi alebo čisto zoomorfnou podobou sa pýšili Anzu, Gugalanna, Lamaštu, Lilítu, Lilú, Mámítu a Pazúzu. Lugalirra a sčasti aj Namtar reprezentovali panteón ako chtónické božstvá. Iškur ako predstaviteľ atmosférických božstiev, občas ale i zobrazovaný v zoomorfnej podobe, zastupoval nebeskú sféru.

Gibil mal zaujímavé postavenie. Figuroval nielen v astrálnej či atmosférickej sfére, ale i v chtónickej. Vysvetlil som si to tak, že ako božský kováč zrejme pôsobil v podzemnej, teda chtónickej sfére. Nuž ako častý spoločník a pomocník Enkiho, Utua, Marduka, okrem iného figurujúci v skupine božstiev prírodných síl a živlov, sa mohol objavovať i v nebeskej sfére, teda v spomínanej astrálnej a atmosférickej oblasti.² Tiamat predstavuje tiež akúsi výnimku. Podľa akkadského mýtu „Enúma eliš“ primárne zosobňovala prapôvodný slaný oceán. Týmto spôsobom by sa dala prvotne považovať za akési vodné božstvo. Avšak v zmienkach, kde sa so svojou armádou vyberie pomstiť smrť svojho milovaného manžela, nie je známe, v akej konkrétnej podobe tak učiní.³ Nergal, obvykle považovaný za antropomorfné božstvo, bol známy tým, že ľuďom aj dobytku ubližoval vo svojej astrálnej podobe. Stotožňovali ho s hviezdou Salbatánu, mimochodom ekvivalentom planéty Mars, ktorej zhubná žiara vyvolávala horúčky a mor u ľudí i dobytku.⁴

V súvislosti s antropomorfnou a zoomorfnou podobou božstiev a démonov by som poznamenal, že na zlé postavy ľudia aplikovali prevažne časti tela obávaných zvierat alebo znetvorené a odpudivé ľudské rysy, aby tak vyvolali strach a odradili seba samých od zlých skutkov. V oblasti Grécka sa možno

¹ ANTALÍK, Dalibor. Pojetí božství v předhelénistické Mezopotámii. In CHLUP, Radek (ed.). *Bůh a bohové: pojetí božství v náboženských tradicích světa*. Praha : DharmaGaia, 2004, s. 9.

² PROSECKÝ, Jiří et al. *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. Praha : Libri, 2003, s. 80-81.

³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 216.

⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 160.

pozastaviť pri postavách ako sú Eris, Erínye a Harpye. Erínye, operené bytosti s netopierími krídlami a so psími hlavami s očami podliatymi krvou, mali hady namiesto vlasov.⁵ Predstavujú tak typicky odporivý charakter. Zlovestná Eris bola taktiež okrídlená⁶, podobne ako Harpye, vtáky so ženskými hlavami⁷. Motív okrídlených postáv u Grékov teda zohral veľkú rolu vo vyvolaní strachu.

V Egypte zohrali zvieracie rysy relevantnú úlohu pri vykreslení postáv, ktoré by vzbudzovali strach a rešpekt. Je užitočné pripomenúť tvory ako sú Amemait, Amheh, Apop, Babi, Bapef, Denuen, Petbe, Sachmet, Sutech. Amheha popisovali s psou tvárou a obočím človeka, inokedy ho znázorňovali s hlavou mačky, ibisa či krokodíla.⁸ Bapef bol zobrazovaný ako ľudská múmia s býčimi rohmi či ako človek s hlavou barana.⁹ Sachmet bola žena s hlavou levice, na ktorej bol stočený had.¹⁰ Pri ikonografii Sutecha dominovalo tiež akési záhadné mýtické zviera vzbudzujúce pokoru. Spájali ho s mnohými inými zvieratami, ale z radu tých nebezpečných možno ešte ako príklad uviesť krokodíla.¹¹ Pri démonke Amemait dominovali hneď tri prvky hrozivých zvierat, a to krokodíla, hrocha a leva.¹² Apopa popisovali ako obrovského hada.¹³ Babi bol zobrazovaný ako zúrivý pavián.¹⁴ Postavu Denuena zas možno pokladať za akýsi predobraz moderného draka.¹⁵ Petbe, ktorého osobe pripisovali podobu gryfa, predstavoval kombináciu viacerých zvierat, čo mu zaručovalo ohromnú silu.¹⁶ Možno teda podotknúť, že Egypťania využívali podoby nebezpečných plazov ako napr. krokodíla či hada, výzor leva, hrocha, paviána a iných obávaných zvierat, popr. ich kombinácie, aby tým symbolicky vzbudzovali rešpekt a varovali pred zlými skutkami.

V oblasti Mezopotámie by som poukázal na podobné skutočnosti u nadprirodzených osôb ako sú An, Anzu, Gugalanna, Inanna, Iškur, Lamaštu, Lilítu, Lilú, Mámítu, Namtar a Pazúzu. An bol spájaný s býkom a nosil tiaru s býčimi rohmi.¹⁷ Anzu bol orol s hlavou leva a s rozptýlenými krídlami, pričom

⁵ NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*. Praha : Libri, 2003, s. 74.

⁶ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 74.

⁷ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 89.

⁸ JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*. Praha : Libri, 2005, s. 23.

⁹ JANÁK, ref. 8, s. 43.

¹⁰ JANÁK, ref. 8, s. 151.

¹¹ JANÁK, ref. 8, s. 167.

¹² JANÁK, ref. 8, s. 21-22.

¹³ JANÁK, ref. 8, s. 30.

¹⁴ JANÁK, ref. 8, s. 41.

¹⁵ JANÁK, ref. 8, s. 50.

¹⁶ JANÁK, ref. 8, s. 136.

¹⁷ PROSECKÝ, ref. 2, s. 25.

v pazúroch držal jelene alebo iné divé zvieratá.¹⁸ Gugalanna bol samotný nebeský býk, takže personifikoval toto nebezpečné zviera.¹⁹ Bohyňa Inanna bola často zobrazovaná s rohatou tiarou.²⁰ Iškur bol občas zobrazovaný ako býk.²¹ Démonka Lamaštu bola žena s hlavou leva, s oslími zubami a ušami, orlými pazúrmí, pričom kojila psa a prasa a v rukách držala hady.²² Lilítu a Lilú boli okrídlené postavy.²³ Bohyňa Mámítu bola zobrazovaná ako žena s kozou hlavou.²⁴ Namtar mal s veľkou pravdepodobnosťou podobu škaredého muža.²⁵ Pazúzu predstavoval okrídlenú mužskú postavu s hrozivou tvárou, šupinatým telom, orlými pazúrmí, levími tlapkami a s chvostom škorpióna.²⁶ V Mezopotámii teda medzi zlými postavami dominovali prvky krídiel, spojitost s postavou býka, znetvorené tváre a súvis s obávanými zvieratami.

Chcel by som poukázať na jednotlivé paralely medzi postavami z Grécka, Egypta i Mezopotámie. Stojí za zmienku posvietiť si na fenomén okrídlených postáv, s ktorými som sa stretol tak ako pri Grécku (Eris, Erínye, Harpye), tak i v Mezopotámii (Anzu, Lilítu, Lilú, Pazúzu). Ďalším spoločným znakom bola akási kontinuita s postavou býka. Jeho rohy sa využili pri popise egyptského Bapefa i mezopotámskeho Ana a bohyne Inanny. Gugalanna a sčasti aj Iškur sa pýšili s celistvým telom býka. Egyptská Amemait a Sachmet a mezopotámski démoni Anzu, Pazúzu a démonka Lamaštu mali časti tela prepožičané od leva.

Podoba týchto božských a démonických bytostí z hľadiska ich výzoru a samozrejme i miery zla, ktorú prejavovali, môže byť ovplyvnená tým, že sa kultúry odlišných civilizácií v dejinnom vývoji postupne ovplyvňovali, čím bytosti nadobudli podobné črty, vlastnosti a atribúty. Nevylučujem však, že ak by ľudia spozorovali podobné nežiaduce škodlivé úkazy, pohromy, mor alebo by hľadali podstatu či príčiny zla, hriechu a trestov, na dvoch odlišných od seba izolovaných miestach, mohli by ich rovnako pripisovať negatívnym postavám podobného hrozivého výzoru bez toho, aby sa tieto dve civilizácie stretli, keďže sa ich tieto javy týkali nežiaduco.

Kategórie, ktoré som umelo vytvoril pre lepšiu orientáciu a diferenciaciu medzi zlými postavami, splnili svoj cieľ. Nad jednotlivými bytosťami som sa občas dlhšie pozastavil, aby som ich správne zaradil, ale ich popisy jasne

¹⁸ PROSECKÝ, ref. 2, s. 30.

¹⁹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 159-160.

²⁰ PROSECKÝ, ref. 2, s. 99.

²¹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 107.

²² PROSECKÝ, ref. 2, s. 125.

²³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 129.

²⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 133.

²⁵ PROSECKÝ, ref. 2, s. 123.

²⁶ PROSECKÝ, ref. 2, s. 190.

svedčili o ich charaktere. Prvú skupinu tvorili také bytosti, ktoré mali prvotne zlý zámer. Ublížovali zámerne, občas pre vlastné potešenie. Nekonali v súlade s božským poriadkom a akosi postrádali pozitívne skutky. Ich činy by teda boli ťažko obhájitelné. Z oblasti Grécka som sem zaradil Eris, bohyňu, ktorá na bojovom poli vnášala nenávisť medzi súperov a okrem iného vyvolala obrovský rozruch na svadbe Pélea a Téthys,²⁷ a Harpye, ktoré s veľkou obľubou unášali nevinných ľudí.²⁸ Okrem nich egyptské postavy ako sú Ad, Reov nepriateľ a hrozba pre božský poriadok,²⁹ Achu, zosielajúci na ľudí rôzne nepríjemnosti,³⁰ Apop, nositeľ zla a nepriateľ božstiev i ľudstva,³¹ a Denuen, hrozba pre božstvá i nebožtíkov.³² Podobne som sem začlenil postavy z mezopotámskej oblasti, a to bytosti ako sú Ardat-lilí, démon napádajúci ľudí,³³ Azag, zapríčiňujúci rôzne choroby,³⁴ Erra, boh zhubných chorôb poznačený chamtivou túžbou po Mardukovom tróne,³⁵ Galla, nemilosrdný zabijak ľudí,³⁶ Gidim, vyvolávajúci u ľudí rôzne choroby a psychické poruchy,³⁷ Lamaštu, démonka ubližujúca tehotným ženám a novorodeniatkam,³⁸ Lilítu, démon ubližujúci ľuďom³⁹ podobne ako Lilú.⁴⁰ Všetky osoby spája vlastnosť, že ľuďom či iným božstvám a démonom ubližujú bezdôvodne a bezcitne. Nemajú na to relevantný dôvod, ktorý by ospravedlnil ich kruté a podlé činy.

Druhú skupinu zastupovali trestajúce, ochranné či strážne božstvá alebo skupiny démonov. Ich kroky prebiehali v súlade s božským poriadkom a dotknuté osoby si svoje tresty zaslúžili. Praktiky alebo spôsoby, ktoré využívali, mi pripadali občas kruté a ľuďom naháňali strach. Mali pred nimi evidentný rešpekt. Patria sem grécke Erínye, bohyne trestajúce hlavne prehrešky v rodine,⁴¹ Nemesis, trestajúca pýchu, domýšľavosť a násilnosť,⁴² egyptská Amemait, obávaná postava posmrtného súdu, pozerajúca srdce

²⁷ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 74.

²⁸ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 89.

²⁹ JANÁK, ref. 8, s. 17.

³⁰ JANÁK, ref. 8, s. 20.

³¹ JANÁK, ref. 8, s. 30.

³² JANÁK, ref. 8, s. 50.

³³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 129.

³⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 40.

³⁵ PROSECKÝ, ref. 2, s. 76-77.

³⁶ PROSECKÝ, ref. 2, s. 79.

³⁷ PROSECKÝ, ref. 2, s. 81.

³⁸ PROSECKÝ, ref. 2, s. 125.

³⁹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 129.

⁴⁰ PROSECKÝ, ref. 2, s. 129.

⁴¹ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 73.

⁴² NEŠKUDLA, ref. 5, s. 156.

nebožtíka, nežijúceho v súlade s božským poriadkom,⁴³ Amheh, hrozivá postava z posmrtného súdu spájaná so záhubou zatratených,⁴⁴ Babi, ktorého zúrivosť je podobne zameraná voči zatrateným a nesprávnym ľuďom,⁴⁵ Bapef, rovnako trestajúci zatratených,⁴⁶ a Petbe, personifikácia princípu spravodlivej odplaty.⁴⁷ Podobne je to i mezopotámsky Gugalanna, trestajúci nebeský býk,⁴⁸ Iškur, trestajúci pomocou ničivých prírodných pohrôm,⁴⁹ Lugalirra, strážne božstvo strážiace podsvetné brány a vchody do príbytkov,⁵⁰ Mámítu, personifikácia prísahy a trestu za jej porušenie,⁵¹ Meslamta'ea, strážny boh podsvetia a príbytkov podobne ako Lugalirra,⁵² Namtar, démon oznamujúci ľuďom koniec ich života,⁵³ a Ninki, trestajúca bohyňa, posielajúca jedovaté hady proti svojim nepriateľom.⁵⁴ Postavy v tejto kategórii majú jasné poslanstvo, udeľujú tresty osobám, ktoré si to zaslúžia. Zaručujú ochranu proti chaosu na zabezpečenie božského poriadku a držia svoju strážnu ruku nad chodom udalostí. Napriek občasnej krutosti a miery trestu konajú v súlade so zákonmi, pravidlami a ich hnev nie je bezcieľny a slepý. Vďaka tomu sa ich činy dajú obhájiť v správnom svetle.

V tretej kategórii figurovali postavy, ktoré disponovali zlými vlastnosťami, škodili jednotlivcom či masám ľudí, ale na druhej strane im je možné pripísať aj rad dobrých činov. Zlé skutky to samozrejme neospravedlňovalo, ale v akomsi morálnom rebríčku ich to predsa len posunulo vyššie, než absolútne záporné bytosti z prvej skupiny. Preto by to bola fatálna chyba radiť ich do jednej skupiny s jedincami z prvej kategórie. Ako reprezentantka z oblasti Grécka tu vystupuje Héra, bohyňa, ktorá na jednej strane ľuďom pomáha a predstavuje symbol plodnosti a ochrany, no na druhej strane kruto trestá milienky a synov svojho manžela Dia.⁵⁵ Z Egyptu je to Sachmet, ochrankyňa a liečiteľka, ale zároveň príčina rôznych rán vo forme nemocí,⁵⁶ Sutech, zosobnený neporiadok, zmätok a chaos, Hórov a Usirov nepriateľ, no zároveň Reov pomocník

⁴³ JANÁK, ref. 8, s. 21.

⁴⁴ JANÁK, ref. 8, s. 23.

⁴⁵ JANÁK, ref. 8, s. 41.

⁴⁶ JANÁK, ref. 8, s. 42-43.

⁴⁷ JANÁK, ref. 8, s. 136.

⁴⁸ PROSECKÝ, ref. 2, s. 159-160.

⁴⁹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 107.

⁵⁰ PROSECKÝ, ref. 2, s. 132.

⁵¹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 133.

⁵² PROSECKÝ, ref. 2, s. 132.

⁵³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 153.

⁵⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 175.

⁵⁵ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98.

⁵⁶ JANÁK, ref. 8, s. 150.

a premožiteľ Apopa,⁵⁷ mezopotámsky An, najvyššie božstvo a vládca nebies, ktorý sa ale chová nepriateľsky voči uruckým hrdinom a vyžaduje smrť Gilgameša,⁵⁸ Anzu, pôvodne dobrotivá pozitívna bytosť, ktorá však časom nabrala negatívne rysy a ukradnutím tabuliek osudu zapríčiní narušenie božského poriadku,⁵⁹ Enlil, podľa jednotlivých mýtov stvoriteľ sveta určujúci osudy ľudí, predseda bohov, na druhej strane príčina sucha, moru a potôp a osoba, ktorá sa dopustila ťažkého zločinu pri znásilnení mladej bohyne Ninlil,⁶⁰ Ereškigal, podsvetná bohyňa, ktorá potrestá svoju sestru Inannu po tom, čo ju chce zbaviť vlády nad podsvetím,⁶¹ Gibil, na jednej strane pracovitý božský kováč pomáhajúci ľuďom i božstvám, no na opačnej strane príčina mnohých požiarov a sucha,⁶² Inanna, občas dobrotivá bohyňa, inokedy kruto trestajúca napr. osobu Gilgameša, rod starenky Bilulu či osobu Šukalletudu,⁶³ Nergal, boh podsvetia, ktorý občas ľuďom ubližuje svojou zhubnou žiarou,⁶⁴ Pazúzu, nositeľ rôznych chorôb, no naopak ochrana proti škodlivej démonke Lamaštu,⁶⁵ Sebettu, akési zoskupenie siedmich zlých bohov, ktoré v jednotlivých textoch vystupuje aj ako zoskupenie siedmich dobrých bohov,⁶⁶ Tiamat, personifikácia prapôvodného slaného oceánu, bohyňa ktorá sa časom dostane do konfliktu s bohmi, v dôsledku čoho zomiera jej manžel a na popud toho sa rozhodne vypomstiť určitej skupine bohov,⁶⁷ a Udug, neutrálna démonická bytosť, ktorá časom nabrala negatívne rysy.⁶⁸ Vlastnosti a skutky bytostí zaradených do tejto skupiny jasne poukazujú na ich dobrú, ale i na zlú stránku, vďaka ktorej som im vytvoril osobitnú kategóriu a zahrnul ich do tohto príspevku. Mnoho týchto postáv nabralo negatívne črty len po určitom čase v dôsledku zmeny kultu. Každopádne sa mýty vyrovnali aj s týmto javom a kolektívne uvádzali ich dobré i zlé skutky.

⁵⁷ JANÁK, ref. 8, s. 21.

⁵⁸ PROSECKÝ, ref. 2, s. 25-27.

⁵⁹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 30-31.

⁶⁰ PROSECKÝ, ref. 2, s. 68-70.

⁶¹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 75-76.

⁶² PROSECKÝ, ref. 2, s. 80-81.

⁶³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 97-103.

⁶⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 160-162.

⁶⁵ PROSECKÝ, ref. 2, s. 190.

⁶⁶ PROSECKÝ, ref. 2, s. 200.

⁶⁷ PROSECKÝ, ref. 2, s. 216.

⁶⁸ PROSECKÝ, ref. 2, s. 217.

Vybrané bytosti zo sféry zla – Grécko

Harpye

Harpye boli démonické bytosti z generácie predolympských bohov a unášali ľudí. Ich otcom bol Thaumás a matkou Elektra. Spočiatku boli dve, Aelló (Búrka) a Ókypeté (Rýchloletka), neskôr k nim pribudla aj Kelainó (Temnota). Ich sestrou bola Iris, ktorá medzi bohmi zastávala funkciu posolkyne. Z manželstva Harpyí so Zefyrom sa narodil pár veterných koní a Dioskúri. Harpye sa zobrazovali ako napoly ženy a napoly vtáky s ostrými pazúrami. Najčastejšie sa objavovali na hrobch mŕtvych, odkiaľ ich po kúskoch odnášali.⁶⁹

Vo forme prudkej víchrice ukradli osirelé dievčatá, Pandareove dcéry, o ktoré sa po strate rodičov starala Afroditá. Harpye po únose odovzdali dievčatá do moci Erínyí.⁷⁰ Slepého thráckeho Fínea, pôsobiaceho ako veštec, trestali tým, že mu ukradli všetko jedlo. Na mieste zanechané zvyšky pokrmu mu znečistili. Harpye definitívne zakotvili na Stofadských ostrovoch v Iónskom mori po tom, čo ich tam zahnali vetry Kalais a Zétés. Dovtedy voľne plávali po mori.⁷¹

Héra

Héra strážila rodinu, manželstvo a manželské deti. Dbala o rodičky, ochraňovala ženské životy a bola aj bohyňou mesiaca. Vládla nad úrodou, čo vyplývalo z jej vzťahu s Diom. Striktne prizerala na prísnosť a čestnosť vo vzťahu. Na svojho manžela dozerala aktívne a vyžadovala od neho počestnosť, z čoho vznikali časté konflikty. Spolu s Diom vládli nad mračnami, búrkami a dažďami.⁷² Bola dcérou Krona a Rheie. O jej výchovu sa na konci sveta postarali Ókeanos a Téthys. Rhea im dala do opatery malú Héru počas incidentu, keď Zeus zvrhol Krona z nebies. S Diom tvorili manželský pár a predstavovala tretiu Diovu manželku v poradí po Métide a Themide. Héra bola zároveň Diovou sestrou a zosobášili sa bez vedomia a povolenia svojich rodičov. Manželovi porodila Area, Hébé, Héfaista a Eileithyiu.⁷³

Zosobňovala plnohodnotnú antropomorfnú bohyňu. Prekvitala svojou očarujúcou krásou a to z nej evidentne robilo dôstojnú kráľovnú v božských radoch. V Homérových veršoch sa často spomínajú jej veľké a výrazné oči.

⁶⁹ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 89.

⁷⁰ HOMÉRUS. Odysea XX, 66-78.

⁷¹ SVOBODA, Ludvík et al. *Encyklopedie antiky*. Praha : Academia, 1973, s. 222.

⁷² NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98.

⁷³ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98.

V kruhu bohov sedela na zlatom stolci pri svojom partnerovi. Často ju zobrazovali so závojom, ktorý predstavoval symbol manželstva. Uctievali ju rovnako ako samotného Dia.⁷⁴

Hére bola zasvätená kukučka, granátové jablko, páv, jastrab a krava. Jej kult bol rozšírený po celom Grécku, ctíli si ju v Arkádii, Korinte a na Same.⁷⁵ Ale ako sama poznamenala Diovi, jej najmilšie miesta predstavovali Argos, Sparta a Mykény.⁷⁶ Svätýňa zasvätená Hére sa všeobecne nazývala Héraion. Najstaršie a najslávnejšie Héraion sa týčilo na ostrove Samos, okrem toho stálo aj v Argu, Olympii, Akragante na Sicílii a pri ústí rieky Selé u Paesta.⁷⁷

Héra neustále žiarlila a preukazovala drsnú a pomstychtivú povahu. Vždy kráčala v päťach svojho manžela a neustále prenasledovala a trestala Diove milenky, Íó, Inó, Kallistó, Létó a Semelé. Pomste sa nevyhli ani Diove nemanželské deti ako Héráklés a Dionýsos. Ak sa hnevala, tak sa chvel celý Olymp.⁷⁸ V istom okamihu prejavila takú žiarlivosť, že sa rozhodla spútať samotného Dia. O pomoc požiadala Poseidóna a Pallas Athénu. Diovi ale pomohla Tethis, ktorá si na pomoc povolala na Olymp storukého obra Briarea (ľud ho poznal pod menom Aigaión) a Dia zbavili pút.⁷⁹

Keď sa Zeus zamiloval do Íó, navštevoval ju pod hustou hmlou, ktorou zahalil krajinu. Héra ich však svojimi bystrými očami jedného dňa predsa len spozorovala. Íó premenila na kravu a dala ju zatvoriť do jednej zo svojich svätýň, ktorú strážil Argos. Zeus sa o tom dozvedel a poslal Herma na jej vyslobodenie. Hermovi sa to síce podarilo, no Íó ostala naďalej kravou. Héra na ňu dokonca zoslala chrobáka, ktorý ju celú poštipal. Jej rany hnisali a krvácali, vďaka čomu prichádzala do šialenstva a prebehla celý svet. Na kolená padla až v Egypte, kde si jej modlitby vypočul Zeus a premenil ju späť na nymfu.⁸⁰

Vybrané bytosti zo sféry zla – Egypt

Amemait

Podsvetná démonka, ktorej meno v preklade znamenalo „Požieračka mŕtvych“. Jej povaha odzrkadľovala nelútostné prvky a nenásytný hlad. Bola prítomná pri posmrtnom súde, zastávala tam funkciu požieračky, čím bránila klamlivému a nečistému jedincovi vstúpiť do radu blažených. Tak jedinec prežíval akúsi

⁷⁴ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98.

⁷⁵ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98-99.

⁷⁶ HOMÉRUS. Ilias IV, 50-52.

⁷⁷ SVOBODA, ref. 71, s. 227.

⁷⁸ NEŠKUDLA, ref. 5, s. 98.

⁷⁹ HOMÉRUS. Ilias I, 396-406.

⁸⁰ PARANDOWSKI, Jan. *Mytológia*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 184.

sekundárnu smrť, čím jeho existencia skončila úplne.⁸¹ Svojim zlyhaním nemohol vstúpiť do Usirovej ríše, známej ako podsvetie. Podľa jednotlivých zmienok Amemait pohltila dušu nebožtíka, v iných textoch naopak zožrala jeho srdce.⁸²

V textoch ju občas nájdeme aj pod inými menami, ako napr. Ammut, alebo dokonca Beboj. Amemait mala odpudivý výzor, spájala totiž tri najobávanejšie zvieratá. Mala hlavu krokodíla, hrivu a predné nohy leva a zadok hrocha.⁸³ Dôležitá zmienka o Amemait sa nachádza v 125. kapitole Knihy mŕtvych. Zosnulý tu predkladá svoju výpoveď z posmrtného súdu. Súd sa často v knihe zobrazuje v rámci dvoch scén. Pre nás je relevantná prvá scéna, dej sa tu odohráva v sieni Oboch právd a je tu prítomná aj Amemait.⁸⁴

Jadro pri procese tvorila 42 členná porota zložená z bohov, ktorí sa zdržiavali v pozadí. Vpredu stáli velikánske váhy s dvoma miskami. Na jednej miske sa nachádzalo srdce nebožtíka, na druhej zasa závašie, ktoré personifikovalo pravdu v súlade s bohyňou Maat. Za precíznosť merania niesol zodpovednosť Anup. Priebeh váženia zaznamenával Thovt. Za Thovtom postávala netrpezlivá Amemait. Po pravici váh stála bohyňa Maat. Za Maat postával dotknutý nebožtík, ktorý mal za úlohu klaňať sa. Ak váženie dopadlo v prospech mŕtveho, postupoval pred Usirov trón. Ak nie, postarala sa o neho Amemait.⁸⁵

Sachmet

Bohyňa vzbudzujúca rešpekt, ktorá na jednej strane liečila, na druhej strane kruto zabíjala. Jej meno v preklade znamená „Mocná“. Pokladali ju za ochrankyňu a božskú matku panovníka, ktorého podporovala v boji. S jej menom sa zbežne stretávame v lekárskejších i magických textoch, s jej vyobrazením dokonca aj na amuletoch. Zobrazovali ju ako levicu alebo ženu s hlavou levice. Jej otcem bol Re a ju pokladali za jeho Oko. Často ju stotožňovali s Hathor a za jej manžela sa pokladal Ptah, ktorý bol zároveň aj manželom bohyne Hathor.⁸⁶

⁸¹ JANÁK, ref. 8, s. 21.

⁸² ZAMAROVSKÝ, Vojtech. *Bohovia a králi starého Egypta*. Bratislava : Mladé letá, 1986, s. 45.

⁸³ JANÁK, ref. 8, s. 22.

⁸⁴ HELLER, Jan. O knize mŕtvych. In *Duchovní prameny života: Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*. Praha : Vyšehrad, 1997, s. 28.

⁸⁵ HELLER, ref. 84, s. 28-29.

⁸⁶ JANÁK, ref. 8, s. 150.

Je zaujímavý fakt, že v Starej a Strednej ríši pôsobil každý laik s vážnejším povolaním ako kňaz. Napr. takí lekári mohli zastávať kňazské úrady v kontinuite so svojim povolaním. Okrem toho, že liečili, sa stali aj kňazmi bohyně Sachmet, ktorú vnímali ako bohyňu chorôb a epidémií.⁸⁷

Relevantnú zmienku o Sachmetinej zlej povahe nájdeme v mýte „Záchrana ľudstva pred skazou“. Re panoval ľudom rovnakým spôsobom ako aj bohom. Ako pomaly zostarol, ľudia sa proti nemu čoraz viac búrili, čo Re odhalil. Za to, že ho prestali rešpektovať, sa im rozhodol vypomstiť.⁸⁸ Z nášho hľadiska je relevantná pasáž, kedy sa Re odhodlá na ľudstvo zoslať svoje Oko. Nechá si poradiť a zošle ho vo forme bohyně Hathor. Tá v púšti ľudstvo pobije a vráti sa so splnenou úlohou. Re sa rozhodne oslabených ľudí zmocniť, zrodí sa teda Sachmet.⁸⁹ Re sa napokon preda len nad ľudstvom zľutuje, ale Sachmetin zrod už nedokáže odvolať. Dá uvariť obrovské množstvo piva, ktoré rozkáže zafarbiť do krvavočervenej farby. Pivo tak budí dojem krvi. Na také množstvo sa pritom zhotoví 7000 džbánov. Sachmet je medzitým dávno pripravená hubiť ľudstvo.⁹⁰ Re k sebe povolá ostatných bohov, sfarbené pivo dá zatiaľ rozliať na mieste, kde má Sachmet pustošiť ľudí. Polia sa zaliali týmto pivom, pričom hladina siahala až do výšky troch dlaní. Keď sa nasledujúce ráno Sachmet objavila, jej tvár sa rozjasnila. Vypila všetko pivo v presvedčení, že saje ľudskú krv. Jej srdcu sa ulavilo a poriadne sa opila, namiesto toho, aby ľudstvo zničila.⁹¹

Sutech

Jedno z najstarších a najznámejších egyptských božstiev. Spájali ho s nepokojom, zmätkom a neporiadkom. Aspekty tohto druhu sa však aktívne zdôrazňovali až od Novej ríše.⁹² Sutechova úloha vo forme stelesneného zla má svoj relevantný zmysel, ak si uvedomíme, že držal svoju ruku nad silami chaosu a zmätku, od ktorých záviselo fungovanie celej zeme.⁹³

Zo slávneho Devätora bohov z Iunu za jeho rodičov pokladali Geb a Nut. Jeho manželkou bola bohyňa Nebthet, ale spájali ho aj s Tueret a okrem nej aj s bohyňami Anat a Astarte. Nebthet ho podľa legiend neobdarovala potomkom.

⁸⁷ DAVIDOVÁ, Rosalie. *Náboženství a magie starověkého Egypta*. Praha : BB/art, 2006, s. 201-202.

⁸⁸ LESKO, Leonard H. Kosmogonie a kosmologie starověkého Egypta. In SHAFER, Byron (ed.). *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohové, mýty a náboženská praxe*. Neratovice : Verbum, 2009, s. 108-109.

⁸⁹ LESKO, ref. 88, s. 109.

⁹⁰ LESKO, ref. 88, s. 109.

⁹¹ LESKO, ref. 88, s. 109-110.

⁹² JANÁK, ref. 8, s. 164.

⁹³ SILVERMAN, David P. Božství a božstva ve starověkém Egyptě. In SHAFER, ref. 88, s. 47.

V Pozdnej dobe stratil na význame natolko, že ho vo veľkom Devätore nahradil Thovt.⁹⁴ Strediská jeho kultu sa nachádzali prevažne na okrajoch púští, ciest pre karavány a na lokalitách, kde sa nachádzala vysoká hustota cudzieho obyvateľstva. Je užitočné zmieniť sa o Ombos, oáze v Západnej púšti a napokon o oblasti severovýchodnej delty.⁹⁵ Mnohokrát ho stotožňovali s Baalom, čím si získal obľubu Hyksósov. Jeho hlavným kultovým centrom sa stal Nubet. Jeho obľuba padla od 21. dynastie až po obdobie panovania 25. dynastie.⁹⁶

Sutecha najčastejšie zobrazovali ako zviera s podlhovastými vztýčenými ušami, veľkým nosom, tlapami a dlhým silným chvostom. Pokusy o jednoznačnú identifikáciu takéhoto tvora sú rozporuplné. Najčastejšie sa spomína pes, osol alebo žirafa. Je ale dosť možné, že išlo iba o fiktívne mýtické zviera. Najstaršie zobrazenie jeho podoby je doložené na votívnej palici kráľa Škorpióna. Okrem vyššie neidentifikovateľného tvora ho môžeme vidieť vyobrazeného aj ako obyčajnú mužskú postavu s hlavou tohto tvora, popr. ako hrocha, či iné divé a nečisté zviera. Medzi inými antilopu, osla, kozu, prasa, krokodíla či rybu.⁹⁷

Sutech sa dopustil ťažkého zločinu, keď zavraždil svojho vlastného brata Usira. Jeho telo rozsekal a roztrúsil po celom Egypte. Eset bola zručná, vyhladala zvyšky jeho tela a docielila, aby ju Usir z posledných síl oplodnil. Porodila mu syna Hora, ktorého ukrývala pred Sutechom, až kým nevyrástol a nebol pripravený na pomstu svojho otca.⁹⁸ Pri následnom spore Hora so Sutechom došlo k roztržkám aj v radoch ostatných bohov, pretože nedokázali jednoznačne rozsúdiť, kto sa mal ujať Usirovho miesta. Sutech teda navrhol akýsi súboj, ktorý by symbolizoval princíp božieho súdu.⁹⁹

Najprv bojovali pod vodou v podobe hrochov, avšak nerozhodne. Sutech sa pokúsil Hora znásilniť, ale vďaka zásahu bohyně Eset to dopadlo naopak. Zneuctený bol Sutech, ale pred božským tribunálom sa nepoddal a inicializoval nový zápas. Pretekali sa na lodiach, ale taktiež bez výsledku. Až napokon padlo rozhodnutie do rúk Usira.¹⁰⁰ Ten obdržal list od Thovta. Potom bohom aj dvakrát vyjadril jednoznačné stanovisko v prospech svojho syna. Reharachte a Devätora bohov prisúdili jeho trón zákonnému synovi, Horovi. Devätora bohov

⁹⁴ JANÁK, ref. 8, s. 165-166.

⁹⁵ BAREŠ, Ladislav – VACHALA, Břetislav – VERNER, Miloslav. *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*. Praha : Karolinum, 1997, s. 418.

⁹⁶ JANÁK, ref. 8, s. 165.

⁹⁷ JANÁK, ref. 8, s. 167.

⁹⁸ DAVIDOVÁ, ref. 87, s. 162.

⁹⁹ HELLER, Jan. Spor Horův se Sutechem. In *Duchovní prameny života: Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*. Praha : Vyšehrad, 1997, s. 24.

¹⁰⁰ HELLER, ref. 99, s. 24-25.

sa radovalo spolu s celou zemou. Sutecha sa ujal Reharachte, prizval ho do svojho sídla a učinil ho svojim synom.¹⁰¹

V spojitosti s týmto príbehom je zaujímavé, že miesta, na ktoré Sutech roztrúsil zvyšky Usirovho dokaličeného tela, začali starovekí Egypťania uctievať, a to prevažne počas Ptolemaiovskej doby. Takéto posvätné miesta pomenovali názvom „abaton“, čo v preklade znamenalo „čisté miesto“. Existovalo ich okolo šesťnásť a patrili sem napr. aj významné mestá ako Abydos alebo Memfis.¹⁰²

Vybrané bytosti zo sféry zla – Mezopotámia

Anzu

V sumersko-akkadskej mytológii je to jeden z najmocnejších zoomorfných prírodných démonov. Zobrazovali ho ako orla s hlavou leva a s rozťahnutými krídlami. V pazúroch držal dvoch jeleňov alebo iné divé zvieratá. Jeho osoba je rozporuplná, pričom prvotne pôsobil ako kladná postava. Figuroval ako ochranca, pomáhal ľuďom i božstvám. Na konci 3. tisícročia p. n. l. sa jeho charakter zmenil, a to bez zmienky v mytologických textoch. Stal sa trofejnou postavou zlého démonického zvierata.¹⁰³

Keď sa raz boh Enlil umýval, svoje insígnie, vrátane tabuliek osudu, odložil bokom. Anzu ich ukradol a vzal do hôr. Absencia týchto tabuliek narušila božský poriadok a anulovala účinok božských nariadení. Boh An potreboval náhle niekoho, kto by ich priniesol späť. Proti Anzuovi sa nakoniec postavil Ninurta. Napriek tomu, že koniec tohto príbehu sa nezachoval, je viac než pravdepodobné, že Ninurta uspel. Svedčí o tom jeden z jeho opisov, ktorý ho postavil do pozície, kde víťazne kládol svoju nohu na Anzua.¹⁰⁴

Ereškigal

Sumersko-akkadská bohyňa podsvetia. Za jej manžela považovali Gugalannu alebo Nergala. Mala syna Ninazua a dcéru Nungal. Funkciu posla u nej vykonával Namtar. Učitevali ju hlavne v chráme Eš-urugal v meste Kútú. Pri delení sfér vplyvu bola obdarená podsvetím.¹⁰⁵ Keď sa ju pokúsila jej sestra Inanna zbaviť nadvlády nad podsvetím a zaujať jej post, Ereškigal ju zajala,

¹⁰¹ HELLER, ref. 99, s. 25-26.

¹⁰² BAREŠ – VACHALA – VERNER, ref. 95, s. 121.

¹⁰³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 30.

¹⁰⁴ HELLER, Jan. *Staroveká náboženstvá: náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*. Neratovice : Verbum, 2010, s. 161.

¹⁰⁵ PROSECKÝ, ref. 2, s. 75-76.

kruto týrala a napokon ju zavesila na klinec. Jej zajatie v podsvetí a nasledovná absencia na zemi úplne narušila božský poriadok. Inanne pomohol až Enki, ktorý jej poslal na pomoc svojich démonov.¹⁰⁶

Gugalanna

Nebeský býk, trestajúci zvierací démon, ktorý stál v službách boha Ana. Figuroval aj pod inými sumerskými menami ako napr. Amgalanna či Guanna, v akkadčine zas Alú.¹⁰⁷ Jeho služby využila Ištar, ktorá žiadala Gilgamešovu smrť za to, že ju urazil. Boh An jej za určitých podmienok vyhovel a poskytol jej nebeského býka. Býk zostúpil pri Eufrate a znamenal reálnu hrozbu pre Uruk. Mnoho Uručanov padlo za jeho obeť, ale Gilgameš a Enkidu ho predsa len premohli. Gilgameš usporiadal na počesť jeho zabitia hostinu vo svojom paláci.¹⁰⁸

Lamaštu

Akkadské meno ženského démona, ktoré znelo v sumerčine Dimme. Najväčšiu hrozbu predstavovala pre tehotné ženy, rodičky a novorodenička. Jej otcom bol boh An a matkou bohyňa Antum. Je celkom pravdepodobné, že dozerala na to, aby sa nepremnožilo ľudstvo, prehnaná ľudská aktivita a ruch vyrušovali bohov.¹⁰⁹

Zobrazovali ju ako dámsku postavu s odhalenými prsiami, hlavou leva, oslími ušami a zubami a s nohami orla, kojacu psa a prasa, v ruke s hadmi. Kľačala na oslovi stojacom na plávajúcej lodi, pričom jej noha bola pripútaná k brehu. Hrebeň a vreteno predstavovali jej hlavné atribúty.¹¹⁰

Dokázala vyvolať potrat alebo spôsobiť smrteľné horúčky či chroby. Do príbytkov prenikala úzkymi škárami vo dverách, cez okno či cez odpadový otvor. Tam počkala do pôrodu, zmocnila sa novorodenca a otráвила ho svojím jedom. Krv obeť vypila a obhrýzla jej šlachy a kosti. Práve preto proti nej vzniklo množstvo zaklínaní v akkadčine i sumerčine. Okrem magických prostriedkov tieto texty obsahovali aj opisy starovekých lekárskejších praktík.¹¹¹ Musela disponovať ohromnou silou. Svedčí o tom fakt, že ak proti nej niekto plánoval účinne bojovať, nebodaj ju chcel premôcť, musel vzývať na pomoc veľkých

¹⁰⁶ PROSECKÝ, ref. 2, s. 102-103.

¹⁰⁷ PROSECKÝ, ref. 2, s. 159-160.

¹⁰⁸ Epos o Gilgamešovi VI, 92-190.

¹⁰⁹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 125.

¹¹⁰ PROSECKÝ, ref. 2, s. 125.

¹¹¹ PROSECKÝ, ref. 2, s. 125-127.

bohov. Tí ju mali zakliať a prinútiť ju, aby sa vrátila do podsvetia. Na túto cestu jej poskytli sandále, mech s vodou a chlieb.¹¹²

Pazúzu

Akkadské meno okrídleného démona s desivou tvárou, veľkými očami a s dlhými rohmi. Jeho telo pokrývali šupiny, jeho stoporený pohlavný úd bol zakončený hadou hlavou a mal chvost ako škorpión. Namiesto zadných končatín disponoval orlími pazúrami, pričom jeho ruky pripomínali levie labky. Za jeho otca považovali boha Chanbua, kráľa démonov škodlivých vetrov.¹¹³

Pazúzu mal kvázi dve povahy. Svoju zlú stránku prejavoval ako nositeľ zhubných síl. Tú dobrú zas reprezentoval ako ochranca tehotných žien pred potratom či smrťou, ochraňujúc ich tak pred škodlivou démonkou Lamaštu. Tá škodila rodičkám i novorodencom, preto ju mnohokrát zahnal až do podsvetia.¹¹⁴ Pazúzu sa zobrazoval na rôznych ochranných amuletoch alebo vo forme sošiek. Hlavičky figúrok jeho podoby sa prevrťovali, zavesili sa na šnúрку a chorí ju nosievali na krku.¹¹⁵

Záverom

V texte som analyzoval také zlé božské a démonické bytosti, ktorých sa starovekí ľudia obávali. Do týchto postáv aplikovali svoje negatívne predstavy a myšlienky z mýtckej roviny zla. Bytosti som prvotne rozdelil podľa ich démonckej či božskej identity. Ďalším odlišovacím znakom bola ich podoba v konfrontácii so sférou vplyvu, ktorú zastupovali. V súvislosti s ich výzorom som natrafil na viacero paralel. Hlavný aspekt, podľa ktorého som analyzované postavy roztriedil bola miera zla, ktorú odzrkadľovali ich skutky a na ktorú som vytvoril tri kategórie v prospech lepšej orientácie medzi zlými bytosťami. V starovekom Grécku, Egypte a Mezopotámii som týmto spôsobom preskúmal mýtckú rovinu, ktorá je nesmierne bohatá na negatívne postavy. Mýtcké popisy postáv sú často podfarbené aj ich konkrétnymi skutkami, vďaka čomu som mohol konkrétne poukázať na negatívne črty v správaní jedincov.

Zvolil som desať reprezentantov a poskytol som ich hlbšiu charakteristiku. Pomocou vybraných bytostí som chcel poukázať na všetky kategórie a roviny, ktoré mi pomáhali diferencovať postavy. Jednak som vybral predstaviteľov z radu božstiev i démonov zo všetkých troch skúmaných geografických oblastí.

V zozname podobne figurujú jedince, ktoré sú reprezentantmi antropomorfného a zoomorfného výzoru, ale aj ich kombinácie. V neposlednom rade sú medzi nimi predstavitelia všetkých troch kategórií z aspektu miery zla. Zo zoznamu, ktorý zastupujú bytosti s výhradne zlými vlastnosťami, som tu uviedol Harpye a Lamaštu. Zo skupiny trestajúcich, ochranných a strážnych božstiev či démonov sa tu nachádzajú Amemait a Gugalanna. Z radu postáv, pre ktoré boli určujúce dobré ale i zlé skutky či vlastnosti, som vybral Héru, Sachmet, Sutecha, Anzua, Ereškigal a Pazúzua.

¹¹² HELLER, ref. 104, s. 200.

¹¹³ PROSECKÝ, ref. 2, s. 190.

¹¹⁴ PROSECKÝ, ref. 2, s. 190.

¹¹⁵ HELLER, ref. 104, s. 200.

CHRISTIANIZÁCIA ZÁPADNÝCH SLOVANOV PRED PRÍCHODOM BYZANTSKEJ MISIE S DÔRAZOM NA ÚZEMIE DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Martina ŠKUTOVÁ

Martina ŠKUTOVÁ. The Christianisation of West Slavs before Arrival of the Byzantine Mission with the emphasis on the area of the nowadays Slovakia. Following article discusses the arrival of the Christianity to the west Slavs. To be able to describe this process from the beginning, with the reasons and the ways of realisation, the paper begins with the first contacts between Christianity and the described area. The article doesn't deal only with area of the present Slovakia, but even with surrounding Middle Danube region, connected with area of the present Slovakia in cultural, political and geographical way.

Keywords: West Slavs; Christianisation; byzantine mission; Christianity

Prechod od pôvodného náboženstva na kresťanstvo bol procesom, s ktorým sa stretli všetky oblasti Európy a jej obyvateľstva, ak nie počas prvých, antických storočí nášho letopočtu, tak počas trvania stredoveku. Proces je svojim priebehom, dôvodmi, hĺbkou a samotnou realizáciou veľmi zložitým a tým pádom aj pritažlivým javom nielen na štúdium, ale najmä na pochopenie. Ved ako sa nové náboženstvo muselo dotknúť človeka, člena *gens*, ktorého neodňateľnou súčasťou života bolo všetko týkajúce sa náboženstva, s ktorým bol spojený každou dennou aktivitou a celým spoločenským životom? Čo sa muselo udiat, aby to primälo bežného človeka, aby tieto každodenné rituály aspoň navonok zaprel a začal sa obracať k Bohu jedinému a novému, komunikovať s ním iným spôsobom a vzdať sa individuality vlastného *gens*, späť najmä so starým, pôvodným, náboženstvom predkov, prikloniť sa k náboženstvu univerzálnemu, rozsahom pôsobnosti zďaleka prevyšujúcemu jemu známy svet?

Prítomnosť kresťanstva na sledovanom území pred príchodom Slovanov

Prvé predmety s kresťanskou symbolikou sa na území Slovenska (v jeho panónskej časti) zriedkavo objavujú snáď už od prvého, alebo druhého storočia

nášho letopočtu.¹ Titus Kolník však upozorňuje, že ojedinelý výskyt predmetov s kresťanskou symbolikou môže súvisieť len so snahou získať si priazeň nového božstva (možno v rámci *interpretatio Romana*), nemusí vo všetkých prípadoch dosvedčovať jednoznačnú príslušnosť majiteľa ku kresťanstvu.² Aj keď v Panónii existovala cirkevná organizácia (prvé kresťanské obce začali vznikáť medzi Sávou a Drávou okolo polovice tretieho storočia a následne tu bolo vytvorených niekoľko biskupstiev),³ a kresťanské idey sa na územie Slovenska odtiaľto rozširovali prostredníctvom rímskych vojakov a obchodných ciest,⁴ neexistuje dostatok dôkazov na tvrdenie, že sa medzi Kvádmi ktorí tu sídlili, kresťanstvo udomácnilo už v čase ich pobytu na tomto území.⁵

Počas *stahovania národov*,⁶ ktoré odštartoval pohyb Hunov na západ v roku 375 sa v oblasti stredného Dunaja vystriedalo niekoľko germánskych kmeňov. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že sa prikláňali ku kresťanstvu pomerne skoro. Prvým gótskym biskupom bol už roku 341 vysvätený Wulfila, ktorý do gótskeho jazyka preložil aj bibliu. Od piateho storočia sú známe aj vizigótske misie u iných germánskych kmeňov (Vandalov, Ostrogótov, Burgundov). Podľa Titusa Kolníka posledným spomedzi germánskych kmeňov ktorý prijal kresťanstvo boli Longobardi. Tí boli kresťanmi už počas pobytu v Karpatskej kotline. Všetky germánske kmene (s výnimkou Frankov,

¹KRASKOVSKÁ, Ludmila. *Gerulata Rusovce: Rímske pohrebisko I*. Bratislava : Osveta, 1974, s. 99, PICHLETOVÁ, Magda. *Gerulata Rusovce: Rímske pohrebisko II*. Nitra : Osveta, 1981, s. 182.

²KOLNÍK, Titus. Kontakty raného kresťanstva s územiami strednej Európy vo svetle archeologických a historických prameňov. In ČAPLOVIČ, Dušan (ed.). *Studia archaeologica mediaevalia III – IV*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, s. 64.

³KOLNÍK, ref. 2, s. 53-55, 58, SEDLÁK, Peter. *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko*. Levoča : Polypress, 1999, s. 25-26.

⁴KOLNÍK, ref. 2, s. 53, RUTTKAY, Alexander. Archeologické výskumy cirkevných architektur a christianizácia. In RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (ed.). *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 157.

⁵RUTTKAY, Alexander. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architekturach na území Slovenska. In MICHALOV, Jozef – HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter – TANESKI, Zvonko. *Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : UKF, 2007, s. 40. Z územia Slovenska Kolník na základe archeologických nálezov pripúšťa, že kresťanskú enklávu mohli od 4. storočia predstavovať Rusovce – Gerulata, krátkodobo aj Devín a Cífer – Pác. KOLNÍK, ref. 2, s. 85.

⁶Pojem *stahovanie národov*, keďže národy v dnešnom ponímaní slova národ v tomto období ešte neexistovali, by bolo podľa môjho názoru snád vhodnejšie nahradiť priliehavším pojmom, s ktorým prišiel Ján Steinhübel, a to *velké stahovanie*. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava : Veda; Rak, 2004, s. 9.

Anglosasov a časti Bavorov)⁷ sa najskôr hlásili k ariánskemu kresťanstvu.⁸ Longobardi boli opäť poslední, ktorí sa ho vzdali v prospech smeru ortodoxného.⁹ Po odchode Ostrogótov z Panónie, ktorý sa odohral v roku 473, začali na hranice rímskych provincií Panónii pravdepodobne prenikať aj prví Slovania.¹⁰

Zvyšok romanizovaného obyvateľstva,¹¹ spolu s „prímesmi“ ďalších etník južne od Dunaja pretrvával aj počas pobytu Hunov a po ňom.¹² Je potrebné si uvedomiť, že nomádske „dominantné etnikum“, ktoré malo na území Panónie v určitom čase najväčšiu moc (Huni, spočiatku Avari, Maďari), nebolo jediným etnikom, ktoré tieto oblasti obývalo. Tvorilo „len“ vládnucu vrstvu. Huni, podobne ako neskorší nomádski prišelci, by nemohli byť sebestační, najmä čo sa týka produktov poľnohospodárskej výroby.¹³ Existovala tu kontinuita osídlenia a do určitej miery tiež kultúry.¹⁴ Ak „pôvodné“ romanizované obyvateľstvo zostalo do príchodu Slovanov aspoň sčasti kresťanské, istotne i Slovania na našom území sa s ním mohli dostať do kontaktu. Podľa Zlaty Čilinskej prebrali slovanské *gentes*, obývajúce oblasti susediace s bývalou rímskou provinciou, vyspelé poľnohospodárstvo jej romanizovaného obyvateľstva.¹⁵

⁷MÚCSKA, Vincent – DANIŠ, Miroslav – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Dejiny európskeho stredoveku: I. Raný stredovek*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 291.

⁸Bolo ich pôvodným náboženským predstavám bližšie ako ortodoxné. Titus Kolník tvrdí, že sa vďaka nemu sa mohli aj politicky vyčleňovať od „ortodoxného“ podmaneného obyvateľstva bývalých rímskych provincií. KOLNÍK, ref. 2, s. 80.

⁹KOLNÍK, ref. 2, s. 80.

¹⁰STEINHÜBEL, ref. 6, s. 16-20.

¹¹Podľa Titusa Kolníka väčšina odišla v poslednej štvrtine 5. storočia. KOLNÍK, ref. 2, s. 71.

¹²RATKOŠ, Peter. Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. In *Historický časopis*, 1971, roč. 19, č. 1, s. 73. Autori publikácie *Stěhování národů a východ Evropy* uvádzajú za oblasť, v ktorej sa romanizované obyvateľstvo udržiavalo, západnú časť Blatenska, t. j. územie medzi západným okrajom Balatónu, Sabariou na západe, Scarabantiou na severozápade a Quinqueecclesiou (Pécs) na juhu. V 7. – 8. storočí sa tu materiálne prejavuje keszthelyskou kultúrou. BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – HOMOLA, Aleš – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Stěhování národů a východ Evropy*. Praha : Vyšehrad, 2006, s. 35.

¹³Dušanov Treštíkovo príklad Avarov – napriek tomu, že ich vládca, kagan, bol „jednajúci z povereň Nebes“, bol závislý od úspešných vojenských výprav, kvôli koristi z nich plynúcej, bez ktorej a taktiež bez „daní“, ktoré si periodickými výpravami vyberal od usadlého obyvateľstva, by zo svojich stád samých osebe ťažko vyžil. TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2010, s. 20-22.

¹⁴BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 35.

¹⁵ČILINSKÁ, Zlata. *Slovania a avarský kaganát: Výpoveď pohrebiska v Želovciach*. Bratislava : Bradlo, 1992, s. 8. Slovania sa dostali nielen po juh dnešného Slovenska, ale aj sever Maďarska, Moravu a Zakarpatskú Ukrajinu. Taký bol stav okolo roku 546. BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 27.

Prítomnosť kresťanstva v období Avarskeho kaganátu

Dôkazy o začiatkoch pobytu Slovanov na našom území máme len v podobe archeologických nálezov, prevažne úžitkových predmetov. Na konci 5. a na začiatku 6. storočia je pre nich charakteristická keramika *pražského typu*.¹⁶ Medzi najstaršie doložené lokality so slovanskými nálezmi patria: Žilina, Lakšárska Nová Ves, Ludanice – Mýtina Nová Ves, Nitra. Na východnom Slovensku sú to: Nižná Myšľa – Alalameneva a Ždaňa.¹⁷ Avari sa po svojom príchode do Panónie (po odchode Vizigótov, ktorý začal na Veľkonočný pondelok v roku 568) stali jej hegemónom¹⁸ a podmaniac si staršie a okolité obyvateľstvo v Potisí a Podunajsku, vytvorili tu *Avarský kaganát*. Jeho súčasťou boli od druhej polovice siedmeho storočia¹⁹ aj Slovania obývajúci dnešné južné Slovensko.²⁰

Ojedinelá správa, aj to diskutabilnej vierohodnosti, o misionárovi niekde medzi Slovanmi z obdobia ešte pred existencie avarskeho kaganátu, sa týka tourského biskupa Martina. Nachádza sa na jeho náhrobnom kameni, vyhotovenom takmer dve storočia po skone. Martin pochádzal zo Sabárie v Panónii a umrel v roku 397. Nápis bol vyhotovený pred rokom 580. Je na ňom uvedené: „... *Pod zbožnú zmluvu Kristovu prijal si obrovské a rozličné kmene: Aleman, Sas, Durínčan, Panón, Rug, Slovan, Noričan, Sarmát, Ostrogót, Frank, Burgund. Dák, Alán sa teší, že pod tvojím vedením poznali boha...*“²¹. Kriticky sa k misionárskemu pôsobeniu svätého Martina na sledovanom území vyjadruje Lukáš Roganský, ktorý uvádza, že pisateľ náhrobku odišiel z južnej Panónie, z ktorej pochádzal, v tridsiatych rokoch šiesteho storočia a pravdepodobne bol ovplyvnený stavom, ktorý si pamätal z mladosti, alebo súčasným prameňom, no táto situácia neodrážala stav zo štvrtého storočia.²²

¹⁶ ČILINSKÁ, ref. 15, s. 13, BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 29, IVANIČ, Peter. *Západní Slovania v ranom stredoveku*. Nitra : UKF, 2011, s. 25.

¹⁷ IVANIČ, ref. 16, s. 26.

¹⁸ ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a Avarský kaganát*. Bratislava : UK, 2004, s. 15.

¹⁹ Podľa Jarmily Bednaříkovej, Zdeňka Měřinského a Aleša Homolu už od prelomu piateho a šiesteho storočia. BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 35.

²⁰ IVANIČ, ref. 16, s. 44. Po líniu Devínska Nová Ves – Trnava – Nitra – Prša – Košice – Barca siahalo územie periferie avarskeho kaganátu. ČILINSKÁ, ref. 15, s. 5 a 7.

²¹ Nápis na náhrobku tourského biskupa Martina. RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, (ďalej len *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*), s. 63.

²² Lukáš Roganský sa odvoláva na názory Gabriela Fuseka a Jozefa Zábojníka. ROGANSKÝ, Lukáš. *Signa Christiana*. Nitra : UKF, 2009, s. 15, BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 28.

Podľa Avarov bol pomenovaný kmeňový zväz, zložený z príslušníkov zväzu nomádskych turecko – mongolských etník, ktoré so sebou cestou do Karpatskej kotliny strhli ďalšie *gentes* a následne si podmanili aj v Panónii predtým žijúce obyvateľstvo. Kočovníkov, ktorí v druhej polovici siedmeho storočia založili mocenský útvar, bolo asi 50 000, z toho priamo Avarov bola polovica.²³ Z nomádskeho spôsobu života začali po vzniku Avarskeho kaganátu upúšťať a začali sa usadzovať.²⁴

O tom, aké mali Avari náboženstvo nevieme s istotou povedať takmer nič. Kultové objekty neboli nájdené. Pohrebňá výbava taktiež neobsahuje predmety, ktoré by sa dali primárne považovať za kultové (až na výnimky s kresťanskou symbolikou). Podobne ako iné nomádske etniká zo stepí Eurázie, pochovávali rítom inhumačným. Ten sa v kontaktných zónach so Slovanmi premietol do *birituálnych pohrebísk*, Slovania totiž do príchodu Avarov pochovávali výlučne spálené telá, či už v urnových, alebo jamkových hroboch.²⁵ Synkretizmus v kontaktných zónach viedol k tomu, že aj Slovania začali pochovávať kostrovo.²⁶ Avarský spôsob pochovávaní mal vplyv aj na Slovanov žijúcich mimo kaganát. Aj u nich sa v 7. – 8. storočí začal objavovať popri žiarovom ríte aj ten kostrový.²⁷ Pravdepodobne ako u Avarov, tak aj u Slovanov by sa podľa sekundárnych zásahov do hrobov dalo hovoriť o zákrokoch proti „vampyrizmu“.²⁸

Zaujímavá je rôzne interpretovateľná skutočnosť, že sa v hrobch prisudzovaných Avarom našli krížiky a iné predmety s kresťanskou symbolikou. Jednou možnosťou je, ak sa pozeráme na ne „len“ ako na predmety vysokej hodnoty – či už kvôli materiálu, alebo technikám, akými boli vyhotovené, v neposlednom rade aj z toho dôvodu, že ako k importom sa ku nim nedostal každý – mohli byť znakom luxusu a upozorňovať na výnimočný sociálny status majiteľa. Podľa Rastislava Kožiaka môže byť prítomnosť nálezov s kresťanskou symbolikou dôkazom otvorenosti barbarov voči preberaniu kultúrnych symbolov a vzorov, neuvedomovania si významu daných symbolov,

²³ LUTOVSKÝ, Michal – PROFANTOVÁ, Nada. *Sámova ríše*. Praha : Academia, 1995, s. 14-17.

²⁴ ČILINSKÁ, ref. 15, s. 25. Podľa Dušana Těštika najskôr ne prelome siedmeho a ôsmeho storočia v dôsledku vojenských neúspechov. TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 31-32.

²⁵ ZÁBOJNÍK, ref. 18, s. 21-23.

²⁶ Dokladať to má keramika *podunajského typu*, typická pre slovanské etnikum od 7. storočia, vyskytujúca sa najprv na urnových pohrebiskách a pretrvávajúca v kostrových hrobch na tých istých lokalitách, objavujúc sa od tých najstarších inhumačných hrobch ďalej. ČILINSKÁ, ref. 15, s. 13-17.

²⁷ BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha : Libri, 2000, s. 265-267.

²⁸ ZÁBOJNÍK, ref. 18, s. 38.

popřípade včlenenia kresťanských vplyvov do svojho polyteistického náboženstva.²⁹ Ak by sme sa držali tejto Kožiakovej premisy, znamenalo by to, že pôvodnému obyvateľstvu, ak bolo kresťanské, by v tomto náboženstve Avari nebránili. Proti nábožensky tolerantnej teórii stojí fakt, že koncom 6. storočia Avari jednak vyvrátili biskupstvo v Sirmiu³⁰ a dochádzalo aj k prenosom relikviárov a útekom cirkevných hodnostárov.³¹ Za pretrvávanie kresťanstva, i keď izolovaného od cirkevných stredísk,³² sa u romanizovaného obyvateľstva hlási hneď niekoľko bádateľov.³³

Hypoteticky, Slovania, ktorí boli súčasťou avarského kaganátu, by pravdepodobne mohli zostať kresťanmi, ak by sa nimi boli vopred stali. Rastislav Kožiak uvádza v rámci spoločnosti v Avarskom kaganáte z radov Slovanov ako potenciálnych kresťanov len „*ojedinelé slovanské elity najskôr v pohraničných longobardských a neskôr franských oblastiach*“.³⁴ Christianizácia tak Slovanov, ako aj Avarov, spadajúca do obdobia avarského kaganátu však s určitou nebola systematická minimálne do synody na brehoch Dunaja, ktorá sa konala až v roku 796 a o ktorej sa zmienim aj nižšie.³⁵ Počas vnútornej krízy v prvej polovici 7. storočia (v roku 619) sa od kaganátu na východe oddelila časť *Kutrigurov* a *Utrigurov*, ktorí pod vedením v Byzancii pokrsteného kagana Kuvrata utvorili vlastný mocenský útvar (kmeňový zväz), „*Velké Bulharsko*“.³⁶

Ojedinelé správy o nesystematickej christianizácii avarského kaganátu sa pred rokom 796 nachádzajú hlavne v hagiografických legendách o sv. Rupertovi a sv. Emerámovi a týkajú sa teda týchto dvoch svätcov. Rastislav Kožiak však

²⁹ KOŽIAK, Rastislav. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov – misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava : Chronos, 2006, s. 138. Podobného názoru je, čo sa týka doby rímskej aj Titus Kolník. KOLNÍK, ref. 2, s. 64.

³⁰ RATKOŠ, ref. 12, s. 72. Aj keď je pravdou, že po obliehaní mesta trvajúcom 3 roky a vyhľadovaní jeho obyvateľstva sa nemuselo jednáť práve o náboženskú intoleranciu. Pozri viac o obliehaní Sirmia: Menandros o bojoch Slovanov a Avarov, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 40-44, Menandros Protektor, MARSINA, Richard (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II: Slovensko očami cudzincov*. Bratislava: Budiměřice : Literárne informačné centrum, 1999, (ďalej len *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*), s. 96-98.

³¹ RATKOŠ, ref. 12, s. 73.

³² KOŽIAK, ref. 29, s. 138-139.

³³ LUTOVSKÝ – PROFANTOVÁ, ref. 23, s. 16, RATKOŠ, ref. 12, s. 73, RUTTKAY, ref. 4, s. 158, BEDNAŘIKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 35.

³⁴ KOŽIAK, ref. 29, s. 139.

³⁵ KOŽIAK, ref. 29, s. 138-139, RATKOŠ, ref. 12, s. 73-74.

³⁶ LUTOVSKÝ – PROFANTOVÁ, ref. 23, s. 17, MÚCSKA – DANIŠ – ŠEVČÍKOVÁ, ref. 7, s. 99.

uvádza, že sa z ich strany jednalo najmä o *záujem* christianizovať Avarov, čo sa napokon nepodarilo vykonať (obidvaja zostali v Bavorsku).³⁷ Svätý Kolumbán chcel ísť na misiu k Venetom, zvaným tiež Slovanmi, no Boh mu údajne poslal anjela, aby mu oznámil, že títo ešte nie sú na kresťanstvo pripravení a tak nakoniec nešiel.³⁸

V Samovej „*ríša*“,³⁹ ktorá vznikla po úspešnom protiavarskom povstaní „*v štyridsiatom roku panovania Chlotara*“ (čiže pravdepodobne v roku 623 a Samo vládol 35 rokov)⁴⁰, doklady o systematickej christianizácii nie sú. Slovanov sa však týka zmienka o individuálnej christianizácii prostredníctvom sv. Amandy, ktorý sa neskôr stal maastrichtským biskupom, z obdobia okolo roku 629. V legende, ktorú o ňom spísal okolo roku 680 mních Baudemund sa uvádza: „*Napokon sa sv. Amand dozvedel, že Slovania majú byť zaujatí prílišnými bludmi a ovládaní osídlami diabla. Dúfajúc, že tam bude môcť získať palmu mučeníctva, prebrodil Dunaj, obchádzajúc oné kraje, kázal slobodne ľudu evanjelium. Avšak len niektorí z nich sa znovuzrodili v Kristu*.⁴¹ *Vidiac, že plod jeho práce nedostatočne vzrastá, a mučeníctva, ktoré vždy vyhľadával, sa dosiaľ nedočkal, odobral sa späť k vlastným ovečkám*.“⁴² Legenda nebola písaná príliš

³⁷ KOŽIAK, ref. 29, s. 138.

³⁸ KOŽIAK, Rastislav. Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe. In *Pohanstvo a kresťanstvo*. Bratislava : Chronos, 2004, s. 106.

³⁹ Jej lokalizácia je sporná. Jediný písomný prameň, ktorý sa o ňu pokúša je spis *Conversio Bagoarum et Carantanorum*, ktorý ju lokalizuje do Korutánska (*Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius*). Aj táto lokalizácia je však sporná. BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – HRBEK, Ivan – LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – VEČERKA, Radoslav. *Magnae Moraviae fontes historici III: Diplomata, epistolae, textus historici varii* (ďalej *MMFH III*). Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969, s. 299. Ani samotný pojem „*ríša*“; zaužívaný historikmi a s dlhou tradíciou, nie úplne korešponduje s tým, čo má označovať. Preto pojem „*ríša*“ v spojitosti so Samovým mocenským útvarom (nie však ešte štátnym) dávam do úvodzoviek.

⁴⁰ Chlotar II. vládol v rokoch 584 – 629, od roku 613 bol kráľom celej Franskej ríše. Fredegarova kronika, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 59, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 125, BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – MASAŘÍK, Zdeněk – VEČERKA, Radoslav. *Magnae Moraviae fontes historici I: Annales et chronicae* (ďalej *MMFH I*). Brno : MU, 2008, s. 17. Pokračovateľa „*vládcu ríše*“ po Samovi z písomných prameňov nepoznáme. Michal Lutovský a Naďa Profantová ju však nepokladajú len za epizódu a vo fakte, že po jeho smrti nenasledoval hromadný zánik hradísk, vidia nejakú formu pokračovaniu kmeňového zväzu Slovanov aspoň na väčšej časti územia „*Samovej ríše*“. LUTOVSKÝ – PROFANTOVÁ, ref. 23, s. 84-87. Rozšírenejší je názor, že „*Samova ríša*“ po jeho smrti zanikla. Ku nemu sa prikláňajú viacerí bádatelia: IVANIČ, ref. 16, s. 41, TŘEŠTÍK, ref. 12, s. 30, STEINHÜBEL, ref. 6, s. 35.

⁴¹ *Paucisque ex his in Christo regeneratis*.

⁴² Legenda o svätom Amandovi, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 129, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 62. Až päť hagiografií a oslavných spisov o svätom Amandovi

dlhý čas po Amandovej smrti⁴³. Účelom však pravdepodobne bolo osláviť svätca pochovaného v kláštore autora legendy (Saint-Amand-les-Eaux v Elnone), ktorému bol Amand aj patrónom. Napriek tomu sa o svätcovom pôsobení medzi Slovanmi a efekte tohto pôsobenia vyjadruje slovami „*paucisque ex his in Christo regeneratis*“; odráža to teda naozajstný neúspech.⁴⁴

Ján Steinhübel však z „Amandovej misie“ vyvodzuje, že Samo, na území ktorého táto prebiehala, ako frank, bol *kresťanom* aj vtedy, keď bol v čele útvaru, pre ktorý sa zaužívalo pomenovanie „ríša“. Preto mal pre individuálnu christianizačnú misiu jedného muža pochopenie, vďaka čomu mu ju povolil.⁴⁵ Ak by kresťanom aj *navonok* zostal (čo Steinhübel netvrdí), ťažko by mohol mať 12 manželiek⁴⁶. V prostredí, v ktorom pôsobil, potreboval ale preukazovať svoju moc a bohatstvo (okrem iného aj relatívne vysokým počtom manželiek), politickými sobášmi upevňovať mocenskú pozíciu,⁴⁷ a taktiež si pravdepodobne ešte nemohol dovoliť správať sa v rozpore s obyčajami tých, ktorí si ho „*zvolili za kráľa*“⁴⁸. Nemohol teda vo väčšej miere, a možno dokonca nijako, presadzovať u Slovanov cudzie náboženstvo. Z odpovede vyslancovi franskej ríše Sychariovi si vieme vyvodit', že poznal aspoň základné princípy kresťanskej náuky. Ten diplomaticky zlyhal, keď slovanskému vodcovi povedal, že: „*Samo a lud jeho ríše je vraj povinný službou Dagobertovi. Samo už urazený v odpovedi riekol: Aj pôda, ktorú máme, patrí Dagobertovi, aj my patríme jemu, ak, pravda, nariadi zachovávať s nami priateľstvo. Sycharius odpovedal: Nie je možné, aby kresťania a sluhovia Boží uzavierali priateľstvo so psami.*“⁴⁹ Samova odpoveď je

(avšak všetky vychádzajúce najmä z citovanej), ponúka BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – MASARÍK, Zdeněk – LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – VEČERKA, Radoslav. *Magna Moraviae fontes historici II: Textus biographici, hagiografici, liturgici* (ďalej *MMFH II*). Praha : KLP, 2010, s. 32-37.

⁴³ V roku 676 tu bol Amand pochovaný a spis vznikol okolo roku 680. Legenda o svätom Amandovi, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 129; *MMFH II*, s. 49-50.

⁴⁴ Pozri viac o potrebe svätca a jeho úlohe v ranom stredoveku na príkladoch iných svätcov: BEDNÁŘÍKOVÁ, Jarmila. Úloha svätce ve společnosti 5. – 8. století. In KOŽIAK, Rastislav (ed). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*. Bratislava : Chronos, 2006, s. 55-68, najmä s. 64, KOŽIAK, ref. 38, s. 122.

⁴⁵ STEINHÜBEL, Ján. *Kapitoly z najstarších českých dejín*. 531 – 1004. Krakov : Spolek Slovákov v Polsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2011, s. 37.

⁴⁶ Fredegarova kronika. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 125; *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 59; *MMFH I*, s. 17.

⁴⁷ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 28.

⁴⁸ „(Winidi cernentes utilitatem Samones,) eum super se eligunt regem.“ *Chronicarum que dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum continuationibus*. *MMFH I*, s. 17; *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 59; *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 125.

⁴⁹ Jednoznačný dôkaz, že medzi Slovanmi v „Samovej ríši“ neprevládalo kresťanské náboženstvo. Fredegarova kronika, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 126.

najzaujímavejšou časťou: „*Ak vy ste Boží sluhovia a my Boží psi, potom vy neprestajne proti nemu konáte, a my sme si vzali dovolenie zubami vás roztrhať.*“⁵⁰ Tento výrok, ak nebol fabuláciou autora kroniky, svedčí o Samovej znalosti základných princípov kresťanstva. Nasledovala, samozrejme, vojna. Jej výsledok Sama len posilnil. Čo sa prítomnosti kresťanstva týka, je dôležitejšie, že prvá polovica siedmeho storočia nemôže byť spájaná so systematickou christianizáciou napriek tomu, že kresťanské náboženstvo muž v čele „ríše“ poznal. V neskorších obdobiach sa dá hovoriť o christianizácií zhora, ktorá mala umocniť nielen štátnu ideológiu – a tým aj postavenie panovníka, alebo získať väčšie možnosti silnejších spojencov.⁵¹

Kresťanstvo posilňovalo štátnu ideológiu tým, že panovník „*dei gratia*“, taktiež klérom pomazaná hlava, sa mohol opierať o *nespochybniteľnosť* svojho úradu. Bol by teda oveľa ťažšie zosaditeľný napríklad v prípade vojenského neúspechu. Zariadil tým taktiež nástupníctvo svojho potomstva a mohol sa oprieť aj o cirkevnú organizáciu.⁵²

Možnosti silnejších spojencov v obrátení sa na kresťanstvo spočívali v tom, že najsilnejšie ríše – byzantská a franská, boli kresťanské.⁵³ Pokiaľ mal panovník dobré vzťahy s pápežskou kúriou, tá mohla taktiež politicky pomáhať – sprostredkovať spojenecké zmluvy, ideologicky ospravedlňovať, ba priam vyžadovať „*sväté vojny*“.⁵⁴ Tie boli pre stav, ktorý je v trojstavovej spoločnosti tým, ktorý bojuje, tak pre potrebné.

⁵⁰ Fredegarova kronika. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 126.

⁵¹ O niečo podobné (išlo najmä o spojenectvo s Frankami) sa v roku 845 náhlymi rokovaniami a následným krstom pokúsilo 14 českých kniežat. Keďže to neprineslo očakávaný osôh, vrátili sa čoskoro ku starému náboženstvu. O tomto pre christianizáciu Slovanov atypickým krste viac: TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců: Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2009, s. 74-96.

⁵² Viac na príklade „západných“ kráľov: Le GOFF, Jaques – SCHMITT, Jean – Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 305-318. Podobne, ako sa barbari s obdivom pozerali na Rimánov v čase rozkvetu ich ríše a snažili sa ich napodobňovať (HEČKOVÁ, Janka. *Germáni a Rimania na strednom Dunaji*. Nitra : UKF, 2005, s. 58, STEINHÜBEL, ref. 6, s. 13), okolité *gentes* obdivom hľadeli a imitovali franské elity, nielen po materiálnej stránke, ale snaha bola aj o aplikovanie karolínskeho modelu štátu na svoje pomery („*imitatio imperii*“; TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 36-37).

⁵³ Cirkev sa snažila prinútiť „pohanov“ prijať kresťanstvo napríklad aj tým, že kresťanom zakázala stolovať s pohánmi. V prípade nevyhnutnosti museli pohania ponížujúco sedieť na zemi. Vzhľadom na to, že rokovania prebiehali najmä počas hostín, bolo takto pomerne náročné sa na niečo dohodnúť. TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 96. Príklad takéhoto poníženia: *MMFH III*, s. 305 (De Conversio Bagoorum et Carantanorum).

⁵⁴ Funguje tu akýsi „spätný vzťah“ medzi „*Rex a Deo coronatus*“ (alebo ako neskôr v listinách uvádzali „*Dei gratia*“) a vierou (cirkvou?) prejavujúci sa v obrane a šírení viery aj na okolité *gentes* (o ktoré sa chcela rozrastať aj samotná ríša). Le GOFF – SCHMITT, ref. 52, s. 306.

Christianizovať „zhora“ však bolo možné len v dobre organizovanej krajine.⁵⁵ Tou územia tvoriace „Samovu ríšu“ v prvej polovici siedmeho storočia neboli. Preto sa neprispôbovali kmene vo zväzku v náboženskej otázke svojmu vládcovi, ale domnelý kresťan⁵⁶ sa prispôbil tým, nad ktorými stál vyššie. Dalo by sa polemizovať, či poznať kresťanskú ideológiu a vnútorne sa s ňou stotožňovať je to isté. Istým však je, že keby sa bol Samo pokúsil christianizovať územie ktorému stál na čele, riskoval by svoju pozíciu, ktorá mu bola pridelená vďaka jeho vojenským úspechom a vďaka nim sa na nej aj udržiaval. Keby bolo toto zriadenie silnejšie, pravdepodobne by sa našiel nasledovník, ktorý by prebral najvyššie miesto v „štátnej správe“. Fakt, že žiadny nástupca nebol, môže znamenať aj to, že nebola ani správa a kmene sa držali pod Samom len kvôli jeho osobným, najmä vojenským, schopnostiam.⁵⁷

Písomných správ z obdobia avarského kaganátu nemáme veľa. Existujú však taktiež archeologické nálezy z územia dnešného Slovenska, Maďarska a Českej republiky s kresťanskou symbolikou.⁵⁸ Bez ohľadu na interpretácie spochybňujúce ich indikáciu kresťanstva stoja podľa môjho názoru minimálne za zmienku:

- Lukáš Roganský vo svojom katalógu uvádza k dátácií do 2. polovice až 3. tretiny siedmeho storočia štyri *závesné krížiky*. Dva (jeden celý a jeden fragmentárne zachovaný) boli nájdené v tzv. ženskom kniežacom hrobe na lokalite Ozora, Tótipusza. Po jednom krížiku, opäť v hroboch, vieme z lokalít Táp, Borbapusza a Székkutas, Kápolnadülő.⁵⁹ Z hrobov odkrytých v druhej menovanej lokalite pochádzajú aj dve krížové kovania bez výzdoby.⁶⁰ Do ôsmeho storočia je datovaný závesný krížik z depotu nájdeného v Horných Orešanoch.⁶¹

⁵⁵ Nemohlo (a snád' ani nechcelo) si to dovoliť 14 českých kniežat, ktoré prijali krst v roku 845. Ich náboženstvo bolo ich osobnou vecou, úplne nezávislým od neho bolo náboženstvo ostatných členov ich *gentes*. TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 93.

⁵⁶ STEINHÜBEL, ref. 45, s. 37.

⁵⁷ Opačného názoru, čo sa Samovho nástupcu týka, sú Michal Lutovský a Nada Profantová. LUTOVSKÝ – PROFANTOVÁ, ref. 23, s. 84-87.

⁵⁸ Ako som uviedla vyššie, u Avarov Rastislav Kožiak spochybňuje ich priamu a úplnú spojitost' so skutočným prijatím kresťanstva ako jediného náboženstva. KOŽIAK, ref. 29, s. 138-139.

⁵⁹ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 72.

⁶⁰ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 75-76.

⁶¹ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 73, PIETA, Karol – RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej (ed.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum des Fürstentums von Nitra*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2006, s. 55.

- Dohromady štyri kovania zdobené vtáčikom pochádzajúce z druhej polovice 8. storočia boli nájdené na lokalitách Boldog (3) a Komárno, Lodenice (1 o niečo väčší kus).⁶²
- Kalich z hrobu v Petóháze je datovaný do tretej tretiny 8. storočia.⁶³
- Agraфа s dvoma zobrazeniami kríža z 8. storočia bola nájdená v Dunapataji.⁶⁴
- Procesiový kríž s dátáciou do 8. – 9. storočia bol nájdený v areáli tretieho kostola na Valoch v Mikulčiciach.⁶⁵

Koncom obdobia avarského kaganátu sa začínajú objavovať písomné zmienky o krste avarskej nobility. V živote Karola Veľkého od Einharda sa uvádza: „*Zo všetkých vojen, ktoré viedol, okrem vojny saskej, po ktorej táto nasledovala, bola najväčšou vojna proti Avarom či Hunom.*“⁶⁶ Einhard ďalej píše, že Karol Veľký viedol jednu výpravu sám, ostatnými poveril svojho syna Pipina⁶⁷. Výpravy sa na ôsmy rok skončili.⁶⁸ Podľa Análov Franskej ríše⁶⁹ v roku 795 „*prišli ta aj vyslanci tuduna⁷⁰, ktorý mal veľkú moc nad národom a v ríši (in gente et regno) Avarov. Tí vyhlásili, že ten istý tudun chcel by sa spolu s územím a svojím ľudom poddať kráľovi a na jeho príkaz by chceli prijať kresťanskú vieru.*“⁷¹ Anály Franskej ríše⁷² na ďalší rok 796, uvádzajú

⁶² ROGANSKÝ, ref. 22, s. 88-89.

⁶³ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 104.

⁶⁴ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 116.

⁶⁵ ROGANSKÝ, ref. 22, s. 74-75.

⁶⁶ Životopis Karla Veľkého, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 138, Vita Karoli Magni, *MMFH II*, s. 9.

⁶⁷ Kráľ Itálie, zomrel v roku 810.

⁶⁸ Životopis Karola Veľkého, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 138, Vita Karoli Magni, *MMFH II*, s. 9. Podľa Annales regni Francorum výpravy začali v roku 791, v takom prípade by teda skončili rokom 799. *MMFH I*, s. 35 (Annales qui dicuntur Einhardi) a s. 37 (Annales Laurissenses maiores).

⁶⁹ v *MMFH I* vo verzii uvádzanej pod názvom Annales Laurissenses maiores

⁷⁰ Avarský hodnostár, Lareshamenské letopisy k r. 795 ho označujú pojmom *regulus* a Alamanské letopisy *dux*. *MMFH I*, s. 37, poznámka číslo 2 k roku 795. Peter Ratkoš sa domnieva, že to bol asi náčelník a predstaviteľ menšej oblasti. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 69. Podľa Jána Steinhübla podobne spravoval časť Avarskej ríše. Autor sa ďalej venuje tomuto konkrétnemu tudunovi a prichádza s možnosťou, že mu patrilo územie ohraničené Enžou a dolným tokom Ráby, od nich smerom do Panónie, a možno aj Morava. Údajne je možná podriadenosť kapkana tudunovi v tomto období. STEINHÜBEL, Ján. Kaganát a tudunát. In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2003, roč. III, s. 16.

⁷¹ Anály franskej ríše, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 145. *Annales qui dicuntur Einhardi* uvádzajú rok 795. Verzia analistu Einharda, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 146.

vyvrátenie avarského hrinku a smrť kagana⁷³ s jugurom⁷⁴ rukami svojich vlastných. „*V tom istom roku prišiel pred kráľa podľa svojho slubu tudun s veľkou časťou Avarov a dal sa so svojím ľudom a krajinou pod ochranu kráľa. On i jeho ľudia boli pokrstení, zahrnutí darmi a s poctami sa vrátili domov.*“⁷⁵ Avari si potom zvolili nového kagana, na čele ktorého znova vytiahli proti Frankom. Pipin však opätovne obsadil hrink. S pokladom potom odišiel do Cách, kde sa stretol so svojím otcom.⁷⁶ Podľa Einharda Pipin tak úplne rozvrátil ich kráľovstvo a zahnal Avarov za Tisu.⁷⁷ V roku 799 Avari dokázali ešte viesť úspešne vojenskú výpravu na západ, v roku 803 v Rezne Karol čakal na vojsko, vracajúce sa z Panónie a toho istého roku za ním prišiel „*vládca Panónie*“ Zodan sprevádzaný mnohými Slovanmi a Hunmi.⁷⁸ Spolu so všetkým, čo vlastnili, sa podriadili cisárovi. O dva roky neskôr sa na Karola so žiadosťou o udelenie územia medzi Sabáriou a Carnuntom⁷⁹ obrátil *kapkan*⁸⁰ Theodor, vládca Avarov, ktorý bol kresťan a franský vládca jeho žiadosti vyhovel. Krátko na to Theodor umrel a kaganovi⁸¹ sa podarilo získať potvrdenie jeho funkcie (kagana) a právomocí v takej podobe, ako bolo u Avarov zvykom.⁸² Slovania a Avari mali potom rozbroje, na zastavenie ktorých Karol poslal vojsko do Panónie v roku

⁷² Verzia Annales Laurissenses maiores.

⁷³ Hlavný náčelník Avarov.

⁷⁴ Peter Ratkoš sa domnieva, že jugur bol najvyšší kultový predstaviteľ Avarov. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 68. Dušan Třeštík toto tvrdenie odôvodňuje inštitúciou nomádskeho dvojitého kráľovstva, analógiu nachádza u Chazarov, dodáva však, že to nie je isté. TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 236, poznámka číslo 67.

⁷⁵ Anály Franskej ríše, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 146.

⁷⁶ Annales Laurissenses maiores, *MMFH I*, s. 38.

⁷⁷ Annales qui dicuntur Einhardi, *MMFH I*, s. 36.

⁷⁸ Odteraz ďalej Annales Laurissenses maiores, *MMFH I*, s. 39.

⁷⁹ Pretože tam kvôli útokom Slovanov nemohol ďalej zotrvať. Meřinský uvádza teóriu, že šlo o územie v okolí dunajského brodu pri Komárne. MĚŘINSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velikou Moravu II*. Praha: Libri, 2006, s. 19.

⁸⁰ *MMFH I*, s. 39-40, Letopisy metské, mladší (*MMFH I*, s. 189), Letopisy fuldské (*MMFH I*, s. 88) v pôvodnom texte uvádzajú „*capcanus, princeps Hunorum*“, čo Peter Ratkoš v poznámke ku Salzburským análom, ktoré z nich vychádzali, komentuje ako omyl (miesto caganus je tam paganus). Salzburské anály pre rok 805 vychádzali z Annales Laurissenses maiores, kde sa k roku 805 píše „*non multo post capcanus, princeps Hunorum*“ (*MMFH I*, s. 39). Výraz capcanus sa v jednotlivých odpisoch líši, objavujú sa jeho rôzne verzie: *caganus, captcanus, cappanus, captanos, capanus* (*MMFH I*, s. 39). Z toho sa dá vyvodíť, že sa jedná o skomoleninu titulu kagan.

⁸¹ Novému(?), nástupcovi Theodora(?)

⁸² *MMFH I*, s. 39-40.

811.⁸³ Zmienka o Avaroch sa vyskytuje ešte k roku 822, kde sa zúčastnili snemu vo Frankfurte.⁸⁴ Potom sa z písomných zmienok vytrácajú.⁸⁵

Dunajská synoda

Po porážke Avarov v roku 796 zvolal Pipin synodu⁸⁶ do svojho vojenského tábora „*ad ripas Danubii*“. Ako syn „*Carolo Christianissimi principis*“ bolo jeho cieľom porazené územie⁸⁷ christianizovať pod vedením duchovných spravovaných z franskej ríše. So súhlasom a pomocou zvolaných biskupov potom skúmal „*v prvom rade sviatosť krstu, predovšetkým to, v akom čase by sa mala v zásade katechumenom udeľovať, najmä ak by to inak nevyžadovala rozumná nevyhnutnosť.*“⁸⁸ Poučovanie o viere malo byť láskavé, ľudia nemali byť nútení ku krstu strachom pred peklom, hrôzou pred krvavým mečom a násilím.⁸⁹

„*O krste sa rozhodlo, že sa má krstiť dva razy do roka, a to na Veľkú noc a Turíce. Kršteného treba tri razy ponoriť do vody, aby si spomenul, že Pán vstal v tretí deň zmŕtvych. Avšak v prípadoch nebezpečenstva smrti smie sa krstiť vždy; to isté sa povoľuje pri obležení, pri nebezpečí potopenia lode alebo pred zajatím. Krst sa má viazať na milosť Ducha svätého. Tento ľud (Avarov) je pre poznanie svätých tajomstiev hrubý a nerozumný, úplne úbohý a nevzdelaný. Preto ho treba poučovať v zmysle Písma: „Idte, učte všetky*

⁸³ „*Jeho (cisárov) príchod očakávali v Aachcene tí, čo prišli z Panónie: chán Izauci, vládca Avarov, a tudun, i ďalší veľmoži a vojvodcovia Slovanov bývajúcich v okolí Dunaja, ktorí sa dostavili k cisárovi na rozkaz vojenských veliteľov vyslaných do Panónie.*“ Anály Franskej ríše – pokračovanie, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 148.

⁸⁴ Anály Franskej ríše – pokračovanie, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 148.

⁸⁵ ZÁBOJNÍK, ref. 18, s. 17, STEINHÜBEL, ref. 70, s. 30. Edícia *MMFH III* uvádza Avarov ako poplatných Ludovítovi Nemcovi v Dolnej Panónii ešte v roku 870. *Conversio Bagoarum et Carantanorum*, *MMFH III*, s. 298.

⁸⁶ Autorstvo „zápisníka“ o tejto udalosti je pripisované akvilejskému patriarchovi, Paulínovi II., ktorý píše, že Pipin do vojenského tábora zvolal „*dôstojné zhromaždenie niektorých biskupov*“. Zúčastnil sa ho aj salzburský arcibiskup, Arno. Zhromaždenie biskupov na brehoch Dunaja o systematickej christianizácii území dovtedy patriacich do ríše Avarov, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 25; BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – HRBEK, Ivan – LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – VEČERKA, Radoslav. *Magnae Moraviae fontes historici IV: Leges textus iuridicisupplementa* (ďalej *MMFH IV*). Praha: Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 18.

⁸⁷ Ku Karolovej ríši nebol rozpadnutý kaganát, až na malú výnimku, pripojený. TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 53.

⁸⁸ Zhromaždenie biskupov na brehoch Dunaja o systematickej christianizácii území dovtedy patriacich do ríše Avarov. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 25, *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 151-152.

⁸⁹ *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 151. Rastislav Kožíak uvádza, že toto nariadenie mohlo byť poučením z vývoja násilnej christianizácie Sasov. KOŽIAK, ref. 29, s. 140.

národy, krstiac ich v mene Otca i Syna i Ducha svätého (a) učiac ich zachovávať všetko, čokoľvek som prikázal“. Preto už pred krstom treba poučovať o význame milosti krstu, aby po krste sa zachovávali naďalej všetky božie príkazy... Patričný kňaz má určiť, ako dlho treba na krst čakať. Za prípravy má sa výučba vymedziť na tému o siedmych daroch Ducha svätého. Na uvedené sviatky sa udeľuje krst hromadne. Pre malý počet kňazstva môže sa krst udeľovať i v nedelne dni. Kňaz má učiť katechumenov nejaké 2 – 3, alebo i viac týždňov. Sedem dní sa má krstenec pripravovať na krst pôstom, v sobotu sa pomaže olejom a večer sa má požehnať voda v studni alebo kadi v mede sv. Trojice. Dojčatá, ak im nehrozí smrť, sa majú krstiť výlučne na Velkú noc a Turíce“⁹⁰

Ďalej biskupi rozhodovali, komu má byť uznaný skôr získaný krst „od misionárov tejto krajiny“⁹¹. Na základe toho, čo zistili od „pokrstených“ ešte pred synodou, rozhodli o rozdelení týchto do troch kategórií. Krst bol platný v prípade, že ho vykonával jeden zo „sacerdotibus terrae istius“ v mene sv. Trojice.⁹² Tí, ktorí boli krstení „a clericis“, ale prostredníctvom „aqua tamen a sacerdote benedicta, in nomine sanctae trinitatis“⁹³, v takomto prípade bol krst platný, odporúčalo sa však nech sa im všetky duchovné dary odovzdajú vkladaním rúk. Ak však akt krstu vykonával nevzdelaný klerik⁹⁴, pokiaľ nevyriekol formulu „Baptizo te in nomine patri set filii et Spiritus sancti“, ani (nec) „in nomine Iesu Christi“⁹⁵ a krstení nevyznali vieru, pretože ju nepoznali, krst nebol uznaný platným.⁹⁶ Tieto opatrenia boli pravdepodobne zavedené na zamedzenie šíreniu sa heréz popierajúcich božstvo Ježiša Krista,⁹⁷ ktoré podľa Petra Ratkoša treba predpokladať koncom 8. storočia nielen v oblastiach bavorských, longobardských, ale aj panónskych.⁹⁸

⁹⁰ Zhromaždenie biskupov na brehoch Dunaja o systematickej christianizácii území dovtedy patriacich do ríše Avarov, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 25, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 151-152.

⁹¹ sacerdotibus terrae istius. *MMFH IV*, s. 19.

⁹² *MMFH IV*, s. 19.

⁹³ *MMFH IV*, s. 19. „O tých, ktorých krstili klerici vodou požehnanou kňazom v mene Svätej Trojice“ Zhromaždenie biskupov na brehoch Dunaja o systematickej christianizácii území dovtedy patriacich do ríše Avarov, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 26.

⁹⁴ (qui ab) Inlitteratis clericis, *MMFH IV*, s. 20.

⁹⁵ „Krstím tá v mene Otca i Syna, i Ducha Svätého“, alebo ani „Krstím tá v mene Ježiša Krista“ Zhromaždenie biskupov na brehoch Dunaja o systematickej christianizácii území dovtedy patriacich do ríše Avarov, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 26.

⁹⁶ *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 151.

⁹⁷ To boli pravdepodobne spomínaní „cleris illiterati“, napríklad ariáni, panónski fociáni, bosoniáni.

⁹⁸ RATKOŠ, ref. 12, s. 75.

Zápis zo synody „ad ripas Danubii“ jednoznačne dosvedčuje, že už pred jej konaním boli v Avarskom kaganáte nejakí kresťania. Otázkou zostáva, kto medzi týchto kresťanov patrilo a ako sa ku nim kresťanstvo dostalo. Do úvahy prichádzajú kresťanské komunity, ktoré tu kontinuálne a ako bolo vyššie spomenuté – izolované od vonkajšej cirkevnej správy – pretrvávali nielen počas pobytu Hunov, ale aj trvania avarského kaganátu.⁹⁹ Mnoho dôkazov o nich niet – možno práve títo boli pochovaní v hroboch, v ktorých sa našli krížiky a iné kresťanské predmety. Richard Marsina sa vyjadruje proti pretrvávaniu kresťanstva nepretržite od čias rímskej ríše. Na druhej strane sa zas stavia za intenzívnu christianizáciu po dunajskej synode.¹⁰⁰

Christianizácia Korutáncov

Do obdobia avarského kaganátu spadajú prvé správy v písomných prameňoch o Slovanoch v strednom Podunajsku, „obrátených“ na kresťanskú vieru. Boli nimi Korutánci. Spis *Conversio Bagoarum et Carantanorum* je nutné označiť za tendenčný. Mal za úlohu obhájiť právo salzburského biskupstva na územia Panónie vyzdvihovaním jeho zásluh pri christianizácii tamojšieho obyvateľstva.¹⁰¹ Preto ho nie je možné bez výhrad prijať (podobne ako iné stredoveké pramene). Nebolo by však rozumné celý jeho text odmietiť. Slovania sa na území Korutánska začali objavovať pravdepodobne v druhej polovici 6. storočia.¹⁰² Pred rokom 743 im Bavori pomohli poraziť Avarov, a tým si ich „zajistili“. ¹⁰³ Prenechali im však určitú formu samosprávy, vo forme zachovania funkcie korutánskeho kniežata. Bavori si od Korutáncov zobrali rukojemníkov, medzi ktorými bol aj syn korutánskeho kniežata Boruta, „Cacatius“¹⁰⁴. Toho si Borut údajne želel vychovať v kresťanskom duchu, podobne ako aj Chotimíra, ktorý bol jeho synovcom. Tí sa potom jeden po druhom so súhlasom kráľa Pipina¹⁰⁵, stali kniežatami Korutáncov. Prostredníctvom nich, ich nasledovníka Waltunca¹⁰⁶ a misií¹⁰⁷, o ktoré žiadali salzburského biskupa Virgila,¹⁰⁸ sa potom

⁹⁹ KOŽIAK, ref. 29, s. 138 – 139, LUTOVSKÝ – PROFANTOVÁ, ref. 23, s. 16, RATKOŠ, ref. 12, s. 73.

¹⁰⁰ MARSINA, Richard. K začiatkom kristianizácie pri strednom Dunaji. In MICHALOV, Jozef – HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter – TANESKI, Zvonko. *Význam kultúrneho dedičstva Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra : UKF, 2008, s. 18.

¹⁰¹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 139, *MMFH III*, s. 292.

¹⁰² BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 31.

¹⁰³ Korutánci sa stali závislými na Bavoroch. *MMFH III*, s. 299.

¹⁰⁴ Cacatius je v iných prameňoch zapísaný ako Karastus, čiže Gorazd. *MMFH III*, s. 300.

¹⁰⁵ Pipin III. Krátky (Mladší), medzi rokmi 751 – 768 franský kráľ.

¹⁰⁶ Toto slovo sa dá preložiť aj ako vладыka, môže teda označovať funkciu, nie osobné meno. BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 69-70.

kresťanstvo dostávalo do Korutánska.¹⁰⁹ Priebeh christianizácie nebol hladký, vznikali viaceré protikresťanské povstania. Za Chotimírovej vlády prebiehali v rokoch 763 – 765, po jeho smrti v roku 769.¹¹⁰ V roku 772 dosadil bavorský vojvoda Tassilo III. na stolec korutánskeho kniežata Waltuca.¹¹¹ Keď na franský trón nastúpil Karol Veľký, v roku 788 si pričlenil Bavorsko¹¹² a Korutánsko pretvoril na pohraničnú bavorskú marku (Korutánsku marku), chrániacu ríšu pred útokmi Avarov.¹¹³ V *Divisio imperii* z roku 817 pripadlo Korutánsko Ludovítovi Nemcovi a v roku 828 prišli jeho obyvatelia aj o inštitúciu vlastných kniežat, čím zanikajú ako politické etnikum a písomných správ o nich viac niet.¹¹⁴

Christianizácia medzi rokmi 796 a 863

Písomných prameňov o christianizácii z tohto obdobia nie je mnoho. S určitosťou sa dá tvrdiť, že nepostihujú celú christianizáciu tejto epochy. Písomné zmienky sa v podstate obmedzujú len na vysvätenie kostola na Pribinovom majetku, pokrstenie „všetkých“ Moravanov a krst 14 českých *ducibus*.

Archeologické pramene zaznamenávajú prvé kostoly už na prelome 8. a 9. storočia, najneskôr však na začiatku 9. storočia. Toto obdobie bolo totiž prelomovým v živote Slovanov usídľivších sa v jadre neskoršej Veľkej Moravy. Prvé hradiská na Morave začali vznikáť vo ôsmom, možno dokonca už na sklonku siedmeho storočia.¹¹⁵ Na území dnešného západného Slovenska sú prvé hradiská o niečo, možno až o storočie, mladšie. Koncom ôsmeho storočia však s istotou môžeme o nich hovoriť i tu.¹¹⁶ Skôr (počas ôsmeho storočia) sa hradiská objavujú okolo riek Moravy a v oblasti Bratislavskej brány.¹¹⁷

¹⁰⁷ Ako príklad možno uviesť údajne Virgilom (vtedy bol ešte len *episcopus electus*) poslaného biskupa Modesta, spolu s ním kňazov Witona, Reginberta, Rozharia a Latina, ďalej kňazov Madalhoha, Warmana, Heimona, Regina a iných. *MMFH III*, s. 301-302.

¹⁰⁸ Salzburský biskup írského pôvodu v rokoch 748-784

¹⁰⁹ *Conversio Bagoarum et Carantanorum*, *MMFH III*, s. 299-301.

¹¹⁰ BEDNAŘÍKOVÁ – HOMOLA – MĚŘÍNSKÝ, ref. 12, s. 69.

¹¹¹ STEINHÜBEL, Ján. *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava : Veda, 1995, s. 9.

¹¹² MÚCSKA – DANIŠ – ŠEVČÍKOVÁ, ref. 7, s. 213-214.

¹¹³ STEINHÜBEL, ref. 111, s. 9.

¹¹⁴ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 89.

¹¹⁵ Boli nimi tieto: Mikulčice, Ostrov sv. Juraja (terajšie historické jadro Uherského Hradišťa) a Olomouc. MĚŘÍNSKÝ, ref. 79, s. 18.

¹¹⁶ Patrili medzi ne Neštichy pri Svätom Jure, Molpír pri Smoleniciach, Podbranč. Významné postavenie mal Pobedim, Hradec pri Prievidzi, Majcichov a začína sa aj vznik fortifikovaných

Budovanie hradísk svedčí o zmenách, ktoré sa v spoločnosti Slovanov museli v tomto období odohrať. Z pôvodného spôsobu života v rámci *gens*, kedy o všetkých dôležitých veciach rozhodovali spoločne,¹¹⁸ prešli pod kontrolu vytvárajúcej sa mocenskej elity, ktorá vývojovo spela k štátnemu útvaru riadenému jedným mužom. Bola to pôvodne vojenská vrstva, ktorá si v nepokojných časoch útokov nepriateľov, pred ktorými sa bolo treba brániť stavbou hradísk, dokázala zabezpečiť mocenskú prevahu, z ktorej plynul jej rastúci spoločenský status, spojený tiež s majetkovou stratifikáciou. To neznamená, že by Slovania nebojovali už predtým. Časy sa však stali natolko nepokojnými a nepriatelia natolko vojensky a technicky zdatnými, že bolo nutné brániť sa stavbou fortifikácií, ktorá si vyžadovala vyšší stupeň organizácie.

Inou teóriou je, že vo 8. storočí nastal prirodzený populačný nárast spojený s vyššou efektivitou poľnohospodárstva, skvalitnením remeselnej výroby a podobne. Z neho potom vyplynul hospodársky nadbytok, vďaka ktorému bola možná sociálna stratifikácia.¹¹⁹

Faktom, pravdepodobne v súčinnosti viacerých faktorov, je, že od polovice 8. storočia sa formujú teritoriálne organizované malé mocenské útvary. Tie postupne vytvárajú dve väčšie kniežatstvá – Moravské a Nitrianske. Hlavy týchto útvarov, ktoré už začínali získavať znaky útvarov štátnych, si pravdepodobne uvedomovali svoju vyčlenenosť od kmeňovej spoločnosti a preto sa nebáli, ba priam vyžadovali si tento status potvrdiť aj prijatím nového náboženstva. Zatiaľ čo bol totiž celý *gens* ešte prívržencom archaického náboženstva, ten kto sa dal pokrstiť sa stal „*hanbou rodiny*“, alebo jej „*ničiteľom*“. Príchod nového náboženstva spečatoval príchod nového spoločenského poriadku a naopak. Stal sa súčasťou štátotvorného procesu.¹²⁰

Vysvätenie Pribinovho kostola v Nitre

Čo sa týka christianizácie územia dnešného Slovenska v období po rozpade avarského kaganátu a po dunajskej synode, nevieme o nej s určitosťou povedať

areálov veľkomoravskej sídelnej aglomerácie v Nitre. Na východnom Slovensku boli opevnené sídliská: Brekov, Spišské Tomášovce – Čingov, na Orave skupina hradísk s počiatkami najneskôr na rozhraní 8. a 9. storočia (Istebné – Hrádok, Ostrá Skala v katastri obce Vyšný Kubín a Trniny nad Veľkým Bystercom pri Dolnom Kubíne). Prechod Považím kontrolovala fortifikácia odkrytá na lokalite Pružina pri Žiline. MĚŘÍNSKÝ, ref. 79, s. 18.

¹¹⁷ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 107-108. Sú to tieto: Devín, dve hradiská pri Bratislave v Devínskej Novej Vsi, Bratislava a Svätý Jur pri Bratislave – Neštich. MĚŘÍNSKÝ, ref. 79, s. 18-19.

¹¹⁸ Prokopios, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 90.

¹¹⁹ PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 54-55.

¹²⁰ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 128 – 130.

nič až do vysvätenia kostola na Pribinovom majetku.¹²¹ Podľa spisu *Conversio Bagoorum et Carantanorum* mu ho vysvätil salzburský biskup Adalrám. Keďže bol biskupom medzi rokmi 821 a 836 a Pribina bol z Nitry (kde bol kniežatom) vyhnaný v roku 833, muselo sa to udiat niekedy medzi rokmi 821 - 833. Medzi historikmi je najrozšírenejší názor, že sa tak stalo v roku 828. Dôvodov na to je viac, jednak v roku 829 pripadlo územie pod správu pasovského biskupstva,¹²² ďalej sa v roku 828 salzburský arcibiskup Adalrám zúčastnil vojenského ťaženia Ludovíta Nemca proti Bulharom a pri tejto príležitosti mal zavítať aj do Nitry,¹²³ kde mal dosiahnuť spojenectvo s Pribinom a pri tej príležitosti vysvätiť kostol.¹²⁴

Pribina prijal krst po roku 833 z vôle východofranského kráľa Ludovíta Nemca (asi 805 – 876) v kostole svätého Martina na dvorci patriacom salzburskému biskupskému stolcu, na mieste zvanom Traismauer.¹²⁵ Prečo teda mohol byť na jeho majetku vysvätený kostol? Možností je viac, Pribinova minimálne tolerancia voči kresťanstvu a kresťanom už pred jeho krstom po roku 833 je však istá. Peter Ratkoš prikláňajúc sa k Rapantovej teórii polemizuje o Pribinovej kresťanskej manželke, po ktorej Kocel, Pribinov syn, mohol zdediť majetky v Bavorsku, že aj Pribina musel byť kresťanom, aby si mohol zobrať kresťanku. Kocel sa prvýkrát spomína pri odchode Pribinu od Ludovíta do Bulharska. Ak by sa bol narodil už v Nitre, jeho matka by bola ženou Pribinu už tam. Pribina by tak už v čase pred vyhnaním z Nitry musel byť kresťanom. Existuje možnosť, že bol znova pokrstený po vyhnaní z Nitry, pretože najskôr prijal krst, ktorý východofranský kráľ nepokladal za právoplatný. Mohlo sa jednať o krst v nejakej heréze. Peter Ratkoš ale uvádza, že je potrebné k tomuto tvrdeniu hľadať ďalšie analógie, aby bola overená jeho vierohodnosť.¹²⁶

O tom, pre koho bol kostol postavený a vysvätený existuje tiež niekoľko teórií. Podľa Josefa Cibulku bol kostol vysvätený pre potreby kresťanských

¹²¹ „Jemu (Pribinovi), kedysi vysvätil arcibiskup Adalrám na jeho vlastnom majetku za Dunajom kostol na mieste zvanom Nitrava.“ Tento záznam pochádza zo spisu O obrátení Bavorov a Korutáncov, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 142.

¹²² IVANIČ, Peter. Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie. In *Konštantínove listy*, roč. 1, 2008, s. 61-62.

¹²³ CIBULKA, Josef. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1958, s. 252-257.

¹²⁴ STEINHÜBEL, ref. 6, s. 72.

¹²⁵ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 141-142.

¹²⁶ RATKOŠ, ref. 12, s. 76-77.

cudzcincov v službách Pribinu,¹²⁷ Daniel Rapant uvádza, že bol pre Pribinovu manželku.¹²⁸ Dušan Třeštík zastáva názor, že Pribina kvôli sobášu s Bavorkou prisľúbil prijať krst, avšak počas doby, kedy bol katechumenom, bolo jeho povinnosťou postaviť kostol. Ďalej tvrdí, že patrocíniom svätého Emeráma si nemôžeme byť istí, mohlo by pochádzať z neskorších dôb.¹²⁹ Jeden z dôvodov prečo môžu byť pochybnosti na mieste je fakt, že kostol sa doteraz nepodarilo spoľahlivo lokalizovať napriek tomu, že bol stotožňovaný už s dvoma chrámami v Nitre. Jedným je archeologicky odkrytý kostol na Martinskom vrchu. Hlavnou indíciou na stotožnenie s Pribinovým kostolom je denár Evou Kolníkovou prisudzovaný jednému zo západofranských Karolov, a to buď Holému (840 – 877), Tučnému (876 – 887), alebo Prostému (898 – 923). Novšie je však denár s názvom mincovne „BLEDONIS“ datovaný do doby okolo roku 1100.¹³⁰ Druhou možnosťou, pravdepodobnejšou, je umiestnenie kostola v areáli súčasného hradu. Stotožňovať ho s dnešnou kaplnkou svätého Emeráma však nemožno.¹³¹ V deviatom storočí stálo v areály hradu viacero murovaných stavieb.¹³² Jednou z nich mohol byť tento prvý písomne doložený kostol na území Slovenska v 9. storočí. Patrocínium svätého Emeráma, ako tradične prebrané kontinuálne od najstaršieho kostola ďalším postaveným na jeho mieste,¹³³ je v takom prípade celkom prijateľnou alternatívou, aj keď nie úplne nespochybniteľnou. Emerám mal v tomto období rozšírený kult nielen v regensburskej diecéze, podľa čoho niektorí bádatelia hovoria o pôsobnosti tohto biskupstva na území Nitrianska. Svätý Emerám bol patrónom celej východofranskej ríše.¹³⁴

Pribina v podpore kresťanstva pokračoval aj na svojom panstve v okolí rieky Sály v Dolnej Panónii, ktoré dostal po vyhnaní z Nitry od Ludovíta II. Nemca ako léno a neskôr aj trvalo do vlastníctva. V *Zalavári* (alebo aj Blatnohrade), si vybudoval svoje sídlo, na ktorom dal postaviť kostol. Ten mu

¹²⁷ Autor pripúšťa ešte dve možnosti, ktoré však sám pokladá len za dohady: Pribina, ako pohan, prišiel z východu a zmocnil sa kniežatstva už christianizovaného – stavbou kostola potom vykonal „službu“ svojmu „ľudu“, alebo tu bez existencie iného už kresťanského kniežata, existovalo pôvodné, christianizované obyvateľstvo. CIBULKA, Josef. Pribina a jeho kostol v Nitre. In STANISLAV, Ján (ed.). *Ríša velkomoravská. Sborník vedeckých prác*. Praha : Nakladatel L. Mazáč, 1935, s. 34-36.

¹²⁸ IVANIČ, ref. 146, s. 64.

¹²⁹ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 121-126.

¹³⁰ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 123.

¹³¹ IVANIČ, ref. 146, s. 66. Podľa Alexandra Ruttkaya predstavuje tento kostol z 13. storočia až štvrtý sakrálny objekt na hradnom kopci. RUTTKAY, ref. 4, s. 167.

¹³² PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 205-215

¹³³ HODÁL, Juraj. *Kostol kniežata Privinu v Nitre*. Nitra : Nákladom Výboru cirkevno – národných slávností v Nitre, 1930, s. 20 – 21 (citácia prebratá od IVANIČ, ref. 146, s. 64).

¹³⁴ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 284, poznámka č. 115.

v roku 850 podľa *Conversia* vysvätil salzburský biskup Liupram.¹³⁵ V Pribinovom sídle boli vysvätené potom ešte ďalšie kostoly. Na stavbu jedného z nich mu Liupram, opäť podľa *Conversia*, poslal remeselníckych majstrov.¹³⁶ Podriadenosť salzburskému biskupstvu, spomínanú v *Conversiu*, prerušilo pôsobenie byzantskej misie.¹³⁷ Tú prijal už Kocel,¹³⁸ ktorý po otcovej smrti pokračoval v jeho politike.¹³⁹

Krst „všetkých“ Moravanov

Približne v rovnakom čase, v roku 831, existuje záznam o „krste všetkých Moravanov“¹⁴⁰ pravdepodobne pasovským biskupom Reginharom.¹⁴¹ Na mieste sú pochyby, či biskup pokrstil naozaj všetkých Moravanov, pretože by to bolo prakticky len ťažko uskutočniteľné. Poznáme analógiu hromadného krstu u Slovanov v písomnom prameni (nachádzame ju konkrétne v Nestorovom letopise),¹⁴² väčším problémom by bol ale aj samotný princíp prijatia kresťanstva. Nestor jednak uvádza hrozbu, ktorú Vladimír vyslovil (citovanú v poznámke) a ďalej dodáva, že reakcia ľudí znela takto: „*Kdyby toto nebylo dobré, nebyli by kníže a bojaré toho prijali.*“¹⁴³

Krst všetkých Moravanov sa nezdá byť priveľmi reálnym, pokiaľ si uvedomíme, čo pre vtedajšieho človeka znamenalo jeho náboženstvo – každodennú súčasť života. Priazeň bohov bola v (duchovnom) živote prioritou. Spoločné náboženstvo a všetky jeho prejavy spájali príslušníkov jednotlivých *gentes*. Rozdielne ich oddeľovali od „cudzích“.¹⁴⁴ Tak veľká zmena ako prechod na iné náboženstvo, sa nemohla udiat z jedného dňa na druhý. Pod *omnes*

¹³⁵ *Conversio Bagoaorum et Carantanorum*, *MMFH III*, s. 312, 316.

¹³⁶ *Conversio* menuje aj iné kostoly, ktoré boli vysvätené na miestach, kde si to želali Pribina „*et sui populi*“. *MMFH III*, s. 314-316.

¹³⁷ *Conversio Bagoaorum et Carantanorum*, *MMFH III*, s. 318.

¹³⁸ Žitije Konstantina, *MMFH II*, s. 85.

¹³⁹ IVANIČ, ref. 16, s. 73.

¹⁴⁰ „*Anno Domini 831 Regenharius episcopus Matavorum baptizat omnes Moravos.*“ *Notae de episcopis Pataviensibus*, *MMFH IV*, s. 407.

¹⁴¹ *Matavorum* je možno skomolenina od *Patavorum*, *MMFH IV*, s. 407, TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 118.

¹⁴² Keď sa dalo pokrstiti kyjevské knieža Vladimír, vyhlásilo: „*Neobrátí-li se kdo zejtra na řece (na víru křesťanskou), budiž bohatý, nebo chudý, nuzný, nebo služebný, bude mi nepřitelem.*“ A na druhý deň sa podľa Nestorovho letopisu tento hromadný krst, po vyvrátení a rozbití modiel starých bohov, naozaj vykonal. Na mieste modiel dal Vladimír vystavať chrám svätého Bazileja. ERBEN, Karel Jaromír. *Nestorův letopis ruský*. Praha : Museum království českého, 1867, s. 90-92.

¹⁴³ ERBEN, ref. 142, s. 91.

¹⁴⁴ Podobne a podrobnejšie pozri: STEINHÜBEL, ref. 45, str. 12.

Moravos je teda potrebné rozumieť nie všetkých, ale pravdepodobne mocenskú elitu Moravanov, v ktorej možnostiach za pomoci misionárov bolo christianizovať aj od nich nižšie postavených, a postupne všetkých *Moravos*. Tento proces by však mohol trvať aj niekoľko generácií.

Ku stavbe prvých kostolov na dvorcach moravských veľmožov došlo už na prelome 8. a 9. storočia.¹⁴⁵ Boli to napríklad kostol v Modré u Velehradu,¹⁴⁶ v Sadech u Uherského Hradiště,¹⁴⁷ alebo aj druhý (datovaný na začiatok 9. storočia) a šiesty (datovaný do prvej tretiny 9. storočia) kostol v Mikulčiciach.¹⁴⁸ Nešlo však o rozsiahlu christianizáciu, jednalo sa skôr o iniciatívu ambiciózných jednotlivcov z radov moravskej nobility, ktorí sa pripodobňovali vzorom zo susednej franskej ríše.¹⁴⁹ Nedá sa vylúčiť priame prijímanie kresťanstva aj nižšie postavenými Moravanmi. Počet kostolov a najmä ich súčasnosť s existenciou „pohanských“ svätýň však nie je adekvátna k tvrdeniu, že všetci boli naraz pokrstení jedným biskupom a v jednom roku.¹⁵⁰

Krst štrnástich českých vojvodov

„*Ludovít¹⁵¹ prijal 14 českých vojvodov¹⁵² túžiacich po kresťanskom náboženstve spolu s ich družinami a prikázal ich pokrstiti v týždni (v oktáve) po*

¹⁴⁵ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 129. Alexander Ruttkay datuje prvé kostoly na veľmožských dvorcach na začiatok 9. storočia. RUTTKAY, ref. 5, s. 43.

¹⁴⁶ Josef Cibulka datuje stavbu tohto kostola do prvej tretiny 9. storočia. CIBULKA, ref. 123, s. 46, Josef Pouлік však jeho dátáciu pokladá za príliš skorú a prikláňa sa skôr k záveru prvej polovice 9. storočia. POULÍK, Josef. *Velkomoravské hradiště Mikulčice: Průvodce po archeologických výskumech*. Brno : Krajské nakladatelství, 1962, s. 28-31.

¹⁴⁷ GALUŠKA, Luděk. *Uherské Hradiště – Sady: Křesťanské centrum říše velkomoravské*. Brno : Moravské zemské muzeum a nadace Litera, 1996, s. 54.

¹⁴⁸ POLÁČEK, Lumír. *The archeology of Mikulčice*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2008, s. 4. Pouлік druhý kostol datuje medzi roky 840 – 860. POULÍK, ref. 146, s. 28, 42.

¹⁴⁹ TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 129-130, TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 91.

¹⁵⁰ O súčasnej existencii „pohanskej“ svätyně a kostola v Mikulčiciach pozri: TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 130. Kultový objekt s konskými lebkami, s analógiou na slovanskom nížinnom hradisku Groß Raden, bol odkrytý v Mikulčiciach na Klásterisku. Datovaný je do 9. storočia. KLANICA, Zdeněk. Mikulčice – Klásterisko. In *Památky archeologické* 86/2, 1985, s. 474-539 (najmä s. 485). Najstaršie kostoly v Mikulčiciach sú doložené na začiatku 9. storočia. Pozri ref. 148.

¹⁵¹ Ludovít Nemeč, východofranský kráľ 830/843 – 876.

¹⁵² Edícia *MMFH ducibus* prekladá ako *knížat*. *MMFH I*, s. 90. *Pramene k dejinám Velkej Moravy* uvádzajú preklad *veľmožov*. *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 93. Dušan Třeštík tvrdí, že *dux* sa vo franských prameňoch musí prekladať vždy ako vyššia funkcia, než veľmož, najlepšie knieža. TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 83.

*Zjavení Pána.*¹⁵³ Túto informáciu nám podávajú k roku 845 Fuldské anály. Je to ojedinelý prípad, ktorý vyvolal u viacerých historikov rôzne polemiky. Dušanovi Třeštíkovi sa 14 *ducibus* zdá na pomerne malé územie obývané českými *gentes* priveľa.¹⁵⁴ Ján Steinhübel poukazuje na fakt, že ku roku 872 sa spomína len 5, prípadne 6 českých kniežat, ktoré bojovali proti Ludovítovi Nemcovi.¹⁵⁵ Obidvaja autori sa pristavujú pri zmienke v tzv. Bavorskom geografovi (*Descriptio civitatum et regionum*) o 15 *civitates*¹⁵⁶ prináležiacim pravdepodobne Čechom.¹⁵⁷ Z tohto údaju by však nemuselo vyplývať, že Česi mali skutočne aj 15 kniežat, z ktorých sa prevažná väčšina (14), prišla podriadiť východofranskému kráľovi a z politických dôvodov žiadať krst. Bavorský geograf uvádza na území Obodritov 53 hradov „*podelených medzi ich vojvodov*“¹⁵⁸. Obodriti sa delili v tom čase na 4 kniežatstvá (Vagrovia, Polabania, Reregovia, Varnovia), priemerne malo jedno kniežatstvo teda 13 *civitates*. Z toho vyplýva, že ak mali české kmene 15 *civitates*, kniežat mohli mať oveľa menej.¹⁵⁹ Kto boli tí štrnásť *duces*, ktorí prišli spolu so svojimi družinami rokovať s Ludovítom Nemcom a prijať krst? Pravdepodobne sa jednalo aj o možných následníkov, čiže budúcich *duces*.¹⁶⁰

Nezvyčajný dátum krstu (oktáva po Zjavení Pána) poukazuje na časovú tieseň, v ktorej sa dotýční ocitli. Ináč sa nedá vysvetliť, prečo boli pokrstení v nesúlade s nariadeniami synody na brehoch Dunaja, ktoré za jediný vhodný dátum krstu za normálnych okolností považujú jedine Veľkú noc a Turíce (Zjavenie Pána).¹⁶¹ Oktáva Turíc pravdepodobne nebola „dovoleným“ dátumom,

¹⁵³ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 155., *Hludowicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit.* „*MMFH I*, s. 90.

¹⁵⁴ TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 80-84.

¹⁵⁵ STEINHÜBEL, ref. 45, s. 53. Všetky verzie Fuldských análov menujú kniežat 5, len verzia Schlettstadtskom rukopise pripisuje šieste knieža, menom *Goriwei* (Bořivoj). *MMFH I*, s. 108-109.

¹⁵⁶ Preklady tohto pojmu sa opäť líšia. *MMFH*, v zhode s Hlučíkovej slovníkom, uvádzajú ako preklad slova *civitas* mesto (alebo obec). *MMFH III*, s. 285-291. Hlučíková ho prekladá ako mesto, biskupské mesto. HLUČÍKOVÁ, Marta. *Latinsko – slovenský slovník*. Bratislava : Jazykové vydavateľstvo KNIHA – SPOLOČNÍK, 2003, s. 141. Ján Lukačka ho prekladá ako hradisko. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 154. Konečne Peter Ratkoš prekladá *civitas* ako hrad. *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 139-140.

¹⁵⁷ *Betheimare*, po prípade *Becheimare*. *MMFH III*, s. 287.

¹⁵⁸ *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 139. „*Quos vocant Nortabtrezi, ubi regio, in qua sunt civitates LIII, per duces suos partitae.*“ *MMFH III*, s. 283-284.

¹⁵⁹ STEINHÜBEL, ref. 45, s. 52-53.

¹⁶⁰ STEINHÜBEL, ref. 45, s. 53.

¹⁶¹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 25, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 151-152. Nejednalo sa len o nesúlady s dunajskou synodou, reformná synoda, ktorá sa konala

ale snahou dať narychlo pripravenému krstu aspoň nejaké zdanie legality (spojitosť s dovoleným termínom krstu). Ak by dôvodom alebo cieľom krstu bolo skutočné vnútorné obrátenie sa na kresťanskú vieru, tento zhon by potrebný nebol. Určite by bol kniežatám venovaný aj dlhší čas, kedy by sa ako katechumeni učili kresťanskej viere.¹⁶² České kniežatá však krst narychlo prijali pravdepodobne preto, aby mohli s Ludovítom uzavrieť spojenectvo. Možno to bola dokonca jeho podmienka a východofranský kráľ, aby mal istotu, že krst naozaj prebehol, osobne sa postaral o jeho realizáciu, aj keď za nezvyčajných podmienok.¹⁶³

Krst bol podľa Dušana Třeštíka akýsi experiment, vyvolaný strachom, že by na Čechov mohol zaútočiť Ludovít Nemecký rovnako, ako v roku 844 na Obodritov.¹⁶⁴ Keď však videli, že toto na zabránenie tlaku východofranskej ríše nestačí,¹⁶⁵ spojenectvo si rozmysleli a v roku 848 sa chystali napadnúť východofranskú ríšu. Prvýkrát ešte radšej zjednali mier, no nasledujúceho roku východofranské vojská porazili.¹⁶⁶ Keďže pokrstené boli len kniežatá, aj to kvôli vidine politického prospechu ktorý sa nedostavil, sami vidiac, že sú dosť silní na to, aby kládli odpor oslabenému susedovi, v prijímaní kresťanstva ďalej nepokračovali. Krst podľa písomných zmienok opäť prijal až knieža Bořivoj, znova z politických dôvodov, z rúk arcibiskupa Metoda.¹⁶⁷ Keďže sa tento krok aj politicky osvedčil (rod Přemyslovcov, z ktorého Bořivoj vzišiel sa udržal pri moci po niekoľko generácií, zo začiatku vďaka podpore Svätopluka), stali sa Bořivoj a jeho potomkovia šíriteľmi kresťanstva v Čechách.¹⁶⁸

Situácia bezprostredne pred príchodom byzantskej misie

Potrebu vlastnej cirkevnej organizácie si uvedomovalo aj veľkomoravské knieža Rastislav. Zo životopisov Metoda a Konštantína vyplýva existencia dvoch

v roku 829 v Paríži pokladala krsty realizované mimo spomínaných dátumov ak nie za neplatné, tak minimálne za natolko neregulárne, že takto pokrstení nemohli vykonávať cirkevné úrady. TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 85.

¹⁶² Čo bolo taktiež predpísané. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 25, *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 151-152, TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 85.

¹⁶³ TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 84-96.

¹⁶⁴ TŘEŠTÍK, ref. 51, s. 88-90.

¹⁶⁵ Na príklade Moravanov, do ktorých vnútorných záležitostí sa Ludovít nebál zasahovať a v roku 846 ku nim spolu s vojskom vytiahol, aby vymenil Rastislava za jeho lojálnejšieho synovca, Mojmíra. *MMFH I*, s. 91.

¹⁶⁶ *MMFH I*, s. 91-93.

¹⁶⁷ Kristiánova legenda, *MMFH II*, s. 169-172.

¹⁶⁸ STEINHÜBEL, ref. 45, s. 68-71.

posolstiev, ktoré boli snahou o jej zriadenie. Prvé Rastislav poslal pápežovi¹⁶⁹ do Ríma, no s najvyššou pravdepodobnosťou sa nedočkal očakávaného výsledku a tak sa obrátil na „opačnú“ stranu – východorímskeho cisára¹⁷⁰ Michala III.¹⁷¹ Z politickej situácie, rivality dvoch ríš, ktoré sa pokladali za nástupcov rímskej ríše a šíriteľov svojej moci, ruka v ruke s ňou uskutočňujúc „*božský plán spasení i pro barbary*“¹⁷², vyplýval pre menšiu, i keď vôbec nie zanedbateľnú veľkomoravskú ríšu, jediný modus vivendi. Bolo ním prikloniť sa na stranu toho, kto môže menej vstupovať do jej vnútropolitických záležitostí a ambícií panovníka rozširovať sféry svojho vplyvu (samozrejme na úkor susedov).

O stave, v akom sa územie dnešného Slovenska ocitalo vo vzťahu ku kresťanstvu v „predvečer“ príchodu byzantskej misie, nám ponúkajú správy životopisy jej vedúcich osobností, neskôr svätcov, Konštantína¹⁷³ a Metoda¹⁷⁴. Uvádzajú znenie posolstva veľkomoravského kniežata Rastislava východorímskemu (byzantskému) cisárovi Michalovi III.: „*Napriek tomu, že náš ľud odvrhol pohanstvo a drží sa kresťanského zákona, nemáme takého učiteľa, ktorý by nám vyložil v našom jazyku pravú kresťanskú vieru, aby aj iné kraje, keď nás uvidia, to napodobnili. Tak nám vládár, takého biskupa a učiteľa pošli, lebo od nás vždy vychádza do všetkých krajín dobrý zákon.*“¹⁷⁵ K tomuto zneniu Žitije Mefodeja ešte dopĺňa: „*Hľa, prišlo k nám veľa učiteľov, kresťanov z Vlách, i z Grécka, i z Nemiec a učia nás rozlične. Lenže my Slovieni sme ľud prostý a nemáme nikoho, kto by nás naučil pravde a vysvetlil zmysel.*“¹⁷⁶ Podobne ako bulharský štát, aj predstavitelia Veľkej Moravy¹⁷⁷ na čele s Rastislavom sa snažili dosiahnuť zriadenie vlastnej cirkevnej organizácie. Vedeli totiž, že

¹⁶⁹ Pravdepodobne Mikulášovi I. (858 – 867). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 36.

¹⁷⁰ Problematickým označením je aj *Byzantská ríša*. Priklonila by sa skôr k prežívaniu označenia Východorímska ríša, no keďže takáto alternatíva sa nehodí do zaužívaného pomenovania „*byzantská misia*“, rešpektujem aj tento pojem.

¹⁷¹ Michal III., 842 – 867.

¹⁷² TŘEŠTÍK, ref. 13, s. 35.

¹⁷³ Ktorý tesne pred smrťou v gréckom kláštore v Ríme prijal meno Cyril. Prameň sa nazýva *Žitije Konstantína*. *MMFH II*, s. 38 – 95, najmä s. 78-79, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 174-182 (najmä s. 176-177).

¹⁷⁴ Žitije Mefodija, *MMFH II*, s. 114-140, najmä s. 123 – 125, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 189-195, najmä s. 190-191.

¹⁷⁵ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 176-177.

¹⁷⁶ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 190.

¹⁷⁷ Posolstvo podľa dvoch hagiografií neprichádzalo len v mene Rastislavom. Žitije Konstantína uvádza, že sa knieža Rastislav najprv poradil so svojimi kniežatami a s Moravanmi, pod ktorými myslí pravdepodobne nobilitu jeho štátneho útvaru. *MMFH II*, s. 78. Žitije Mefodija menuje aj Svätopluka. *MMFH II*, s. 190.

cirkevná organizácia a moc je do značnej miery spätá s tou politickou.¹⁷⁸ Nechceli sa teda nechávať cirkevne riadiť klérom mocného suseda. Ten sa citeľne (vojenskými výpravami v rokoch 846¹⁷⁹ a 855¹⁸⁰ a zasahovaním do personálneho obsadzovania kniežacieho stolca) prejavoval ako útvar presvedčený o svojej nadradenosti Veľkej Morave. Pri zázname o spomínanej výprave v roku 846 sa dokonca doslova uvádza „*proti moravským Slovanom, ktorí sa pokúšali (od neho) odpadnúť*“.¹⁸¹

Najstaršie kostoly na území Slovenska vo svojej štúdii popisuje Alexander Ruttkay.¹⁸² Pred príchodom byzantskej misie máme písomne doložený vyššie spomínaný Pribinov kostol v Nitre.¹⁸³ Archeologicky sa však ťažko určuje, ktoré kostoly datované do 9. storočia (kostol na bratislavskom hrade¹⁸⁴, kostol na Devíne¹⁸⁵, rotunda v Ducovom pri Piešťanoch¹⁸⁶, kostol v Nitrianskej Blatnici¹⁸⁷, kostol v Kopčanoch¹⁸⁸) stáli už pred rokom 863 a ktoré boli postavené potom. Rozhodujúcu úlohu nemôže úplne spoľahlivo zohrať ani rozbor umelecko – architektonických prvkov a sledovanie vplyvov jednotlivých oblastí, odkiaľ na sledované územie kresťanstvo prichádzalo. Pôsobili tu misionári „*z Vlách, i z Grécka, i z Nemiec*“¹⁸⁹. Medzi rokmi 863 – 885 mali výsadnejšie postavenie vplyvy z východu (Východorímska ríša). Po vyhnaní žiakov solúnskych bratov v roku 886 zas misionári zo západu (Franská ríša), nehovoriac o vplyvoch z juhu (aquilejská oblasť), ktoré tu boli prítomné možno počas celého tohto obdobia. Preto je ťažko určiť, kedy presne boli jednotlivé kostoly postavené, aj v prípade, že vplyv tej – ktorej oblasti je na nich evidentný. Vznik rotundy v Ducovom pri

¹⁷⁸ HETÉNYI, Martin. K platforme politiky Rastislava pred príchodom byzantskej misie. In MICHALOV, Jozef – HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter – TANESKI, Zvonko. *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2008, s. 70.

¹⁷⁹ *Annales Fuldenses* k roku 846, *MMFH I*, s. 91.

¹⁸⁰ *Annales Fuldenses* k roku 855, *MMFH I*, s. 94-95.

¹⁸¹ Fuldské anály. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 155., *ad Sclavos Margenses defectionem molientes profectus est.* “*MMFH I*, s. 91 (*Annales Fuldenses*).

¹⁸² RUTTKAY, ref. 4, s. 157-178.

¹⁸³ Pozri vyššie podkapitulu o Pribinovom kostole.

¹⁸⁴ PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 238-239.

¹⁸⁵ IVANIČ, ref. 16, s. 61.

¹⁸⁶ RUTTKAY, ref. 4, s. 169.

¹⁸⁷ PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 137.

¹⁸⁸ O tomto kostole sa niekedy hovorí ako o trinástom mikulčickom, do 9. storočia bol datovaný podľa náleзов maltoviny nájdených v hrobe pri južnej exteriérovej stene. BOTEK, Andrej. Kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch – výsledky výskumov a metodické otázky obnovy. In *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia VI*, 2007, s. 97-102.

¹⁸⁹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II*, s. 190.

Piešťanoch Alexander Ruttkay ako jediný datuje najneskôr do obdobia okolo polovice 9. storočia.¹⁹⁰

Okrem kostolov, zaujímavým nálezom je aj depot 6 zlatých plakiet deponovaných na opevnenom predhradí hradiska Bojná I – Valy. Interpretované sú ako časti prenosného oltára, datované do 9. storočia. Presnejšie ich datovať len ťažko, aj keď Karol Pieta uvádza hypotézu, že mohli vzniknúť v období obrazoboreckého hnutia, ktoré trvalo medzi rokmi 726 – 843. V takom prípade by vznikli už pred pôsobením byzantskej misie. K tejto hypotéze však vedú len slabé indície.¹⁹¹ Na hradisku v Bojnnej sa našiel tiež zvon (a fragmenty ďalších dvoch), datovaný do 9. storočia.¹⁹²

Ambíciou príspevku nebolo vyčerpávajúco zhrnúť všetky doklady celej christianizácie západných Slovanov (aspoň do príchodu byzantskej misie) a územia, na ktorom sa usídlili. To by v jeho povolenom rozsahu ani nebolo možné. Článok zhrnul dôkazy o tom, že christianizácia prebiehala aj pred príchodom byzantskej misie Konštantína a Metoda. Neumenšujúc tým jej nesporný prínos – písmo, hlaholiku, z ktorého sa vyvinula cyrilika a neskôr azbuka, dodnes používaná veľkou časťou sveta; taktiež dosiahnutie schválenia liturgie v jazyku inom, ako jednom z troch, v ktorých bol vyhotovený nápis na Kristovom kríži (t.j. latinčiny, hebrejčiny a gréčtiny) a preklad základných kníh, bez ktorých by nebolo možné uvádzať kresťanstvo do jeho rituálnej praxe – treba priznať, že Konštantín a Metod neboli takými vierozvestcami, čo by prišli medzi úplných „pohanov“, ktorí sa nikdy predtým nestretli s kresťanstvom a priniesli im vieru úplne novú a nepoznanú.

Stav christianizácie v obdobiach pred príchodom misie však taktiež netreba zveličovať a veriť, že na našom území kresťanská viera zapustila pevné korene už v antike (nebodaj už v čase importovania hlineného kahančeka s motívom ryby) a tie pretrvali kontinuálne až do dnešných dní. Spoločenské zmeny a ambície vytvárať silný, suverénny štát boli určujúcim faktorom pri rozhodovaní vyšších vrstiev, aké náboženstvo bude štátnou ideológiou určujúcou jeho charakter a aj charakter jeho občianskeho práva (samozrejme, do značnej miery prihliadajúc na nepísané zvykové právo). Nakoľko sa však táto christianizácia „zhora“ naozaj uchytila u zvyšku obyvateľstva do príchodu byzantskej misie je veľmi ťažko zistiť. Misionári, ktorí tu nepochybne pôsobili aj pred ňou, vykonali prácu, ktorá zanechala hmatateľné plody (sagrálna

¹⁹⁰ RUTTKAY, ref. 4, s. 169.

¹⁹¹ Plakety patria, podľa ligatúr nápisov na dvoch z plakiet do sféry západného kresťanstva. V atypických formách kapitálových písmen na plakete 1 Karol Pieta vidí možnosť uvažovať aj o nepriamom vplyve exulantov z východu. PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 31 – 56, najmä s. 51-52.

¹⁹² PIETA – RUTTKAY – RUTTKAY, ref. 61, s. 139.

architektúra). Tá nám však vypovie len veľmi málo o skutočnom vplyve tejto novoty nútenej vládnuou vrstvou, po tom, ako bol zavedený *Zákon sudnyj ljudem* (ktorý priniesla byzantská misia) aj direktívne, zákonom, možno, že aj pred jeho zavedením. Cenné šperky s kresťanskou symbolikou, nepochybne patriace nobile, aj keď niektoré vytvárajú už vlastné vzory, nielen prebraté z či už východných, južných, alebo západných importov, sú taktiež svedectvom „obrátene“ len tých, ktorí boli pred príchodom byzantskej misie už spoločensky vyčlenenými od zvyšku society.

SLOVANSKÉ OSÍDLLENIE TURCA V OBDOBÍ RANÉHO STREDOVEKU (8. STOR. – ZAČIATOK 11. STOR.)

Lukáš TKÁČ

*Lukáš TKÁČ. **Slavic settlement of Turiec in the Early Middle Ages (8th century until the beginning of the 11th century).** The article deals with the Slavic settlement of the region of Turiec during the Early Middle Ages. Aim of the study is to analyse Slavic settlement of the Turiec during the 8th – 11th century, focusing particularly on such factors as the extent of the settlement, its strength, durability and character. These facts are analysed and compared in the work, in terms of time and space. Results are evaluated in verbal, numerical and percentage form. Besides historical sources are used also sources of archaeological and linguistic nature as well as of geographical origin.*

Keywords: Settlement; Early Middle Ages; Slavs; Turiec region

Predkladaný príspevok si kladie za úlohu stručne čitateľovi priblížiť problematiku slovanského osídlenia regiónu Turca v období raného stredoveku. Z časového hľadiska sa štúdia zameriava na obdobie od 8. stor., z ktorého pochádzajú najstaršie doklady prítomnosti Slovanov na území Turca, zhruba po prvú tretinu 11. stor., keď sa aj územie Turca, aspoň po formálnej stránke, už natrvalo stalo súčasťou Uhorského kráľovstva. Pri písaní štúdie som sa neopieral len o historické pramene, ale vo veľkej miere aj o publikované archeologické, lingvistické pramene či poznatky z odboru geografie. Pozornosť zameriavam najmä na také faktory ako rozsah osídlenia, jeho intenzita, trvácnosť či charakter, ktoré sa snažím analyzovať a porovnávať z hľadiska časového i priestorového.

Vymedzenie skúmanej oblasti

Z administratívneho hľadiska dnes tvorí Turiec súčasť územia Žilinského kraja. Po administratívnej stránke sa člení na 2 okresy – Martin a Turčianske Teplice, ktoré zároveň vnútorne delia jeho územie na oblasť Dolného Turca (okres

Martin) a oblasť Horného Turca (okres Turčianske Teplice).¹ Podstatnú časť územia Turca zaberá Turčianska kotlina, obklopená zo západnej a severnej strany pohorím Malá Fatra, z východnej strany pohorím Veľká Fatra a z juhu pohoriami Žiar a Kremnické vrchy.² Z geomorfologického hľadiska teda spadá územie Turca do Alpsko-himalájskej sústavy, podsústavy Karpaty, provincie Západné Karpaty, subprovincie Vnútorne Západné Karpaty, do oblastí Slovenské stredohorie (celok Kremnické vrchy) a oblasti Fatransko-tatranskej (celky Malá Fatra, Turčianska kotlina, Veľká Fatra, Žiar).³

Z geologického hľadiska radíme pohoria Malá Fatra, Veľká Fatra a Žiar do pásma jadrových pohorí, zatiaľ čo Kremnické vrchy patria k sopečným pohoriam, ktoré sú výsledkom vulkanickej činnosti v období tretohôr. Územie Turčianskej kotliny až na jej severovýchodnú časť vypĺňajú jazerné a riečne sedimenty neogénu, severovýchodná časť Turčianskej kotliny je budovaná vnútrokarpatským paleogénom.⁴ Z pôd sa v skúmanej oblasti vyskytujú najčastejšie rendziny a kambizeme, prechádzajúce vo vyšších polohách do podzolov. Ojedinele sa v skúmanej oblasti vyskytujú aj fluvizeme.⁵

Najvýznamnejšími vodnými tokmi Turca sú rieky Turiec a Váh. Rieka Turiec preteká z juhu na sever naprieč celým územím Turca až po Vrútky, kde sa vlieva do Váhu, ktorý preteká severným okrajom Turca v smere východ – západ.⁶ V skúmanom časovom období bola na osídlenie najvhodnejšia menej zalesnená dolná a stredná časť toku rieky Turiec, nakoľko hornú časť toku Turca v tomto období pokrývali husté lesy. Z tohto dôvodu tu možno predpokladať vyššiu vlhkosť pôdy, väčšie množstvo zrážok a na základe miestnych názvov typu Blatná, Blato, Kaluž, Mláka, Močariská, Mokrú, Mokrá či Rašelina možno usudzovať, že sa tu nachádzalo aj mnoho močiarov, bažín či mokradí.⁷

¹ Kolektív autorov. *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR, 2002, s. 46-47. Pozri Mapa č. 1. Administratívne členenie Turca.

² ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 144. Kolektív autorov, *Atlas krajiny*, ref. 1, s. 70-71. Pozri Mapa č. 2. Prírodné prostredie Turca.

³ POLÁČIK, Štefan – BIZUBOVÁ, Mária – ŠUŇOVÁ, Mária. *Základy geografie a geografie Slovenska*. Nitra : UKF, 2003, s. 44, 75-76. Kolektív autorov, *Atlas krajiny*, ref. 1, s. 88. Pozri mapa č. 2. Prírodné prostredie Turca.

⁴ POLÁČIK – BIZUBOVÁ – ŠUŇOVÁ, ref. 3, s. 75-77. Kolektív autorov, *Atlas krajiny*, ref. 1, s. 74-75.

⁵ Kolektív autorov, *Atlas krajiny*, ref. 1, s. 106-107. POLÁČIK – BIZUBOVÁ – ŠUŇOVÁ, ref. 3, s. 75-77.

⁶ POLÁČIK – BIZUBOVÁ – ŠUŇOVÁ, ref. 3, s. 52. Kolektív autorov, *Atlas krajiny*, ref. 1, s. 70-71, 102. pozri mapa č. 2. Prírodné prostredie Turca.

⁷ ŠALKOVSKÝ, Peter. *Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra: Bratislava : Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 93.

Prví Slované na území Turca

V poslednej štvrtine 7. stor. sa nížinné oblasti Slovenska stali súčasťou Avarského kaganátu. Dôkazom toho, že sa v týchto oblastiach avarský element výraznejšie prejavil v oblasti mocenskej i kultúrnej, je vznik zmiešanej avarsko-slovenskej Keszthelyskej kultúry. Severnejšie položené územia ktoré neboli pod nadvládou Avarov, resp. tu bol avarský mocenský zásah len minimálny, sa však vyvíjali osobitne.⁸ Tlak Avarov a ich mocenský zásah na južnom Slovensku mal tiež pravdepodobne za následok čiastočný posun slovenského osídlenia do podhorských a horských oblastí stredného a severného Slovenska. V priebehu 7. – 8. stor. teda začínajú Slované kolonizovať aj dovtedy neosídlené severnejšie položené oblasti s vyššou nadmorskou výškou, nepriaznivejšími klimatickými podmienkami a neúrodnejšou pôdou.⁹

Kedy po prvýkrát prenikli Slované na územie Turca, dnes nie je presne známe. Medzivojnoví autori ako V. Chaloupecký či A. Húščava sa domnievali, že severnejšie položené horské oblasti Slovenska boli až do príchodu nemeckých kolonistov neobývané.¹⁰ Podľa názoru V. Chaloupeckého bol Turiec až do 13. stor. „lesným úvalom s nepočetným obyvateľstvom, ktoré sa živilo najmä produktmi lesa.“¹¹ V súčasnosti hrobové nálezy blatnicko-mikulčického štýlu umožňujú pomerne spoľahlivo dokumentovať osídlenie skúmanej oblasti Turca už od prelomu 8. a 9. stor. Vedcom sa dodnes nepodarilo uspokojivo zodpovedať ani na otázku, odkiaľ prenikli prví Slované na územie Turca. Pri súčasnom stave poznania sa ako najpravdepodobnejšie javia 3 možnosti. Buďto prenikli prví Slované na územie Turca z oblasti Hornej Nitry alebo z oblasti Žilinskej kotliny, prípadne z oblasti Pohronia.¹²

Okrem archeologických nálezov svedčia o prítomnosti prvých Slovanov na území Turca aj pomenovania tunajších riek a potokov. Tie sú až na názov rieky

⁸ HULÍNEK, Drahoslav – ČAJKA, Michal. Včasnostredoveké hradiská na Orave v kontexte hradísk na strednom a západnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*, 2004, ročník 52, č. 1, s. 79-80. GASSOWSKI, Jerzy. *Dejiny a kultúra starých Slovanov*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 80. FUSEK, Gabriel. Archeologické pramene k osídleniu Slovenska v 6.-8. storočí. In *Slovenský národopis*, 1990, ročník 38, č. 3, s. 397.

⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. K problémom slovenského osídlenia Slovenska v 8.-10. storočí vo svetle archeologických nálezov. In *Slovenský národopis*, 1990, ročník 38, č. 3, s. 405. FUSEK, ref. 8, s. 398. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 97. CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava : SPN, 1970, s. 47.

¹⁰ Obaja autori vychádzali zo zásady, že ak sa o nejakom území nedochovali žiadne písomné pramene, treba ho považovať za neosídlené.

¹¹ CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923, s. 151.

¹² ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 91.

Váh jasne slovanského pôvodu.¹³ Pôvod pomenovania rieky Váh však ostáva dodnes záhadou. Podľa E. Schwarza a V. Šmilauera pochádza názov rieky Váh od Germánov (Kvádov), podľa V. Ondruša ide o pomenovanie slovanského pôvodu. Je známe, že Slovania sa nebránili preberaniu názvov riek od pôvodného obyvateľstva, s ktorým sa dostali do kontaktu. Vznikli takto názvy riek ako Dunaj, Hron, Morava, Tisa a iné.¹⁴ Podľa B. Varsíka by táto skutočnosť mohla nasvedčovať tomu, že v blízkosti veľkých vodných tokov sa Slovania mohli stretnúť so zvyškami pôvodného obyvateľstva, od ktorého tieto názvy prebrali. Jasne slovanské názvy menších riek a potokov by naopak naznačovali, že v týchto oblastiach sa Slovania so žiadnym pôvodným obyvateľstvom nestretli, resp. tu pôvodné obyvateľstvo nebolo také početné.¹⁵

Vývoj osídlenia Turca v priebehu 8. storočia

Postupom času sa na územiach neobsadených Avarmi začali prejavovať centralizačné snahy na teritoriálnom princípe, ktoré sa dávajú do súvisu s vrstvou bohatých vojvodcov (lat. duces). Slovanské obyvateľstvo sa postupne začalo organizovať do veľkých kmeňových a nadkmeňových spoločenstiev, s čím nutne súvisela výstavba hradísk, plniacich funkciu hospodárskych, vojenských a správnych centier jednotlivých oblastí.¹⁶ Tento centralizačný proces pochopiteľne nemohol obísť ani oblasť Turca.

O existencii hradiska z tohto obdobia môžeme uvažovať v Krpelanoch – v polohe Hrádok Pohanovo, nachádzajúcej sa na okraji Turčianskej kotliny nad ľavobrežnou terasou Váhu. V rokoch 1952 – 1953 tu A. Petrovský-Šichman uskutočnil prieskum, pri ktorom boli objavené keramické črepy pochádzajúce z 8. – 9. stor.¹⁷ Existenciu ďalšieho hradiska či hrádku možno predpokladať v Sklabini – v polohe Mačací zámok. V roku 2001 tu pracovníci AÚ SAV uskutočnili prieskum, pri ktorom bolo zistené, že tunajšie opevnenie z doby laténskej bolo v období raného stredoveku prebudované a opätovne využité. Keramické črepy a trojboký hrot šípu, ktoré sa tu archeológom podarilo objaviť,

¹³ Turiec dostal svoje pomenovanie podľa rieky Turiec. Názov rieky Turiec je odvodený od slova Турець, čo znamená silné zviera – tur, zubor či býk, čiže ide o pomenovanie slovanského pôvodu.

¹⁴ VARSÍK, Branislav. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí*. Bratislava : Veda, 1990, s. 21-22, 34-35.

¹⁵ FUSEK, ref. 8, s. 396. VARSÍK, ref. 14, s. 22.

¹⁶ KUČERA, Matúš. *Slovensko okolo roku 1000*. Bratislava : SNM, 2002, s. 24, 27; FUSEK, ref. 8, s. 398; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 97; HULÍNEK – ČAJKA, ref. 8, s. 90.

¹⁷ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In *Vlastivedný zborník Považia 6*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vyd., 1964, s. 84. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 34, 112.

datujú túto lokalitu do rozmedzia 8. – 10. stor.¹⁸ Okrem týchto dvoch hradísk poznáme z tohto obdobia v skúmanej oblasti aj jedno otvorené sídlisko. To sa nachádzalo v obci Belá-Ducice, časť Dulice – v polohe Pod háj. Prieskumom, ktorý tu v roku 1955 realizoval A. Petrovský-Šichman, boli z lokality získané črepy pochádzajúce z 8. – 10. stor. Na ich základe možno predpokladať, že tu v priebehu 8. – 10. stor. stála otvorená slovanská osada.¹⁹

Nie sú to však len sídliskové pamiatky, ktoré nám dokumentujú osídlenie Turca v priebehu 8. stor. Veľmi bohatým zdrojom poznania sú tiež tunajšie mohyly. Počtom ich síce nie je veľa, no čo sa nálezov týka, je ich význam nesmierny. Za najvýznamnejší nález z tohto obdobia možno právom označiť nález hrobových pamiatok z kniežacej mohyly v Blatnici. Pamiatky objavené v Blatnici niekedy pred rokom 1876 sa v priebehu rokov 1876 a 1880 dostali darom F. Révaya do budapeštianskeho národného múzea. Tzv. blatnický nález pozostával z dvojsečného železného meča s neúplne zachovanou čepelou, 2 železných kovaní, 20-tich liatych pozlátených bronzových kovaní alebo ich fragmentov a 2 pozlátených liatych bronzových nášiviek. V roku 1880 venoval F. Révay múzeu aj karolínsku kopiju s krídelkami, 3 karolínske ostrohy, karolínsky strmeň a sekeru „z doby sťahovania národov“, ktoré podľa názoru G. Nagyho patrili taktiež k tzv. blatnickému nálezu. Zaujímavá je najmä provenienciacia jednotlivých predmetov. Kým meč a kovania pošvy meča pochádzajú z dielni v Porýní, ozdoby výstroja a konský postroj sa pokladajú za produkt miestnych dielni, z ktorých jedna pracovala v neskorooavarskom štýle, zatiaľ čo druhá sa na základe starej techniky pokúšala vyrovnáť s novými podnetmi zo západu. Na základe charakteru nálezov bola kniežacia mohyla z Blatnice datovaná do obdobia okolo roku 800.²⁰

Obdobný hrob bojovníka pod mohylou bol v roku 1872 objavený V. Groóm aj v Malom Čepčine – v polohe Homôlka. Po prekopení mohyly tu bol objavený muž pochovaný v kovanej rakve zbitej železnými klincami, železná listová kopija so zvyškami drevenej násady, zdobená železná sekerka, šípy s háčikmi, šípy tvaru vrbového listu, uzda, 2 strmene so širokým stúpadlom, ostroha s bodcom, 6 párov strieborných pozlátených sponiek a strieborné gombíky

¹⁸ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 34, 117.

¹⁹ BIALEKOVÁ, Darina. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia : II. zväzok. Stredoslovenský kraj*. Nitra : AÚSAV, 1992, s. 54. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 108.

²⁰ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82. BENDA, Klement. Karolínska složka blatnického nálezu. In *Slovenská archeológia*, 1963, ročník 11, č. 1, s. 199, 216. EISNER, Jan. *Slovensko v pravéku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 251. ČAPLOVIČ, Dušan. *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : AE Press, 1998, s. 167. EISNER, Jan. *Devínska Nová Ves*. Bratislava : SAVU, 1952, s. 328. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 108-109.

polomakovického tvaru. Gombíky a sponky boli údajne k odevu pripojené nítkami.²¹ Keď v roku 1936 V. Budaváry odborne preveril výkop, objavil pod zvyškom mohyly tenkú vrstvu drevených uhlíkov, ktoré možno pokladať za pozostatok vetry, zapálenej predtým, než tu bojovníka pochovali. V. Budavárymu sa podarilo objaviť aj ďalšie časti výstroja ako nožičky, ocielku či kresadlo, zlomok pozláteneho bronzového kovania, gombík zvoncovitého tvaru s plastickými prstencami na obvode, ale aj klince a kovania z rakvy. Kostra koňa, ktorá sa podľa V. Groóa mala v mohyle tiež nachádzať, sa nenašla, no podarilo sa tu objaviť kosti ovce, bažanta a srnca. Na základe nájdených zvyškov antropologického materiálu bolo zistené, že v mohyle bol pochovaný muž vyššej zdatnej postavy. Podobne ako mohylu z Blatnice, možno aj mohylu z Malého Čepčína datovať do obdobia okolo roku 800.²²

V roku 1804 boli objavené kostrové hroby pod mohylami aj v Martine, časti Priekopa. V 3 rozkopaných mohylách sa našli kostry otočené hlavou na východ, pri ktorých sa nachádzali oštepky, sekery, hroty šípov, pozlátene šperky a zlomky pásu. Podobne ako predošlé dva nálezy, aj nález z Martina, časti Priekopa, možno datovať do obdobia okolo roku 800.²³ Do 8. stor. je datovaná aj karolínska kopija s krídelkami, objavená v Martine – na neznámom mieste niekedy pred rokom 1933. Pri tomto náleze žiaľ nemožno s určitostou povedať, či sa jednalo o hrob ako v predošlých prípadoch, alebo o ojedinelý nález.²⁴

Na základe spomínaných bohatých hrobov bojovníkov možno predpokladať, že na prelome 8. a 9. stor. ovládalo oblasť Turčianskej kotliny knieža spolu so svojou vojenskou družinou. Okrem nálezov zbraní možno za ďalší doklad existencie „elity“ v skúmanej oblasti Turca pokladať aj nálezy vzácných importovaných predmetov.²⁵

Charakteristika osídlenia v priebehu 8. storočia

Slovania, ktorí v priebehu 7. – 8. stor. začali osídľovať vyššie položené horské oblasti Slovenska, prenikli v priebehu 8. stor. aj na územie Turca. V tomto období sa slovanské osídlenie koncentrovalo v oblasti Turčianskej kotliny a pod

²¹ BUDAVÁRY, Vojtech. Zpráva o výskume „Homólky“ v Malom Čepčine (okres Turčiansky Sv. Martin) r. 1936. In *Sborník Muzeálnej Slovenskej spoločnosti*, 1936, ročník 30, s. 94. BENDA, ref. 20, s. 199-200. ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167.

²² PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82; BUDAVÁRY, ref. 21, s. 95-99; BENDA, ref. 20, s. 200; EISNER, *Slovensko*, ref. 20, s. 251; EISNER, *Devínska*, ref. 20, s. 328; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 114.

²³ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 115; BENDA, ref. 20, s. 200; ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167.

²⁴ ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 114; BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 60.

²⁵ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanov*. Martin : Osveta, 1989, s. 79; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 94.

západnými úbočiami Veľkej Fary. V priebehu 8. stor. osídľovali Slovania v Turci najmä oblasti s výskytom kambizemí a rendzín. Vyššie položený a členitejší Horný Turiec bol v tomto období osídlený omnoho redšie než rovinatejší Dolný Turiec.²⁶ V skúmanom regióne Turca možno do obdobia 8. stor. datovať nálezy pochádzajúce zo 7 lokalít. Z týchto 7 lokalít boli 2 hradiská resp. hrádky,²⁷ 1 sídlisko, 1 ojedinelý nález a 3 pohrebiská. Z celkového počtu 7 lokalít predstavujú pohrebiská až 42,8 % nálezov, 28,6 % pripadá na hradiská či hrádky a zhodne po 14,3 % pripadá na sídlisko objavené v Belej-Dulice a ojedinelý nález z Martina.²⁸ Z týchto 7 lokalít sa až 6 nachádzalo na území Dolného Turca, zatiaľ čo v oblasti Horného Turca sa nachádzala len jedna. Percentuálne vyjadrené 85,7 % nálezov datovaných do tohto obdobia pochádza z územia Dolného Turca a len 14,3 % z územia Horného Turca.²⁹

Osídlenie Turca v časoch Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy

V priebehu 8. stor. možno severne od Dunaja predpokladať existenciu viacerých regionálnych kmeňov či kniežatstiev. Situácia sa však výrazne mení v priebehu prvej tretiny 9. stor., kedy sa na scéne objavuje Nitrianske kniežatstvo. To bolo zrejme najsilnejšie zo všetkých slovanských kniežatstiev ležiacich severne od Dunaja a postupne si začalo podmaňovať svojich slabších a menej výbojných susedov. Aký bol v tomto období vzťah Turca k Nitrianskemu kniežatstvu sa vedcom podnes nepodarilo uspokojivo vysvetliť. Podľa niektorých bádateľov bolo územie Turca pôvodnou súčasťou Nitrianskeho kniežatstva, podľa iných jestvovalo jedno z lokálnych kniežatstiev aj tu. Niektorí bádatelia zastávajú tiež názor, že Turiec bol sídlom menšieho slovanského kmeňa, ktorý bol v závislom vzťahu na Nitriansku.³⁰

Keď spojením Moravského a Nitrianskeho kniežatstva vznikla Veľká Morava, bolo územie Turca, ako viac či menej stála súčasť Nitrianska, skôr či neskôr včlenené do územia Veľkej Moravy. Podľa niektorých autorov sa tak mohlo stať už za vlády kniežaťa Mojmíra I., podľa iných až za panovania Rastislava či jeho nástupcu Svätopluka I. Každopádne však v čase Svätoplukových výprav na územie Vislianska už musel Turiec tvoriť pevnú súčasť územia Veľkej Moravy. O tom, že v tomto mal Turiec úzke väzby na

²⁶ Pozri mapa č. 3. Osídlenie Turca v priebehu 8. stor.

²⁷ Keďže zo skúmanej oblasti poznáme len jedno archeologicky doložené ranostredoveké hradisko, radíme ostatné lokality tohto typu do kategórie potenciálnych opevnených útvarov – hradísk resp. hrádkov.

²⁸ Pozri tabuľka č. 1. Osídlenie Turca v priebehu 8. – 11. stor.

²⁹ Pozri mapa č. 3. Osídlenie Turca v priebehu 8. stor.

³⁰ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 94.

oblasť Ponitria, svedčia nielen významné cestné tahy smerujúce z Turca na Hornú Nitru, ale aj zdvojené názvy obcí. V minulosti sa zdvojené názvy obcí interpretovali v súvislosti so striedavým chovom dobytky, dnes sa však vedci prikláňajú skôr k možnosti, že zdvojené názvy obcí majú súvis so spoločným správnym centrom či presídlením obyvateľstva z územia Hornej Nitry do Turca.³¹

Vývoj osídlenia Turca v priebehu 9. storočia

Pre veľkomoravské obdobie bolo charakteristické zhustovanie osídlenia už obývaných oblastí, ale aj kolonizácia nových, dovtedy neobývaných oblastí. Hlavným motívom prenikania do severnejšie položených horských regiónov Slovenska bola zrejme potreba spoločnosti uspokojiť zvyšujúci sa dopyt po surovinových zdrojoch. Preto aj v skúmanej oblasti Turca dochádza v priebehu 9. stor. k viditeľnému nárastu hustoty osídlenia.³² V tomto období vzniká na území Turca viacero opevnených útvarov, avšak jediným archeologicky doloženým hradiskom je hradisko Vyšehrad. Ostatné opevnené útvary na území Turca možno pokladať skôr za sídla refugiálneho charakteru či predchodcov šľachtických hrádok známych z obdobia vrcholného stredoveku.³³

Hradisko Vyšehrad, nachádzajúce sa v katastri obce Jasenovo, je v súčasnosti považované za centrálné hradisko, ktoré malo za úlohu spravovať juhozápadnú časť Turčianskej kotliny a kontrolovať cestu spájajúcu oblasť Turca s Ponitriím. Jednalo sa o výšinné hradisko so vstupom zo severnej strany, ohraničené z juhu i východu strmými vápencovými skalami a pomerne ťažko prístupné aj zo západu. Sústava valov členila 455 árov plochy hradiska na 4 časti.³⁴ Počas výskumov, uskutočnených v priebehu rokov 1971 – 1975 pracovníkmi Múzea v Bojniciach, tu boli objavené ostrohy, sekery, hrivna a množstvo keramického materiálu, ktoré dokazujú, že hradisko Vyšehrad bolo vo veľkomoravskom období skutočne významným centrom.³⁵ Vznik tohto

³¹ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 93.

³² ŠALKOVSKÝ, Peter. K vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku. In *Slovenská archeológia*, 1988, ročník 36, č. 2, s. 396; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 97.

³³ ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 93.

³⁴ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 93; ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167; HULÍNEK – ČAJKA, ref. 8, s. 83, 90; REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku roku 1974*, 1975, s. 91. REMIÁŠOVÁ, Marta. Pokračovanie výskumu na lokalite Vyšehrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*, 1978, s. 205.

³⁵ REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad v roku 1975. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975*, 1976, s. 190. REMIÁŠOVÁ,

hradiska sa síce kladie do prvej tretiny 9. stor., no je otázne, či funkciu lokálneho centra plnilo aj v priebehu 10. stor. Sídliškový útvar opevneného charakteru tu síce jestvoval aj naďalej, no osídlenie malo v priebehu 10. – 11. stor. klesajúcu tendenciu. To dozaista súviselo so stratou mocenského, politického a územno-správneho postavenia tohto hradiska. Vyšehrad sa tak postupom času transformoval na včasnofeudálny hrad s vlastnou majetkovou doménou rodu Diviakovcov, no v roku 1277 sa už v prameňoch uvádza ako pustý hrad.³⁶

Hradisko či hrádok z 9. – 13. stor. sa nachádzal aj v Slovenskom Pravne – v polohe Šiance. Výskumom, ktorý tu v roku 1963 realizovali pracovníci Považského múzea, boli z lokality získané zlomky železných predmetov a keramika, na základe čoho možno predpokladať využitie tejto lokality aj v priebehu 9. – 10. stor. Výskumom bolo tiež zistené, že v období okolo rokov 950 – 1000 tu stál drevený hrad, ktorý po požiari vymurovali. Predpokladá sa, že k zničeniu tunajšieho dreveného hradiska došlo niekedy okolo roku 1000, čo by sa podľa názoru niektorých bádateľov dalo považovať za doklad toho, že slovanské obyvateľstvo sa pričleňovaniu jednotlivých oblastí k Uhorsku stavalo aj na odpor. Murovaný hrad, ktorý tu následne vznikol patrí k najstarším murovaným hradom na území Slovenska, hoci o ňom písomné pramene mlčia.³⁷ Stopy nevýrazného slovanského osídlenia objavil Š. Janšák aj v Sučanoch – v polohe Skala, na tamojšom hradisku púchovskej kultúry. Stopy sídliškových objektov zistených pod Skalou možno zas podľa názoru niektorých autorov pokladať za pozostatky podhradskej osady. Z lokality pochádzajú keramické črepy, praslen a mazanica, z deštruktívnej vrstvy pod Skalou kosti. Na základe uvedených nálezov bola lokalita datovaná do obdobia 9. – 11. stor. Podľa A. Petrovského-Šichmana sa tu nachádzalo drevené slovanské opevnenie, ktorého pokračovaním bol historicky známy hrad Skala.³⁸ O ďalšom hradisku z tohto obdobia možno uvažovať v Blatnici – v polohe Plešovica. Na tamojšom

Marta. Pokračovanie výskumu hradiska Vyšehrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978*, 1980, s. 231-232.

³⁶ ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167, 174; HULÍNEK – ČAJKA, ref. 8, s. 83-98; EISNER, ref. 20, s. 274; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 93, 111-112.

³⁷ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 35, 119; ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Archeologický výskum Považia 1959-1960. In *Vlastivedný zborník Považia 4*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1961, s. 153. KLEIN, Bohuš. Príspevok k historickej geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In *Vlastivedný zborník Považia 15*. Martin : Osveta, 1985, s. 96.

³⁸ JANŠÁK. Štefan. Staré osídlenie Slovenska. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 22*. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1930, s. 36-38; BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 69. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 34, 119; PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82-84.

ostrožom výbežku pohoria Velká Fatra sa nachádzalo hradisko púchovskej kultúry, na ktorom v roku 1974 objavil F. Silnický kostený hrebeň a fragment nádoby, na základe čoho možno predpokladať, že lokalita bola osídlená aj v priebehu 9. – 10. stor.³⁹

V priebehu 9. stor. sa v Turci nerozrastá len sieť opevnených útvarov, ale výrazne narastá aj počet otvorených sídlisk. Malé slovanské sídlisko o rozmeroch zhruba 40 x 100 m sa nachádzalo v Ivančinej – v polohe Kratiny. V roku 1962 tu G. Magidár objavil chatu z doby veľkomoravskej a pri následnom zisťovacom výskume, realizovanom v rokoch 1963 – 1964 pracovníkmi Považského múzea a AÚ SAV, tu boli objavené jamy oválnych a nepravidelných tvarov, zahĺbené do hlinitého podlažia a chata o rozmeroch 810 x 250 cm so štyrmi kolovými jamkami po obvode. Južne od chaty sa archeológom podarilo objaviť súvislú vrstvu riečnych kameňov o rozmeroch 350 x 250 cm, pod ktorou sa nachádzali 2 pece s prepálenými hlinenými podlahami. V uvedených objektoch sa našla keramika, kamenné osličky, drobné železné zlomky, železná troska, ale aj rastlinné zvyšky a zvieracie kosti. Na celej ploche sídliska bolo objavených viacero kolových jamiek, patriacich pravdepodobne nadzemným konštrukciám hospodárskych stavieb. Na základe uvedených nálezov bolo sídlisko datované do 9. stor.⁴⁰

V roku 1962 boli porušené zvyšky chát a pece aj v Martine, časti Košúty – v polohe Priehorie. Považské múzeum tu následne realizovalo prieskum, pri ktorom sa podarilo objaviť črepy, pieskocovú oslu a kosti, datujúce toto sídlisko do 9. stor. Podľa názoru A. Petrovského-Šichmana však mohlo uvedené sídlisko vzniknúť už aj v predveľkomoravskom období.⁴¹ Neurčitý objekt a ohnisko, datované na základe nepočtených keramických nálezov do 9. – 10. stor., boli porušené aj v Slovenskom Pravne – v polohe Prónayovské-Pod krížom.⁴² Ďalšie slovanské sídliská, ktorých vznik sa kladie do 9. stor., možno na základe keramických nálezov predpokladať v: Blatnici – v polohe jaskyňa na Vyhni (9. –

³⁹ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 54; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 35, 109.

⁴⁰ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81, 91; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 111; MORAVČÍK, Jozef. Ivančiná, okr. Martin. In AMENA, Pavel – CHROPOVSKÝ, Bohuslav (ed.). *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1978, s. 96-98.

⁴¹ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 61; PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 79-81.

⁴² PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 119.

11. stor.)⁴³ a Martine, časti Záturčie – v polohe nové koryto potoka (9. – 10. stor.).⁴⁴

Mimoriadne bohaté nálezy nám v oblasti Turca už tradične prinášajú pohrebiská. Ďalší veľmožský hrob bol v roku 1933 neodborne vykopaný v obci Žabokreky – v polohe Mohylka. V mohyle, datovanej do 9. stor., bol objavený dlhý železný karolínsky meč typu H, železná sekera s výčnelkami po oboch stranách otvoru a 2 ostrohy s dlhými ramenami. Pri obhliadke náleziska v roku 1962 bola na oráčine vedľa mohyly objavená druhá rozoraná mohyla strednej veľkosti, na základe čoho D. Čaplovič usudzuje, že sa tu pravdepodobne nachádzal slovanský mohylník.⁴⁵

Do 9. stor. je datovaný aj jedinečný depot železných predmetov, ktoré v roku 1958 objavil V. Kučera, pri kopaní základov rodinného domu na severovýchodnom okraji obce Sklabiňa. Nájdené predmety možno typologicky rozdeliť do nasledovných kategórií: roľnícke nástroje (lemeš, čerieso, motyka), remeselnícke nástroje či banícke náčinie (2 sekerovité klíny, dlátový hrot a pravdepodobne aj dláto), zbraň (oštep) a 5 malých kusov pórovitej beztvarej ľahkej škvary. Prítomnosť piatich kusov škvary by síce mohla svedčiť o blízkej výrobní týchto predmetov, na základe čoho by sa dal celý nález označiť za sklad výrobcu, no keďže na nálezisku ani v jeho okolí neboli zistené žiadne stopy osídlenia a navyše všetky objavené nástroje vykazujú známky značného opotrebenia, je pravdepodobnejšia možnosť, že sa jednalo o majetok používateľa, ktorý ho sem z neznámych príčin zakopal.⁴⁶

Charakteristika osídlenia v priebehu 9. storočia

Okrem lokalít, ktoré sa v skúmanej oblasti kontinuálne vyvíjali od 8. stor., vzniká v priebehu 9. stor. aj viacero nových. Počet známych lokalít na území Turca preto vzrástol v porovnaní s predošlým 8. stor. na dvojnásobok. V tomto období sa viditeľne zhustuje osídlenie Horného Turca, najmä v oblasti Turčianskej kotliny, úpätia pohoria Žiar, ale v priebehu 9. stor. bol Slovanmi osídlený aj hrebeň tohto pohoria. Na Dolnom Turci sa v tomto období zhustuje

⁴³ V. B. Prehľad prírastkov archeologického oddelenia SNM v Turčianskom Sv. Martine nadobudnutých v r. 1931-33. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1939, ročník 30, č. 2, s. 19. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 108; BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 54.

⁴⁴ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 62; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 115.

⁴⁵ BENDA, ref. 20, s. 200; EISNER, ref. 20, s. 252-254; ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 122; PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81; ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167.

⁴⁶ HRUBEC, Igor. Depot železných nástrojov zo Sklabine. In *Slovenská archeológia*, 1965, ročník 13, č. 2, s. 415-419. ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167-168. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 117.

osídlenie pozdĺž toku Váhu a pod úpäťm Velkej Fatry.⁴⁷ Podobne ako v predchádzajúcom období aj v priebehu 9. stor. boli v skúmanej oblasti osídľované najmä oblasti s výskytom kambizemí a rendzín. Zo 14 lokalít datovaných do 9. stor., bolo 6 hradísk resp. hrádkov, 6 sídlisk, 1 depot a jedno pohrebisko. Percentuálne teda predstavujú hradiská či hrádky spoločne so sídliskami zhodne po 42,9 % nálezov, zatiaľ čo na depot zo Sklabine a pohrebisko z obce Žabokreky pripadá zhodne po 7,1 %.⁴⁸ Zo 14 lokalít datovaných do tohto obdobia sa až 10 nachádzalo v oblasti Dolného Turca, zatiaľ čo v oblasti Horného Turca sa nachádzali len 4. Percentuálne vyjadrené 71,4 % všetkých nálezov datovaných do 9. stor. sa nachádzalo na území Dolného Turca, kým v oblasti Horného Turca sa nachádzalo len 28,6 % nálezov.⁴⁹

Vývoj osídlenia Turca po zániku Velkej Moravy

Po Svätoplukovej smrti sa situácia Veľkomoravskej ríše značne skomplikovala. Takmer okamžite po jeho smrti nastal dezintegračný proces, ktorý však na štruktúru osídlenia prekvapivo nepôsobil diskontinuitne. Na osídlenie nášho územia nemalo väčší vplyv ani víťazstvo Maďarov v bitke pri Bratislave, ani následný maďarský zásah. Ten sa prejavil negatívne len na osídlení oblasti dolného Poiplia, Pohronia a Ponitria. V severnejšie položených oblastiach badať v tomto období naopak nárast hustoty osídlenia, ktorý sa dáva do súvisu práve s maďarským nebezpečenstvom.⁵⁰ Časť slovanského obyvateľstva juhozápadného Slovenska sa v tomto období pravdepodobne presunula do severnejšie položených oblastí, nevhodných pre svoje prírodné podmienky pre pohyb maďarských jazdeckých družín a ich spôsob vedenia boja. Maďari preto v priebehu 10. stor. obsadzovali najmä roviny a nízke pahorkatiny, zatiaľ čo hornatým a lesnatým oblastiam sa radšej vyhýbali. Od polovice 10. stor. teda badať na území Slovenska polarizáciu materiálnej kultúry. Južné časti nášho územia zasiahla tzv. belobrdská kultúra, ktorú možno označiť za spoločný produkt oboch etník, zatiaľ čo v severnejších oblastiach ešte stále doznievala kultúra veľkomoravská.⁵¹

⁴⁷ Pozri Mapa č. 4. Osídlenie Turca v priebehu 9. stor.

⁴⁸ Pozri Tabuľka č. 1. Osídlenie Turca v priebehu 8. – 11. stor.

⁴⁹ Pozri Mapa č. 4. Osídlenie Turca v priebehu 9. stor.

⁵⁰ HABOVŠTIAK, Alojz. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1985, s. 39. ČAPLOVIČ, Vývoj štruktúry osídlenia na území Slovenska vo včasnom stredoveku (9.-11. storočie). In *Historický zborník 6*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 43. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 98. ŠALKOVSKÝ, K vývoju a štruktúre, ref. 32, s. 402.

⁵¹ VARSÍK, Branislav. *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienu a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava : Veda, 1994, s. 63-64. HULÍNEK –

Na území Slovenska vzniklo po zániku Velkej Moravy viacero menších, relatívne samostatných štátnych útvarov, ktoré sa však postupne stávali koristou svojich mocnejších susedov. O severné časti bývalého územia Velkej Moravy v tomto období súperili Arpádovci, Přemyslovci a Piastovci. Keďže Maďari sa až do roku 955 sústredili najmä na západ Európy, nemohli horské oblasti severného Slovenska mocensky ovládnuť. Po tom, čo po porážke pri rieke Lech došlo na čas k regresu maďarskej moci, mohlo sa stať územie severného Slovenska na čas súčasťou Bielochochvátkeho kniežatstva, ktoré malo centrá v okolí Krakova a Wislice. V 70. a 80. rokoch 10. stor. sa územie Horného Považia, Kysúc, Liptova, Oravy a Turca stalo dočasnou súčasťou ríše českého kniežata Boleslava II. a ako Provincia Váh aj dočasnou súčasťou pražskej diecézy. Uvedené územia sa podarilo opätovne pripojiť k Nitriansku až po tom, čo Meško I. dobyl z rúk českých Přemyslovcov Krakov. Na začiatku 11. stor. sa územia Slovenska až po rieky Dunaj a Tisu zmocnil Boleslav Chrabrý, takže uhorský mocenský vplyv sa tu mohol definitívne presadiť až po roku 1029. Odvtedy sa naše územie, aspoň po formálnej stránke, už natrvalo stalo súčasťou Uhorského kráľovstva. Proces pričleňovania jednotlivých častí Slovenska k Uhorskému kráľovstvu však fakticky trval až do 12. stor.⁵²

Vývoj osídlenia Turca v priebehu 10. – 11. storočia

V veľkomoravskom období sa badať zvyšuje aj intenzita osídlenia v skúmanom regióne Turca. Podľa D. Čaploviča súvisí nárast hustoty osídlenia v oblasti Turca s prílevom slovanského obyvateľstva z južného Slovenska, ktoré sa odmietalo podriaďiť moci rodiaceho sa Uhorska. V priebehu 11. stor. sa však trvalou súčasťou Uhorského kráľovstva stal aj Turiec.⁵³ Dôkazom toho, že v tomto období neutrpel Turiec nič na svojom postavení a význame, sú významné komunikačné ťahy, prechádzajúce v tomto období jeho územím.

ČAJKA, ref. 8, s. 88. CHROPOVSKÝ, Bohuslav. K etnogenéze Slovákov. In *Historický časopis*, 1982, ročník 30, č. 1, s. 25-26.

⁵² SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska I : (Od počiatkov do roku 1526)*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1995, s. 14. ULIČNÝ, Ferdinand. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie 41*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 37. ČAJKA, Michal. Počiatky a vývoj stredovekej architektúry na Orave. In *Zborník Oravského múzea 2002 - 19*. Dolný Kubín : Oravské múzeum, 2003, s. 10. HULÍNEK – ČAJKA, ref. 8, s. 89. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 98-99. RATKOŠ, Peter. Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881-1018. In *Historický časopis*, 1987, ročník 35, č. 6, s. 809. KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Praha : Svoboda, 1975, s. 120-122. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Budmerice : Rak, 2004, s. 213. VARSÍK, Branislav. *Zo slovenského stredoveku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 386.

⁵³ ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 174. ŽUDEĽ, ref. 2, s. 144.

Najvýznamnejším cestným ťahom oblasti bola tzv. Nitriansko-turčianska cesta, vedúca z Nitry cez Turiec a Oravu ďalej do Poľska. Tá bola jedným z dvoch najvýznamnejších severojužných cestných ťahov prechádzajúcich územím Zvolenského komitátu, ktorého súčasťou bol v tomto období aj Turiec. Druhou významnou komunikáciou prechádzajúcou územím Turca bola tzv. Považská cesta, vedúca zo Žiliny cez Turiec, Liptov a Spiš do Košíc.⁵⁴ V povelkomoravskom období pokračuje na území Turca kontinuálny vývoj viacerých lokalít, no vzniká tu aj viacero nových. Rozrastá sa najmä sieť opevnených útvarov, ktoré mali zrejme za úlohu zabrániť maďarským vpádom na sever. Všetky opevnené útvary ktoré vznikli v tomto období, však môžeme zaradiť len do kategórie potenciálnych opevnených útvarov.⁵⁵

Jeden z týchto menších opevnených útvarov sa nachádzal v obci Bystrička – v polohe Hrádok. Jeho rozloha 2600 m² podľa Š. Janšáka naznačuje, že sa s najväčšou pravdepodobnosťou jednalo o refúgium a sídlo niekoľkých najvýznamnejších rodín. Počas prieskumu ktorý tu realizoval J. Eisner sa podarilo objaviť keramiku, kosodĺžnikové hroty šípov a železnú ostrohu s prehnutými ramenami, datujúce túto lokalitu do obdobia 10. – 14. stor.⁵⁶ Podobné hradisko resp. hrádok sa nachádzal aj v Turčianskych Kľačanoch – v polohe Hrádok, na dnes už odbagrovanej terase brehu Váhu. Pomenovanie Hrádok kedysi označovalo trojuholníkový výsek terasy nad vtokom potoka do Váhu, chránený hlbokým závozom, zárezom s potokom a tokom Váhu. Predpokladá sa, že tu stál hrádok miestneho feudála či hrádok chrániaci prechod cesty cez rieku Váh. Z lokality pochádza zopár ranostredovekých črepov, na základe ktorých bolo možné lokalitu datovať do obdobia 10. – 12. stor.⁵⁷ Zbytky nevelkého opevnenia z tohto obdobia boli objavené aj v Turčianskom Jasene, časti Horné Jaseno – v polohe Hradište. Toto opevnenie, ktoré už Š. Janšák radil k slovanským hradiskám, malo podľa názoru D. Čaploviča pre ďalší vývoj a postavenie regiónu Turca nesmierny význam. Uvedený autor sa totiž domnieva, že opevnený útvar v Turčianskom Jasene, časti Horné Jaseno prevzal po zániku hradiska Vyšehrad jeho úlohu. Na základe keramických nálezov bola síce lokalita datovaná do 10. – 12. stor., no

⁵⁴ KLEIN, ref. 37, s. 92.

⁵⁵ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 98. ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 174.

⁵⁶ EISNER, Slovensko, ref. 20, s. 273-274., JANŠÁK, ref. 38, s. 38-40. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 34, 109. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 55-56.

⁵⁷ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 67. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 119-120.

podľa názoru niektorých bádateľov mohla vzniknúť už aj v priebehu druhej polovice, resp. poslednej tretiny 9. stor.⁵⁸

O niečo neskôr, v priebehu 11. stor., vznikajú na území Turca ďalšie 4 potenciálne opevnené lokality. O hradisku z tohto obdobia môžeme v teoretickej rovine uvažovať v katastri obce Háj – v polohe Tlstá hôrka, kde v roku 1955 objavil A. Petrovský-Šichman stopy osídlenia z povelkomoravského obdobia a keramické črepy.⁵⁹ Na základe keramických črepov datovaných do 11. – 12. stor. možno uvažovať o existencii opevneného útvaru z povelkomoravského obdobia aj v Martine, časti Košúty – v polohe Hrádok.⁶⁰ Črepy z 11. – 12. stor. objavil A. Petrovský-Šichman aj na ploche pravekého hradiska v mestskej časti Priekopa – v polohe západne od Priekopy južne od Vrútok, na pravej strane nemenovaného potoka. Tomu, že tu v minulosti existovalo nejaké opevnené sídlisko, by nasvedčoval aj samotný názov mestskej časti Priekopa. Ten vznikol pravdepodobne v súvislosti s nejakým obranným zariadením, ktoré sa tu v minulosti nachádzalo.⁶¹ Ďalší opevnený útvar, ktorého vznik sa kladie do 11. stor., sa nachádzal v Kláštore pod Znievom – v polohe Starý hrad. Zisťovacím výskumom v polohe Starý hrad bolo zistené, že na mieste kde stál hrad Zniev, existoval už v 11. stor. opevnený útvar. Pri plošnom odkryve sa tu archeológom podarilo odhaliť stopy ľudskej činnosti a ranostredoveké črepy, premiešané s kosťami a uhlíkmi, ktoré poukazujú na osídlenie tejto lokality už aj v priebehu 11. – 12. stor.⁶²

V povelkomoravskom období sa v skúmanej oblasti Turca nerozrastá len sieť opevnených útvarov, ale vzniká tu aj viacero otvorených sídlisk. Výrazná je najmä pomerne veľká koncentrácia otvorených sídlisk na území súčasného mesta Martin. Slované objekty z 10. – 11. stor. boli porušené v mestskej časti Košúty – v polohe ryha vodovodného potrubia. Prieskum ktorý tu v roku 1953 realizoval A. Petrovský-Šichman priniesol keramické črepy datované do 10. – 11. stor.⁶³ Podstatne viac sídlisk vzniklo na území dnešného mesta Martin v priebehu 11. – 12. stor. Prvé z nich sa nachádzalo v polohe Dukelské kasárne, kde bola výkopom porušená vrstva obsahujúca keramiku z 11. – 12. stor. A. Petrovský-Šichman sa domnieval, že práve v týchto miestach sa nachádzal

⁵⁸ JANŠÁK, ref. 38, s. 41-42. ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 167, 173-174. EISNER, Slovensko, ref. 20, s. 273. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 119. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁵⁹ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 35, 110. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 56.

⁶⁰ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 61.

⁶¹ KLEIN, ref. 37, s. 122. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 62.

⁶² BALAŠA, Gejza. Hrad Zniev (Turčiansky) vo svetle najnovších archeologických výskumov. In *Vlastivedný zborník Považia 6*. Martin : Osveta, 1964, s. 265-266. KLEIN, ref. 37, s. 97.

⁶³ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 61-62. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 115.

pôvodný slovanský Martin.⁶⁴ Ďalšie 2 lokality datované do 11. – 12. stor. sa nachádzali v mestskej časti Košúty. Pri kopaní ryhy na vodovodné potrubie boli porušené slovanské objekty v polohe medzi Košútmi a Priekopou, medzi polohou Hrádok a cestou Priekopa – Martin. Prieskumom, ktorý tu následne realizoval A. Petrovský-Šichman, boli z lokality získané črepy datované do 11. – 12. stor.⁶⁵ Ranostredoveký objekt s ohniskom, datovaný do obdobia 11. – 12. stor., bol porušený výkopom vodovodu aj na poli medzi polohou Hrádok a železničnou stanicou. V tomto prípade však nemožno s určitosťou povedať, či sa tu nachádzali len jednotlivé chaty alebo tu stála celá osada.⁶⁶

Slovanské sídlisko z povelkomoravského obdobia máme doložené aj v neďalekých Sučanoch – v polohe Slobodáreň. Počas výstavby miestnej slobodárne boli objavené keramické črepy a bolo tu tiež porušených niekoľko ohnísk ranostredovekých objektov, datovaných do obdobia 10. – 12. stor. Podľa A. Petrovského-Šichmana sa práve v týchto miestach sa nachádzali ranostredoveké Sučany.⁶⁷ Na základe keramických nálezov môžeme predpokladať, že v priebehu 10. – 11. stor. vznikli ďalšie slovanské sídliská v: Šútove – na východnom svahu nad obcou (10. – 11. stor.)⁶⁸ a v Turčianskych Kľačanoch – v polohe Záhumnie (10. – 12. stor.).⁶⁹

Charakteristika osídlenia v priebehu 10. – 11. storočia

Udalosti 10. – 11. stor. sa na intenzite osídlenia regiónu Turca vôbec neprejavili negatívne. V skúmanej oblasti zaznamenávame v priebehu 10. – 11. stor. dokonca výrazný nárast hustoty osídlenia. Tento nárast je badateľný najmä v oblasti Dolného Turca, kde sa počet lokalít takmer zdvojnásobil. Osídlenie sa tu koncentrovalo najmä v severnej časti Turčianskej kotliny, no osídlené boli aj západné úpätia Veľkej Fatry, východné úpätia Malej Fatry či severné zakončenie pohoria Žiar. Na území Horného Turca sa v tomto období osídlenie koncentrovalo na úpätí i na hrebeni pohoria Žiar a na úpätí Veľkej Fatry.⁷⁰ Podobne ako v predchádzajúcich obdobiach, aj v priebehu 10. – 11. stor. boli v skúmanej oblasti osídľované najmä oblasti s výskytom kambizemí a rendzín.

⁶⁴ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 60.

⁶⁵ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 61.

⁶⁶ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 79. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 61.

⁶⁷ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 119. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 66.

⁶⁸ ČAPLOVIČ, ref. 20, s. 173. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 66. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 119.

⁶⁹ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 67-68. ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 120. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84.

⁷⁰ Pozri Mapa č. 5. Osídlenie Turca v priebehu 10. – 11. stor.

Do obdobia 10. – 11. stor. možno v skúmanom regióne datovať nálezy z 23 lokalít. Z týchto 23 lokalít bolo 12 hradísk resp. hrádkov a 11 sídlisk. Percentuálne teda predstavujú hradiská či hrádky 52,2 % lokalít, zatiaľ čo na sídliská pripadá 47,8 %.⁷¹ Z 23 lokalít datovaných do obdobia 10. – 11. stor. sa až 19 nachádzalo v oblasti Dolného Turca, zatiaľ čo v oblasti Horného Turca sa nachádzali len 4. Percentuálne vyjadrené 82,6 % nálezov datovaných do obdobia 10. – 11. stor. sa nachádzalo na území Dolného Turca a len 17,4 % na území Horného Turca.⁷²

Ďalšie predpokladané lokality z obdobia raného stredoveku

Charakter archeologických nálezov a nálezová situácia neumožňujú vždy presnejšie datovanie skúmanej lokality. Ďalšie slovanské sídliská, aspoň rámcovo datované do obdobia raného stredoveku, sa v skúmanej oblasti Turca nachádzali v: Jazernici – pri rímskokatolíckom kostole⁷³ a v Krpelanoch – na úpätí hrádka Pohanovo.⁷⁴ Ďalšie pravdepodobne slovanské mohyly, ktoré z rôznych dôvodov nemohli byť skúmané, zničené mohyly či mohyly, ktoré sa na základe inventáru nepodarilo presnejšie datovať, sa nachádzali v lokalitách: Blatnica-Sebeslavce – názov polohy neudaný,⁷⁵ Ivančiná – neďaleko polohy Kratiny,⁷⁶ Moškovec – názov polohy neudaný,⁷⁷ Necpaly – v polohách na rozhraní chotárov Necpaly – Belá-Dulice⁷⁸ a na severozápadnom úpätí kóty 562,⁷⁹ Slovenské Pravno – na brehu Sokolného jarku,⁸⁰ Sučany – najzápadnejší výbežok vrchu Bukovina asi 400 m západne od konca hrebeňa Bukoviny,⁸¹ Turčianske Jaseno, časť Horné Jaseno – poloha Kopce,⁸² Veľký Čepčín – polohy Kráľov kopec⁸³ a Vladárova lúka.⁸⁴ Do obdobia raného stredoveku možno

⁷¹ Pozri Tabuľka č. 1. Osídlenie Turca v priebehu 8. – 11. stor.

⁷² Pozri Mapa č. 5. Osídlenie Turca v priebehu 10. – 11. stor.

⁷³ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 112. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81. BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 57.

⁷⁴ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 58.

⁷⁵ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82.

⁷⁶ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Osídlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 1961, ročník 4, s. 82.

⁷⁷ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 62-63.

⁷⁸ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82.

⁷⁹ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82.

⁸⁰ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁸¹ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 66. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82.

⁸² BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 67.

⁸³ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 82.

⁸⁴ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 68-69.

v teoretickej rovine datovať aj ojedinelé nálezy keramiky pochádzajúce zo Sučian – polohy Hradisko,⁸⁵ Turčianskych Teplíc, časti Diviaky – názov polohy neudaný⁸⁶ a Valče – polohy Hrádok.⁸⁷

S ranostredovekým osídlením regiónu Turca môžu súvisieť aj niektoré miestne názvy. Existenciu ďalších ranostredovekých opevnení, hradísk či hrádkov možno na základe poznatkov odboru toponymie predpokladať v: Sučanoch – v polohe Hrádok⁸⁸ a v Žabokrekoch – v polohe Hradisko.⁸⁹ Na existenciu signalizačnej stanice by zas poukazoval miestny názov Turčianske Klačany – poloha Žiarec.⁹⁰ Na základe štúdia miestneho názvoslovia môžeme v skúmanej oblasti predpokladať aj existenciu ďalších slovanských mohýl. Tie sa pravdepodobne nachádzali v: Draškovicích – v polohe Mohyly⁹¹ a v Turanoch – v polohe Na mohylky.⁹² K miestnym názvom tohto typu však treba pristupovať opatrne, nakoľko nemusia vždy označovať len opevnenia, signalizačné stanice či mohyly z obdobia raného stredoveku, ale aj z iných historických či predhistorických období.⁹³

Poznatky odboru toponymie sa však osvedčili aj iných prípadoch. Vychádzajúc z poznatkov toponymie možno na území Turca predpokladať aj existenciu pohanského kultového miesta. To sa pravdepodobne nachádzalo v mieste zaniknutej obce Modly, ležiacej niekde medzi Priekopou a Martinom.⁹⁴ Na základe štúdia miestneho názvoslovia možno v skúmanej oblasti Turca predpokladať aj existenciu kresťanského kostola, ktorý sa pravdepodobne nachádzal v Necpaloch – v polohe Kostolište. A. Petrovský-Šichman sa domnieval, že tu mohol vzniknúť najstarší kostol v Turci, určený ešte pre celý Turiec. Keďže v písomných prameňoch sa tento kostol nespomína, musí byť jednoznačne starší než najstaršie dochované listiny z 13. stor. Keďže už v 11. stor. jestvoval kostol v Martine, musel byť uvedený kostol ešte starší. Podľa A. Petrovského-Šichmana je dokonca možné, že sa jedná o kostol z doby veľkomoravskej.⁹⁵

⁸⁵ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84.

⁸⁶ BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 68.

⁸⁷ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁸⁸ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84.

⁸⁹ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁹⁰ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84.

⁹¹ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁹² BIALEKOVÁ, ref. 19, s. 67-68. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 84.

⁹³ MORAVČÍK, Jozef. Slovania na severozápadnom Slovensku. In *Vlastivedný časopis*, 1981, ročník 30, č. 3, s. 115.

⁹⁴ ŠALKOVSKÝ, ref. 7, s. 93. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81. CHALOUPECKÝ, ref. 11, s. 93, 151.

⁹⁵ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

Vďaka štúdiu miestnych názvov možno v skúmanej oblasti predpokladať aj prítomnosť cudzích etník. O existencii osady poľských kolonistov možno uvažovať v Kláštore pod Znievom-Lazanoch. Tomu, že termín Lazany v minulosti označoval osadu poľských kolonistov, by nasvedčoval aj miestny názov Slovany, ktorý pravdepodobne označoval domácu slovanskú osadu.⁹⁶ A. Petrovský-Šichman sa domnieval, že v priebehu 10. stor. sa mohli na územie Turca dostať aj niekoľkí českí veľmoži. O prítomnosti českého elementu na území Turca by svedčil miestny názov Vrútky – Čachovský rad, čo možno interpretovať ako česká ulica,⁹⁷ no podľa názoru uvedeného autora sa spolu s českým elementom mohol na územie Turca dostať aj názov Necpaly.⁹⁸

Charakteristika nedatovaných nálezov

Väčšinu z týchto 15 lokalít, len rámcovo datovaných do obdobia raného stredoveku, tvoria pohrebiská. Tých sa v skúmanej oblasti nepodarilo presnejšie datovať až 10. Z územia Turca však poznáme aj 3 presnejšie nedatované ojedinelé nálezy a 2 sídliská. Vyjadrené percentuálne 66,7 % všetkých presnejšie nedatovaných nálezov na území Turca tvoria pohrebiská, 20 % ojedinelé nálezy a 13,3 % pripadá na sídliská. Z týchto 15 lokalít sa 8 nachádzalo na území Dolného Turca a 7 na území Horného Turca. Na území Dolného Turca sa teda nachádzalo 53,3 % presnejšie nedatovaných lokalít a 46,7 % na území Horného Turca. Okrem týchto presnejšie nedatovaných lokalít môže s ranostredovekým osídlením oblasti Turca súvisieť aj 10 vyššie spomínaných miestnych názvov.

Cieľom predloženej štúdie bolo na základe štúdia historických, archeologických, lingvistických a iných prameňov analyzovať slovanské osídlenie regiónu Turca v období raného stredoveku. Štúdiom všetkých typov dostupných prameňov bolo zistené, že do vymedzeného časového horizontu možno v skúmanej oblasti datovať nálezy zo 47 lokalít, z ktorých je však len 32 presnejšie datovaných. Nálezy zo zvyšných 15 lokalít boli do obdobia raného stredoveku datované len rámcovo. Okrem týchto presnejšie nedatovaných lokalít môže s ranostredovekým osídlením skúmaného regiónu súvisieť aj 10 miestnych názvov.

Všetky presnejšie datované lokality boli podrobené typologickým, chronologickým a geografickým analýzám, po vyhodnotení ktorých možno ohľadom slovanského osídlenia regiónu Turca v období raného stredoveku

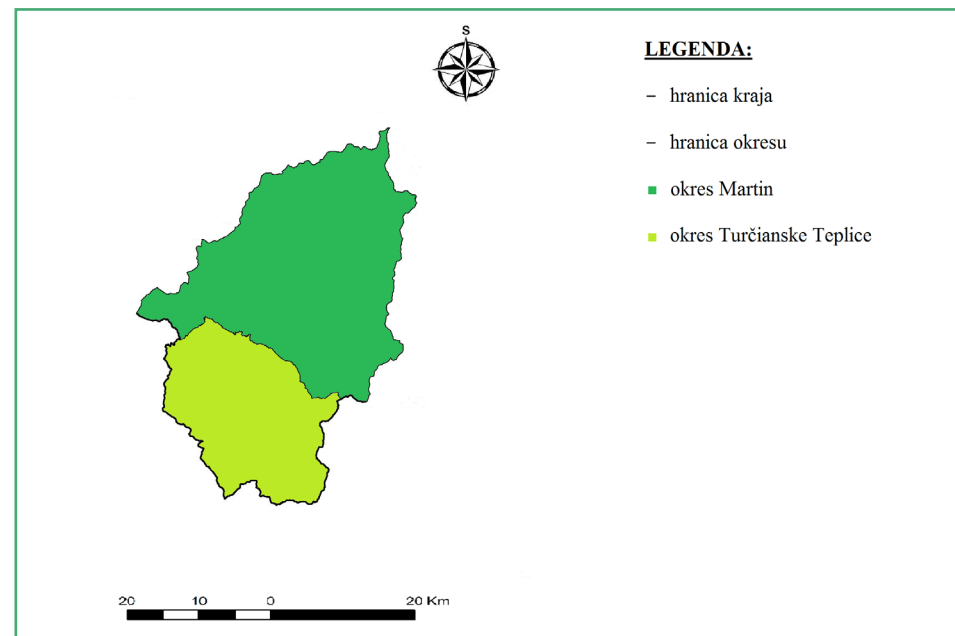
⁹⁶ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 81.

⁹⁷ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 99.

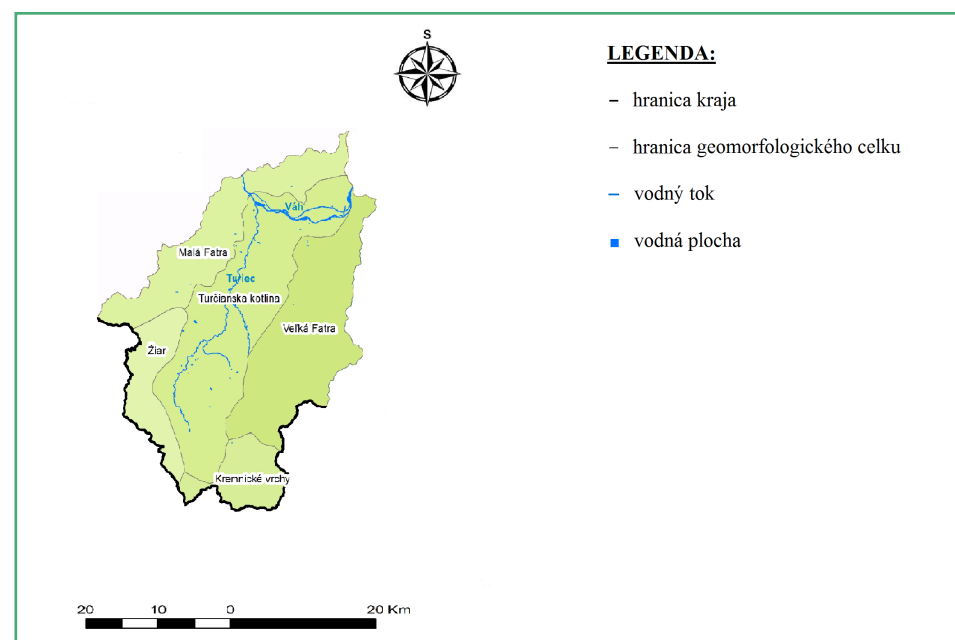
⁹⁸ PETROVSKÝ-ŠICHMAN, ref. 17, s. 99.

konštatovať nasledovné. Mnohé zo skúmaných lokalít sa vyvíjali kontinuálne, počas dlhšieho časového obdobia, čo sa najmarkantnejšie prejavilo u lokalít, ktorých vznik sa kladie do 9. stor. Z nich sa až polovica kontinuálne vyvíjala aj v priebehu nasledujúceho obdobia 10. – 11. stor. Najväčšiu intenzitu osídlenia zaznamenávame v skúmanej oblasti v priebehu 10. – 11. stor., keď máme na území Turca archeologicky doložených až 23 lokalít. V skúmanom časovom horizonte, 8. – 11. stor. sa slovanské osídlenie koncentrovalo najmä v oblasti Turčianskej kotliny, pod západnými úpäťami Veľkej Fatry, pod východnými úpäťami Malej Fatry a na úpäťi ale aj na hrebeni pohoria Žiar.

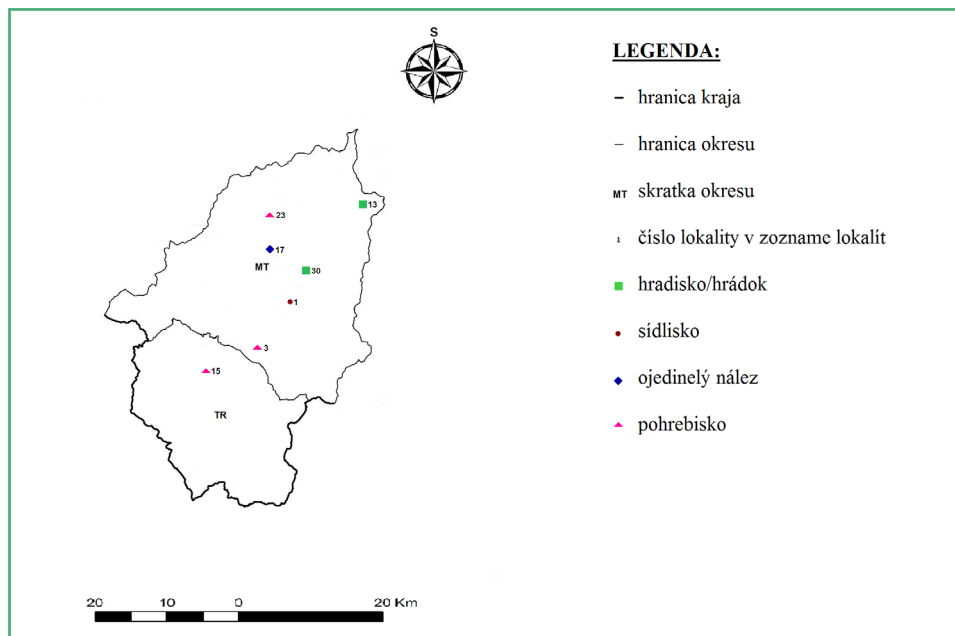
Záverom možno konštatovať, že región Turca ešte stále patrí medzi pomerne málo archeologicky prebádané oblasti Slovenska. Mnoho tunajších lokalít dodnes poznáme len z povrchových prieskumov či záchranných výskumov, ktoré však nemôžu plnohodnotne nahradiť poznatky získané za pomoci systematických archeologických výskumov. Vzhľadom na nesmierny historický význam a množstvo cenných nálezov pochádzajúcich z oblasti Turca sa domnievam, že by si tento región rozhodne zasluhoval viac pozornosti, než sa mu v súčasnej dobe dostáva. Ostáva len dúfať, že v nasledujúcich rokoch sa situácia zmení a že sa Turcu začne venovať väčšia, no najmä systematickejšia pozornosť zo strany našich vedcov.

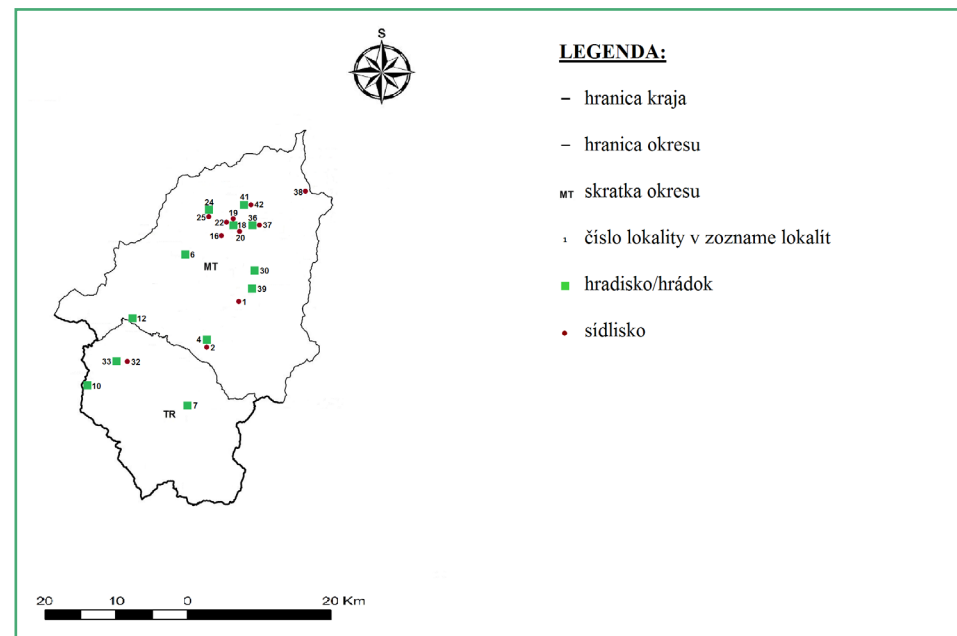
Mapa 1. Administratívne členenie Turca

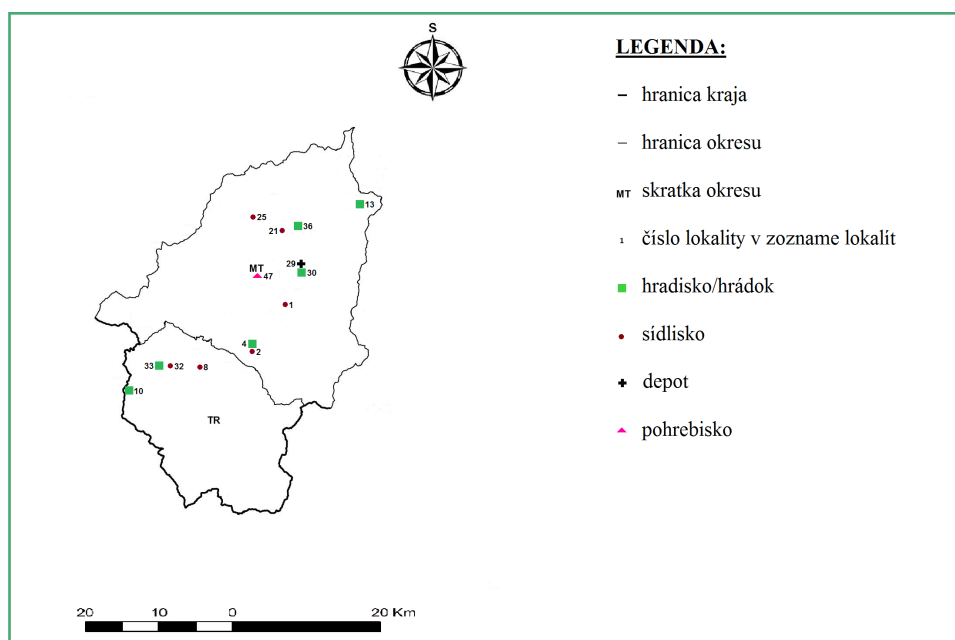
Mapa 2. Prírodné prostredie Turca

Mapa 3. Osídlenie Turca v priebehu 8. stor.

Mapa 5. Osídlenie Turca v priebehu 10. – 11. stor.

Mapa 4. Osídlenie Turca v priebehu 9. stor.

Tab. 1. Osídlenie Turca v priebehu 8. – 11. stor.

Stor.	Hradiská/hrádky	Sídliská	Ojedinelé nálezy	Depoty	Pohrebiská	Celkový počet lokalít
8. storočie	2 (28,6 %)	1 (14,3 %)	1 (14,3 %)	0 (0 %)	3 (42,8 %)	7 (15,9 %)
9. storočie	6 (42,9 %)	6 (42,9 %)	0 (0 %)	1 (7,1 %)	1 (7,1 %)	14 (31,8 %)
10. – 11. storočie	12 (52,2 %)	11 (47,8 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	23 (52,3 %)

Tab. 2. Zoznam lokalít

č.	Názov lokality	Poloha	Okres	Druh lokality	Datovanie	Literatúra
1.	Belá – Dulice, časť Dulice	Pod háj	MT	Sídlisko (?)	8. – 10. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 54. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 108.
2.	Blatnica	Jaskyňa Na Vyhni	MT	Sídlisko (?)	9. – 11. stor. (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 54. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.

						ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 108. V. B. Prehľad prírastkov archeologického oddelenia SNM v Turčianskom Sv. Martine nadobudnutých v r. 1931-33. In Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1939, ročník 30, č. 2, s. 19.
3.	Blatnica	Názov polohy neudany	MT	Mohylník (?)	Okolo roku 800	BENDA, Klement. Karolínská složka blatnického nálezu. In Slovenská archeológia, 1963, ročník 2, č. 1, s. 199, 216. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. EISNER, Jan. Devínska Nová Ves. Batislava: SAVU, 1952, s. 328. EISNER, Jan. Slovensko v pravéku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1933, s. 251. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 108-109.
4.	Blatnica	Plešovica	MT	Hradisko (?)	9. – 10. stor. (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 54. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 109.
5.	Blatnica-Sebeslavce	Názov polohy neudany	MT	Mohylník	Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.

6.	Bystrička	Hrádok	MT	Hradisko / hrádok (?)	10. – 14. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 55-56. EISNER, Jan. Slovensko v pravéku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 273-274. JANŠÁK, Štefán. Staré osídlenie Slovenska. In: Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 22. Turčiansky Sv. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1930, s. 38-40. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 109.
7.	Háj	Tlstá hôrka	TR	Hradisko (?)	Povelkomoravské obdobie	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 56. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 110.
8.	Ivančiná	Kratiny	TR	Sídlisko	9. stor.	MORAVČÍK, Jozef. Ivančiná, okres Martin. In: AMENA, Pavel – CHROPOVSKÝ, Bohuslav (ed.). Významné slovenské náleziská na Slovensku. Bratislava: VEDA, 1978, s. 96-98. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81, 91. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 111.
9.	Ivančiná	Neďaleko polohy Kratiny	TR	Mohyla	Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica:

10.	Jasenovo	Vyšehrad	TR	Hradisko	9. – 11. stor.	Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82. ČAPLOVÍČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167, 174. EISNER, Jan. Slovensko v pravéku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 274. HULINEK, Drahoslav – ČAJKA, Michal. Včasnostredoveké hradiská na Orave v kontexte hradísk na strednom a západnom Slovensku. In: Slovenská archeológia, 2004, ročník 52, č. 1, s. 83-98. REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku roku 1974. 1975, s. 91. REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad v roku 1975. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, 1976, s. 190. REMIÁŠOVÁ, Marta. Pokračovanie výskumu hradiska Vyšehrad. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978, 1980, s. 231-232. REMIÁŠOVÁ, Marta. Pokračovanie výskumu na lokalite Vyšehrad. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976, 1978, s. 205. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 111-112.
11.	Jazernica	Pri rímskokatolíckom kostole	TR	Sídlisko	Raný stredovek (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 57. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom

12.	Kláštor pod Znievom	Starý hrad	MT	Hradisko / hrádok (?)	11. – 12. stor.	stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 112. BALAŠA, Gejza. Hrad Zniev (Turčiansky) vo svetle najnovších archeologických výskumov. In Vlastivedný zborník Považia 6. Martin: Osveta, 1964, s. 265-266. KLEIN, Bohuš. Príspevok k historicko geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In Vlastivedný zborník Považia 15. Martin: Osveta, 1985, s. 97.
13.	Krpel'any	Hrádok Pohanovo	MT	Hradisko (?)	8. – 9. stor.	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 84. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo časnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 112.
14.	Krpel'any	Úpätie hrádku Pohanovo	MT	Sídlisko	Raný stredovek (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 58.
15.	Malý Čepčín	Homólka	TR	Mohyla	Okolo roku 800	BENDA, Klement. Karolínska slozka blatnického nálezu. In Slovenská archeológia, 1963, ročník 2, č. 1, s. 199-200. BUDAVÁRY, Vojtech. Zpráva o výskume „Homólky“ v Malom Čepčine (okres Turčiansky Sv. Martin) r. 1936. In Sborník Muzeálnej Slovenskej spoločnosti, 1936, ročník 30, s. 94. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. EISNER, Jan. Devínska Nová Ves. Batislava: SAVU, 1952, s. 328. EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 251.

						PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo časnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 114.
16.	Martin	Dukelské kasárne	MT	Sídlisko	11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 60. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81.
17.	Martin	Názov polohy neudaný	MT	Ojedinelý nález (?)	8. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 60. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo časnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 114.
18.	Martin, časť Košúty	Hrádok	MT	Hradisko (?)	11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61.
19.	Martin, časť Košúty	Medzi Košútmi a Priekopou, medzi polohou Hrádok a cestou	MT	Sídlisko	11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61.

	Priekopa – Martin		MT	Sídliisko		11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 79.
20.	Martin, časť Košúty	Pole medzi polohou Hrádok a železničnou stanicou	MT	Sídliisko		11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 79.
21.	Martin, časť Košúty	Priehorie	MT	Sídliisko		9. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 79-81. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 115.
22.	Martin, časť Košúty	Rýha vodovodného potrubia	MT	Sídliisko		10. – 11. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 61. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 115.
23.	Martin, časť Priekopa	Názov polohy neudatý	MT	Mohylník		Okolo roku 800	BENDA, Klement. Karolínská složka blatníckého nálezu. In: Slovenská archeológia, 1963, ročník 2, č. 1, s. 200. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm

							stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 115.
24.	Martin, časť Priekopa	Západne od Priekopy a južne od Vrútok na pravej strane nemenovanéh o potoka	MT	Hradisko (?)		11. – 12. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 62. KLEIN, Bohuš. Príspevok k historicko geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In: Vlastivedný zborník Považia 15. Martin: Osveta, 1985, s. 122.
25.	Martin, časť Záturčie	Nové koryto potoka	MT	Sídliisko		9. – 10. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 62. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 115.
26.	Moškovce	Názov polohy neudatý	TR	Mohylník		Raný stredovek (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 62-63.
27.	Necpaly	Na rozhraní choťarov Necplay – Belá-Dulice	MT	Mohylník (?)		Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
28.	Necpaly	Na severozápadn om úpätí kóty 562	MT	Mohyly (?)		Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
29.	Sklabiňa	Dom č. 238 a 239	MT	Depot		9. stor.	ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167-168. HRUBEC, Igor. Depot železných nástrojov zo Sklabine. In: Slovenská archeológia, 1965, ročník 13, č. 2, s. 415-419.

							ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 117.
30.	Sklabiňa	Mačací zámok	MT	Hradisko / hrádok (?)		8 – 10. stor.	ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 117.
31.	Slovenské Pravno	Na brehu Sokolného jaru	TR	Mohyla		Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
32.	Slovenské Pravno	Prónayovské- Pod krížom	TR	Sídlisko		9. – 10. stor.	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
33.	Slovenské Pravno	Šiance	TR	Hradisko / hrádok (?)		9. – 13. stor.	ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. KLEJN, Bohuš. Príspevok k historicko geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In Vlastivedný zborník Považia 15. Martin: Osveta, 1985, s. 96. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Archeologický výskum Považia 1959-1960. In Vlastivedný zborník Považia 4. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1961, s. 153. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.

34.	Sučany	Hradisko	MT	Ojedinelý nález		Raný stredovek	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 84.
35.	Sučany	Najzápadnejší výbežok vrchu Bukovina asi 400 m západne od konca hrebeňa Bukoviny	MT	Mohyla (?)		Raný stredovek (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 66. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
36.	Sučany	Skala	MT	Hradisko / hrádok (?)		9. – 11. stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 69. JANŠÁK, Štefan. Staré osídlenie Slovenska. In Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 22. Turčiansky sv. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1930, s. 36-38. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82-84.
37.	Sučany	Slobodáreň	MT	Sídlisko		10. – 12. stor.	ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra: Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 119. BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 66. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica:

38.	Šútovo	Východný svah nad obcou	MT	Sídlisko	10. – 11.stor.	Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 84. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 119. BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 66. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 173. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 119. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167, 173-174. EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 273. JANSÁK, Štefan. Staré osídlenie Slovenska. In: Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 22. Turčiansky sv. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1930, s. 41-42. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 119.
39.	Turčianske Jaseno, časť Horné Jaseno	Hradište	MT	Hradisko (?)	10. – 12. stor.	
40.	Turčianske Jaseno, časť Horné Jaseno	Kopce	MT	Mohylník (?)	Raný stredovek (?)	
41.	Turčianske Jaseno	Hrádok	MT	Hrádok	10. – 12.stor.	

	Kľačany			(?)		Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 67. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 84. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 119-120.
42.	Turčianske Kľačany	Záhumnie	MT	Sídlisko	10. – 12.stor.	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 67-68. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 84. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 120.
43.	Turčianske Teplice, časť Diviaky	Názov polohy neudaný	TR	Ojedinelý nález	Raný stredovek (?)	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 68. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81.
44.	Valča	Hrádok	MT	Ojedinelý nález	Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81.
45.	Veľký Čepčín	Kráľov kopec	TR	Mohylník (?)	Raný stredovek (?)	PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 82.
46.	Veľký	Vladárova	TR	Mohylník	Raný stredovek	BIALEKOVÁ, Darina. Pramene k dejinám osídlenia

Čepčín	lúka		k (?)	(?)	Slovenska z konca 5. až z 13. storočia: II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 68-69.
47. Žabokreky	Mohylka	MT	Hrob, mohyla (?)	9. stor.	BENDA, Klement. Karolínska složka blatnického nálezu. In Slovenská archeológia, 1963, ročník 2, č. 1, s. 200. ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AE Press, 1998, s. 167. EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. Bratislava: Učenná spoločnosť Šafaříkova, 1933, s. 252-254. PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton. Slovenské osídlenie severného Slovenska. In Vlastivedný zborník Považia 6. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 81. ŠALKOVSKÝ, Peter. Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra; Bratislava: Archeologický ústav SAV; VEDA, 2011, s. 122.

OŠČADNICA V DEJINÁCH – OD NAJSTARŠÍCH ČIAS DO ROKU 1711

Dominika DRÁBOVÁ

Dominika DRÁBOVÁ. Oščadnica in history – from beginning until 1711. Village Oščadnica lies in the territory of Kysuce. Oščadnica was founded during the period of walachian colonisation. Inhabitants were dealing mainly with sheep farming and woodworking. There was water mill with lumber in the village. Village originated in the territory of Krásno nad Kysucou in the first half of 17th century. Later were established two villages. Oščadnica belonged to region of Strečno and Podjavorské was subordinated to Budatín. Conflicts were overwhelmed in 1769, when the last Budatín's properties were sold to Mikuláš Esterházy, owner of Strečno. From 1662 to 1691 Oščadnica was owned by the town Žilina.

Keywords: history of Oščadnica; walachian colonisation; Kysuce region; 17th century

Majetkové spory zemepánov a okolnosti vzniku Oščadnice

Oščadnica pôvodne vznikla v obrovskom chotári Krásna nad Kysucou. Krásno bolo v tom čase najsevernejším osídleným bodom na severe Kysúc.¹ Koncom 13. storočia viedla popri Kysuci smerom na Jablunkovský priesmyk významná komunikácia, spájajúca Uhorsko so Sliezsikom.² Údolím riečky Oščadničanky viedla skratka na tejto ceste.³

V roku 1325 vzniklo Krásno nad Kysucou na žilinskom práve. 1352 získal územie Krásna Dominik Mačka a jeho brat Ivan. Chotár Krásna sa rozprestieral od prameňa rieky Kysuca až ku Kysuckému Novému Mestu.⁴ Už

¹ PODOLÁKOVÁ, Lubica. *Krásno nad Kysucou*. Čadca : Magma, 2006, s. 29.

² PODOLÁKOVÁ, ref. 1, s. 28.

³ Oščadnicou viedli do Poľskej Haliče dve cesty. Prvá prechádzala osadou Švancárovia na Skalité a ďalej cez Zvarďon do Haliče. Druhá viedla údolím Hanzlovho potoka na Soly v poľskej Haliči. VELIČKA, Drahomír. Rukopisné kartografické pramene k dejinám uhorsko-sliezsko-poľského pohraničia. In *Šance – Valy, spoločná história plná tajomstiev*. Čadca : Združenie obcí Kysucký triangel, 2012, s. 21.

⁴ PARÁČOVÁ, Andrea. Spory Sliezska a Uhorska o štátnu hranicu. In *Zborník Kysuckého múzea*, č. 11, 2008, s. 149.

v tomto roku predal Dominik s Ivankom Krásno Mikulášovi, dedičnému richtárovi zo Žiliny, čím sa Krásno, spolu s celým chotárom dostalo do držby žilinského dedičného richtárstva.⁵ Mesto v 15. storočí podnikalo s vlnou, k čomu mohlo využívať svoj veľký chotár. Už v metácií z roku 1417 sa spomína: „*cez vrchol tejže hory Hradnica a Rača, na ktorom mieste kedysi lúka bola.*“⁶ Je možné, že lúk na tak rozsiahlom území bolo viac. Postupom času sa Žilina spolu so svojimi poddanskými dedinami a teda aj Krásnom dostala pod správu strečnianskeho panstva.⁷

Na začiatku 16. storočia sa rozhorel konflikt medzi Podmanickými zo Strečna a Suňogovcami z Budatína o pozemky na Kysuciach. V roku 1528 získali strečnianske panstvo Kostkovci. Medzi nimi a Podmanickými sa naplno rozpútal boj o toto panstvo nevynímajúc vojenské akcie. Feudáli navyše hojne využívali zápas Jána Zápoľského s Ferdinandom I. Tak územie Krásna patrilo raz jednej, inokedy zasa druhej strane a nevyhlo sa ani pustošeniu. V roku 1548 boli Podmanickí prinútení kapitulovať, no k slovu sa opäť prihlásili Suňogovci nárokovujúci si na panstvo Budatín.⁸

Povestný olej do ohňa predstavovali valasi prichádzajúci v tomto čase na sporné územie. Prvý známy spor riešili už v roku 1536 o dávky valachov z oblasti severnej od bystrickej doliny po poľské a sliezske hranice. Spomína sa tu Klubina, vrchy Zborov, „*Blasovicz*“ a „*Diedova*“,⁹ dnešná Dedova v Oščadnici. V prospech Mikuláša Kostku svedčili viacerí svedkovia, čo však nebránilo Suňogovcom obhajovať svoje nároky a v roku 1547 okupovať územia na Rači a Javorskom. Keďže sa konflikt nedarilo utíšiť, v roku 1579 boli vypočutí mnohí svedkovia. Za hranice Krásna svedkovia označovali Klubinu, Ochodnicu, Bystricu, Oščadnicu, Zborov, Kaljnov. Bývalí valasi svedčili, že za čias Kostkov pásli po mnohé roky svoje stáda v Klubine, Zborove, Závoze, Oščadnici, Vyše kamene, Rači, ..., Dedovej... a cenzus z hôr odvádzali na Strečno a o mene Suňog ani nepočuli. V prospech Suňogov však v roku 1580 vypovedali iní svedkovia: „*svedčili, že miesta Oščadnica, Hranične, Moravské, Dedová, Rača, Klubina, ..., užívali oddávna Suňogovci, prijímali dávky od obyvateľov, ktorí tu mali salaše.*“¹⁰

⁵ PODOLÁKOVÁ, ref. 1, s. 31.

⁶ Metačná listina Krásna nad Kysucou z roku 1417, publikuje PODOLÁKOVÁ, ref. 1, s. 30.

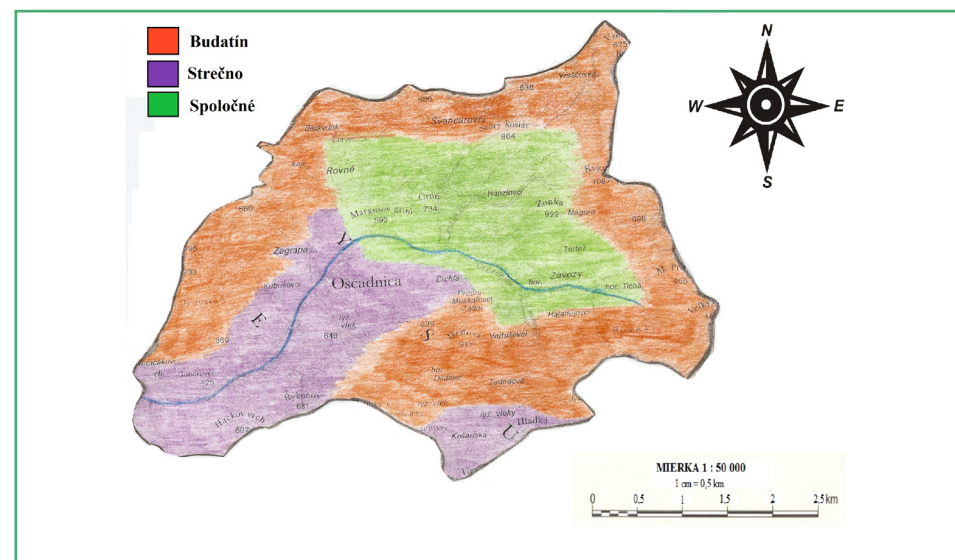
⁷ GERÁT, Rudolf. *Kysuce a Kysučania*. I. zväzok DEJINY. Čadca : Kysucké múzeum, 1994, s. 29.

⁸ PARÁČOVÁ, Andrea. Spory panstiev Strečno a Budatín o hranice na Kysuciach. In *Zborník Kysuckého múzea*, č. 10, 2006, s. 29-30.

⁹ BEŇKO, Ján. Osídlenie Kysúc. In *Správy a informácie Kysuckého múzea*, č. 4, 1980, s. 21-23.

¹⁰ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 31.

Hoci sa obe strany v roku 1580 dohodli, aj naďalej pokračovali krádeže, spôsobovanie škôd na majetku a vraždy poddaných oboch panstiev. V roku 1583 pod vedením Imricha Forgáča, župana Trenčianskej stolice, zasadla osemčlenná rozsudzovacia komisia. Budatínu pripadli miesta „*Javorsky, Lyskowa, Morawsky, Weliky Magur, Ozdna, Dedov, Hranice, Gruny, Wrch Kalinova, Pol Racze, Javorice alias Prislop, Wrch Csacza et Svrthinovec.*“¹¹ Týmto získali väčšinu dnešného územia Oščadnice. Strečnu pripadli majetky prevažne v Bystrickej doline a taktiež miesto „*Osstednica*“. Spoločnými boli miesta „*U kríža*“, „*Na Hanzlovec*“, „*Na závozy*“ a „*U Hrabovca*“,¹² Väčšina menovaných miest sa nachádza v katastri dnešnej obce a teda môžem povedať, že prevažne toto územie bolo oným jablkom sváru nezmierlivých feudálov (mapa č. 1.). Problémovým sa javí byť len „*Osstednica*“. Keďže sa dnes volá celá obec Oščadnicou, nedá sa určiť, kde sa nachádzalo toto miesto pôvodne. Ostatné spomínané lokality sa v toponymii zachovali dodnes. Avšak, ak budeme vychádzať z predpokladu, že tu fungovala skratka na komunikácii spájajúcej Uhorsko, Sliezske a Poľsko, môžeme toto územie vyznačiť v doline okolo riek.¹³

Mapa 1. Sféry vplyvu panstiev
Zdroj: Základná mapa okresu Čadca 1: 50 000.¹⁴

¹¹ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 32.

¹² PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 32.

¹³ MAJERČÍKOVÁ, Danka – JESENSKÝ, Miloš. *Archeológia na Kysuciach*. Čadca : Kysucké múzeum, 2010, s. 38.

¹⁴ *Základná mapa okresu Čadca 1: 50 000*. Harmanec : Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.

Už aj tak komplikovaná situácia sa neobmedzila len na hašterenie majiteľov panstiev, ale pridali sa i pohraničné spory Sliezska s Uhorskom. Z roku 1579 pochádza sťažnosť pána Budatína, Suňoga, tešínskemu kniežatu Václavovi z roku 1579.¹⁵ Príčinou sťažnosti bolo vpadnutie tešínskych poddaných na Košťalov salaš na Oščadnici, kde ukradli valašský dobytok Jána Suňoga.¹⁶ Neskôr sa tento spor presunul prevažne na územie severne od Čadce.

Z osád a salašov sa postupne začali vytvárať trvalé obydliia a neskôr dediny. Tak bolo v roku 1624 zakázané pánom budatínskeho panstva stavať ďalšie dediny v chotári Krásna.¹⁷ Tu aj napriek tomu vznikli Oščadnica okolo roku 1628 a Podjavorské roku 1638.¹⁸ V roku 1635 bolo počas vyšetrovania nariadené budatínskemu zemepánovi, aby prestal stavať domy na Oščadnici. František Vešeláni, vtedajší vlastník panstva Strečno, sa sťažoval kvôli uzurpácií Oščadnice Suňogom a jej premenovanie na Javorské, prípadne Podjavorské. Paráčová uvádza, že mohlo ísť o postavenie niekoľkých nových domov a pomenovanie tejto časti Podjavorským.¹⁹

Hoci Oščadnica i Podjavorské vznikli pôvodne v chotári Krásna a teda na území panstva Strečno, budatínski zemepáni využívali odľahlosť týchto majetkov od správneho centra. Aj napriek tomu, že sa ich strečnianski páni snažili z tohto územia vytlačiť. Evidentne neúspešne, keďže Podjavorské figuruje v urbári panstva Budatín z roku 1658.²⁰

Dňa 3. decembra 1662 daroval Oščadnicu spolu s Horelicou Žiline palatín František Vešeláni ako náhradu za nesplatené pôžičky. Príjmy kysuckých obcí mal na starosti mestský provizór. Existoval aj oščadnický dvorský, ktorý mohol byť zástupcom oného mestského provizóra. V držbe Žiliny zostala až do roku 1691 po uzavretí nevýhodnej dohody s Pavlom Esterházim, novým vlastníkom strečnianskeho panstva.²¹

Paráčová porovnala urbár pre Podjavorské z roku 1658 a urbár kysuckých obcí pre Oščadnicu. V oboch prípadoch mali 39 usadlostí, avšak 19 bolo zhodných. Časť dediny teda musel získať zemepán Strečna ešte pred darovaním

¹⁵ BEŇKO, ref. 9, s. 25. Tento Suňogov list sa zvykne považovať za prvú písomnú zmienku o Oščadnici.

¹⁶ PARÁČOVÁ, ref. 4, s. 151.

¹⁷ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 32.

¹⁸ BEDNÁRIK, Rudolf. *Ludové staviteľstvo na Kysuciach*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 12.

¹⁹ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 32.

²⁰ MARSINA, Richard. K starším dejinám Kysúc. In *Správy a informácie Kysuckého múzea*, č. 5-6, 1981-82, s. 69-71.

²¹ ZATLOUKALOVÁ, Andrea. Poddanské dediny mesta Žiliny (Závodie, Krásno nad Kysucou, Horelica, Oščadnica, Zborov). In *Vlastivedný zborník Považia*, č. 21, 2002, s. 151-157.

majetkov Žiliny.²² V roku 1661 boli reambulované hranice Krásna nad Kysucou z roku 1417, teda v prospech Vešelániho strečnianskeho panstva. Roku 1702 získal Oščadnicu spolu s ďalšími obcami Pavol Esterházi donáciou Leopolda I. za protestu Suňogovcov. Spor doznel až v roku 1769 predajom častí obcí, aj oščadnickej, Jánom Nepomukom Suňogom Mikulášovi Esterházi.²³

Stavovské povstania na Kysuciach a ich vplyv na obyvateľov Oščadnice

17. a začiatok 18. storočia sa niesli v duchu protihabsburských povstaní. Odohrávali sa prevažne na juhu dnešného Slovenska, no ich dôsledky pocítovali i obyvatelia kysuckých obcí. V prvom rade hromadné presídľovanie poddaných ako i šľachty na Horné Uhorsko, malo vplyv z hľadiska osídľovania i dovedy neosídlených oblastí. Hádám ešte dôležitejšiu úlohu zohrával i fakt, že povodím Kysuce viedla dôležitá komunikácia cez Jablunkovský priesmyk predstavujúca jediný priamy prechod z Uhorska do Sliezska. Práve týmto smerom neraz smerovali plány povstalcov.²⁴

Bočkajovo povstanie priamo túto oblasť nezasiahlo, i keď sa v okolí Žiliny malo pohybovať okolo 4000 jeho mužov v rokoch 1604 – 1605.²⁵ Situácia sa mení v období protihabsburského vzdoru Gabriela Betlena. Po dobytí Bratislavy v roku 1619 prešla Trenčianska stolica na jeho stranu a bola vyhlásená branná povinnosť na podporu sedmohradského kniežata.²⁶ Priame nebezpečenstvo zo strany povstalcov možno badať na príprave a opevňovacích prácach neďalekých jablunkovských šiancov. Tu boli prekazené Betlenové plány jeho postupu na Sliezsko v roku 1621, ako aj v roku 1626. V 1621 tu bola umiestnená posádka cisárskych vojsk.²⁷

Vešelániho sprisahanie sa síce odhalilo skôr (v roku 1669) než stačilo prepuknúť do povstania, ale následkom neho pristúpil cisársky dvor k tvrdým opatreniam. Nielen, že zvýšil dane, ale bol zavedený aj takzvaný porciový systém, spočívajúci v povinnosti každej stolice vydržiavať určité množstvo vojska na svojom území a samozrejme živiť ho. Obyvatelia nemali čo jesť, o čom svedčia i sťažnosti piatich kysuckých obcí.²⁸

²² PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 33.

²³ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 33-34.

²⁴ KRŮL, Martin. Význam opevnení slezské hranice během uherských protihabsburských povstaní. In *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*. Námestovo : Oravské múzeum, 2011, s. 79.

²⁵ KRŮL, ref. 24, s. 81.

²⁶ DANGL, Vojtech. *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : SPN, 1986, s. 79-80.

²⁷ KRŮL, ref. 24, s. 81.

²⁸ DANGL, ref. 26, s. 137-139.

Do čela v poradí štvrtého stavovského povstania sa v roku 1678 postavil Imrich Tököli. Už v tomto roku tiahol cez Trenčiansku stolicu. Koncom septembra sa v okolí Čadce malo pohybovať okolo 600 povstalcov.²⁹ V nasledujúcom roku tadiaľto vtrhol do Sliezska Petröci.³⁰ Posádky neďalekých šiancov znepokojili správy ich zvedov o pohybe kuruckých vojsk Michala Kiša koncom júna 1680. Špionáž hojne využívali ako povstalci, tak i obrancovia, pre ktorých pracovali špióni v Oščadnici či v Krásne nad Kysucou.³¹ Okrem kuruckých vojsk sa v okolí Oščadnice pohybovali i cisárske vojská. Tie boli v roku 1682 dislokované v susednej Starej Bystrici, Klubine a Radôstke.³²

V dôsledku posledného stavovského povstania, Františka II. Rákociho, sa cestou do Sliezska v roku 1704 prehnalo vojsko Mikuláša Berčéniho, odrazené v priestore jablunkovských šiancov.³³ Napokon v roku 1708 po prehratej bitke pri Trenčíne sa kysucké lesy naplnili kuruckými dezertérmi.³⁴ Nepokojné povstalecké časy neprinesli domácemu obyvateľstvu nič dobré. Častý prechod armád si vyžadoval živiť omnoho väčšie množstvo hladných krkov, než obyvatelia vládali. Pre príklad šlo z oščadnického majera roku 1685 pre cisárske vojsko 5 korcov³⁵ raži. Pre brandeburské vojsko šlo 11 korcov ovsu a jedna krava. Švédskym oficerom zasa putovali 3 dieže³⁶ masla.³⁷

Zbedačení ľudia sa často písomne sťažovali vrchnosti. Mnohí, hlavne mladí junáci, sa dávali na zboj. V našej oblasti pôsobila Uhorčíkova skupina, ku ktorej sa pridal i Juraj Jánošík.³⁸ Zbojníkom sa podarilo prepadnúť i veľkú ozdobu Uhorska, samotného Mateja Bela. Vo svojich noticiách rozrušene spomína na prepadnutie v oščadnických horách, počas svojej cesty cez Kysuce do Poľska v roku 1704.³⁹

²⁹ KRŮL, ref. 24, s. 86.

³⁰ DANGL, ref. 26, s. 149.

³¹ AL SAHEB, Jan. Zabezpečení moravských a slezských hranic v době Tököliho povstání. In *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*. Námestovo : Oravské múzeum, 2011 s. 74-75.

³² DUBOVICKÝ, Oskar – PODMANICKÝ, Ján. *Stará Bystrica a okolie*. Bratislava : Print-Servis, 1998, s. 91.

³³ KRŮL, ref. 24, s. 89.

³⁴ DUBOVICKÝ – PODMANICKÝ, ref. 32, s. 91.

³⁵ Dutá miera, na severnom Slovensku mal jeden korec 15 litrov.

³⁶ Dieža obsahovala 14.4 litra.

³⁷ ZATLOUKALOVÁ, ref. 21, s. 158.

³⁸ DUBOVICKÝ – PODMANICKÝ, ref. 34, s. 91-92.

³⁹ VELIČKA, D. Kysuce v Belových noticiách. In *Zborník Kysuckého múzea*, č. 11, 2008, s. 134.

Osídľovací proces od prelomu 15. a 16. storočia do druhej polovice 17. storočia

Osídľovanie na valašskom práve

Valasi dostali výsady od kráľa Mateja Korvína v roku 1475, tieto im v roku 1496 potvrdil Vladislav II. Postupne sa začali usadzovať na viacerých miestach strečnianskeho panstva, pod ktoré patrili aj veľký chotár Krásna. Už koncom 15. storočia pásli ovce nad Bystrickou dolinou, na Rači, ako aj v Dedovej.⁴⁰ S čoraz početnejším usadzovaním valachov sa začali rovnako rýchlo množiť aj spory o mini osídlené územie. Prvými majiteľmi panstiev Strečno a Budatín riešili už v roku 1536 a ďalšie v osemdesiatych rokoch 16. storočia. Oščadnica a Javorské sú svedkom vypovedajúcim v roku 1583 označené ako osady.⁴¹

Usadzovanie valachov sa dialo na pozadí tureckého nebezpečenstva, migrácie obyvateľstva do hornatejších oblastí a akiste i času náročného po finančnej stránke na obranu krajiny. Zemepánom hral do karát príchod valašského obyvateľstva. Títo osídľovali nové územia, z čoho plynuli pánom nemalé zisky po uplynutí 6 až 20 ročnej lehoty. Počas tejto doby si prisťahovalci vyrúbali a vyklčovali pôdu, na ktorej neskôr pestovali nutné poľnohospodárske plodiny, zakladali salaše a cholvarky.⁴² Navyše ich zemepáni využívali na stráženie hraníc a rozširovanie svojich domínii do dosiaľ redšie osídlených oblastí konfínia s Poľskom a Sliezskom.⁴³ Valasi podliehali valašským vojvodom, tí sa starali o zabezpečenie práv a plnenie povinností u príslušného zemepána.⁴⁴

Dobytkárstvo bolo hlavným zamestnaním valachov. Chovali špeciálny druh valašských oviec, nenáročných a otužilých vhodných na košiarový chov, bolo možné ich na jar vyhnať na pasienky, kde ostávali až do neskorej jesene pod holým nebom.⁴⁵ Spolu s ovcami chovali aj kozy. Tieto zvieratá pásli na horských pastvinách a úbočiach kopcov. Počas sezón bývali na salašoch, ktoré si v prípade potreby prenášali na vhodné pasienky a do dedín sa sťahovali len na zimu. Ako dobytkári neplatili klasickú daň, ale odvádzali určité množstvo zvierat zo stáda, zväčša dvadsiatok, valašské výrobky alebo ich nahrádzali peňažne.⁴⁶

⁴⁰ PARÁČOVÁ, Spory Sliezska, ref. 4, s. 149-150.

⁴¹ BEŇKO, ref. 9, s. 26.

⁴² PARÁČOVÁ, Spory panstiev, ref. 8, s. 32.

⁴³ BEŇKO, ref. 9, s. 27.

⁴⁴ BEŇKO, ref. 9, s. 26.

⁴⁵ KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006, s. 70.

⁴⁶ PARÁČOVÁ, Andrea. Z histórie lesníctva na Kysuciach. In *Zborník Kysuckého múzea*, č. 9, 2004, s. 31.

Príchod valachov, konkrétne pasenie zvierat v lesoch a v ich blízkosti ako aj živelná ťažba dreva znamenali zmenšovanie plôch lesných porastov v prospech lúk a pasienkov. Zvieratá prevažne na jar likvidovali nálet a mladinu jedlí. K ničeniu lesov prispievalo i prikrmovanie stád letninou v zimných mesiacoch a v neposlednom rade i vznik ďalších salašov a klčovísk.⁴⁷

Osídľovanie na kopaničiarskom práve

Valašská kolonizácia na Kysuciach plynule prešla začiatkom 17. storočia do kopaničiarskej. Zemepáni nútili valašské obyvateľstvo trvale sa usadzovať. Poverovali šoltýsov, lokátorov, riadením usadzovania sa valašských gazdov s rodinami, ako aj nevalašského obyvateľstva. Lokátor sa staral taktiež o podriadenie príslušnému zemepánovi a zabezpečoval aj plnenie predpísaných povinností.⁴⁸ Medzi tie patrili okrem valašských dávok i platenie štátnej dane a robotovanie. Novou formou daní bolo drevo v rôznych podobách. Poddaní odvádzali brvná, kláty, šindel, krokvy, laty, plte.⁴⁹

Pri zakladaní kopaničiarskej osady sa jej chotár rozdelil na jednotlivé presné diely osadníkom. Tieto diely, zárubky, sú charakteristické tým, že osadník spolu s rodinou dostal do užívania rovnobežný pás pôdy od jednej po druhú hranicu chotára.⁵⁰ Táto pôda bola oslobodená od dávok na 6 až 20 rokov. Za tento čas mali premeniť les rúbaním a klčovaním na pasienky, lúky a polia, aby po uplynutí lehoty boli schopní plniť si svoje záväzky voči vrchnosti.⁵¹ V Oščadnici bol centrom osadníkovho hospodárstva pláč, dvor, ležiaci v doline pri potoku. Pomenovaný bol podľa zakladateľa. Po oboch jeho stranách sa tiahol zárubok. Hranice medzi zárubkami vymedzovali tzv. zárubkové cesty. Každý zárubok obsahoval hospodárske usadlosti, spoločný výbeh pre dobytok, pole, lúky, spoločnú pašu pre kravy, ovce, salaš, prípadne eventuálne miesto preň, cestu údolím obce a potok.⁵² Zárubky sa delili na dni. „Miera jeden deň, je množstvo role zoranej na kravičkách za jeden deň.“⁵³ Podľa Beňka vznikla Oščadnica spojením viacerých kopanicí,⁵⁴ na čo nápadne poukazuje i vysoký

⁴⁷ PARÁČOVÁ, ref. 46, s. 31.

⁴⁸ BEŇKO, ref. 9, s. 29.

⁴⁹ PARÁČOVÁ, Z histórie lesníctva, ref. 46, s. 34-35.

⁵⁰ BEŇKO, ref. 9, s. 29.

⁵¹ PARÁČOVÁ, Z histórie lesníctva, ref. 46, s. 34.

⁵² BEDNÁRIK, ref. 18, s. 28-29.

⁵³ BEDNÁRIK, ref. 18, s. 20.

⁵⁴ BEŇKO, ref. 9, s. 32.

počet jej zárubkov (mapa č. 2.). Bežne mala kopaničiarska osada 6 až 27 zárubkov, zriedka viac.⁵⁵

Mapa 2. Oščadnické zárubky

Zdroj: Pozemková kniha obce Oščadnica. Správa katastra v Čadci.

Z Oščadnice sa takto stala typická kopaničiarska dedina. Rozrastajúca sa pozdĺž potoka, čím na dne doliny vznikol voľne reťazovitý pôdorys obce.⁵⁶

Pôvod obyvateľov

Pri hľadaní odpovede na otázku pôvodu obyvateľov dnešnej obce treba počítať s valachmi, ktorých strečianski a budatínski páni využívali na osídľovanie svojich majetkov. Taktiež časť valašského obyvateľstva tvorili aj poddaní týchto panstiev, ktorým feudáli dovolili prejsť na valašský spôsob života. Marsina spomína i pravdepodobný prílev oravských valachov.⁵⁷ Ďalší prílev osadníkov možno predpokladať z Tešínska, čo sa „odzrkadľuje v organizácii salašníctva a v jeho stavbách na okolí Čadce, najmä v Oščadnici.“⁵⁸ Treba pripomenúť, že tento prúd nebol jednosmerný, ale obojstranný. Svedkom sú matriky, kde sú zaznamenané sobáše medzi tešínskymi a slovenskými poddanými. Netreba

⁵⁵ BEŇKO, ref. 9, s. 29.

⁵⁶ BEDNÁRIK, ref. 18, s. 24.

⁵⁷ MARSINA, ref. 20, s. 75.

⁵⁸ BEDNÁRIK, ref. 18, s. 110.

zanedbať ani prúd osadníkov z Poľska, podľa správy z roku 1673 sa zo živeckého panstva vystaňovalo na Slovensko a do Sliezska okolo dva a pol tisíc poddaných.⁵⁹ Osada „U Polky“, šacunek „Poluvka“ a osada „U Poláčka“⁶⁰ potvrdzujú prílev osadníkov z tejto oblasti. Vodítkom pri hľadaní pôvodu obyvateľov sú aj iné miestne názvy. Šacunek „Moravska“ a zárubek „Moravske“⁶¹ naznačujú pôvod obyvateľov z Moravy.

Hospodárstvo

Podľa urbára budatínskeho panstva z roku 1658 pre Podjavorské⁶² tu žilo 39 poddaných, z ktorých boli 2 hájníci a jeden rybár pstružný. Boli povinní ročne odvádzať 108 zlatých. Ďalej odvádzali po dvaja jedno teľa, prípadne 1 zlatý. Každý dával 3 sliepky, čo robilo dokopy 108, hájníci a rybár ich pravdepodobne teda neodvádzali. Spolu všetci 190 vajec a 10 jariabkov. Od včiel dávali med alebo 5 zlatých. Z piva boli povinní vyšenkovať po achtle.⁶³ Kosiť lúky a hole, chopiť sa zbrane, keď sa im rozkáže. Lanu dávali spolu 10 kyt.⁶⁴ Zo strečnianskej časti treba prirátavať 20 ďalších usadlostí z roku 1674.⁶⁵

Richtár Jano Kucharčík mal vo svojej držbe 3 zárubky. Vyberal mostové, šenkoval pánsku pálenku, víno a pivo, achtel po 3 zlaté. V prípade nutnosti si musel zaobstarať zbroj a ísť do boja.⁶⁶ Platil na Vianoce 2 dukáty, 2 jariabky, fúrového 37 fl. 50 d. a vo svojom mlyne krmil jedno prasa. Bol povinný brať od zámku bryndzu, haringy a predávať ich. Rovnako aj poddaní museli kupovať od pánov bryndzu, haringy a soľ.⁶⁷

Lesné hospodárstvo

Neustále odvádzanie dávok z dreva, klčovanie, črchľovanie, výstavba dedín, rozkvitajúci obchod s drevom, ako i pasenie stád v lesoch, mal neblahé účinky na tunajšie lesy. Vysoký dopyt po dreve, hlavne v južných oblastiach krajiny

⁵⁹ BEDNÁRIK, ref. 18, s. 13.

⁶⁰ CHOLUJ, Dominik. Oščadnica. In *Onomastika Kysúc*. Čadca : Kysucké múzeum, 1992, s. 75.

⁶¹ CHOLUJ, ref. 60, s. 75.

⁶² Urbár Budatínskeho panstva z roku 1658. In MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 280-306.

⁶³ Achtel – jedna osminka litra.

⁶⁴ Kyta – viazanica konope s obsahom 19 hrstí, previazaná dvadsiatou hrstfou, prípadne to isté množstvo po otrepaní.

⁶⁵ PARÁČOVÁ, ref. 8, s. 33.

⁶⁶ ZATLOUKALOVÁ, ref. 21, s. 157-158.

⁶⁷ Urbár Budatínskeho panstva z roku 1658, ref. 62, s. 280-306.

podnecoval stále intenzívnejšiu ťažbu dreva. Ničenie lesov vyústilo do štádia, kedy bolo nutné nariadenie z roku 1555 o zákaze pasenia dobytká v lesoch a dozor nad nimi bol zverený lesníkom a hájnikom. V roku 1665 vydala Uhorská komora úpravu pre ochranu lesov na panstve Strečno.⁶⁸

Povinnosti vyrábať pre feudála šindle, brvná a krokvy sa považujú za nové, kopaničiarske, dávky. Obyvatelia Podjavorského odvádzali po 8 brvien, 8 krokiev a 5 kôp šindľa. Šindel predstavoval mnohostranný obchodný artikel. Vyrábali ho z jedle a smreku, ktorých bolo v okolí neúrekom. Zvykol sa predávať v klietkach, do jednej sa naukladalo 5-6 kôp šindľa. Jedna kopa obsahovala 60 kusov šindľa.⁶⁹

Od konca 17. storočia došlo k ústupu jedlí a bukov, ktoré nemali vhodné podmienky pre svoje opätovné rozšírenie, množstvo lesov padlo za obeť lúkam a pasienkom, mladinu požieral dobytok. Smrek sa postupne z vrchov dostával aj do nižších oblastí a pomaly vytlačil pôvodne prirodzené porasty buka i jedle.⁷⁰

Poľnohospodárstvo

Budatínu odvádzali 5 baranov od 100 oviec, k tomu 5 zlatých.⁷¹ V roku 1669 mali 1463 oviec a od baranov platili 178 zlatých a 75 denárov, teda 1 zl. a 25 denárov za jedného. Kráv mali v roku 1686 5141 a za každú odvedli 12,5 denárov.⁷² V dedine boli dvaja hájníci, tí mali právo nosiť zbraň, platili od ručnice 1,5 zl. Za krahulca alebo jastraba platil hájnik 1,5 zl. a dával tiež 6 jariabkov, ulovenú zver a vtáky odovzdával panstvu pod hrozbou pokuty 12 zlatých. Jeden dával pozor na koscov pri kosení a zbieraní sena. Druhý dohliadal na potoky s rybami a odvádzal 3 kopy pstruhov alebo za každú kopy jeden zlatý.

Patrili tu lúky: Za vodou Oščadnicou, Pod oščadnickou pílou, Na záhumní vyše majera, Na brehoch proti horelických Dielniciam - skosilo sa tu dohromady 36 vozov sena. Pasienky boli na dolnom a vyšnom konci Javorského, pasienky a Hora vyše Oščadnice kde sa mohlo vyletovať a vyzimovať 660 kusov dobytká. Napokon lúka Kalinov, z ktorej bolo 100 vozov sena s pasienkami pre 100 kusov dobytká.⁷³

K Podjavorskému patrili mlyn na jeden kameň. V tejto dobe zvykli byť mlyny spojené s pílami, kde mlynár bol zároveň piliarskym majstrom. Na tieto

⁶⁸ KOHÚTOVÁ – VOZÁR, ref. 45, s. 47.

⁶⁹ BEDNÁRIK, ref. 18, s. 49-50.

⁷⁰ PARÁČOVÁ, ref. 46, s. 38-39.

⁷¹ Urbár Budatínskeho panstva z roku 1658, ref. 62, s. 280-306.

⁷² ZATLOUKALOVÁ, ref. 21, s. 157.

⁷³ ZATLOUKALOVÁ, ref. 21, s. 158.

mlyny – pily, vozili poddaní kláty, z ktorých sa vyrábali dosky.⁷⁴ Na podjavorskú pílu vozili kláty poddaní z Podjavorského, Horelice, Rakovej a Staškova. Tento mlyn patrilo Gašparovi Suňogovi a sirotám po nebohom Andrášovi Suňogovi. Výnosy si šli dva roky Gašparovi a rok sirotám. Dôchodok z mlyna bol 14 cub. chlebového a prasa za rok. Horelický mlynár tu mal povinnosť mlieť a píliť a taktiež „*kdy de mu koli kam rozkeže, z sekeru šiel na robotu.*“⁷⁵

Príjmy z majera mal na starosti mestský provizór, prípadne ošľadnický dvorský. Podliehal mu aj personál majera, správca, jeho žena a čelad'. Na majeri sa dorábala raž, jačmeň, polovina, ovos, konopné semeno, konope a chovali tu hovädzí dobytok (90 kusov v roku 1686), valašský dobytok a svine. Vyrábali tu hrubé i tenké plátno a vlna. Z jačmeňa a ovsa získavali slad, varili pivo, ktoré predávali ošľadnickým a horelickým poddaným. Maslo, tvaroh i bryndzu predávali žilinským mestským hodnostárom, i chudobe, taktiež aj majerskej čeladi, poddaným v Horelici, či valachom a hájnikom z Krásna. Časť naturálií odovzdávali armáde.⁷⁶

Záverom

Ošľadnica vznikla v chotári Krásna nad Kysucou na území panstva Strečno osídľovaním valachmi budatínskeho panstva od prvej polovice 16. storočia. Páni Strečna sa snažili prenikaniu valachov podliehajúcich Budatína zabrániť a sami sa chopili iniciatívy v osídľovaní. Medzi majiteľmi panstiev prebiehal jeden územný spor za druhým. Na pozadí tejto situácie sa z osád v priebehu storočia postupne vyvinuli kopaničiarske dediny Ošľadnica, poliehajúca Strečnu a budatínske Podjavorské. Podjavorskú časť obývalo v roku 1658 39 poddaných, nachádzal sa tu i panský mlyn s pílou. V roku 1662 daroval František Vešeláni Ošľadnicu mestu Žilina, v ktorej držbe zostala až do roku 1691. Niekedy v tomto období tu bol založený majer. Protihabsburské povstania oblasť síce nezasiahli tak výrazne ako časti južného Slovenska, no obyvatelia sa nevyhli odvodom, zásobovaniu vojsk, ale i priamym prejazdom povstalcov. Počas Tóčkóliho povstania v dedine pôsobili špehovia jablunkovských šiancov. Od roku 1691 podliehala Ošľadnica opäť strečnianskemu panstvu a v roku 1702 ju donáciou získal Pavol Esterházi od cisára Leopolda I. V držbe Esterházióvcov zostala dedina i v nasledujúcom období. Keďže doteraz nevyšla žiadna monografia, ani štúdia, práca predstavuje zatiaľ jediný ucelený súbor poznatkov z dejín obce od jej založenia až do roku 1711.

⁷⁴ PARÁČOVÁ, ref. 46, s. 37.

⁷⁵ Urbár Budatínskeho panstva z roku 1658, ref. 62, s. 287.

⁷⁶ ZATLOUKALOVÁ, ref. 21, s. 158.

PRIEVIDZA A OKOLIE V PRVÝCH ROKOCH ČSR NA STRÁNKACH ČASOPISU NÁŠ KRAJ

Lenka GABRIŠOVÁ

Lenka GABRIŠOVÁ. Town Prievidza and surrounding during first years of Czechoslovak Republic in the periodical Náš kraj. Following article deals with the political, economic, social, cultural and everyday conditions of the inhabitants of town Prievidza and its surroundings during in the early years of the Czechoslovak Republic. Article is based on the analysis of contemporary press. The initial source is a periodical Náš kraj, an independent magazine of the upper Nitra. It was published in Prievidza twice a month at the time. The article focuses on the economic, culture, social conditions and everyday life of the Prievidza region

Keywords: everyday life; 1920s; town Prievidza and surrounding; contemporary press

Medzivojnové obdobie a prvá Československá republika mali pre územie Slovenska a jeho obyvateľov nesmierny význam. Cenným zdrojom skúmania tohto obdobia je dobová periodická tlač. V tomto čase bola vydávaná vo väčšej miere a mala aj väčší vplyv na spoločenské dianie než v predchádzajúcich desaťročiach. Výskumu konkrétneho periodika by mala predchádzať jeho analýza, predovšetkým zhodnotenie miery objektívnosti a osôb, ktoré sa podieľali na jeho vydávaní a vytváraní.¹

Na území Prievidzského okresu bol vhodným zdrojom pre výskum každodenného života nezávislý časopis hornej Nitry² *Náš kraj*, ktorý vychádzal takmer celé medzivojnové obdobie a provizórne aj po ňom, až do roku 1944. *Náš kraj* bol spoločenským časopisom regionálneho charakteru, pričom na svojich stránkach venoval pozornosť najpálčivejším politickým a hospodárskym

¹ ZMÁTLO, Peter. Dobová slovenská regionálna tlač na východnom Slovensku v období prvej Československej republiky z pohľadu historika. In HUŤKA, Miroslav – ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomerský historický zborník II.* Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 145.

² V staršej literatúre sa spájal najčastejšie termín horná Nitra s Prievidzským okresom, konkrétne: „*V literatúre sa preň vžil názov Horná Nitra.*“ Avšak dnes je tento termín podľa jazykovedcov nespisovný a používať by sa malo označenie horné Ponitrie. BILČÍK, Jozef. *Sprievodca po okresných archívoch v Nitre, Prievidzi a Topoľčanoch.* Bratislava : Slovenská archívna správa MV SSR, 1975, s. 14.

problémom obdobia. K témam, ku ktorým sa časopis neustále vracal, patrili aj zlá sociálna situácia a úpadok mravov, sprevádzaný nárastom kriminality, násilnou trestnou činnosťou a rôznymi podvodmi, ako to potvrdzuje aj pravidelná rubrika časopisu *Chýry*.

Z každodenného života

V medzivojnovom období bol život obyvateľov všeobecne, ale aj život jednotlivcov, ovplyvnený viacerými faktormi. Život rodiny, obyvateľov mesta, či dediny, respektíve občanov štátu, ovplyvňovala hospodárska a politická situácia krajiny, regiónu, úroveň modernizácie. Život konkrétneho jednotlivca určovali okrem iného jeho vek, pohlavie, majetkový status, národnosť. Aj keď po prvej svetovej vojne nastal trend odstraňovania rozdielov a zrovnoprávňovania občanov, stále boli viditeľné pretrvávajúce odlišnosti, ktoré ovplyvňovali kvalitu a dĺžku života, prípadne život sám.

Viditeľné rozdiely boli všade, nielen medzi jednotlivými európskymi krajinami, ale aj medzi samotnými časťami Československej republiky, či slovenskými mestami navzájom. V roku 1921 mali zo slovenských miest iba Bratislava a Košice nad 20 tisíc obyvateľov, do roku 1930 sa im priblížili počtom obyvateľov ešte štyri mestá: Nitra, Nové Zámky, Trnava a Prešov.³ Mesto Nitra ako sídlo Nitrianskej župy bolo na neporovnateľne vyššej úrovni než Prievidza, jedno z okresných miest, ktoré malo vo svojej právomoci. Prievidza sa teda nemohla porovnávať so župnými mestami, na druhej strane, aj napriek zaostávajúcej modernizácii vo viacerých smeroch, pravdepodobne nevytrčala ani z priemeru okresných miest, pretože celková urbanizácia Slovenska v tomto období viditeľne zaostávala. Aj v medzivojnovom období teda platilo, že nie je mesto ako mesto.

Kriminalita

Či už žili obyvatelia v meste, alebo na dedine, všetkých ich viac alebo menej poznamenali skúsenosti a dôsledky prvej svetovej vojny. Ak aj nie v celom medzivojnovom období, tak minimálne v prvých rokoch boli zážitky spojené s vojnou zapísané v čerstvej pamäti obyvateľstva. Pre nich povojnové obdobie nebolo len obdobím novôt, demokratizácie, modernizácie, či slobody, ale aj obdobím vyrovnávania väčšiny dospelaj mužskej populácie s frontovou realitou a ľudí v zázemí s bezprostredným vojnovým nedostatkom. „*Rozšírený bol pocit*

³LIPTÁK, Lubomír. Život na Slovensku v medzivojnovom období. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1938)*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 468.

*straty tradičných istôt, obavy z budúcnosti... Brutalita, jeden zo základných prvkov vojny, sa nezastavila na frontovej línii, za bránou kasární ani podpísaním prímeria.*⁴

O úpadku mravov písali aj v Našom kraji. „*Prežitá krvavá vlna nás ďaleko zanesla od brehov mravnosti, človečenskosti a dnes my, aspoň tí svedomitejší darmo sa chápeme proti prúdu nazpät na zelený briežok. Každý je dnes ešte vypočítavý, na všetkom sa chce zarobiť, vyhrať... Podvod, klam, opilstvo, márnivosť sú dnešné planéty. Kedy bolo tolko kmínov, ožranov, vrahov vídat ako dnes? Kedy taká pohotovosť v hrudiach ľudských k rabovačkám, spoločenským prevratom, ako to my dnes cítiť musíme?*“⁵ O pravdivosti citovaných slov hovorilo aj množstvo uverejnených správ o krádežiach, bitkách a vraždách, na druhej strane však tzv. „dvojitá morálka“, často pretriasaná v medzivojnovom období niektorými autormi ako neželaný výsledok prvej svetovej vojny, existovala aj v predchádzajúcom období. Minimálne od polovice 19. storočia na narušenie morálky a života v rodine poukazovali lekári a sociálni pracovníci.⁶

Spôsob uskutočnenia trestných činov vypovedal v mnohých prípadoch o povahe páchatela, či páchatelov. Na rozdiel od násilných trestných činov, o niektorých krádežiach písali aj v *Našom kraji* s humorným podtónom. Veľakrát boli zloději v kradnutí začiatočníkmi a chopili sa len príležitosti, ktorá sa im naskytna bez toho, aby mali podrobnejšie premyslený plán. Takýmto zlodejom, začiatočníkom, sa najčastejšie stávalo, že ich prichytili priamo pri čine, alebo policajtov na ich stopu priviedli „omrvinky“, ktoré po sebe zanechali. To bol aj prípad zlodějov, ktorí kradli v Cigli v marci roku 1920. Ukradli síce údeniny a prádlo a jednému gazdovi odvedli jalovicu a tela, „*verné statky*“ sa ale na druhý deň vrátili z Handlovej cez horu do Cigla, „*ukazujúc takto stopu po kmínoch.*“⁷ Výnimočne pozoruhodná krádež sa stala v roku 1921 a nemala snád obdoby v celom okrese, možno aj celej republike. „*Pán Gross z Handlovej krmil husi. Šesť kusov. Blížili sa sviatky a s tým i smrteľný osud husí. Nože sa ostrili, chuťky sa robili – až jedného rána husy neboli. Volajakí lapaji odniesli ich v noci pred zarezaním. Iba jednu nechali oškľbanú pri krmníku s cedulkou na krku: Dobré ráno Pán Gross, prichádzam nahá a oškľbaná a prinášam zvest o smrti*

⁴ LIPTÁK, ref. 3, s. 464.

⁵ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 4, s. 1, 15. apríl 1923, džr.: *Ako napred?*

⁶ DUDEKOVÁ, Gabriela. Stratégie prežitia v mimoriadnej situácii. Vplyv Veľkej vojny na rodinu na území Slovenska [online]. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 10, [cit. 2012-04-15]. Dostupné na internete:

<http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/dudekova.pdf>

⁷ Naš kraj, 1920, roč. 2, č. 7, s. 6, 1. apríl 1920, Chýry: *Krádeže*.

mojich kamarátov, ktorí sa v trúbe už upečení.“⁸ Menej zábavné, najmä pre okradnutých, boli uskutočnené krádeže, po ktorých sa nepodarilo páchatela vypátrať. Najčastejšie boli ukradnuté peniaze alebo hydina, ale mnohokrát sa zloději uspokojili aj s menšou hodnotou nakradnutého, krádežou oblečenia, jedla, atď. Páchatelmi takýchto krádeží boli v mnohých prípadoch aj deti. V roku 1923 sa štyri školopovinné handlovské deti vlámali do výkladu obchodnej miestnosti a ukradli z okna 5 plechoviek sardiniek, 6 haringov a ½ kg čokolády. Škoda, ktorú obchodník utrpel, bola 60 Kč.⁹

Kurióznym prípadom medzi detskými krádežami v okrese bolo vytvorenie zlodejskej bandy po vzhliadnutí amerického filmu *Kto je číslo 1? „Títo chlapi videli v kine predstavenie a od toho dostali taký guráž, že sa začali na ten istý fazon organizovať“*¹⁰ a uskutočnili v okresnom meste niekoľko krádeží. Časopis preto upozorňoval všetkých rodičov, aby svoje deti, mladšie ako 18 rokov, vôbec nepúšťali do kina, lebo „dieťa má v noci spať a nie oči vyvalovať na nemravné detektívne kúsky, z ktorých sa zhoľa nič dobrého nenaučí. Žiada sa mimo toho, aby bezpečnostné orgány nehladiac tak na mrtve paragrafy, ako na bezpečnosť nášho mesta rôznych previnilcov, nie len zdvorile do basy strčali, ale aby každému hneď vysolili jeho 25 na tú čiastku tela, ktorá sa nespomina, a že by sa prípadne narábalo aj kolbami pušiek, keď to tak žiada bezpečnosť mesta.“¹¹ Podobné zločinecké bandy vytvorené z mladíkov, ktorých inšpiroval film alebo detektívny román, neboli v republike až také výnimočné. Pravdepodobne najznámejšou takouto bandou bola skupina Čierny orol z roku 1926, ktorej vnukol riešenie ich nespokojnosti so životom práve filmový hit s rovnomenným názvom, podľa ktorého svoju bandu pomenovali. Tento film rozprával o živote zbojníka známeho z Puškinových rozprávok a zaiste ich nadchol aj hlavný predstaviteľ filmu, Rudolf Valentino. Banda mladíkov chcela vytvoriť štyri ozbrojené légie, ktoré mali pôsobiť v Čechách, na Morave, Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Ich prvou a jedinou akciou bol prepád vlaku na trase Žilina – Košice v auguste 1926, pri ktorej prišiel o život jeden z cestujúcich. Podobná banda sa vytvorila aj o desať rokov neskôr v Ružomberku zo štyroch zámockých učňov, ktorí pre zmenu až prihorlivo čítali americké detektívne romány a podľa ich vzoru zbíjali, vykrádali opustené byty, turistické nočľahárne a reštaurácie.¹²

⁸ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 7, s. 2 – 3, 10. apríl 1921, Chýry: *Grossové husi*.

⁹ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 5, s. 3, 1. máj 1923, Chýry: *Chceli sardinky jesť*.

¹⁰ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 12, s. 3, 26. jún 1921, Chýry: *Zbojnícka banda v našom meste*.

¹¹ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 12, s. 1, 26. jún 1921, *Smutné zkušenosti*.

¹² ROGULOVÁ, Jaroslava. *Knihy a spoločnosť na medzivojnovom Slovensku*. In ROGULOVÁ, Jaroslava et al. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 133. FERIANCOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav.

Detské krádeže boli skôr výnimočné, častejšími zlodejmi boli dospelí. Jedna z veľkých krádeží sa uskutočnila v Nitrianskom Pravne, kde istému robotníkovi navrátiacemu sa z Ameriky, ukradli 200 dolárov a 5 tisíc Kč. Pravdepodobne to bol ten istý vlamač, ktorý kradol už predtým v byte istého profesora a ukradol tam cennosti za 4 tisíc Kč. Autor príspevku vyzýval, aby sa v Nitrianskom Pravde spravila dôkladná razia, alebo aby si obec zaviedla riadnu políciu.¹³ Skupinou obyvateľstva, ktorá sa opakovane dopúšťala krádeží, boli cigáni. Ich lúpeže mali mnohokrát dohru ako z divokého západu, končiacu sa naháňačkami a prestrelenými klobúkmi. Takáto prestrelka sa odohrala aj v roku 1922, keď kočovní cigáni opäť „zrevidovali“ maštale a vybrali si tri pekné kone, zamieriac do Prievidze. „Četnický aparát zázraky činil.“¹⁴ O štvrtej hodine ráno už vedela o krádeži policajná stanica v Handlovej a dvaja policajti hneď nasadli na vlak, ktorý dorazil do Prievidze o pol šiestej. „Tu pod Banskou neďaleko jarmočniska stretli cigánov od Kríža idúcich. Cigáni aj v tme zavoňali četníkov a čertovskou rýchlosťou začali uháňať.“¹⁵ Jednému z policajtov sa do ich voza zamotala puška, ktorú nemohol nijako vymotať, nuž s nimi utekal až na námestie. Ďalej nevládal, tak nechal pušku puškou a šiel alarmovať prievidzskú stanicu. Na tejto stanici už tiež vedeli o krádeži a čakali pri Wagnerovom hostinci. Cigáni aj vyrazili ich smerom, ale zazrúc ďalších policajtov, obrátili kone smerom k pošte. Vrchný strážmajster Divišek rýchlo priskočil ku koňom a uchopil jedného za ohlávku tak prudko, až sa kôň vypriahol a ušiel. „Cigáni s ostatnými koňmi ako besní leteli dolu ulicou nádražnou na Bojnice. Četník Čapek ešte vystrelil za nimi, ale ani to nezastavilo dobrých vtákov. Pri slúžnovskom úrade ztratili širák prestrielaný, či boli aj cigáni ranení, nevie sa.“ Podarilo sa im dostať až do Poruby, kde nechali voz s koňmi a utiekli do hôr.¹⁶ K takýmto a podobným krádežiam dochádzalo opakovane, najväčšiu cenu mali kone a dobytok. „Je na čase aby obce dali si záležť na nočnej strážii a nesverovali sa na jediného strážníka, ktorý nestačí strážiť celú obec.“¹⁷

Príspevok k dejinám nitrianskych kín v prvej polovici 20. storočia. In *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae 27 : spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*. Košice : UPJŠ, 2012, s. 272-281. PALÁRIK, Miroslav et al. *Mesto pod mestom : (dejiny Nitry v školskej praxi)*. Nitra : UKF, 2012.

¹³ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 5, s. 2, 6. marec 1921, Chýry: *Veľká krádež v Nemeckom Pravne*.

¹⁴ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 13, s. 4, 19. november 1922, Chýry: *Honba za cigánmi*.

¹⁵ Náš kraj, ref. 14, s. 4.

¹⁶ Náš kraj, ref. 14, s. 4.

¹⁷ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 5, s. 4, 1. máj 1923, Chýry: *Krádeže*.

Na jarmokoch pôsobili aj organizované bandy, ktoré pod nejakou zámienkou vylákali gazdu na opustené miesto a tam ho okradli. Prípady okradnutých aj napriek častým upozorneniam v Našom kraji stále narastali.¹⁸

Nemej prípadov bolo, keď došlo k bitke. V máji roku 1921 sa strhla hádka medzi obchodníkmi na námestí o jarmočné miesta, pretože každý z nich chcel obsadiť prvé miesto. „Z hádky povstala zrada a zo zradu ruvačka.“¹⁹ Nielenže hádzali po sebe rôzne veci, ale poranili aj jedného prizerajúceho sa obchodníka. Všetci bijúci sa obchodníci boli z Oravy a „s takou zbesnelosťou sa dali do bitky, že muselo prísť četníctvo, ktoré ich ťažko rozohňalo.“²⁰ Proti rušiteľom verejného poriadku bolo začaté trestné stíhanie a mesto bolo upozornené, aby takýchto bitkárov nabudúce na jarmok nepripustilo. Napokon, jarmočné miesta mohol pridelovať mestský úradník, nemuseli si ich vyberať sami obchodníci.²¹ V tom istom roku aj mesiaci sa odohrala trochu netradične, bitka dvoch žien kvôli láske. Pani X čakala muža z roboty, ale meškal a tak mu išla naproti. Nenašla ho už v robote, ale jej pošepkali, že isto bude u pani Y – ovej. Tak išla tam, ale hoci búchala na dvere, nikto jej neotváral. Nakoniec sa dvere otvorili a stál tam jej muž aj s pani Y – ovou. „Dozaista sa nezatvorili preto, aby sa modlili.“²² Pani X – ová sa dala do pani Y – ovej, tá ju obliala studenou vodou, pani X – ová jej to vrátila vodou horúcou. Potom sa pani Y – ová zatvorila do izby a „snád aj dnes je ešte tam, ak neprišiel domov jej muž, ktorý doista jej doplatí, čo jej X – ová nedala. Tak sa mravy kazia už aj u nás!“²³

Ak boli bitkári posilnení aj alkoholom, k čomu často dochádzalo, mala bitka fatálnejší priebeh, niekedy až so smrteľnými následkami. Keď sa pohádali dvaja komunisti o tom, ktorí z nich je väčším komunistom a argumenty im už nestačili, pustili sa do bitky. Náhle vytiahol jeden z nich kuchynský nôž a ranou priamo do srdca zabil svojho spoločníka. „Vraždu túto nespáchal vlastne Sethaler, ale alkohol a isti ľudia, ktorí vychovávajú handlovské robotníctvo v tom smysle, aby nosilo sebou dlhé kuchynské nože.“²⁴ V máji 1923 mali majáles handlovskí komunisti a fašisti. „Rozumie sa, že nie spoločne, ale v hodnej vzdialenosti, ako sa to patrí, lebo komunisti a fašisti majú sa tak radi, ako nôž a koza.“²⁵ Po odchode zo zábavy sa ale tieto dve skupiny stretli

¹⁸ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 11, s. 3, 1. August 1923, Chýry: *Pozor na zlodejov na lichvacích jarmočniskách!*

¹⁹ Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 9, s. 2, 14. máj 1921, Chýry: *Ruvačka na námestí.*

²⁰ Naš kraj, ref. 19, s. 2.

²¹ Naš kraj, ref. 19, s. 2.

²² Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 9, s. 3, z 14. máj 1921, Chýry: *Ženská bitka.*

²³ Naš kraj, ref. 22, s. 3.

²⁴ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 10, s. 2, 15. júl 1923, Chýry: *Kam vedie opilstvo.*

²⁵ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 7, s. 3, 1. júl 1923, Chýry: *Pobili sa.*

a komunisti uraziac fašistický prapor bezbožnými slovami „tú handru strhnite“, vyvolal bitku bez vážnejších zranení, ktorú ale aj tak musela rozohnať polícia.²⁶

Nešťastia, nehody, samovraždy, požiare

Veľa detí stratilo v prvej svetovej vojne jedného alebo oboch rodičov a stali sa z nich siroty. Mali šťastie, ak sa dostali k dobrým ľuďom, ale takéto prípady boli skôr výnimkou ako pravidlom. O veľa častejšie ako zo súcitu si brali siroty kvôli prospechu, ktorý im mohli svojou prácou poskytnúť. Neboli nezvyčajné prípady, keď sa takéto siroty vážne zranili, zabili, či stratili, pretože väčšinou nemali nikoho, kto by sa o ne zvlášť staral alebo ich hľadal. V máji roku 1921 sa utopil pri kúpaní v „Handlovke“ 11-ročný chlapec, sirota, ktorý slúžil ako „pasák“ u jedného hospodára v Prievidzi.²⁷

Podobné nehody sa nanešťastie stávali aj v rodinách s jedným alebo obidvoma rodičmi. Ak boli rodičia príliš zamestnaní, prípadne nezodpovední, stačila chvíľa a došlo k smrteľnému zraneniu. O život takto prišlo 2-ročné dievčatko mlynára, pretože naň nikto nedával pozor a po páde do vody sa utopilo.²⁸ V tom istom roku v apríli zase pri pasení kôz zhorelo 9-ročné dievča z Cigľa. Bola mu pravdepodobne zima a tak si zapálilo oheň, ale z neho sa mu vznietili šaty. Utrpelo ťažké popáleniny, následkom ktorých po dvoch hodinách zomrelo.²⁹ Jeden 8-ročný žiak našiel na smetisku hostinského „banskú kapsľu“, s ktorou sa hral a tá mu vybuchla v rukách. Následkom zranenia mu museli odrezať 4 prsty na ľavej ruke. Aj jeho o dva roky mladší brat bol ľahko zranený. „Kapsľu“ pravdepodobne ukradol niektorý baník a nezodpovedne vyhodil na smetisko. Matka zraneného chlapca aj videla, s čím sa jej syn hrá, ale „neodobrala mu nebezpečnú ihračku.“³⁰ V Prievidzi padol jeden chlapec zo stromu, keď vyberal vtáčie hniezda a zlomil si ruku. „Bolo mu to treba? Dobré dieťa nepustoši vtáčence a vyberá im hniezda.“³¹ Rodičia boli upozornení, aby nielen dávali pozor na svoje deti, ale ich aj poučili, čo sa nesmie robiť. Malo byť povinnosťou každého zabrániť nezbedným chlapčiskám vo vyberaní hniezd.³²

²⁶ Naš kraj, ref. 25, s. 3.

²⁷ Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 10, s. 2, 30. máj 1921, Chýry: *Utopil sa.*

²⁸ Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 11, s. 3, 12. jún 1921, Chýry: *Utopil sa.*

²⁹ Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 9, s. 2, 14. máj 1921, Chýry: *Shorela.*

³⁰ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 5, s. 3, 1. máj 1923, Chýry: *Nešťastie.*

³¹ Naš kraj, 1921, roč. 3, č. 10, s. 3, 30. máj 1921, Chýry: *Nevyberajte vtáčie hniezda.*

³² Naš kraj, ref. 31, s. 3.

Časté boli aj pracovné úrazy dospelých. Najčastejšie sa stávali pracovné úrazy lesným robotníkom pri rúbaní alebo zväžaní dreva,³³ robotníkom na železnici a baníkom. Aj 8. mája 1923 sa stalo takéto smrteľné banské nešťastie v Handlovskej bani. Štyria baníci, z toho dvaja bratia, boli v maskách vyslaní skontrolovať šachtu, kde sa pre jedovaté plyny nedalo pracovať. Jeden z bratov skúšal svoju masku, ktorá sa mu uvoľnila a odpadol. Na pomoc mu pribehol brat, ktorému sa však maska zachytila o skalú a odpadol tiež. Privolanej pomoci sa ich už nepodarilo oživiť.³⁴ Ďalšie nešťastie sa stalo v bani v decembri roku 1924, keď sa „v západnom úseku“ vznietili plyny a zapríčinili výbuch, ktorý ťažko popálil 7 baníkov. Výbuch nastal pravdepodobne tak, že jeden z baníkov rozbil náhodou „lampové sklo“ a plameň lampy zapálil plyny.³⁵ Častými boli aj železničné nešťastia. Jedno z mnohých sa stalo aj v roku 1921. Toto mal z časti na svedomí Drevársky spolok, pretože doskami zatarasil celú koľaj tak, že pre ne nebolo vidieť blížiaci sa vlak a z časti železnica, lebo na tejto ceste mali byť rampy. „Ako vidíme sto a sto ľudí musí prísť o svoj život, alebo zdravie, kým na to žel. správa pristúpi aby šrampy spravila.“³⁶ Niektoré nešťastia takmer spôsobili „hrajúce“ sa deti. Dávaním kameňov na koľajnice sa hrali aj štyria žiaci prievidského gymnázia, našťastie prekážku na trati spozorovali robotníci, ktorí jedného z vinníkov chytili a odovzdali polícii. Hlavný vinník bol potom z gymnázia vylúčený a „ostatní dostali školský árešt.“³⁷ K mnohým nešťastiam došlo pri neopatrnnej manipulácii so zbraňami. Obyvateľ Sebedražia bol poľovať podomácky zhotovenou zbraňou, ktorá sa mu zachytila na krík a postrelila ho. Ešte v ten deň zomrel zanechajúc po sebe vdovu a 5 detí.³⁸

Samovraždy sa stávali len ojedinele, pretože boli cirkvou považované za hriech a zomrelí nemohli mať potom cirkevný pohreb. Kvôli nešťastnej láske sa otrávil 20-ročná ošetrovatelka z Handlovskej banskej nemocnice. „Milovala a to nešťastne: jej láska nemohla sa splniť.“ Vypila „sublimát“³⁹, následkom ktorého po štyroch dňoch zomrela.⁴⁰ O samovraždu sa pokúsila aj 56-ročná žena z Liešťan, ktorá sa hodila pred stanicou v Novákoch pod nákladný vlak, ktorý

³³ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 4, s. 3, 15. apríl 1923, Chýry: *Smrteľný úraz*.

³⁴ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 8, s. 3, 25. máj 1922, Chýry: *Smrteľné nešťastie v handlovskej bani*.

³⁵ Štátny archív v Nitre, pobočka Bojnice, f. Okresný úrad Prievidza r. 1923 – 1945, č. 16707/1924 adm, Výbuch v HUB.

³⁶ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 7, s. 3, 10. apríl 1921, Chýry: *Nešťastie*.

³⁷ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 2, s. 3, 15. marec 1923, Chýry: *Detská rostopašnosť*.

³⁸ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 7, s. 2, 30. apríl 1922, Chýry: *Smrteľné nešťastie*.

³⁹ Chlorid ortuťnatý, kryštalická priesvitná prúdka jedovatá soľ, ktorá sa rozpúšťala vo vode, benzole, éteri, etylalkohole, čiernouhoľnom dechtovom oleji a v iných organických rozpúšťadlách, tiež moridlo na drevo.

⁴⁰ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 6, s. 2, 15. máj 1923, Chýry: *Nešťastná láska*.

jej spôsobil len ľahšie zranenia. „Udala, že sa preto hodila pod vlak, lebo muž jej predal kravu.“ Bola pravdepodobne pod vplyvom alkoholu.⁴¹ V roku 1924 sa zastrelil vlastnou „karabinou“⁴² 26-ročný „četnícky strážmajster“ z Oslan, pretože sa obával disciplinárneho vyšetrovania pre „malý mimoslužobný poklesok.“ „Četníkom“ bol 5 rokov.⁴³

Často sa vyskytovali aj požiare, či už spôsobené nedbanlivosťou, alebo podpaľačstvom. K veľkým škodám spôsobených požiarimi dochádzalo najmä na dedinách, pretože ich drevené domy a stodoly vzplanuli obrovskou rýchlosťou a oheň sa pri väčšom vetre rýchlo šíril z domu na dom. Okrem toho uskladňovali majitelia domov na povalách seno, slamu, krmivo alebo iné rýchlo horľavé materiály. V roku 1921 bol veľký požiar vo Veľkej Lehote, ktorý vypukol z neznámej príčiny v jednom z domov a povzbudzovaný silným vetrom sa rýchlo rozšíril aj na ostatné domy. Za krátky čas zničil 20 domov aj s príslušnými hospodárskymi budovami. „Do viacej domov popreháralo.“⁴⁴ Z jednej maštale sa podarilo zachrániť dva kone. Požiar napáchal značné škody a keďže domy boli poistené iba nízko, autor príspevku navrhol vyhlásiť celookresnú zbierku.⁴⁵ Podobný scenár požiaru mal aj ten v Malej Lehote pri Novákoch. Veľký vietor tam z jednej stodoly „roztrúsil chumače horiacej slamenej strechy na stá metrov tak, že odrazu horelo na rôznych miestach 10 domov a 4 pajty.“⁴⁶ Škoda bola 250 tisíc Kč, lebo zhorela i úroda. Oheň spôsobil 14-ročný chlapec, keď si pripaloval „cigaretlu“ a zápalku hodil do slamy. Aj v tomto prípade vyhlásil okresný úrad zbierku.⁴⁷ V roku 1923 zase zhorela Schulzova pila v Oslanoch. Keďže oheň vypukol v noci a pila bola blízko železničnej stanice, len s veľkým úsilím a námahou sa podarilo požiarnikom aspoň tú zachrániť. Požiar vzniknutý za podozrivých okolností nechali prešetriť.⁴⁸

Ustavične sa vyskytovali ponosy a spory pochádzajúce z porušovania protipožiarnych predpisov. Časopis preto uverejnil nariadenia, ktoré boli v tom čase vyhlásené vo všetkých obciach okresu. Každý majiteľ domu, ktorý mal komíny, musel dbať na to, aby zodpovedali stavebnému predpisu, majitelia budov, ktoré nemali poriadne komíny, boli povinní si ich dať postaviť. Takisto pokrytie strechy, ak aj nie celej, tak aspoň priestoru okolo komína, muselo byť

⁴¹ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 3, s. 3, 2. február 1922, Chýry: *Pokus sebevraždy*.

⁴² Krátka vojenská puška alebo skrátený variant štandardnej dlhej pušky

⁴³ Náš kraj, 1924, roč. 6, č. 4, s. 3, 15. február 1924, Chýry: *Samovražda*.

⁴⁴ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 7, s. 3, 10. apríl 1921, Chýry: *Požiar vo Veľkej – Lehote*.

⁴⁵ Náš kraj, ref. 44, s. 3.

⁴⁶ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 13, s. 3, 1. september 1923, Chýry: *Veľký požiar*.

⁴⁷ Náš kraj, ref. 46, s. 3.

⁴⁸ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 4, s. 3, 15. apríl 1923, Chýry: *Červený kohút*.

pokryté tvrdou krytinou. Zakázalo sa uskladňovať krm alebo iné zápalné veci na povale, a takisto hoci len dočasne ukladať ľahko horľavé veci v komínoch a na pieckach. Kominársky pomocník, ktorý sa dostavil do obce za účelom vymetania komínov, musel sa najprv hlásiť u starostu obce, aby ten dal vybubnovať prítomnosť kominára. Do kominárskej knižky sa potom museli podpísať všetci majitelia domov, u ktorých bol komín vymetený a takisto musel knihu podpísať a opečiatkovať obecnou pečiatkou aj starosta ako potvrdenie, že boli v obci všetky komíny a piecky náležite vymetené.⁴⁹

Zdravotníctvo

Zdravotný stav obyvateľstva, o ktorý sa v monarchii starala zdravotno-policajná koncepcia, zhoršila dlhotrvajúca vojna a s ňou súvisiace skutočnosti. Práve zlepšenie katastrofálneho zdravotného stavu obyvateľstva, zníženie vysokej doječenskej úmrtnosti a odstraňovanie veľkého množstva infekčných ochorení patrilo k základným úlohám zdravotníctva. S ich riešením súviselo aj nevyhnutné zlepšenie v ďalších oblastiach.⁵⁰

Prvá svetová vojna výrazne ovplyvnila aj demografický vývoj, ktorý na dlhší čas poznačil aj povojnové obdobie. Sobášnosť a pôrodnosť prudko poklesla, straty na životoch, prevažne mužskej časti populácie, znamenali početnú prevahu ženskej časti obyvateľstva. Početná prevaha žien v spoločnosti bola dlhodobým trendom už od polovice 19. storočia a potvrdzovala ju aj emigrácia mužov produktívneho veku za prácou. Počet sobášov prudko stúpol až po skončení vojny, pričom najviac sobášov zaznamenali v roku 1919. Išlo o osoby staršie, ako bol priemerný sobášny vek, čo len dokazuje skutočnosť, že počas vojny boli sobáše „odložené“ na povojnové obdobie. Nízka pôrodnosť počas vojny zase ovplyvnila pokles sobášov začiatkom 30. rokov, kedy dosiahli ročníky narodené počas prvej svetovej vojny sobášny vek.⁵¹

Na vývoj zdravotného stavu obyvateľstva výrazne vplývali hospodárske a sociálne pomery krajiny. Na Slovensku pracovalo 60% obyvateľstva v poľnohospodárstve a táto skutočnosť predurčovala aj ich spôsob života, stupeň hygieny a celkový životný štýl. Nevyhovujúce bytové podmienky a malé priestory, v ktorých spolunažívalo niekoľko osôb, boli priam ideálne na šírenie infekčných chorôb. Úroveň hygieny sa po vzniku republiky výrazne nezlepšila, pojem hygienické zásady ostával aj naďalej pre väčšinu obyvateľstva neznámy a

⁴⁹ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 5, s. 2, 1. máj 1923, *Ohňopolicajné poriadky*.

⁵⁰ FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1938)*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 365 – 366.

⁵¹ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 4-7.

výživa, podstatný faktor ovplyvňujúci zdravotný stav obyvateľstva, ostala u väčšiny obyvateľstva na tej istej úrovni ako v predchádzajúcom období.⁵²

Dôležitým faktorom určujúcim zdravotné a zdravotno-sociálne pomery v krajine bola doječenská úmrtnosť⁵³. Medzi jednotlivými okresmi, ako aj sociálnymi vrstvami, existovali vo výške doječenskej úmrtnosti výrazné rozdiely. Prežitím prvých dní a prvého roku života sa šance detí na dožitie vyššieho veku zvyšovali.⁵⁴ Vysoká doječenská úmrtnosť bola aj v Handlovej, kde sa v roku 1920 z celkového počtu 385 živonarodených detí jedného mesiaca nedožilo 39 a prvého roku 62 detí.⁵⁵

O živote alebo smrti narodeného, resp. ešte nenarodeného, dieťaťa často rozhodovalo aj to, či bolo očakávané. V prvých rokoch republiky písal Náš kraj o viacerých prípadoch potratov a vrážd novorodiatok. *„Hromadné vraždy nemlúvniat badať všade. V ostatnom čase v dvoch pádoch bolo zavedené trestné pokračovanie pre umelý potrat dieťaťa. Je to úžasný zjav a ukazuje mravný úpadok ľudstva.“*⁵⁶ V roku 1921 zabila dvojnásobná matka svoje novonarodené dieťa, pretože *„sa bála muža, ktorý je nezvestný od vojny a že nebola pri sebe, keď sa na zločin odhodlala.“* Chorú matku odviezli do nitrianskej nemocnice, ale jej dvaja malí synovia ostali sami, odkázaní na pomoc cudzích ľudí.⁵⁷

Na svet pomáhali deťom pôrodné baby, ale nebolo výnimkou, ak pri pôrode asistovali staršie ženy z rodiny alebo susedy. Pôrodné baby mali od mesta Prievidze plat 500 Kč a okrem toho mohli žiadať za každý pôrod od rodiny 40 Kč. Tak to ustálilo zastupiteľstvo, vyššie sumy neboli oprávnené žiadať.⁵⁸ Výnimočne radostnou udalosťou bolo narodenie trojičiek vo Valaskej Belej, živých a zdravých.⁵⁹

Zvýšený výskyt infekčných ochorení v povojnovom období a ich ďalšie šírenie umožňovala zvýšená migrácia obyvateľstva, vojnou zničené hospodárstvo, podvýživa a zlé sociálne pomery u väčšiny obyvateľstva. Nákazlivé a parazitárne ochorenia ovplyvňovali vo zvýšenej miere aj počet úmrtí v doječenskom a detskom veku. Osobitnú skupinu infekčných ochorení tvorili tie detské, ku ktorým patrili záškrt, šarlach, čierny kašeľ, osýpky a kiahne, z ktorých len s poslednou dokázala lekárska veda v tomto období

⁵² FALISOVÁ, ref. 50, s. 369-370.

⁵³ doječenská úmrtnosť – pomer medzi počtom zomretých vo veku do jedného roka k tisíc živonarodených

⁵⁴ FALISOVÁ, ref. 50, 370-371.

⁵⁵ BRTEK, Ján et al. *Handlová*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 54.

⁵⁶ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 6, s. 3, 5. apríl 1922, Chýry: *Hromadné vraždy*.

⁵⁷ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 5, s. 2, 6. marec 1921, Chýry: *Beštiálna matka*.

⁵⁸ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 4, s. 4, 20. február 1921, Chýry: *Taxa babíc*.

⁵⁹ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 9, s. 3, 14. máj 1921, Chýry: *Trojičky*.

účinne bojovať.⁶⁰ V medzivojnovom období existoval celý súbor infekčných ochorení ohrozujúcich obyvateľstvo, z ktorých sa niektoré spomínali aj v článkoch Nášho kraja.

Ku koncu prvej svetovej vojny vypukla pandémia „španielskej chrípky“. Pre tento druh chrípky boli charakteristické viaceré sprievodné komplikácie, napríklad zápal pľúc a ochorenia centrálnej nervovej sústavy. Lekárska veda bola bezmocná, o čom svedčí aj celosvetový 20 miliónový počet obetí, väčší ako obetí v prvej svetovej vojne. Vlna chrípkovej epidémie hrozila aj v roku 1922, ale vďaka preventívnym opatreniam mala ľahší priebeh.⁶¹ V roku 1922 ochorelo aj približne 40 žiakov prievidzského gymnázia na „španielku“ a gymnázium museli na 8 dní zatvoriť. „*Epidemia influenze mala v našom okolí uspokojivý priebeh, smrteľných prípadov nebolo.*“⁶²

Neznalosť hygienických zásad najširších vrstiev obyvateľstva vytvárala ideálne podmienky pre šírenie črevných infekcií. K takým patril brušný týfus a paratýfus. Najväčším zdrojom nákazy brušného týfusu bola hygienicky nevhodná pitná voda, pričom choroba postihovala najviac vidiecke obyvateľstvo, kde nebola kanalizácia a zásobovanie pitnou vodou bolo nevhodne riešené.⁶³ V roku 1924 bola epidémia brušného týfusu v Handlovej, pričom „*v takom rozsahu ako v Handlovej, vôbec nebola ešte v našej republike.*“⁶⁴ Ministerstvo zdravotníctva tomu venovalo náležitú pozornosť a vyslalo do Handlovej komisiu, ktorá mala zistiť príčinu vzniku epidémie a zabrániť jej šíreniu. Najpravdepodobnejšou príčinou jej vzniku bol rezervoár vodovodu, ktorý infikoval nakazený čistič pri čistení. Keďže už na začiatku ochorelo okolo sto obyvateľov banskej kolónie, bola povolaná dezinfekčná autokolóna.⁶⁵ Celkovo ochorelo 277 ľudí, pričom z nich vyzdravelo 219, zomrelo 22 a 36 bolo v čase písania článku ešte chorých. Okrem toho sa ešte každý týždeň vyskytlo priemerne päť prípadov nakazenia. Okresný úrad zaviedol prísne opatrenia

⁶⁰ FALISOVÁ, ref. 50, s. 372-374.

⁶¹ FALISOVÁ, ref. 50, s. 372-373.

⁶² Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 4, s. 2, 26. február 1922, Chýry: *Zatvorenie gymnázia pre španielku.*

⁶³ FALISOVÁ, ref. 50, 373.

⁶⁴ Náš kraj, 1924, roč. 6, č. 14, s. 2-3, 15. júl 1924, J. N.: *Pravda o handlovskej epidemii.*

⁶⁵ Autokolónu tvorili štyri špeciálne upravené vozidlá, aby mohli pohotovo zasiahnuť pri ohniskách nákaz a zabrániť ich ďalšiemu šíreniu. Prvé vozidlo bolo zariadené ako lekárske laboratórium, ďalšie bolo určené na transport pacientov do najbližšej nemocnice, tretie slúžilo ako kúpeľňa, kde sa uskutočňovala dezinfekcia osôb, ochranné očkovania, v prípade nutnosti aj pitva a posledné vozidlo slúžilo výlučne na dezinfekciu. Autokolónu viedol odborný lekár a tvorili ju dezinfektori a ošetrovatelky. FALISOVÁ, ref. 50, s. 376.

ohľadom čistenia vodovodu, ktoré sa mohlo vykonávať „po novom“ iba v prítomnosti lekára a po úplnom dezinfikovaní čističov.⁶⁶

Ochorením chudobných, ktorí často nevykonávali ani tú najzákladnejšiu hygienu, bol trachóm. Bol to nákazlivý zápal očných spojiviek a prenášal sa stykom s chorým alebo prostredníctvom znečistených predmetov dennej potreby. Trachóm nezanechával imunitu, preto bola opätovná infekcia možná stále. Prevažnú väčšinu oslepnutí v medzivojnovom období spôsobil práve tento zápal.⁶⁷ Už v druhej polovici 19. storočia patril Prievidzský okres k trachómom najzamorennejším okresom Slovenska. S liečbou trachómu sa začalo až v 80. rokoch 19. storočia a aj tú obvodní lekári vzhľadom na zväčšujúci sa počet ochorení nezvládali. Začiatkom 20. storočia sa preto začali zriaďovať v okrese trachómové stanice. Na základe protitrachómovej akcie, ktorá bola v Prievidzskom okrese vyhlásená 1. novembra 1925, bola trachómová stanica zriadená aj v Dolných Vesteniciach.⁶⁸

Besnotu spôsoboval vírus, ktorý sa na človeka prenášal slinami pri pohryzení besným zvieraťom alebo pofrkaním poranenej kože. Postihovala centrálny nervový systém a darilo sa ju úspešne zvládnuť až po objavení antirabickej vakcíny a jej včasnej aplikácii.⁶⁹

V Prievidzskom okrese bolo nespočetne veľa prípadov nakazenia besnotou. Kontumácia⁷⁰ psov trvala v roku 1922 už dva roky a mala ešte pokračovať, pretože sa besnotu nepodarilo potlačiť. Prvé príznaky choroby sa objavovali po 14 dňoch, niekedy aj po dvoch rokoch po uhryznutí. Čím bližšie bolo zranenie k mozgu, tým rýchlejšie sa ukazovali prvé príznaky. Z čoho vznikla besnota nebolo ustálené a ani sa ju nepodarilo zničiť „*pre nevšímavosť ľudu, ktorý nechce porozumieť, že kontumácia je v záujme bezpečnosti a ochrany nielen majetku, ale i zdravia občanov.*“⁷¹ Aj štát mal z toho veľké výdavky, pretože očkovanie jednej osoby stálo 9 – 12 tisíc Kč. Z Prievidzského okresu bolo v roku 1922 očkovaných približne 10 osôb. Úradom bolo nariadené postupovať nekompromisne a preto mali byť osoby nedodržiace pokyny ohľadom kontumácie prísne potrestané. Každý majiteľ musel podľa zákona oznámiť

⁶⁶ Náš kraj, ref. 64, s. 2-3.

⁶⁷ FALISOVÁ, ref. 50, s. 375-376.

⁶⁸ ORAVCOVÁ, Eleonóra – BORČIN, Róbert (eds.). *Dolné Vestenice.* Martin : PCedit, 1994, s. 27.

⁶⁹ FALISOVÁ, ref. 50, s. 376.

⁷⁰ Opatrenie na ochranu pred šírením zvieracej nákazy uzáverou postihnutej oblasti a obmedzením pohybu ostatných zvierat.

⁷¹ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 8, s. 3-4, 25. máj 1922, *Kontumácia psov.*

úradom ochorenie alebo útek svojho psa s príznakmi besnoty, aby sa mohli urobiť príslušné opatrenia v celom okolí.⁷²

Okrem infekčných ochorení bola rozšírená aj skupina tzv. sociálnych chorôb, ku ktorým patrila tuberkulóza, alkoholizmus a pohlavné choroby. Ako hovoril už samotný názov, ich pôvod úzko súvisel s nepriaznivými sociálnymi, hygienickými a kultúrnymi pomermi. Tuberkulóza predstavovala jedného z najväčších „strašiakov“, ktorého sa obávala väčšina obyvateľov, pretože každú tretiu smrť u osôb v produktívnom veku spôsobila práve tuberkulóza. Medzi nakazením a samotným prepuknutím choroby mohli uplynúť roky.⁷³

Alkoholizmus bol okrem väčších miest rozšírený najmä vo východných častiach republiky. Na vzostup alkoholizmu vplývala tradícia požívať alkohol pri najrôznejších rodinných príležitostiach a pri každej významnejšej životnej udalosti. Boj proti „metle ľudstva“ patrila na Slovensku k jednej z najnáročnejších úloh zdravotníctva. V roku 1922 bol prijatý tzv. Hollitscherov zákon, ktorým bolo zakázané podávať pivo a víno osobám mladším ako 16 rokov a vôbec iný alkohol osobám mladším ako 18 rokov vo verejných miestnostiach a na verejných priestranstvách. Zákon bol kompromisom popri legislatívnych opatreniach iných krajín, najmä USA.⁷⁴ O tomto zákone písali aj v Našom kraji.⁷⁵

Aj keď vznikali rôzne abstinénčné zväzy a spolky, ovplyvniť zmýšľanie širokých vrstiev a ich konanie sa im nepodarilo. Obyvatelia „posilnení“ alkoholom boli agresívnejší a ľahostajnejší aj k vlastnému životu. Vo februári sa vracal obyvateľ z Nitrianskeho Pravna z hory, kde bol po drevo, zastavia sa v krčme. Potom si unavený ľahol do priekopy, kde ho našli ráno zamrznutého.⁷⁶ Jeden z článkov opísal aj hospodárenie v urbáriách, podľa ktorého sa celý dôchodok minul „na prepitie, na trunгы.“⁷⁷ Za jeden rok sa prepilo u menovaného urbáriátu 1 277, 50 Kč. Naopak, výdavky na pasienky, cesty, odvodnenie, alebo zavodnenie lúk tam uvedené neboli. Najpotrebnejšie práce vykonali deti a „hofieri“⁷⁸, kým „páni urbárnici“ sedeli v krčme a slávlili vykonanie práce, licitácie, prísahey a ostatné menšie úlohy. Od mladej generácie sa očakávalo, že uvedie do hospodárstva „zdravého ducha, sporivosti

⁷² Naš kraj, ref. 71, s. 3-4.

⁷³ FALISOVÁ, ref. 50, s. 377.

⁷⁴ FALISOVÁ, ref. 50, s. 379-380.

⁷⁵ Naš kraj, 1922, roč. 4, č. 8, s. 2-3, 25. máj 1922, Chýry: *Nedospelým do 18. rokov*.

⁷⁶ Naš kraj, 1922, roč. 4, č. 4, s. 2, 26. február 1922, Chýry: *Zamrzol*.

⁷⁷ Naš kraj, 1924, roč. 6, č. 4, s. 2, 15. február 1924, *Hospodárenie v urbáriách. Celý dôchodok sa prepije*.

⁷⁸ Nádenník, želiar, nevlastníci vlastnú pôdu alebo len malú časť pôdy.

a obetavosti nie pre hrtany, ale pre všeobecné blaho.“ Dobrým príkladom bol v tomto urbáriát v Nepochloch.⁷⁹

Pohlavné choroby patrili medzi najkomplikovanejšie zdravotno-sociálne problémy, pretože sa nimi ročne nakazilo v republike niekoľko tisíc osôb a neboli ani povinne hlásené. Najviac infikovaných sa nakazilo prostredníctvom prostitúcie, hlavne tajnej a ťažko kontrolovanej. Na vzostupe prostitúcie sa podieľali viaceré faktory, medzi inými zlé hospodárske a sociálne pomery, nedostatočná výchova, predčasná strata rodičov a iné.⁸⁰

Nariadenie z roku 1898 stanovovalo, aby každý chorý chudobný, t.j. bezmajetný nezamestnaný, mal zdarma prístup k lieku aj lekárovi. Týmto zákonom bola založená aj „*Krajinská nemocenská základina*“, na ktorú každoročne prispieval určitou sumou každý poplatník. Z týchto peňazí sa hradili liečebné trovy chudobných v nemocniciach, ktorí nemali príbuzných, takisto výdavky spojené s ochrannými opatreniami v čase nákazlivých chorôb, dezinfekčné ústavy a ošetrovanie nájdených detí mladších ako 7 rokov. Chorý nezamestnaný, ktorý mal nárok na ošetrovanie, išiel k obvodnému lekárovi, ktorý ho zadarmo vyšetřil a predpísal mu liek, ktorý mu takisto vydali zadarmo. Keby takéto ošetrovanie zneužil majetný, exekúciou by bola od neho vymáhaná dvojnásobná cena lieku a odmena pre lekára. Lekárnik potom zozbieral recepty od nemajetných a poslal ich s dvomi výkazmi obecnému úradu. Tento ich preskúmal, potvrdil odôvodnenosť liečenia na náklady „*Krajinskej základiny*“ a vrátil ich lekárnikovi, ktorý na ich základe dostal peniaze za lieky od župného úradu.⁸¹ Veľakrát sa nechali chorí liečiť od tzv. „*ránhojičov*“, namiesto toho, aby zavolali lekára. Ničím výnimočný nebol ani prípad, keď roľník napravoval zlomenú nohu. „*Je smutné, že náš ľud ani pri takomto vážnom poranení nevolá lekára, lež všelijakých mastičkárov*.“⁸²

„Križa rodiny“ a emancipácia žien

Dobové úvahy a štúdie z medzivojnového obdobia nielen v európskych štátoch, ale aj v Československu zdôrazňovali, že všeobecná „križa rodiny“ bola výsledkom vojny. Jej dve príčiny videli hlavne v zmene postavenia ženy v rodine a úpadku morálky. Pri komparácií záverov urobených v medzivojnovom období a vývoji rodiny v 20. storočí z dlhodobého hľadiska, nastali v najnovších štúdiách určité korekcie. Podľa nich neboli všetky dôsledky na rodinu

⁷⁹ Naš kraj, ref. 77, s. 2.

⁸⁰ FALISOVÁ, ref. 50, s. 380.

⁸¹ Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 5, s. 1-2, 1. máj 1923, Ján Novák: *Kto má nárok na bezplatné liečenie?*

⁸² Naš kraj, 1923, roč. 5, č. 4, s. 3-4, 15. apríl 1923, Chýry: *Dedinský ranhojič*.

a oslabenie rodinných a rodových väzieb v tradičnej patriarchálnej spoločnosti spôsobené prvou svetovou vojnou. Svetová vojna pôsobila v niektorých prípadoch ako katalyzátor už naštartovaných procesov.⁸³

Hoci zamestnanie žien mimo rodiny a tým aj zvýšenie ich ekonomickej nezávislosti znamenali oslabenie patriarchálnych väzieb v rodine, percento zamestnaných žien z nižších vrstiev spoločnosti bolo pomerne vysoké už pred vojnou.⁸⁴ Spoločnosť uznávaný ideál, že „žena patrí do domácnosti“, mohli praktizovať iba zámožné rodiny, nižšie vrstvy si to nemohli dovoliť.⁸⁵ Práve ženy z horšie situovaných rodín boli aj v povojnovom období nútené zostať v platenom zamestnaní a naďalej sa podieľať na zabezpečovaní rodiny, viac kvôli ekonomickej kríze ako pre absenciu mužského živeľa.⁸⁶ Vyššiu zamestnanosť žien akceleroval aj ich lepší prístup k vzdelávaniu, napriek pretrvávajúcim rozdielom medzi chlapcami a dievčatami. Na nižších stupňoch škôl rozdiely zmizli, na stredných školách dosiahol počet dievčat v polovici 30. rokov 30% a na univerzitách 15%. Všetky tieto zmeny ovplyvňovali mentalitu obyvateľov len málo.⁸⁷ Muž bol stále „hlavou rodiny“, delba práce na ženské a mužské ostávala stále nedotknutá.⁸⁸ „V ČSR dostali ženy volebné právo a zrovnoprávnenie pohlaví bolo zakotvené priamo v ústave, čo sa čiastočne prejavilo aj v oblasti rodinného práva a teda aj v každodennom živote rodiny.“⁸⁹ Zdôrazňujem pritom slovo čiastočne, na Slovensku sa dá pozorovať ich cesta k väčšej samostatnosti, plateným zamestnaniam a raste sebavedomia „iba akoby v druhej vlne, odrazene, cez vyhranenejší vývoj vo vyspelých krajinách“⁹⁰, pričom sa to výraznejšie prejavilo v mestskom prostredí.⁹¹

Podľa najnovších štúdií tak mali na oslabovanie tradičnej rodiny vplyv najmä modifikácia funkcií rodiny a postupná demokratizácia rodinných vzťahov v jej vnútri, ovplyvnená aj sekularizáciou spoločnosti. Nárast odlišných foriem súžitia, ako tradičnej rodiny s dvomi rodičmi a deťmi, poukazoval skôr na zmenu funkcií rodinných foriem, než na ich zoslabenie.⁹²

⁸³ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 4-7.

⁸⁴ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 7.

⁸⁵ LIPTÁK, ref. 3, s. 475.

⁸⁶ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 7.

⁸⁷ Viac sa vývoju rodových vzťahov venuje monografia Na ceste k modernej žene. DUDEKOVÁ, Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011, 773 s.

⁸⁸ LIPTÁK, ref. 3, 475.

⁸⁹ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 9.

⁹⁰ LIPTÁK, ref. 3, s. 474.

⁹¹ DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 9.

⁹² DUDEKOVÁ, ref. 6, s. 10.

Náš kraj písal o ženách málo, najčastejšie v spojitosti s najrôznejšími hudobnými, či divadelnými predstaveniami, ktoré si nacvičili, alebo charitatívnymi akciami, pri ktorých pomáhali a vyberali peniaze. Správy, ktoré by informovali o nejakej významnejšej ženskej činnosti, boli skutočne ojedinelé. V roku 1920 priniesli správu o prednáške slečny Poubovej, delegátky Československého Červeného kríža, ktorá „milou a naozaj presvedčujúcou rečou získala razom všetkých prítomných pre humanné úkoly Československého Červeného kríža“⁹³ a v roku 1921 písali o novovymenovanej profesorky na prievidzskom gymnáziu, Márii Dickertovej, ktorá mala učiť češtinu, slovenčinu a nemčinu.⁹⁴ Okrem toho spomínal časopis ženy iba pokiaľ išlo o futuristickú anekdotu. Podľa jednej prevzatej správy, pravdepodobne z amerických novín, mali za sto rokov prevziať celý obchod v Spojených štátoch amerických ženy. Posledné úradné výkazy totiž ukázali, že počet žien zamestnaných v obchode sa niekde zvýšil až o 20%, kým počet mužov klesol. Táto správa ďalej uvádzala, že „mužskí“ budú musieť nahradiť ženy v domácnostiach. Utešovať ich mala skutočnosť, že kým sa tak stane, bude vymyslených toľko nových vynálezov, že sa nebudú musieť veľmi namáhať. „My však z našej stránky poznamenávame, že taký prevrat v ľudskom poriadku nepríde nikdy, hoci by tu išlo i stokrát o Ameriku. Muž je nie stvorený pre kuchyňu, ako žena nie je stvorená za válečníka.“⁹⁵ Ďalšiu kuriozitu priniesol časopis v roku 1923. Informoval o pokrokovosti Ješkovej Vsi nad Nitricou, ktorá si ako jediná obec zvolila do svojho zastupiteľstva „ženské, čo je dnes zaiste svrchovanosťou pokroku, lebo ved' ani Prievidza, ba ani Bratislava nemá ženskej vo svojom zastupiteľstve.“⁹⁶ Do obecného zastupiteľstva bolo zvolených 7 žien a všetky za ľudovú stranu. „Tento pokrok mal však náhodnú a zaujímavú históriu.“ V Ješkovej Vsi nad Nitricou sa pred voľbami chlapi spojili pod vedením notára v občiansku skupinu a podali pri voľbách do obcí občiansku kandidátku. V poslednej chvíli prišiel aj agitátor ľudovej strany do obce a „nasilu chcel aj on podať kandidátku“. A keďže chlapi už boli na spoločnej občianskej kandidátke, agitátor sa vynašiel. „Je si vedomý toho, že je driečny a medzi ženským pohlavím obľúbený a preto chytil sa organizovať ženské a v skutku, všetky stali si na jeho stranu a dali sa kandidovať na kandidátke ľudovej. Takto sa stalo, že dostala obec Ješkovej sa celý krdeľ žien do obecného zastupiteľstva. Ako sa tam osvedčia, to je otázka budúcnosti.“⁹⁷

⁹³ *Náš kraj*, 1920, roč. 2, č. 7, s. 2, 1. apríl 1920, *Č. sl. Červený kríž v Prievidzi*.

⁹⁴ *Náš kraj*, 1921, roč. 3, č. 5, s. 2, 6. marec 1921, Chýry: *Nová profesorka na gymnaziume*.

⁹⁵ *Náš kraj*, 1923, roč. 5, č. 13, s. 3, 1. september 1923, Chýry: *Ženské do obchodu, mužskí do kuchyne*.

⁹⁶ *Náš kraj*, 1923, roč. 5, č. 19, s. 2-3, 1. december 1923, Chýry: *Ženy v obecnom zastupiteľstve*.

⁹⁷ *Náš kraj*, ref. 96, s. 2-3.

Odievanie

Po vojne došlo v odievaní k takým zmenám, ktoré znamenali doslova revolúciu a pre mnohých boli kultúrnym šokom. Náznaky boli už na prelome storočí a viac sa prejavili v ženskej móde. Zmeny v postavení žien v urbanizovaných spoločnostiach počas vojny a celkový prelom postojov k životu len urýchlili premenu v odievaní. Oblečenie sa posunulo viac k ľahkosti, praktickosti a popri obvyklých výkyvoch módy bolo spočiatku určené pre mobilnú, dokonca pracujúcu ženu. Dĺžka sukni sa skrátila ku kolenám, úprava vlasov sa zjednodušila. Tieto javy vyjadrovali navonok pohyb k emancipácii žien. Zmeny v odievaní, aj keď menej revolučné, sa uskutočnili aj v tradične konzervatívnej mužskej móde. Pri slávnostných príležitostiach sa stále objavovali fraky, cylindre, aj žakety, počas bežných dní sa nosilo menej formálne oblečenie. Štandardom bol trojdielny oblek, vo voľnom čase aj podkasané nohavice, pumpky, v istých prípadoch boli dokonca tolerované u chlapcov a mužov aj krátke nohavice. Pokrývka hlavy bola skoro stále povinná, v nižších vrstvách mohol byť klobúk nahradený aj čiapkou. Najnázornejšie ilustrovalo prerod v odievaní oblečenie na šport a oddych. Plavky, výstroj na tenis, lyžovanie, či turistiku znamenali náhly prelom od ostýchavosti k „oslobodeniu tela“, nemožný bez prelomu v myslení.⁹⁸

Rozdiely medzi mestom a dedinou boli viditeľné aj v obliekaní. Na veľkej časti Slovenska ešte pretrvával tradičný ľudový odev. Novým zmenám sa skôr prispôbovali muži, čo súviselo s ich väčšou pohyblivosťou, do mesta, za prácou, na vojnu. U žien tradičný odev nahrádzal tzv. „polokroj“ s prvkami mestského oblečenia z konca 19. storočia, napríklad blúzok, u pracujúcich žien sa výraznejšie zmeny prejavili skôr. Bežné bolo aj striedanie niekdajšieho tradičného a nového mestského odevu, v bežný a sviatočný deň.⁹⁹

V roku 1921 bola v Prievidzskom okrese dobrá úroda ľanu a konope a autor článku *Výroba domáceho plátna* prorokoval slovenským gazdinkám veľa práce. Aj zimné večery mali byť krajšie ako cez vojnu vďaka obnoveným priadkam, keď „*ženičky a väčšie dievčatá veselo a obratne vrtia vreteno alebo kyvkajúc nohou, točia kolovrátk, aby svojou priadzou pripravili hojnú zásobu pradien ku tkaniu.*“¹⁰⁰ Táto ručná priadza sa nedala porovnať so žiadnou tkaninou natkanou strojom. Okrem väčšej trvácnosti obsahovala aj rastlinné gleje, ktoré boli pri strojovej výrobe vodnou parou odstránené, strácali tak svoju húževnatosť a pevnosť. „*Konečný úsudok tohto porovnania je: strojové plátno je na oko, domáce pre trvácnosť a pre ošoh. Dobrá gazdiná nebude v pochybnosti,*

⁹⁸ LIPTÁK, ref. 3, s. 466-467.

⁹⁹ LIPTÁK, ref. 3, s. 467.

¹⁰⁰ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 17, s. 1, 28. október 1921, Juraj Cincík: *Výroba domáceho plátna.*

ktoré si má vyvoliť.“¹⁰¹ V roku 1921 začal v Našom kraji pravidelne inzerovať reklamu na svoj obchod s textilom Štefan Weiss. Predával dámske aj pánske súkenné látky, „*kanafas, zefír, šifón, damast, batist, angin, klot serge*“ a iné, samozrejme „*najlacnejšie a v najlepšej jakosti*“.¹⁰²

Sviatky

Novozavedený 8-hodinový pracovný čas znamenal zlepšenie najmä pre robotníkov, ktorým sa skrátením pracovnej doby vytvoril väčší priestor pre voľný čas. Naopak, pre poľnohospodárov, ktorým pracovný čas určovali predovšetkým prebiehajúce poľnohospodárske práce a ročné obdobie, a pre väčšinu žien, ktoré po príchode domov čakala starostlivosť o domácnosť, nebol novozavedený pracovný čas určujúci. Ich voľný čas sa sústreďoval takmer výlučne do nediel a sviatkov, prípadne zimného obdobia. Práve v tomto bol rozdiel medzi bežným a sviatočným dňom. Tradičné cirkevné sviatky, akými boli Vianoce, Fašiangy, či Veľká Noc, pravidelné nedelne omše a iné obrady, mali okrem duchovného aj výrazný spoločenský rozmer, umožňujúci sa ľuďom stretnúť a porozprávať.¹⁰³

V Našom kraji najčastejšie písali o nadchádzajúcich vianočných sviatkoch. Radili čitateľom nielen ohľadom kúpy vianočných darčiekov, najmä kníh pre deti, ale písali aj o početných vianočných zvykoch, ktoré sa v rôznych obciach okresu slávil inak. V Oslanoch sa napríklad dávali upečené oplátky aj statku, „*aby aj ten pamätal, že sú Vianoce.*“ Cez svätú omšu zas „*hádzali dievčatá na chlapcov, ktorí boli okolo oltára, orechy*“, pričom „*sa už stalo, že do lustra trafila a sklá porozbýjala jedna dievka, iná pána farára zas do hlavy trafila.*“¹⁰⁴ Ďalšími sviatkami, aj v časopise ospevovanými, boli Fašiangy, ku ktorým neodmysliteľne patrili najrôznejšie zábavy, tancovačky a spoločenské večery. Po nich nasledovalo obdobie pôstu.

V roku 1922 písal časopis o Mariánskych slávnostiach, slávených dňa 25. marca. V uvedenom roku sa svätili inak ako po minulé roky, pretože žiaci museli ísť hneď po bohoslužbách do školy. „*Neobyčajne a nepríjemne pôsobilo vidieť v sviatočný deň žiactvo s knihami do školy.*“¹⁰⁵ Slováci sa podľa autora článku radi pridržali tradícií, starých zvykov, a teda sa nebolo čo čudovať, že „*obecenstvo bolo veru rozčulené*“ a niektoré „*horlivejšie*“ ženy to aj dali svojim

¹⁰¹ Náš kraj, ref. 100, s. 1.

¹⁰² Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 3, s. 4, 6. február 1921.

¹⁰³ LIPTÁK, ref. 3, s. 476.

¹⁰⁴ Náš kraj, 1924, roč. 6, č. 1, s. 2, 1. január 1924, A. Kostolánsky: *Vianočné zvyky a obyčaje v Oslanoch.*

¹⁰⁵ Náš kraj, 1922, r. 4, č. 6, s. 2, 5. apríl 1922, Chýry: *Ako sme svätili 25. marca?*

spôsobom najavo. „*Je isté, že pražský centralizmus mal by mať iné starosti ako stále rozčuľovať katolíckych Slovákov.*“¹⁰⁶ Tie tri dni si mohlo podľa autora žiactvo nahradiť aj inokedy, zase na druhej strane sa ľudia nemali hnevať pre netaktné nariadenie miestnych úradov, ktoré boli len vykonávateľmi rozkazu. Nesúhlasil ani so správaním niektorých osôb, ktoré brali násilím deti zo škôl. Autor im odporúčal, aby nabudúce hľadali nápravu správnou cestou, prostredníctvom poslancov a parlamentu.¹⁰⁷

1. máj sa slávil odjakživa, pretože vzkriesenie prírody „*posvätným citom naplnilo srdcia a oslavovalo sa: cigáni vyhrávali, mládenci máje stavali, hostinskí kolkárne otvárali a dievčatá kvitli ako ruže.*“¹⁰⁸ V roku 1921 pribudli prvýkrát aj socialistické slávnosti, aké predtým prievidzský kraj nepoznal. 1. máj sa stal úradným, slávnostnejším a krásna romantika upadla. Štíhle máje už postavili len kde tu, mládenci sa už nesnažili dievčencom „*zalúbiť*“, nestavali máje a možno už ani nemali stromčekov, veď „*tolko drevárskych podnikateľov pustoši už od rokov v našich horách... Tak sa časy menia a s ním i mravy.*“¹⁰⁹ Ďalším významným cirkevným dňom bol 5. júl, kedy sa slávil sviatok sv. Cyrila a Metoda. Každoročne sa konali veľké slávnosti¹¹⁰, za účasti obyvateľov z celého okolia. Náboženské procesie navštívilo vždy niekoľko tisíc veriacich Slovákov.¹¹¹

Okrem cirkevných sviatkov sa slávil celorepublikové štátne sviatky, pričom k najvýznamnejším patrilo nepochybne 28. október, „*Deň slobody*“ a vzniku Československej republiky. „*Obecný výbor usniesol sa pozvať na oslavu všetky spolky, organizácie a úrady aby sa jednotne oslavoval tento veľký národný sviatok – osvedčiac sa za jednotu československého národa.*“¹¹² 27. októbra bola vo večerných hodinách na Masarykovom námestí v Prievidzi oslava s hudobnými číslami, spevom národnej hymny a slávnostnou rečou Karola A. Medveckého. Na druhý deň sa konala v ranných hodinách slávnostná svätá omša vo farskom kostole.¹¹³ „*28. október je národným sviatkom, v ten deň sa neúraduje a nepracuje nikde.*“¹¹⁴

S úprimným nadšením sa oslavoval aj 7. marec, deň narodenia prezidenta T. G. Masaryka. V roku 1920 sa prezidentovo 70. ročné jubileum veľkolepo slávilo vo Valaskej Belej. Oslava pozostávala z dvoch častí, bohoslužieb

¹⁰⁶ Náš kraj, ref. 105, s. 2.

¹⁰⁷ Náš kraj, ref. 105, s. 2.

¹⁰⁸ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 9, s. 2, 14. máj 1921, Chýry: *Prvý máj.*

¹⁰⁹ Náš kraj, ref. 108, s. 2.

¹¹⁰ Náš kraj, 1921, roč. 3, č. 12, s. 2, 26. jún 1921, Chýry: *Veľká slávnosť na Cyrilla a Metoda.*

¹¹¹ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 10, s. 3, 15. júl 1923, Chýry: *Slávnosť Cyrillo – Methodejská.*

¹¹² Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 12, s. 3, 8. október 1922, Chýry: *Oslava 28. októbra.*

¹¹³ Náš kraj, ref. 112, s. 3.

¹¹⁴ Náš kraj, 1923, roč. 5, č. 16, s. 2, 15. október 1923, Chýry: *28. okt.*

a školskej slávnosti. „*Prvý rok nášho milovaného prezidenta naša obec úprimným oduševnením, a nehladaným výrazom lásky oslávila.*“¹¹⁵ O dva roky neskôr sa už oslavovalo vo viacerých obciach, pričom sa konali slávnostné bohoslužby a domy aj úrady boli ozdobené zástavami.¹¹⁶

V roku 1924 sa aj na stránkach Nášho kraja písalo o úprave sviatkov, ktorú navrhli „*v politickom živote*“. Podľa autora článku nemali byť v prvom rade jednotlivé oslavy „*proti sebe vyhrávané jako trumfy v kartách; nesmie byť umele postavený majster Ján Hus proti sv. Cyrilu a Methodovi, ani sv. Cyril a Method proti Husovi... Otázka sviatkov je otázka, ktorá súvisí príliš so skutočným životom, než aby ona mohla byť riešená pomocou paragrafov a vzájomných papierových smluv. Predovšetkým musí byť ovšem dobrá vôľa k dohode a pochopenie pre hodnoty, ktoré nás spojujú, a potom nebude tak veľmi zdôrazňováno to, čo nás oddeľuje.*“¹¹⁷

Na záver

Každé noviny a časopisy vydávané v určitej dobe a prostredí nevyhnutne vypovedajú v mnohých aspektoch práve o časových a priestorových súvislostiach, v ktorých vznikali. Výnimkou nebol ani Náš kraj, hoci bol len časopisom regionálneho charakteru. Na svojich stranách sa venoval mnohým témam a problémom, ktoré rezonovali medzi obyvateľstvom daných rokov. Na základe uverejňovaných článkov sa dá takisto porovnať situácia v Prievidzskom okrese s celoslovenskými pomermi. Vytvára sa tak farebný obraz doby a je možné vytvoriť plastický obraz života v konkrétnom časovom úseku.

Téma života obyvateľov a jednotlivých oblastí, ktoré ho určovali a ovplyvňovali, je nesmierne široká, pričom jednotlivé oblasti spolu úzko súviseli. Tak napríklad vysoká nezamestnanosť vplývala na sociálnu a zdravotnú situáciu obyvateľstva a zvyšovala štatistiku dočasnej, aj trvalej emigrácie, problémová a hygienicky nevyhovujúca bytová situácia tiež ovplyvňovala zdravie obyvateľov, úroveň zdravotníctva zase určovala demografický rast obyvateľstva, sobášnosť, počet pracovnej sily a podobne. Aj keď prvé roky Československej republiky, ako aj samotná republika, nepriniesli obyvateľom mnohých obcí Prievidzského okresu len samé klady, boli začiatkom realizácie viacerých projektov, napríklad vodovodu, kanalizácie, či

¹¹⁵ Náš kraj, 1920, roč. 2, č. 7, s. 6, 1. apríl 1920, Chýry: *Oslava 70. narodenin T. Masaryka na Valašskej Belej.*

¹¹⁶ Náš kraj, 1922, roč. 4, č. 5, s. 2, 19. marec 1922, Chýry: *Oslava narodenin pána Prezidenta T. G. Masaryka.*

¹¹⁷ Náš kraj, 1924, roč. 6, č. 15, s. 2, 1. august 1924, *Sviatky.*

elektrifikácie, ktorých dokončenie prinieslo v neskorších rokoch zlepšenie ich života a zvýšenie životnej úrovne.

PREDCHODCOVIA SLOVENSKEHO MÚZEA V BRATISLAVE

Peter KLIMANT

Peter KLIMANT. The predecessors of Slovak Museum in Bratislava. The following article discusses the history of the Agriculture Museum in Bratislava, its autonomous component Forestry and Hunting Museum and Slovak Homeland Museum. These three museums were predecessors of Slovak Museum in Bratislava that was created by their merger in 1940 into one common institution. In the article, the history of museums is described from the first ideas of their formation to their demise. The study is focused on their political background.

Keywords: Agriculture Museum; Forestry and Hunting Museum; Slovak Homeland Museum

Obdobie po prvej svetovej vojne bolo pre Slovensko obdobím veľkých zmien. Po dlhoročnom maďarskom útlaku znamenalo vytvorenie Československej republiky pre Slovákov nový impulz a mohol nastať rozvoj vo viacerých oblastiach, ktoré boli doposiaľ brzdené Budapešťou. Rozvoj sa dotkol i slovenského školstva, vedy a kultúry. Vznik Československa znamenal začiatok novej etapy vývinu múzejníctva na Slovensku. Nové štátne usporiadanie prinieslo priaznivejšie podmienky pre činnosť slovenských múzeí. Problémom však bolo to, že na Slovensku v roku 1918 prakticky neexistovalo slovenské múzeum¹. Svetlou výnimkou v tomto smere bolo Múzeum¹ v Turčianskom Svätom Martine, ktorého správcou bola Muzeálna slovenská spoločnosť. Všetky ostatné múzeá, väčšinou založené na spolkovom základe, mali skôr maďarský, prípadne nemecký charakter. Bol preto potrebný istý čas, kým zloženie členstva spolkov a pracovníkov v múzeách prešlo národnostnou obmenou a mohli sa tak pokladať za slovenské múzeá v pravom slova zmysle.

¹ Múzeum v Turčianskom Svätom Martine prijalo nový názov až v roku 1928 spolu s novými stanovami. Od toho roku nieslo múzeum oficiálny názov Slovenské národné múzeum. Stručný prehľad situácie v slovenskom múzejníctve v medzivojnovom období pozri v PALÁRIK, Miroslav. *Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra : FF UKF, 2011, s. 15-31.

Prvé samostatné kroky novovytvoreného štátu poznačili značné škody na zbierkovom fonde múzeí a to odsunom početných cenných zbierok do maďarských inštitúcií, najmä z Košíc, Nitry, Kremnice a Banskej Štiavnice.² Situácia na Slovensku sa upokojila až v roku 1919 a následne bolo možné začať prácu na pozdvihnutí slovenského múzejníctva. Prejavili sa však prvé problémy v legislatívnej oblasti a organizačnej nedostatočnosti. Prakticky neexistoval žiaden zákon, ktorý by sa zaoberal kompetenciami a postavením múzeí v spoločnosti. Československo prebralo niektoré zákony po svojom predchodcovi, tieto však nevyhovovali zmeneným pomeroch a trendom v oblasti ochrany pamiatok. V tomto bode je nutné spomenúť uhorský pamiatkový zákon č. 39 z roku 1881, ktorý naďalej platil v nástupníckom štáte. V zmysle tohto zákona bola za pamiatku považovaná iba stavba nachádzajúca sa v zemi alebo na nej. O múzeách spomenutý zákon vôbec nehovoril.³

Možno konštatovať, že po vzniku Československa sa múzejníctvu nepodarilo dostať do popredia verejného záujmu a ani nezískalo popredné miesto v kultúrnej sfére. Vláda sa sústredila na dobudovanie nového štátu a tak sa problematika múzeí ocitla na okraji jej záujmu. Napriek tomu v novom štáte vzniklo mnoho nových muzeálnych inštitúcií, ktoré ale často nemali prostriedky pre dlhodobjšiu existenciu. Niektoré existovali len pár mesiacov, niektoré z nich existujú dodnes. Medzi novozaloženými múzeami boli i predchodcovia neskoršieho Slovenského múzea v Bratislave – Zemedelské múzeum v Bratislave, Lesnícke a lovecké múzeum a Slovenské vlastivedné múzeum.

Zemedelské múzeum v Bratislave

Prvým z predchodcov Slovenského múzea v Bratislave bolo Zemedelské múzeum v Bratislave, ktoré vzniklo v roku 1924. Dovtedy bolo v Bratislave iba Mestské múzeum, ktoré tu existovalo už viac ako 50 rokov. Mestské múzeum bolo príliš zviazané s regiónom Bratislavy. Jeho zbierky sa vzťahovali najmä na dovtedy vládnuce maďarské a nemecké vrstvy mesta. Ani v tomto prípade

² Zbierkové predmety z múzeí na Slovensku boli odsúvané na územie Maďarska, pod zámenkou ich ochrany pred vojnovým rabovaním. Aby sa tejto situácii zabránilo vydal už 29. 10. 1918 Národný výbor československý nariadenie č. 13, podľa ktorého bol vývoz pamiatok, vrátane zbierkových predmetov, z územia štátu zakázaný. Narušiteľovi hrozili sankcie. ŠÁŠKY, Ladislav. Vývin slovenského múzejníctva, In *Krásky Slovenska*, 1985, ročník 62, č. 1, s. 4.

³ MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Fakulta humanitných vied, 2005, s. 67.

nebolo možné hovoriť o slovenskom múzeu.⁴ Zákonite teda Mestské múzeum nemohlo plniť nijakú z úloh, ktoré československé vládne kruhy požadovali od reprezentatívneho múzea v hlavnom meste slovenskej časti republiky.

Zemedelské múzeum vzniklo ako pobočka už existujúceho Československého zemedelského múzea v Prahe. Vznik pražského zemedelského múzea bol postupný proces. Na konci 19. storočia bola v Prahe inštalovaná zemedelská expozícia podľa vzoru poľnohospodárskej expozície inštalovanej v budapeštianskom národnom múzeu, založenom v roku 1895. Táto expozícia bola umiestnená v Národopisnom múzeu. Inšpirovala k úvahám o možnosti vytvorenia múzea zaoberajúceho sa poľnohospodárstvom. Myšlienka na jeho založenie bola úzko spätá s politickými záujmami agrárnej strany.⁵ Takéto múzeum by totiž nedokumentovalo len minulosť, ale zároveň by napomáhalo rozvoju poľnohospodárskej praxe. Týmto by múzeum priamo i nepriamo presadzovalo idey hlásané agrárnou stranou. Dejiny tejto politickej strany začínajú od konca 19. storočia. Do roku 1922 pôsobila pod názvom Republikánska strana československého venkova. V roku 1922 sa stala celoštátnym hnutím, keď došlo k jej zjednoteniu s rozvíjajúcim sa hnutím roľníkov na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. Vedúcou osobnosťou slovenských roľníkov bol Dr. Milan Hodža,⁶ významná osobnosť slovenskej politiky v medzivojnovom období. V slovenskom agrárnom hnutí sa postupne prepracoval na najvyššie miesto, z ktorého vytlačil Vavra Šrobára.⁷ Predsedom českých agrárnikov bol Dr. Antonín Švehla. Zjednotením ich strán vznikla 29. júna 1922 nová agrárna strana – Republikánska strana zemédělského a maloroľnickeho lidu.⁸ Šlo o pravicovú politickú stranu zameranú na roľníkov. Zastávala pozície čechoslovakizmu a slovenskú otázku chcela riešiť, okrem zvyšovania právomocí výkonných orgánov na Slovensku, aj modernizáciou poľnohospodárstva a priemyslu prostredníctvom štátnych dotácií.⁹ Samotná strana ako politická organizácia svojou účasťou na štátnej moci bojovala za záujmy vidieckeho človeka a jeho postavenie v spoločnosti. Odborové a pričlenené organizácie strany sa zaoberali konkrétnymi sociálnymi,

⁴ BEZ AUTORA. *Spríevodca zbierkami Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave*. Bratislava : b.n., 1930, s. 5.

⁵ ŠPĚT, Jiří. *Přehled vývoje českého muzejnictví I*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 59.

⁶ DOSTÁL, Vladimír. *Agrární strana, její rozmach a zánik*. Brno : Atlantis, 1998, s. 81-82.

⁷ CAMEL, Samuel. *Štátník a národohospodár Milan Hodža 1878-1944*. Bratislava : Veda, 2001, s. 151.

⁸ ŠKVARNA, Dušan et al. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 81-82.

⁹ ŠKVARNA, ref. 8, s. 198.

kultúrnymi, technickými a výrobnými problémami, ktoré boli späté s prácou a životom bežného roľníka. Snažili sa propagovať najmodernejšie hospodárske metódy a postupy. Agrármici na tieto účely vytvorili širokú sieť záujmových, odborných a odborových organizácií.¹⁰ Jednou z týchto organizácií bol i Spolok Československého zemedelského múzea.

Vďaka silnej politickej podpore českých agrármikov sa podarilo dňa 7. septembra 1918 vytvoriť Spolok Československého zemedelského múzea, ktorý zrealizoval vytvorenie Československého zemedelského múzea v Prahe.¹¹ Spolok Československého zemedelského múzea bol symbolicky založený na 70. výročie zrušenie poddanstva.¹² Úlohou tejto spoločnosti bolo pracovať na povznesení dedinského ľudu, jeho hospodárskeho a kultúrneho stavu a postupne vybudovať celoštátne Zemedelské múzeum v Prahe s pobočkami v Opave (1924), vo Frýdku (1925), v Mukačeve (1925) a v Bratislave (1924).¹³ Hlavným cieľom múzea bolo povznesenie poľnohospodárstva a vidieka na jednu úroveň s históriou a životom ľudí žijúcich na vidieku. Účelovo došlo k spojeniu múzea historického, technického, prírodovedného a národopisného. Od národopisných múzeí sa však líšilo tým, že hoci oba typy múzeí sústreďovali zbierkotvornú činnosť približne na tie isté predmety z vývoja maloroľníckej výroby, mali rozličné ciele. Zemedelské múzeum sa sústredilo najmä na funkciu jednotlivých predmetov, ich uplatnenie a význam v spoločnosti. Národopis sa zameriaval skôr na estetickú zložku predmetov.¹⁴ Československé zemedelské múzeum v Prahe malo dve samostatné zložky – Lesnícke múzeum a Všeľahradnícke múzeum.¹⁵

Podobne ako pri vzniku Československého zemedelského múzea i vybudovanie Zemedelského múzea v Bratislave malo svoje politické dôvody. Po vzniku Československa sa začal výber hlavného mesta pre slovenskú časť krajiny. Rozhodovalo sa medzi Prešporkom, ktorý sa premenoval na Bratislavu dňa 27. marca 1919, a Turčianskym Svätým Martinom. Tento „súboj“ nakoniec v roku 1919 vyhrala Bratislava a stala sa hlavným centrom Slovenska. Okrem hospodárskych predností a materiálneho vybavenia Bratislavy tu bol aj ďalší politický aspekt, prečo bola vybratá práve ona. Išlo o snahu posilniť centralizovanú štátnu moc, čo bolo spojené s fikciou československej národnej jednoty. Tá narážala v slovensky národne najaktívnejšom martinskom prostredí na najväčší odpor. Prívrženci Turčianskeho Svätého Martina ako metropoly

¹⁰ DOSTÁL, ref. 6, s. 284-285.

¹¹ ŠPĚT, ref. 5, s. 60.

¹² *Slovenský denník*, 3.5.1930, s. 1, Stánok zemedelskej osvety.

¹³ *Slovenský denník*, 4.4.1930, s. 3, K dnešnému otvoreniu Zemedelského múzea v Bratislave.

¹⁴ ŠPĚT, ref. 5, s. 59.

¹⁵ DOSTÁL, ref. 6, s. 294.

Slovenska sa však nehodlali vzdať. Poukazovali na nesprávnosť voľby viacerými argumentmi. Najčastejším bola zlá geografická poloha - Bratislava leží na rozhraní troch štátov, pričom jeden z nich mal nepriateľský postoj k Slovensku a Československu. Ďalším argumentom národovcov z Turčianskeho Svätého Martina bolo, že Bratislava vždy bola a je kozmopolitným mestom a preto nikdy nebude môcť byť slovenským národným centrom. Ani napriek novým technickým pokrokom, ako bol telefón a telegraf, neverili, že sa bude dať z excentrickej Bratislavy riadiť celé Slovensko. Žiadny z týchto argumentov im ale nepomohol k zmene rozhodnutia o novom centre Slovenska.¹⁶

Bratislava ako nové hlavné mesto Slovenska vyvíjala veľkú aktivitu na vybudovanie skutočného centra vo všetkých oblastiach života. Chcela byť dominantným mestom v kultúrnej oblasti, v oblasti vedy, školstva a národného života. Chcela mať preto prirodzene dominantnú rolu aj na múzejnej scéne. Dvadsať rokov znamenali pre Bratislavu veľký rozvoj na poli múzejníctva. Založenie Spolku Slovenského vlastivedného múzea, vznik Zemedelského múzea v Bratislave s pričleneným Lesníckym a loveckým múzeom, svedčili o nových trendoch v slovenskom múzejníctve a charaktere budúcej múzejnej práce. Tieto skutočnosti vzbudzovali rešpekt aj u reprezentantov Slovenskej muzeálnej spoločnosti a Múzea v Turčianskom Svätom Martine, ktorí mali dovtedy prioritné postavenie v slovenskom múzejníctve.¹⁷ Martinčania napriek tomu videli tieto novovzniknuté inštitúcie ako nepriateľsky namierené proti ich múzeu a Matici slovenskej.¹⁸

Turčiansky Svätý Martin bol významným mestom, v ktorom sídlili inštitúcie ako Matica slovenská, Muzeálna slovenská spoločnosť, Živena a iné organizácie, ktoré v dejinách Slovákov zohrali významnú úlohu. V roku 1861 tu bolo na národnom zhromaždení prijaté Memorandum slovenského národa. Dokonca 30. októbra 1918 tu zasadala Slovenská národná rada a manifestačne sa prihlásila k novému štátu. Bolo preto pochopiteľné, že sa s novým postavením, ktoré Bratislava nadobudla, nevedel zmieriť. Preto, i napriek silnému postaveniu Bratislavy, pokračovala medzi nimi naďalej istá politická a kultúrna rivalita.¹⁹

¹⁶ KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 178.

¹⁷ STRELKOVÁ, Jarmila. Slovenské vlastivedné múzeum a Zemedelské múzeum v Bratislave ako priestor na realizáciu českých odborníkov z rôznych vedných odborov a oblastí participujúcich na múzejnej práci. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 2003, ročník 97, Etnografia - 44, s. 123.

¹⁸ KAMENEC, ref. 16, s. 178.

¹⁹ VRZGULA, Monika. *Ako sa Bratislava stala hlavným mestom Slovenska, a pritom všetci boli proti*. [Online]. Dostupné na internete : <http://www.inzine.sk/article.asp?art=9775>, dňa 14.2.2012.

Bratislava sa líšila od Turčianskeho Svätého Martina, ale aj iných slovenských miest, svojím charakterom. Mala len nepatrnú poľnohospodársku výrobu, bola skôr priemyselným a obchodným mestom. Ku upevneniu jej postavenia poslúžil aj rozvoj školstva, budovanie základných, stredných a vysokých škôl ako napríklad vybudovanie Univerzity Komenského. Bratislava bola sídlom ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska i sídlom župy. Boli tu najvyššie správne, finančné, vojenské, hospodárske i spoločenské orgány.²⁰ Postupne sem presťahovala svoje politické centrály väčšina slovenských politických strán. Dokonca aj Hlinkova slovenská ľudová strana opustila svoje tradičné mesto Ružomberok. Jedine Slovenská národná strana zostala v Turčianskom Svätom Martine, no táto strana zostávala na periférii slovenského politického života.²¹ Novovzniknuté inštitúcie zabezpečili Bratislave už pevné postavenie hlavného mesta Slovenska.

Vznik Zemedelského múzea v Bratislave neprebíhal rovnako ako u iných novovznikajúcich múzejných inštitúcií. Vo väčšine prípadov vznik nového múzea sprevádzalo prvotné zhromažďovanie zbierok a následne po prvých zberateľských, výstavných či publikačných úspechoch, kde sa ukázalo opodstatnenie vybudovania novej múzejnej inštitúcie, sa začala riešiť otázka budovy pre nové múzeum. Pri Zemedelskom múzeu sa dá povedať, že tento proces prebiehal opačne. Najprv sa začala stavať budova a až potom nasledovala akvizícia zbierok. Aj to svedčí o skôr politickom rozhodnutí založenia tohto špecializovaného múzea ako o spoločenskej nutnosti. Zemedelské múzeum vzniklo totiž ako krajinská pobočka Československého zemedelského múzea v Prahe. Isté zbierky tu už samozrejme boli, zatiaľ však iba v rukách súkromných osôb a inštitúcií, ako napríklad škôl – išlo najmä o Univerzitu Komenského, ktoré potom svoje zbierky múzeu darovali. Systematické získavanie zbierok nastalo až po dostavbe účelovej budovy pre potreby múzea.²²

Počiatky budovania špecializovaného poľnohospodárskeho múzea v Bratislave siahajú do roku 1922, no úspech sa dostavil až o dva roky neskôr. Dňa 27. novembra 1924 boli v Prahe zvolení členovia Kuratória Zemedelského múzea pre Bratislavu, a to na valnom zhromaždení Spoločnosti československého zemedelského múzea v Prahe. Po ich zvolení nasledovala ustanovujúca schôdza kuratória, ktorá sa konala 11. decembra 1924 už

²⁰ KOLEKTÍV AUTOROV. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava : Veda, 1977, s. 198.

²¹ KAMENEC, ref. 16, s. 179.

²² STRELKOVÁ, Jarmila. Niekoľko postrehov z počiatkov budovania Zemedelského múzea v Bratislave. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 1996, ročník 90, História – 36, s. 143.

v Bratislave. Členovia kuratória si na schôdzi stanovili prioritný cieľ – vybudovanie dôstojnej účelovej budovy pre potreby múzea.²³ Členmi prvého kuratória sa stali : predseda - Dr. Anton Štefánek, podpredseda – Dr. Vavro Šrobár (politik, minister s plnou mocou pre správu Slovenska a jeden z vedúcich predstaviteľov agrárnej strany), jednatel' - František Seďa, pokladník - Šimon Roháček, radovými členmi sa stali - Ján Duchaj a Dr. Jozef Maděrič, kooptovaný bol Dr. Pavel Blaho. Vzhľadom k tomu, že väčšina členov kuratória mala významné postavenie v spoločnosti, bolo umožnené úspešné prekonávanie počiatkových ťažkostí pri vzniku a budovaní múzea. Konexie a prepojenie s politickou sférou pomáhali v oblastiach, ktoré mohli ovplyvniť rýchle napredovanie prác na založení a celkovom vybudovaní nového múzea. Išlo najmä o získanie finančnej pomoci potrebnej pre fungovanie múzea alebo pomoci pri vybavovaní potrebných dokladov pre delimitáciu miesta a výstavbu účelovej budovy.²⁴

Financie na vybudovanie novej stavby sa vyšplhali do výšky 8,5 milióna Kčs a poskytlo ich Československé zemedelské múzeum. Výstavbu umožnila aj osobná podpora a iniciatíva zo strany ministra земедělства Dr. Milana Hodžu a suma 11 miliónov korún, ktorú poskytol na jej realizáciu.²⁵ Mestský notársky úrad v Bratislave vydal pre trojposchodovú budovu múzea stavebné povolenie.²⁶ Československé zemedelské múzeum kúpilo od Slovenskej banky za 1,5 milióna Kčs výhodne situovanú parcelu na dunajskom nábreží, nazývanú Příboj.²⁷ Tento pozemok vybral architekt Milan Michal Harminc, ktorého touto úlohou poveril Milan Hodža.²⁸ Stavebným dozorom bol poverený stavebný výbor a ten pozostával z členov správneho výboru Československého zemedelského múzea.²⁹ Spolu so stavebným výborom vykonávala dozor aj stavebná komisia. Tú tvorili členovia Kuratória Zemedelského múzea v Bratislave s dvomi expertmi a projektantom stavby - architektom Milanom Michalom Harmincom.³⁰

Užšia súťaž na vypracovanie plánov budovy sa konala 19. júna 1924. Hoci sa na nej Milan Michal Harminc nezúčastnil, prvý plán budovy vypracoval ešte

²³ MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Zemedelské múzeum v Bratislave : Inventár*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2004, s. 5.

²⁴ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 144.

²⁵ MACHAJDÍKOVÁ, 23, s. 5.

²⁶ Dátum vydania stavebného povolenia pre účelovú budovu Zemedelského múzea sa mi nepodarilo zistiť.

²⁷ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 17, s. 16.

²⁸ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 144.

²⁹ Zloženie komisie sa mi z archívneho materiálu nepodarilo zistiť.

³⁰ MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Sprievodca po archíve Slovenského národného múzea*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2008, s. 16.

pred touto súťažou. Projekt Pavla Janáka z Prahy bol členmi poroty najvyššie ocenený. Medzi ocenenými prácami boli i projekty pražských architektov Bohumila Hübschmanna a Otakara Novotného. Tieto projekty obsahovali všetky požadované priestory, ako prevádzkové a výstavné priestory, umiestnenie kaviarne, akademickej menzy, klubových miestností, múzejné ateliéry, depozitáre a byty pre personál.³¹ Rozhodnutie poroty bolo ale odsúdené prevažnou väčšinou architektov, a to zaslúžene. Na projekte Pavla Janáka im prekážalo najmä jeho spiatočnicke uchopenie navrhovanej dispozičnej skladby a jej výtvarného riešenia.³² Predsedníctvo Československého Zemedelského múzea a Kuratórium Zemedelského múzea nakoniec zvolili za projektanta Milana Michala Harminca. Bolo tomu tak aj vďaka osobnej intervencii zo strany ministra Vavra Šrobára.³³

Začiatok budovania stavby je datovaný na 22. september 1924. Projekt architekta Milana Michala Harmica realizovala stavebná firma Nekvasil.³⁴ Základný kameň bol položený v roku 1924 za prítomnosti popredných funkcionárov Republikánskej strany zemédskeho a maloroľníckeho ľudu a ministra pre správu Slovenska – Jozefa Kállaya. Pri budovaní múzea sa vyskytli rôzne problémy. Najväčším boli obavy ohľadom nosnosti pôdy. Základná železobetónová doska, na ktorej celá budova stála, počas výstavby popraskala na viacerých miestach. Budova preto nerovnomerne sadala. O tomto probléme sa v tých časoch veľa písalo v novinách. Tvrdilo sa, že Zemedelské múzeum sa po dostavaní zrúti.³⁵ Rýdzo technické otázky boli v novinách skresľované z dôvodu politicko-straníckych záujmov. Išlo vlastne o skryté, no v niektorých prípadoch aj celkom otvorené, útoky na agrárnikov. Podľa nich neboli agrármici schopní postaviť ani budovu pre múzeum. Tieto tvrdenia v tlačových médiách šírila napríklad Slovenská ľudová strana. Verejnosť mala preto mnoho pochybností o správnom vybudovaní Zemedelského múzea.³⁶ K naplneniu týchto predpovedí ale nedošlo, pretože postupom času sa základná pôda stlačila a spevnila a ďalšie klesanie základov budovy nenastalo. Projekt sa počas stavby viac krát zmenil a aj po dostavaní sa ešte prestavovali jednotlivé časti budovy, ako napríklad reštaurácia.³⁷ Skolaudovanie a odovzdanie stavby

³¹ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 23, s. 5.

³² CSELÉNYI, Ladislav. Tradície Slovenské národného múzea vo svetle socialistickej prítomnosti a jej perspektív. In *Zborník Slovenského národného múzea*, ročník 58, História 3, 1963, s. 6.

³³ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 17.

³⁴ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 143.

³⁵ *Slovenský denník*, 4.5.1930, s. 2, K otvoreniu Zemedelského múzea v Bratislave.

³⁶ *Slovenský denník*, 4.5.1930, s. 3, Ako sa budovalo múzeum v Bratislave.

³⁷ *Slovenský denník*, ref. 35.

do správy kuratória múzea prebehlo po štyroch rokoch od začiatku výstavby (17. - 19. decembra 1928). Nová budova múzea však bola verejnosti prístupná až o dva roky neskôr, v roku 1930.³⁸

Architekt Milan Michal Harminc pripísal najväčšie zásluhy na vybudovaní účelovej budovy Dr. Milanovi Hodžovi. Dňa 4. mája 1930 v Slovenskom denníku napísal: „*Zemedelské múzeum je jedna z najväčších stavieb v Bratislave a jediná novodobá budova na Slovensku slúžiaca muzeálnym účelom. Slovenskí roľníci pocítovali už dlho potrebu jakéhosi ústredného úradu nielen organizačného, ale i odborného a vedeckého. Potrebám týmto vyhovel bývalý minister Dr. Milan Hodža, iniciátor a pôvodca myšlienky Zemedelského múzea v Bratislave. On to bol, ktorý neúmornou energiou a nedbajúc najrôznejších prekážok,razil tomuto dielu cestu a svojou konzekventnosťou ho uskutočnil. Zemedelské múzeum je nielen baštou roľníctva na Slovensku, ale i večným symbolom húževnatej, rodovernej a cielavedomej práce doktora Hodžu.*“³⁹ Budova Zemedelského múzea nebola ale prvá špecializovaná múzejná stavba na Slovensku, tou bola budova Múzea v Turčianskom Svätom Martine patriaca pod Maticu slovenskú. Vybudovaná bola ešte v roku 1908.⁴⁰

Budova Zemedelského múzea sa neskôr, v roku 1940, stala sídelnou budovou Slovenského múzea v Bratislave. Aj v súčasnosti slúži múzejným účelom – sídli v nej Prírodovedné múzeum Slovenského národného múzea. Budova má tri poschodia. Jej pôdorys je nepravidelný lichobežníkový so svetlíkom v strede. Priečelie budovy je orientované do malého námestia. V hlavnej osi je dĺžka budovy asi 85 metrov. Maximálna šírka je približne 41 metrov a zužuje sa smerom k hlavnému vchodu asi na 20 metrov. Hlavné výstavné priestory boli umiestnené na druhom a treťom poschodí na ploche 1500 m². Pre príležitostné výstavy sa používali tri výstavné siene umiestnené na prízemí. Na prvom poschodí sa nachádzala slávnostná sieň s plochou 200 m². Milan Michal Harminc naprojektoval aj malú prednáškovú sieň do východného traktu. V pôvodnom projekte boli na prvom poschodí umiestnené aj pracovne. Laboratória, dielne a iné technické zariadenia sa nachádzali v podkroví.⁴¹ Depozitáre múzea boli umiestnené vo voľných priestoroch pod sedlovou strechou so železobetónovou konštrukciou. V zadnej časti dispozície bola pôvodne umiestnená kaviareň s bohato rozčlenenou prevádzkou do troch priestorovo spojených úrovní. Hlavný vstup budovy múzea viedol do štvorcovej haly a ďalej pokračoval širokým nástupom do zvýšeného prízemie, z ktorého

³⁸ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 143.

³⁹ *Slovenský denník*, ref. 35.

⁴⁰ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 11.

⁴¹ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 17.

pokračovalo reprezentačné trojramenné schodisko. Reprezentačné nástupné priestory, zasadacia sieň múzea a priestory bývalej kaviarne, boli vybavené pomerne bohatým kamenným a sadrovým dekórom symbolov prevzatých z klasicistickej, prípadne priamo z antickej architektúry. Milan Michal Harminec sa ale pri budovaní Zemedelského múzea zameril najmä na vyjadrenie slovenskej kultúry a tak v projekte vyjadril svoj umelecký názor.⁴²

Slávnostné otvorenie Zemedelského múzea sa konalo 4. mája 1930. Išlo o významné kultúrne no i politické podujatie. Na titulnej strane denníka Slovenská politika sa písalo: „*V nedelju prežívala Bratislava a s ňou celé Slovensko ozajstný sviatok: dopoludnia otvorené bolo Zemedelské múzeum, ktoré je a bude chlúbou slovenského roľníctva.*“⁴³ Slovenský denník na svojej titulnej strane uverejnil článok Dr. Milana Hodžu, ktorý sa taktiež vyjadroval k tejto významnej udalosti. Otvorenie Zemedelského múzea vnímal ako pokrok agrárno-kultúrnej demokracie na Slovensku, ktorým došlo k zosilneniu národného zjednotenia: „*Konečne má teda Slovensko svoje Zemedelské múzeum, má svoju modernú kultúrnu inštitúciu slovenský zemédec. Ani si dnes nevieme správne domyslieť, aký poviestkovo krásny kus mravného vývoja značí ten odstup: od prenasledovaného, od politicky sústavne ubíjaného slovenského zemédcu, ktorým bol do decembra roku 1918, až k terajšiemu organizovanému členovi sebedovedomého zemédskeho súručenstva. Bez okázalosti, ale s hrejivým pocitom zadostučinenia, víta slovenský zemédec svoj nový kultúrny ústav. Každý vážny pokrok kultúrnej a najmä agrárno-kultúrnej demokracie na Slovensku je veľkým činom pre naše národné sjednotenie a tým pre našu národnú silu a budúcnosť. To je dielo, ktorým preukazuje československá agrárna demokracia národu a štátu najplätnejšiu službu.*“⁴⁴

Slávnostného otvorenia sa zúčastnili najvyšší predstavitelia politického a verejného života Československej republiky. Medzi hosťami boli najvyšší politici, vládni a ministerskí reprezentanti, zástupcovia odborných a vedeckých inštitúcií, domácich i zahraničných, a predstavitelia slovenských múzeí.⁴⁵ Z politických predstaviteľov sa otvorenia zúčastnili: minister zemédskeho Bohumír Bradáč, minister vnútra Dr. Juraj Slávik, bývalý minister zemédskeho Dr. Milan Hodža, za kanceláriu prezidenta prišiel Ing. Čupka, krajský prezident Ján Drobný, viceprezident Jozef Országh, bývalí ministri Jozef Kállay, Fedor Houdek, Vladimír Fajnor, predseda republikánskeho

⁴² CSELÉNYI, ref. 32, s. 8.

⁴³ Slovenská politika, 6.5.1930, s. 1, Zemedelské múzeum v Bratislave otvorené.

⁴⁴ HODŽA, Milan. Slovenské Zemedelské múzeum. In Slovenský denník, 4. 5. 1930, ročník 13, č. 103, s. 1.

⁴⁵ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 145.

poslaneckého klubu Stanček, poslanci Rudolf Beran, Jindřich Žilka, Dr. Jan Černý, Ján Petrovič, Dr. Milan Ivanka, Ferdinand Benda, Ján Zeman, senátori Dr. Vavro Šrobár, Josef Vraný, Dr. Ján Botto, prof. Dr. Albert Milota, štátny tajomník ministerstva zemédskeho Dr. Ludvík Pazderka. Slávnostného otvorenia sa zúčastnil aj rektor Univerzity Komenského prof. Dr. Kristián Hynek, ale i starosta Bratislavy Dr. Vladimír Krno, ktorý bol zároveň i podpredsedom Kuratória Zemedelského múzea. Medzi zúčastnenými boli i zahraniční hostia: juhoslovanský konzul Mišetič, francúzsky konzul Tamburini, taliansky konzul Palmieri, poľský konzul Marski a rakúsky konzul Hammer. Zastúpenie tu malo i vojsko. Za zemské vojenské veliteľstvo prišiel generál Plaček a posádkový veliteľ generál Vitoušek. Zo slovenského krajského výboru prišli Dr. Dušek, Ursíny a Korman.⁴⁶

Slávnosť otvoril spev štátnych hymien v podaní akademického speváckeho združenia, ktoré dirigoval prof. Orlo. Predseda Kuratória Zemedelského múzea Anton Štefánek následne privítal hostí a prečítal pozdravné telegramy poslanca Prokúpku a ministerského predsedu Františka Udržala, ktorí sa nemohli slávnostného otvorenia zúčastniť. Udržal vo svojom telegrame píše: „*Lutujem, že nemôžem byť prítomný slávnostnému otvoreniu Zemedelského múzea. Omluvte mňa láskave. Teším sa však s vami, že máme nový ústav pre štúdium a povznesenie venkova, ktorý menovite na Slovensku čakajú veľké úlohy, ktorých splneniu prajem najlepších úspechov.*“⁴⁷ Po dočítaní telegramov predniesol svoj prejav Anton Štefánek. Po ňom nasledovali prejavy ministra zemédskeho Bohumíra Bradáča a ministra orby Milana Hodžu. Bohumír Bradáč vo svojom prejave označil otvorenie Zemedelského múzea v Bratislave v duchu českoslovakizmu za manifestáciu „sbratrenia“ Čechov a Slovákov a manifestáciu ich cielavedomej spolupráce: „*Dnešná slávnosť je nielen manifestáciou sbratrenia Čechov a Slovákov, ale aj manifestáciou za ich cielúvedomú spoluprácu. Dnes otváraný stánok zemédskej kultúry bude šíriť poznanie potreby tejto spoločnej, cielúvedomej práce v prospech venkova aj miest, v prospech celého národa a štátu, bude šíriť poznanie potreby spolupráce za ešte užšie a úplnejšie splynutie Slovákov a Čechov.*“⁴⁸ Milan Hodža vo svojom prejave vyzdvihoval roľnícku kultúru, prikladal jej vysokú dôležitosť v spoločnosti: „*Musia byť geniovia, individuality, musia byť veľkí ľudia a ich tvorivé mozgy, ale všetko by bolo marné, marné by bolo to veľké ľudské laboratórium mozgov vzdelaných ľudí, jestliže by materiál k tvorbe nedodávali*

⁴⁶ Slovenská politika, ref. 43.

⁴⁷ Slovenská politika, ref. 43.

⁴⁸ BRADÁČ, Bohumír: Prejav ministra Bradáča. In Slovenská politika, 6.5.1930, ročník 11, č. 104, s.1.

*i tí maličkí. Jestliže je pravda, že kultura tvorí sa aj tam dole, ako že je to pravda nezvratná, tak zaiste stáva sa veľkým činiteľom kultúry a civilizácie človek pracujúci na pôde, menovite pracujúci na pôde tu u nás, pretože tvorí u nás v republike 40 procentov a v iných slovanských štátoch až do 80 procentov všetkého občianstva. Dnes túto kultúrnu inštitúciu odovzdávame zemédelskej kultúre a odovzdávajúc ju slovenskému roľníctvu, sme si vedomí, že ju odovzdávame svojmu národu a zveľadeniu duchovných statkov svojho národa a svojho štátu.“*⁴⁹ Ďalej Milan Hodža vyjadril vďaka roľníckej kultúre za slovenský a český jazyk. Zdôraznil, že bez prostého slovenského a českého sedliaka by sa slovenský a český jazyk do tých dní neudržali. Doslova píše: „*Keby naši pismáci, sedliaci, sedliačikovia a chalupničkovia vo svojich chalupách neboli udržali slovenské a české písmo a svoj slovenský a český jazyk, žiadon liberalizmus ani urbanizmus by nám neboly náš jazyk udržaly. Tak mi pripadá, že táto budova by mohla mať aj takýto nápis „spomíname a ďakujeme!“*“⁵⁰ Po nich nasledovali slávnostné prejavy hostí. Slávnosť uzavrel príhovorom podpredseda Kuratória Zemedelského múzea Vladimír Krno. Potom nasledovala prehliadka budovy a expozícií múzea.⁵¹

Na počiatku činnosti Zemedelského múzea tvorili základ jeho zbierkového fondu lesnícke a poľovnícke exponáty získané z Dunajského veľtrhu v Bratislave a zbierka starého poľnohospodárskeho náradia získaného darom.⁵² Múzeum preto často vyzývalo na spoluprácu roľníkov, ktorých oboznamovali s tým, o aké predmety by pracovníci mali záujem a to najmä prostredníctvom letákov. Kustódi zbierok apelovali na obyvateľov z dedinského prostredia, aby im darovali staršie predmety využívané v domácnosti, respektíve predmety používané pri obrábaní polí a starostlivosti o hospodárstvo. V jednom z takýchto letákov vyzývali správcovia zbierok budúcich darcov nasledovne: „*Naše múzeum spolieha sa na prácu našich roľníkov, roľníckej mládeže a všetkých tých, ktorí si ctia ťažkú prácu hospodárova a úmornú prácu našich predkov. Niet snáď roľníckej domácnosti, v ktorej by sa nenašlo dačo vhodné pre muzeálne zbierky. Veď predmety, sbierané pre retrospektívne oddelenie Zemedelského múzea sú väčšinou potreby, ktoré sa dnes viacej už neužívajú, ktoré boli nahradené novšími, účelnejšími. Cenné sú nám všetky staré predmety pri práci na poli, hospodárstve i v domácnostiach užívané, staré kroje,*

⁴⁹ HODŽA, Milan. Roľnícka kultúra – roľnícky nacionalizmus. Prejav Dr. Milana Hodžu pri otvorení Zemedelského múzea v Bratislave. In *Slovenský denník*, 6. 5. 1930, ročník 13, č. 104, s.1.

⁵⁰ HODŽA, ref. 49, s.1.

⁵¹ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 18.

⁵² HALMOVÁ, Žofia. *Miloš Jurkovič*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií v Bratislave, b. r., s. 4.

*súčiastky krojov, keramika, zdobené práce z dreva, atď. Oznamte nám to, upovedomte nás o tom, získajte ich pre naše zbierky.“*⁵³

Zbierky múzea boli rozdelené do dvoch skupín. V prvej skupine sa nachádzali zbierky poľnohospodárstva, ktoré dokumentovali súčasné poľnohospodárstvo. Podávali obraz o stave všetkých odvetví poľnohospodárskej výroby na Slovensku v danom období. Dokumentovali moderné poľnohospodárske náradia, moderné poľnohospodárske stroje a najnovšie poľnohospodárske postupy, aké sa na Slovensku v tej dobe využívali. Múzeum tak plnilo náučnú funkciu, poľnohospodári si mohli týmito zbierkami doplniť svoje znalosti z oblasti poľnohospodárstva a tým skvalitniť svoju agrárnu činnosť. Týmto bolo múzeum výnimočné, odlišné od iných slovenských múzeí, ktoré sa dokumentáciou súčasnosti v tej dobe v podstate nezaoberali. Zemedelské múzeum v Bratislave bolo jediné na Slovensku, ktoré malo expozície zaoberajúce sa súčasnosťou. Druhú skupinu tvorili tzv. retrospektívne zbierky. Tu sa nachádzali zbierky dokumentujúce hospodársky spôsob života roľníkov v minulosti.⁵⁴

Program budovania múzea, charakter a obsah zbierok sa realizoval podľa vzoru Československého zemedelského múzea.⁵⁵ Exponáty inštalované v stálej expozícii poskytovali ucelený obraz o poľnohospodárskej výrobe na Slovensku od najstarších dôb až po súčasnosť. Celá expozícia bola rozdelená na sedem častí v štrnástich miestnostiach: 1. Prírodné pomery, rastlinná výroba; 2. Zoológia; 3. Lesníctvo 4. Zemedelská technika; 5. Živočíšna výroba; 6. Národopis 7. Retrospektíva zemedelskej práce.⁵⁶

V múzeu sa nachádzal len jeden stály odborný zamestnanec, ktorý vykonával takmer všetku odbornú prácu, ostatní odborní pracovníci boli len externými zamestnancami. Týmto pracovníkom bol Miloš Jurkovič. Bol prvým správcom Zemedelského múzea a neskôr sa stal i jeho riaditeľom. Okrem odborných múzejných prác vykonával i práce administratívne, ekonomické a organizačné. Takýto stav bol vysoko nevyhovujúci vzhľadom na to, že sa jednalo o špecializované múzeum s celoslovenskou pôsobnosťou. Inštitúcia takéhoto významu by si zaslúžila viac stálych odborných zamestnancov, no žiaľ, múzeum nebolo schopné pre finančné ťažkosti zabezpečiť ich vyšší počet.

Budovu Zemedelského múzea využívali aj iné inštitúcie. Múzeum prenajímalo svoje priestory z finančných ale i strategických dôvodov. Priestory

⁵³ Archív Slovenského národného múzea v Bratislave (ďalej len ASN M v BA), fond Zemedelské múzeum (ďalej len f. ZM), 1927-1939, krabica (ďalej len kr.) 2, č. 66.1, Leták Zemedelského múzea.

⁵⁴ ASN M v BA, ref. 53, s. 3.

⁵⁵ HALMOVÁ, ref. 52, s. 5.

⁵⁶ *Slovenský denník*, 4.5.1930, s. 3, Prehádzka Zemedelským muzeom.

tu mali prenajaté Slovenské vlastivedné múzeum, Republikánsky klub, Klub agrárnych akademikov, Slobodné učenie selské, Štefánikov fond, Roľnícka osveta v Bratislave, Slovenský autoklub a Aliance francaise.⁵⁷ Múzeum tým chcelo vstúpiť do povedomia širšej verejnosti a zároveň istým spôsobom takto zavazovalo funkcionárov organizácií, nadácií a klubov, aby múzeum propagovali popri svojej činnosti.⁵⁸ Viaceré organizácie boli spojené s agrárnou stranou. Išlo o Republikánsky klub, Klub agrárnych akademikov a Slobodné učenie selské. Slobodné učenie selské bola celoštátna organizácia pre ľudovú výchovu na vidieku. Ich hlavným cieľom bolo vychovávať pracovníkov pre kultúrnu a osvetovú činnosť. Zriadili ústredie vidieckych divadelných ochotníkov, ktoré zoskupovalo viacero vidieckych hereckých súborov.⁵⁹

Okrem priestorov klubových miestností sa prenajímali i priestory pre kaviareň a reštauráciu, neskôr iba kaviarenské priestory. Prenájom týchto priestorov bol problematický. Nájom muselo múzeum, i vďaka pretrvávajúcej hospodárskej kríze, pravidelne znižovať. Toto znižovanie dospelo až k bodu, keď sa už viac neoplatilo priestory naďalej prenajímať na kaviarenské účely.⁶⁰

Československé zemedelské múzeum dalo od 1. júla 1934 do prenájmu šesť výstavných priestorov, podkrovný depozitár s pracovňou, štyri kancelárie na prvom poschodí a dve suterénne miestnosti Slovenskému vlastivednému múzeu v Bratislave. Cena ročného nájmu za vyššie uvedené miestnosti bola 75 tisíc Kčs. Od toho dňa sídlili v budove oficiálne dve múzeá. Popri nich tu bolo síce ešte Lesnícke múzeum, avšak to bolo chápané ako pobočka Zemedelského múzea s vlastným štatútom. Spolupráca vlastivedného múzea so Zemedelským múzeom siahala do obdobia ich vzniku. V priebehu rokov mala ich spolupráca rozličný charakter, a to od separátnej koexistencie v jednej budove až po úzku spoluprácu pri inštalovaní výstav.⁶¹

Zemedelské múzeum bolo obľúbenou a často navštevovanou inštitúciou. Jeho otváracie hodiny boli vo štvrtok, v nedeľu a vo sviatok od 9,00 do 13,00 hodiny a v sobotu od 12,00 do 16,00 hodiny. Zo zachovanej analýzy z roku 1932 sa dozvedáme, že múzeum malo za rok 168 návštevných dní, teda 671 návštevných hodín. Priemerná mesačná návštevnosť bola 1593 osôb za mesiac. To je 93 osôb na deň, respektíve 23 návštevníkov na hodinu.⁶²

Situácia v Európe napomohla k oslabeniu Československa, ktoré bolo Mníchovskou dohodou vojensky i hospodársky značne oslabené. To sa rozhodla

⁵⁷ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 19-20.

⁵⁸ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 146.

⁵⁹ DOSTÁL, ref. 6, s. 291.

⁶⁰ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 146.

⁶¹ STRELKOVÁ, ref. 22, s. 149.

⁶² STRELKOVÁ, ref. 22, s. 148.

využiť najsilnejšia slovenská politická strana, Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá si vymohla presadenie autonómie Slovenska dňa 6. októbra 1938.⁶³ Znamenalo to začiatok viacerých zmien na Slovensku, ktoré sa dotkli aj oblasti múzejníctva. Pre tieto nové politické pomery nastalo pretrhnutie väzieb medzi Zemedelským múzeom a jeho pražským partnerom Československým zemedelským múzeom. Predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany sa snažili o odstránenie českého elementu zo slovenských inštitúcií a zároveň sa snažili pretrhnúť všetky putá medzi Slováckmi a Čechmi. Nariadením vlády č. 14/1938 o zaistení majetku spolkov, korporácií a základní, ktorých ústredie sa nachádzalo mimo územia Slovenska, sa 6. októbra 1938 dostala budova múzea pod správu bratislavského Zemedelského múzea so všetkými aktívami a pasívami.⁶⁴

Zemedelské múzeum začalo zápasit s finančnými ťažkosťami. Ako riešenie finančnej otázky sa ponúkla možnosť spojiť Zemedelské múzeum a Lesnícke múzeum spolu s vlastivedným múzeom do jednej inštitúcie – Slovenského múzea. Toto zlúčenie malo i svoj politický dôvod. Nová politická klíma nedovoľovala, aby sa na Slovensku nachádzala pobočka českého Zemedelského múzea. V čase, keď sa štát zbavoval českých pracovníkov, bolo samozrejmé, že sa udejú kroky, aby sa v hlavnom meste Slovenska nachádzalo rýdzo slovenské múzeum, so slovenskými odborníkmi. Dňa 22. januára 1939 rozhodla slovenská vláda o zlúčení týchto troch múzeí do jedného. Týmto zlúčením získalo múzeum vyššie postavenie a riadne štátne dotácie z prostriedkov ministerstva školstva a národnej osvety, ministerstva hospodárstva a ministerstva dopravy a verejných prác.⁶⁵

Lesnícke a lovecké múzeum – autonómna zložka Zemedelského múzea v Bratislave

Autonómnu zložku Zemedelského múzea v Bratislave bolo Lesnícke a lovecké múzeum. Vybudovanie Lesníckeho múzea sa spája s menom lesného inžiniera, učiteľa a muzeológa Juraja Martinku.⁶⁶ Juraj Martinka bol v decembri 1927

⁶³ ŠKVARNA, ref. 8, s. 132.

⁶⁴ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 19.

⁶⁵ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 44.

⁶⁶ Bol doktorom prírodných vied a filozofie. Počas prvej svetovej vojny pôsobil ako riaditeľ gymnázia v Zrenjanine v Chorvátsku. Po vojne sa stal riaditeľom Štátneho dievčenského reformovaného reálneho gymnázia v Košiciach. Venoval sa historickej a sídelnej geografii, geológii a antropológii. Popri učeníu sa venoval múzejnej činnosti. OKÁLI, Ilja – PODUŠELOVÁ, Gabriela – VOZAROVÁ, Marta. *Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník. Zväzok 1.* Bratislava : Slovenské národné múzeum Bratislava, 2004, s. 54.

vymenovaný za predsedu Miestneho výboru Lesníckeho múzea v Bratislave. Úlohou tohto výboru bolo vybudovať základy špecializovaného lesníckeho múzea. Základom zbierok lesníckeho múzea sa stali lesnícke a poľovnícke modely, ktoré zhotovil sám Juraj Martinka. Lesnícke múzeum bolo od svojho vzniku roku 1927 až do roku 1940 autonómnou zložkou Zemedelského múzea v Bratislave.⁶⁷

Na začiatku fungovania múzea sa jeho pracovníci zameriavali, okrem organizačných a múzejných činností, najmä na získavanie nových členov do Spolku lesníckeho múzea – lesníkov z celého Slovenska. Čím viac odborníkov na lesníctvo by múzeum malo, tým viac by múzeum vzbudilo záujem o múzejnú činnosť. Ďalej sa spoliehali aj na to, že členovia prispejú k rozšíreniu zbierok darovaním exponátov, čo sa múzeu aj podarilo dosiahnuť. Na tento účel múzeum organizovalo lokálne výzvy vo forme letákov, ktoré rozposielali organizáciám zaoberajúcimi sa lesníctvom, ale aj jednotlivcom.

Zbierkový fond múzea obsahoval, okrem vyššie spomenutých modelov, tiež predmety z odboru pestovania a ochrany lesa, ktoré múzeum získalo hlavne darom. Organizačne bolo lesnícke múzeum samostatným odborom Spolku Československého zemedľského múzea spravované vlastným ústredným výborom. Dňa 17. mája 1927 boli na valnom zhromaždení do tohto výboru za Slovensko zvolení: predseda Juraj Martinka, jednatel František Vodička, pokladník Ing. Tihlárík, revízor účtov Ing. Žuffa, revízor zbierok P. Gonda a členovia Pavel Pálffy, Ing. Panák, Ondrej Žuffa a Horák.⁶⁸

Po zlúčení Zemedľského múzea s vlastivedným a následným vznikom Slovenského múzea roku 1940 prestáva Lesnícke a lovecké múzeum fungovať. Miestny výbor Lesníckeho a loveckého múzea v Bratislave prestal právne existovať ako samostatná jednotka a stal sa súčasťou nového Spolku Slovenského múzea.⁶⁹

Po zlúčení múzeí do Slovenského múzea boli zbierky Lesníckeho a loveckého múzea delimitované a mnohé zbierkové predmety boli vyradené zo zbierok. V roku 1954 sa Slovenské múzeum stalo celoštátnym vlastivedným múzeom. Po tejto zmene organizačnej štruktúry boli pôvodné poľnohospodárske, lesnícke a poľovnícke expozície demontované. V tom istom roku sa všetky lesnícke a lovecké zbierky presunuli na Zvolenský zámok do novozriadeného

⁶⁷ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 45.

⁶⁸ ASNM v BA, f. Lesnícke múzeum (ďalej len LM), 1927-1940, kr. 1. Zápisnice schôdzí správy o činnosti a správy pokladničné za r. 1927- 1930.

⁶⁹ ASNM v BA, f. LM, 1927-1940, kr. 1. Zápisnice schôdzí správy o činnosti a správy pokladničné za r. 1927- 1939. s. 1.

Lesníckeho a drevárskeho múzea a časť týchto zbierok putovala tiež do múzea v Antole, dnešnom Sv. Antone.⁷⁰

Slovenské vlastivedné múzeum v Bratislave

V roku 1924 vzniklo na Slovensku nové múzeum s celoštátnou pôsobnosťou – Slovenské vlastivedné múzeum v Bratislave. V tomto prípade možno konštatovať, že ani jedno z múzeí, ktoré boli predchodcami Slovenského múzea v Bratislave, nezasahovalo tak veľmi do kompetencií, zbierkového programu a zbernej oblasti Múzea v Turčianskom Svätom Martine, ako práve Slovenské vlastivedné múzeum.

Po ustálení pomerov v novovzniknutej Československej republike, politickí, vedeckí a kultúrni pracovníci prejavili úsilie vytvoriť múzeum, ktoré by svojim charakterom a prácou reagovalo na nové politické pomery. Vládne orgány vytvorili v prvej fáze Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku. Ten zo svojho rozpočtu vyčleňoval časť financií na zakúpenie vzácnejších predmetov, pričom sa sústredil najmä na predmety národopisného charakteru. Tieto predmety boli vykupované od súkromných zberateľov ale i bežných ľudí. Štátny referát na ochranu pamiatok ich kupoval za účelom vytvorenia nových zbierok pre budúce múzeum. Najrozsiahljšiu kolekciu vzácného národopisného materiálu vytvoril etnograf, folklorista a budúci kustód národopisného odboru Slovenského vlastivedného múzea, Dr. Anton Václavík. Kolekcia tvorila neskôr základ národopisných zbierok Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave.⁷¹ Samotný štát mal v pláne dať do správy novému múzeu cenné súbory muzeálnych pamiatok a to predovšetkým celý podiel štátu z Pálffyovského dedičstva a bohatý súbor pamiatok slovenského ľudového umenia.⁷² Boli tu teda vysoké materiálne predpoklady pre vznik nového múzea.⁷³

Prvé snahy o založenie Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea siahajú už do roku 1918, keď sa na viacerých neformálnych poradách vedcov a múzejných nadšencov, medzi ktorými najviac vynikali Dušan Jurkovič, Ján Hofman či Štefan Sommer, začalo reálne uvažovať o založení nového múzea v Bratislave. Úvahy však zostávali nerealizované až do 16. decembra 1922, keď

⁷⁰ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 45.

⁷¹ BEZ AUTORA, ref. 4, s.5.

⁷² Štát sa rozhodol odovzdať zbierky z Pálffyovského dedičstva a súbor pamiatok slovenského ľudového umenia na verejné ciele osvety v hlavnom meste Slovenska. Na to potreboval vhodnú inštitúciu, ktorá by ich verejnosti sprostredkovala. Bolo preto potrebné aby sa založilo nové veľké múzeum, ktoré by túto úlohu naplnilo.

⁷³ JURKOVIČ, Miloš. 50. Výročie založenia Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave. In *Múzeum*, ročník 19, 1974, č. 1, s. 47.

v priestoroch Univerzity Komenského došlo k opätovnému stretnutiu vyššie spomenutých odborníkov. Okrem nich sa stretnutia zúčastnil aj univerzitný prof. Dr. Václav Chaloupecký. Účastníci porady sa po prvý krát verejne vyjadrili, že majú v snahe založiť v Bratislave nové múzeum.⁷⁴

Organizačné zásady budúceho múzea boli pripravené na ustanovujúcej schôdzi o rok neskôr. Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea mala medzi svojimi členmi politických i vedeckých predstaviteľov a tiež radových pracovníkov zo vzdelávacích inštitúcií, najmä Univerzity Komenského v Bratislave. Riadiacim orgánom Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea bol výbor s devätnástimi členmi. Výbor mal na čele predsedu voleného valným zhromaždením a širším prezídiom. Predsedom výboru sa stal Dušan Jurkovič. Funkciu si udržal až do roku 1933, keď ho vystriedal Fedor Houdek.⁷⁵ Dňa 14. novembra 1923 boli na schôdzi prípravného výboru prijaté stanovy Slovenského vlastivedného múzea. Tie vypracoval Ján Hofman. Stanovy boli predložené ministerstvu pre správu Slovenska, ktoré ich dňa 15. januára 1924 schválilo.⁷⁶ Samotné Slovenské vlastivedné múzeum bolo oficiálne založené na ustanovujúcom valnom zhromaždení Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea dňa 16. marca 1924.⁷⁷ Malo sa zaoberať vlastivedným výskumom Slovenska po stránke historickej, kultúrnej a prírodovedeckej. Zberná oblasť bola v stanovách vytýčená na územie západného Slovenska a Bratislavskú župu. K zmene zbernej oblasti prišlo v roku 1934, keď bolo zberné územie rozšírené na celé územie Slovenska.⁷⁸

Múzeum v Turčianskom Svätom Martine, tak ako i Muzeálne slovenská spoločnosť, sa zatiaľ k založeniu Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea ani k Slovenskému vlastivednému múzeu nevyjadrovali. Zlom nastal až o dva roky neskôr v roku 1926, keď bola pri Univerzite Komenského v Bratislave ustanovená Učená spoločnosť Šafárikova. Do Národných novín v decembri toho istého roku napísal Jozef Škultéty svoju kritiku namierenú proti obom inštitúciám. Škultéty vznik týchto inštitúcií chápal ako akt zameraný proti Múzeu v Turčianskom Svätom Martine, ale i proti samotnej Matici slovenskej. V Národných novinách dňa 10. decembra 1926 napísal: „*A jednako Matica Slovenská je už odsúdená tak, ako i Slovenské múzeum. Ako proti Múzeu založili v Bratislave nové múzeum, ktorému v službe budú stáť úrady a vrchnosti, tak už otvorený je v Bratislave i ústav proti Matici, nazvaný*

⁷⁴ JURKOVIČ, ref. 73, s. 48.

⁷⁵ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 42.

⁷⁶ JURKOVIČ, ref. 73, s. 48.

⁷⁷ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 43.

⁷⁸ JURKOVIČ, ref. 73, s. 47.

*Učenou spoločnosťou Pavla J. Šafárika. Tu zas, nepamätajúc ani na takéto svoje reči, oni zakladajú učenú spoločnosť študovať Slovensko. Smysel toho : Slováci na to nemajú ľudí.“*⁷⁹ Jozef Škultéty videl v založení týchto inštitúcií tiež politický čin Čechov. Týmto činom sa mali Česi snažiť zamedziť slovenským odborným pracovníkom vykonávanie vedeckých úloh. V Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea a Slovenskom vlastivednom múzeu sa totiž uplatňovali skôr českí odborní pracovníci a to najmä z Univerzity Komenského. Slovenskí odborní pracovníci boli, podľa jeho názoru, istým spôsobom ochudobňovaní o možnosti ich využitia v týchto inštitúciách. Jozef Škultéty pritom ani len nepovažoval za možný nejaký vedecký prínos zo strany Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea a Slovenského vlastivedného múzea.⁸⁰ Jozef Škultéty bol členom Muzeálnej slovenskej spoločnosti a neskôr sa stal i jej predsedom. V spore, ktorý vznikol medzi Slovenským vlastivedným múzeom a Múzeom v Turčianskom Svätom Martine, bol teda na strane Múzea v Turčianskom Svätom Martine.

Martinská strana požadovala, aby Slovenské vlastivedné múzeum malo obmedzenú činnosť iba na výlučne vedecký výskum v oblasti prírodných vied. S týmto sa nechceli zmieriť predstavitelia Slovenského vlastivedného múzea. Kauza sa ukončila kompromisom.⁸¹ V tomto kompromise sa vyšlo viac v ústrety záujmom Slovenského vlastivedného múzea, ktoré sa nemuselo obmedzovať len na vedecký výskum v oblasti prírodných vied, mohlo si uchovať možnosť činnosti aj v ostatných odboroch. No napriek tomu Múzeum v Turčianskom Svätom Martine malo byť určené širokým vrstvám národa, kým Slovenské vlastivedné múzeum zase odbornej verejnosti.⁸² Slovenské vlastivedné múzeum malo získavať svoje zbierky účelovo, predovšetkým pre vedecké účely. Národopisné zbierky sa mali získavať viac-menej v oblasti západného Slovenska, čím sa malo zamedziť kompetenčným sporom v zbernej oblasti medzi oboma spomínanými múzeami.⁸³ Slovenské vlastivedné múzeum sa naďalej orientovalo na spoluprácu s pracovníkmi Univerzity Komenského. Vďaka tejto spolupráci sa zbierkový fond múzea rozrástol na základe výskumu a prieskumu v teréne, čo nepochybne skvalitnilo odbornú úroveň zbierkového fondu, ale aj prezentáciu výsledkov výskumu širokej verejnosti.

⁷⁹ ŠKULTÉTY, Jozef. Učená spoločnosť Šafárikova v Bratislave. In *Národné noviny*, 10.12.1926, č. 223, s.1.

⁸⁰ ŠKULTÉTY, ref. 79.

⁸¹ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 43.

⁸² VALACHOVIČ, Pavol. Slovenské vlastivedné múzeum. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 1984, ročník 78, História-24, s. 259.

⁸³ *Slovenský denník*, 15.2.1930, s.6, Ťažké riešenie múzejnej otázky na Slovensku.

Slovenské vlastivedné múzeum svojou vedeckovýskumnou ani zbierkotvornou činnosťou nebolo konkurenciou už existujúcemu Mestskému múzeu v Bratislave.⁸⁴ Aj napriek dosiahnutému kompromisu sa Slovenské vlastivedné múzeum stalo konkurenciou dovtedajšej vrcholnej národnej múzejnej inštitúcie - Múzeu v Turčianskom Svätom Martine a teda malo oslabiť pozície Turčianskeho Svätého Martina na kultúrnom poli.⁸⁵ Spor nenastal len v politickej línii, hlavný problém bol na vedeckom a múzejnom poli. Obidve múzeá boli vlastivedné⁸⁶ a špecializované. Mali rovnakú pôsobnosť a aj zbernú oblasť a to územie celého Slovenska. Najväčšie problémy nastávali pri národopise. Keďže v Múzeu v Turčianskom Svätom Martine bol národopis dominantným odborom, dochádzalo tu preto k najväčším „treniciam“ so Slovenským vlastivedným múzeom, ktoré sa národopisného odboru nehodlalo vzdať.⁸⁷ Predstavitelia Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea si ale boli vedomí tohto problému od začiatku a tak v decembri roku 1923 sa konala porada ich spoločnosti, zaoberajúca sa týmto problémom. Dušan Jurkovič sa na nej vyjadril, že uznáva zásluhy Múzea v Turčianskom Svätom Martine. Zároveň však odôvodnil založenie Slovenského vlastivedného múzea potrebou takéhoto múzea v slovenskej metropole. Múzeum v Turčianskom Svätom Martine bolo príliš ďaleko od Bratislavy a tak nemohlo naplňovať potreby hlavného mesta Slovenska. Navyše Múzeum v Turčianskom Svätom Martine upriamovalo pozornosť hlavne na budovanie národopisných zbierok, pričom ostatné odbory sa rozvíjali v pomerne obmedzenej miere.⁸⁸

V načrtnutom kompetenčnom spore malo navrch Slovenské vlastivedné múzeum. Bolo totiž podporované vládou, ktorá ho uprednostňovala. Išlo o finančné dotácie, ale aj o deponovanie múzejných a pamiatkových predmetov. Štát zveroval múzeu ochranu časti kultúrneho dedičstva, ktorej bol vlastníkom. Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea sa stala členom Zväzu československých múzeí⁸⁹ už v roku 1924, teda o 4 roky skôr, ako sa to podarilo

⁸⁴ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 257.

⁸⁵ BEZ AUTORA, ref. 4, s. 6.

⁸⁶ Vlastivedné múzeum dokumentovalo vývoj spoločnosti a prírody v danej zbernej oblasti. V prípade Slovenského vlastivedného múzea bola jeho zbernou oblasťou celé územie Slovenska.

⁸⁷ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 258.

⁸⁸ BEZ AUTORA, ref. 4, s. 6.

⁸⁹ O činnosti Zväzu československých múzeí v medzivojnovom období pozri PALÁRIK, Miroslav. Múzejníctvo v období ČSR. In *Pamiatky a múzeá : Revue pre kultúrne dedičstvo*, 2009, ročník 58, číslo 4, s. 49-54; PALÁRIK, Miroslav. Systém starostlivosti o múzeá a muzeálne predmety v medzivojnovom období. In BÚTOROVÁ, Eva – KOVÁČOVÁ, Erika (eds.). *Veda v praxi - prax vo vede : zborník konferenčných príspevkov z vedeckej konferencie interných a externých doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, konanej pri príležitosti*

Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorej činnosť bola spätá so Múzeom v Turčianskom Svätom Martine.

V roku 1928 nastali veľké zmeny v Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Svätom Martine. V tomto roku začína ustupovať kríza, ktorá vznikla v Slovenskom národnom múzeu po vzniku prvej Československej republiky vďaka odlivu mnohých odborných pracovníkov z múzea na rôzne štátne miesta, najmä do Bratislavy. V tomto roku prijalo Slovenské národné múzeum nové stanovy. Samotný názov „Slovenské národné múzeum“ začalo múzeum oficiálne používať od prijatia nových stanov. Dovtedy to bolo len Múzeum v Turčianskom Svätom Martine, no neoficiálne sa nazývalo Slovenským národným múzeom už v skoršej dobe. Zmenilo sa i vedenie múzea a aj postoj k situácii s bratislavskými múzeami. Dovtedajšie vedenie sa príliš nevyjadrovalo ku kompetenčnému sporu, ktorý nastal so Slovenským vlastivedným múzeom v Bratislave. Nové vedenie ale nehodlalo tento problém ignorovať.⁹⁰

Spor medzi oboma múzeami sa pokúsil riešiť i Krajinský úrad v Bratislave. Udelenie štátnej záruky a podpory na úvery pre stavbu budov oboch múzeí viazal na podmienku, že sa dohodnú o vymedzení kompetencií, záujmových sfér. Zástupcovia oboch múzeí v apríli 1930 podpísali na ministerstve školstva a národnej osvety rámcovú dohodu. Podľa nej malo byť Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine určené širokým vrstvám národa. Slovenské vlastivedné múzeum malo byť hlavne vedeckým múzeom, jeho materiál mal byť účelovo vyberaný. V Martine mali byť zbierky kvantitatívne bohatšie. Slovenské národné múzeum sa malo zameriavať na národopis a kultúrne dejiny. Obe múzeá mali ale rovnaký záujem o archeológiu a tak sa v rámci dohody mali v tejto vednej disciplíne vzájomne doplňovať. V umeleckom odbore sa malo Slovenské národné múzeum zameriavať predovšetkým na národné pietne pamiatky, kým Slovenské vlastivedné múzeum sa malo zameriavať na umelecké galerijné diela.⁹¹ Dohodou sa však nepodarilo spor definitívne ukončiť a trval aj naďalej. Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine sa obávalo, že zo Slovenského vlastivedného múzea sa stane ďalšie národné múzeum. Spor neskončil ani po vzniku Slovenského múzea v Bratislave. Pokračoval i naďalej a ukončený bol až v roku 1961, keď Zákom č. 109/1961 došlo k zlúčeniu Slovenského múzea

"Týždňa vedy a techniky na Slovensku" v dňoch 12.-18. novembra 2007. Nitra : FF UKF, 2009, s. 215-229.

⁹⁰ MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, ref. 3, s. 69.

⁹¹ LIPTÁK, Lubomír. Múzeá a historiografia na Slovensku v rokoch 1918-1945. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 1989, ročník 83, História-29, s. 216.

v Bratislave so Slovenským národným múzeom v Martine do jednej múzejnej inštitúcie – Slovenského národného múzea.⁹²

Vytvorenie Slovenského vlastivedného múzea bolo politickým krokom. Jeho činnosť mala byť orientovaná v duchu československej národnej jednoty.⁹³ Slovenské vlastivedné múzeum sa ale podľa svojich stanov politikou zaoberať nemalo.⁹⁴ No napriek tomu raz otvorejšie, inokedy menej otvorene, propagovalo svojou činnosťou ideu jednotného československého národa.⁹⁵

Ďalším veľkým problémom Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea, ktorý ju sprevádzal od jej vzniku, bol problém so získaním priestorov pre múzeum. Spoločnosť bola dotovaná a teda nemala takmer nijaké vlastné prostriedky pre zakúpenie, prípadne prenájom priestorov pre potreby múzea. Jediné vlastné finančné prostriedky, ktorými disponovala boli peniaze z členských príspevkov, no jednalo sa o zanedbateľnú sumu.⁹⁶ Prvé depozitáre sa nachádzali na prízemí Primacionálneho paláca. Neskôr boli určitý čas umiestnené pracovne múzea v arcibiskupských stajniach.⁹⁷ V roku 1920 sa Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea pokúšala získať priestory Grassalkovičovho paláca, v ktorom sa nachádzalo sídlo Zemského vojenského veliteľstva. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska im ale túto žiadosť neodobril. Podobne dostali negatívnu odpoveď i o rok neskôr ohľadom Bedřichovho paláca.⁹⁸

⁹² Situáciu v múzejníctve v rokoch 1945 až 1970 mapovali ELIAŠOVÁ, Silvia. *Premeny slovenského múzejníctva v rokoch 1945 – 1970*. Nitra : FF UKF, 2011, 132 s.; ELIAŠOVÁ, Silvia. Poštátnenie múzeí ako predpoklad rozvoja slovenského múzejníctva po roku 1945. In BÚTOROVÁ – KOVÁČOVÁ, ref. 89, s. 189-194; ELIAŠOVÁ, Silvia. Proces formovania prvého muzeálneho zákona a prijatie Zákona SNR č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách. In *Historické právne systémy a integrácia Európy*. Bratislava : PF UK, 2011, s. 459-463; PRELOVSKÁ, Daniela. *Zväz slovenských múzeí a kultúrna politika (1945 - 1959)*. Nitra : FF UKF, 2010, 268 s.; PRELOVSKÁ, Daniela. Čo chceme mať z našich múzeí? In *Acta Nitriensiae : zborník Filozofickej fakulty univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*, Nitra : FF UKF, 2000, s. 165-182.

⁹³ KOLEKTÍV AUTOROV. *Encyklopédia Slovenska III. zväzok*. Bratislava : Veda, 1979, s. 393.

⁹⁴ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 258.

⁹⁵ Ideu jednotného československého národa múzeum propagovalo v rámci výstav. Prezentovalo dejiny Čechov a Slovákov ako prepojené od najstarších dôb a týmto múzeum dávalo najavo myšlienku, že Česi a Slováci sú ako jeden národ od najstarších dôb. VALACHOVIČ, Pavol. Slovenské múzeum v rokoch 1940 – 1948. In *Múzeum*, 1989, ročník 34 , č.1, s. 39.

⁹⁶ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 262.

⁹⁷ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 43.

⁹⁸ ASNM v BA, f. Slovenské vlastivedné múzeum (ďalej len SVM), 1924 – 1940, Korešpondencia - Hľadanie miestnosti pre múzeum.

Ďalšie snahy smerovali k získaniu priestorov v Pálffyho paláci. Tu ale Spoločnosť narazila na ďalší problém. Dediči Pálffyho paláca boli síce ochotní prenajať priestory pre múzeum, ale za vysoké nájomné až 20 000 Kčs, čo si Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea nemohla dovoliť.⁹⁹ Neskôr boli snahy o získanie priestorov v budove na Palisádach, ktorá patrila Slovenskej evanjelickej cirkvi. No ani toto riešenie sa Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea nepodarilo presadiť.¹⁰⁰ Dlhé rokovania sa viedli aj so Spolkom svätej Alžbety. Ten v roku 1909 získal od mesta budovu na Zámockej ulici. Pôvodne mala Spoločnosť Slovenského vlastivedného múzea záujem o prenájom priestorov, neskôr sa uvažovalo o ich zakúpení.¹⁰¹ Spolok svätej Alžbety bol v roku 1928 ochotný odpredať túto budovu mestu za 800 000 Kčs a k tomu žiadal iný vhodný stavebný pozemok. Mesto túto požiadavku odmietlo. Spolok preto žiadal od Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea sumu 2 600 000 Kčs za predaj budovy. Spoločnosť však touto finančnou čiastkou nedisponovala a preto musela ponuku odmietnuť.¹⁰²

Nakoniec došlo k dohode s Kuratóriom Zemedelského múzea v Bratislave dňa 12. februára 1928. Zemedelské múzeum malo pre pracovne, depozitáre a pre expozície Slovenského vlastivedného múzea poskytnúť 6 výstavných siení vo svojej ešte nedostavanej sídelnej budove na Vajanského nábreží. Do dokončenia budovy boli zbierky Slovenského vlastivedného múzea uskladnené v nábytkových vozoch. Dňa 1. júna 1929 sa podarilo múzeu získať ďalšie pracovné priestory v kláštore Františkánov. Nachádzala sa tu ústredná kancelária a prírodovedné odbory. V roku 1935 sa ale museli vystáhnovať.¹⁰³ Určitú dobu sa nachádzali národopisné a prírodovedné zbierky aj v priestoroch bratislavskej radnice.¹⁰⁴

V roku 1934 prebehlo definitívne sťahovanie Slovenského vlastivedného múzea do novopostavenej budovy Zemedelského múzea. Slovenské vlastivedné múzeum takto získalo okrem výstavných priestorov aj celé tretie poschodie, podkrovné pracovne spolu s depozitármi a kancelárie umiestnené na prvom poschodí.¹⁰⁵ Na tomto poschodí sa ešte nachádzali pracovne odborov zoológia a etnológia. V suteréne, vedľa už v minulosti získaných pracovní a depozitárov

⁹⁹ ASNM v BA, f. SVM, 1924 - 1940, kr. 2, Dobová tlač.

¹⁰⁰ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 43.

¹⁰¹ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 265.

¹⁰² ASNM v BA, ref. 99.

¹⁰³ JURKOVIČ, ref. 73, s. 49.

¹⁰⁴ *Slovenská politika*, 14. 6. 1927, s. 2, Činnosť Spoločnosti slovenského vlastivedného múzea.

¹⁰⁵ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 43.

národopisu a archeológii, sa nachádzala pracovňa geológie.¹⁰⁶ Vystavovaním v priestoroch jednej budovy si múzeá navzájom nekonkurovali, skôr sa v expozíciách vzájomne dopĺňali.

Slovenské vlastivedné múzeum svoje zbierky po prvý raz vystavovalo na piatom Medzinárodnom dunajskom veľtrhu v Bratislave už v roku 1925.¹⁰⁷ Pre problémy spojené so získaním vhodných výstavných priestorov pre múzeum, došlo k stálemu sprístupneniu muzeálnych zbierok Slovenského vlastivedného múzea až 4. mája 1930. Otvorenie bolo spojené so slávnostným otvorením Zemedelského múzea. Okrem tejto ceremónie si Slovenské vlastivedné múzeum zorganizovalo aj osobitnú slávnostnú schôdzu dňa 29. mája 1930 na počesť sprístupnenia vlastných zbierok. Siene s vystavenými exponátmi zostali v nezmenenom usporiadaní až do vzniku Slovenského múzea v roku 1940.¹⁰⁸

Slovenské vlastivedné múzeum bolo rozdelené na viacero odborov. K základným odborom patrili historicko-archeologický odbor, odbor pravekej archeológie, národopisný odbor a prírodovedné odbory. Sem boli začlenené zoológicko-botanický a mineralogicko-geologický odbor. Tieto sa ďalej delili na sekcie – zoológickú, botanickú, entomologickú a antropologickú sekciu.¹⁰⁹

Odborní pracovníci v Slovenského vlastivedného múzea dokázali za 15 rokov činnosti spraviť veľký kus vedeckej a múzejnej práce. Zhromaždili dostatočne veľké množstvo zbierkového materiálu, na ktorom sa mohla zakladať ďalšia vedecko-výskumná a expozičná činnosť.¹¹⁰ Tieto úspechy boli ale spomalené novou politickou situáciou v Európe a s ňou spojenou blížiacou sa vojnou. Múzeum začalo mať existenčné ťažkosti. Išlo predovšetkým o nedostatočné finančné zabezpečenie.¹¹¹ Pracovníci Slovenského vlastivedného múzea si začali uvedomovať možnosť vypuknutia vojny a začali uvažovať o evakuácii ohrozených zbierok. Ešte v septembri 1938 boli prevezené prvé zbierky na bezpečné miesto do Bojníc. Múzeum ale fungovalo i naďalej a bolo otvorené pre návštevníkov.¹¹²

¹⁰⁶ ASNM v BA, f. SVM, 1924- 1940, kr. 2, Zápisnica zo schôdze Výboru Spoločnosti SVM z 13. 5. 1935.

¹⁰⁷ ASNM v BA, f. SVM, 1924 - 1940, kr. 2, Zápisnica zo schôdze Výboru Spoločnosti SVM zo 17. 12. 1925.

¹⁰⁸ JURKOVIČ, ref. 73, s. 51.

¹⁰⁹ ASNM v BA, ref. 106.

¹¹⁰ VALACHOVIČ, ref. 82, s. 278.

¹¹¹ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 44.

¹¹² VALACHOVIČ, ref. 82, s. 278. O situácii so zabezpečením zbierkového materiálu slovenských múzeí počas druhej svetovej vojny pozri bližšie PALÁRIK, Miroslav. Ochrana slovenského pamiatkového fondu v čase existencie tzv. slovenského štátu. In *Múzeum : muzejní a vlastivědná práce*, 2010, ročník 48, číslo 2, s. 19-29; PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In *Historický časopis*, 2011, ročník 59, číslo 3, s. 515-534.

Po roku 1938 nová politická garnitúra vydala zákon na odsun českých pracovníkov zo Slovenska späť do Čiech. To sa dotklo aj viacerých českých odborných pracovníkov v slovenskom múzejníctve. Koncom januára 1939 opustil Slovenské vlastivedné múzeum kustód zoológického odboru Dr. Vladimír Balthasar. Vo februári toho roku opustili múzeum aj správca mineralogicko-geologických zbierok prof. František Pauka a kustód národopisného odboru doc. Antonín Václavík. Zbierky, ktoré spravovali vyššie uvedení odborníci, dočasne dostala do správy archeologička Dr. Ludmila Kraskovská.¹¹³ Okrem nich došlo k odchodu Čechov aj z Výboru Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea. Odišli prof. Vladimír Klecanda, Dr. Štefan Sommer, Dr. Richard Horna a Dr. Zdeněk Frankenberger.¹¹⁴

Okrem odborných pracovníkov prišlo Slovenské vlastivedné múzeum aj o miestnosti v budove Zemedelského múzea. Išlo o priestory na prvom poschodí budovy Zemedelského múzea, ktoré zabralo ministerstvo zahraničia pre svoje potreby. Zoológicko-botanické zbierky boli presťahované na štvrté poschodie a kancelárie z prvého pochodia boli premiestnené na tretie poschodie. Presťahované boli aj historické a národopisné zbierky zo svojich výstavných priestorov. Boli premiestnené na tretie poschodie do výstavnej sály na južnej strane budovy. Tieto nové priestory ale nevyhovovali potrebám odborov múzea. Problém robila sála na južnej strane budovy. Tá nebola vhodná pre vystavenie cenných historických zbierok pre svoje slabé zabezpečenie a tak v konečnom dôsledku zostali tieto priestory nevyužité. Slovenské vlastivedné múzeum sa snažilo presvedčiť vedenie Zemedelského múzea, aby im boli poskytnuté severné priestory na treťom poschodí, ktoré boli lepšie zabezpečené. Toto sa im ale nepodarilo dosiahnuť.¹¹⁵ Slovenské vlastivedné múzeum zaniklo zlúčením so Zemedelským múzeom a Lesníckym a loveckým múzeom na základe rozhodnutia vlády zo dňa 26. januára 1940.¹¹⁶

Koniec prvej svetovej vojny priniesol veľa zmien pre Čechov a Slovákov. Tieto zmeny sa dotkli aj oblasti múzejníctva, keď začali vznikať mnohé nové múzea na Slovensku i v Čechách. Medzi novozaloženými múzeami boli i predchodcovia Slovenského múzea v Bratislave – Zemedelské múzeum, Lesnícke a lovecké múzeum a Slovenské vlastivedné múzeum. Tieto múzeá už od ich vzniku sprevádzali finančné ťažkosti a nedostatok odborných

¹¹³ ASNM v BA, f. SVM, 1924 - 1940, kr. 2, Zápisnica zo schôdze Výboru Spoločnosti SVM z 13. 4. 1939.

¹¹⁴ ASNM v BA, f. SVM, 1924 - 1940, kr. 2, Zápisnica zo schôdze Výboru Spoločnosti SVM zo 17. 9. 1939.

¹¹⁵ ASNM v BA, f. SVM, 1924 - 1940, kr. 2, Zápisnica zo schôdze Výboru Spoločnosti SVM z 2. 6. 1939.

¹¹⁶ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 30, s. 21.

pracovníkov a to i napriek výraznej podpore zo strany politickej moci. Múzeá sa vďaka podpore rýchlo etablovali na kultúrnom poli a politické strany, ktoré stáli za ich vznikom, ich aktívne využívali ako jeden z nástrojov šírenia svojich myšlienok a postojov. Múzeá, ktoré sa v Bratislave vyprofilovali v medzivojnovom období, však viac či menej narážali na aktivity Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine. Najviac sa tento aspekt prejavil pri Slovenskom vlastivednom múzeu. Okrem nedostatku priestorov pre svoju prevádzku bola táto inštitúcia v dlhoročnom kompetenčnom spore s múzeom v Turčianskom Svätom Martine, ktorý sa ťahal celým dvadsiatym storočím. Nútený odliv českých odborných pracovníkov zo Slovenska v roku 1938 znamenal pre Slovenské vlastivedné múzeum, v ktorom sa uplatňovali najmä českí odborníci, vážny problém. Problémy všetkých troch predchodcov Slovenského múzea v Bratislave, spolu s ďalšími faktormi, vyvrcholili do ich zlúčenia v podobe Slovenského múzea v Bratislave.¹¹⁷

¹¹⁷ K problematike múzejníctva v slovenskom štáte pozri bližšie PALÁRIK, Miroslav. *Múzejníctvo v slovenskom štáte*. In WIEDERMANN, Egon (ed.). *Studia Historica Nitriensia 14*, Nitra : FF UKF, 2008, s. 295-311.

PRIEMYSELNÁ KRAJINA BAŤOVIAN V ROKOCH 1938 – 1948

Radovan ŠTEVULA

Radovan ŠTEVULA. Industrial Landscape of Baťovany 1938 – 1948. Following article deals with the founding of shoe factory as well as with the history of the town Baťovany (nowadays Partizánske). Discussed is also the period before the shoe factory and industrial town were founded. Focus is given on the history of shoe production up to 1948. The article deepens the knowledge concerning the industrial town Baťovany. It also applies the historical land use method to the analysed area and compares the town's and shoe factory development with the help of historical maps.

Keywords: *Baťovany; Partizánske; Industrial landscape; shoe production; 20th century; land use*

Cieľom štúdie je charakteristika vývoja priemyselnej krajiny Baťovian, vznik, vývoj a história obce Baťovany. Vznik obuvníckeho závodu v Baťovianoch kráča ruka v ruke so vznikom samotného mesta. Tieto dva prvky nemožno od seba úplne odlúčiť. Mapovaná je história výroby obuvi v Baťovianoch, ale po istú úroveň sa chcem zaoberať aj otázkami dejín priemyselného mesta, infraštruktúrou, službami a bývaním v meste. K histórii obuvníckeho závodu neodmysliteľne patrí aj samotná architektúra v meste, politická situácia, Slovenské národné povstanie a obdobie, ktoré prežívalo mesto po skončení 2. svetovej vojny. Sledovaný je vznik a vývoj priemyselnej krajiny Baťovian do roku 1948, potom sú fabrika a mesto premenované. Tento dátum je dôležitým míľnikom v dejinách mesta a preto som si ho zvolil ako konečný rok pri vykresľovaní histórie obuvníckeho podniku. Sekundárnym cieľom práce je aplikácia historického *land use* na skúmané územi.¹ Na dvoch časových horizontoch chcem názorne zachytiť prerod poľnohospodárskej krajiny na krajinu priemyselnú a poukázať tak na obrovský stavebný rozmach, ktorý sa odohral na skúmanom území v priebehu desiatich rokov.

História obce Baťovany (dnešné Partizánske) bola v minulosti spracovaná predovšetkým marxistickou historiografiou. Pavel Kapusta, ktorého možno

¹ Historický land use publikoval JELEČEK, Leoš. *Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use*. In *Historická geografie*, 1999, č. 30, s. 53-84.

považovať za autora najväčšieho množstva publikácií o meste Partizánske, zostavil Kroniku ZDA Partizánske² a celkovo sa podieľal na vzniku troch kníh o meste a o obuvníckej výrobe.³ Tieto práce však prinášajú do istej miery skreslený pohľad na históriu mesta a na rodinu Baťovcov. V roku 2000 vyšla monografia o meste Partizánske, ktorá komplexne zachytáva históriu obuvníckeho mesta a okolitých obcí.⁴ Partizánskemu sa vo svojich prácach venovala aj Mária Medveďová, ktorá túto problematiku spracovala v geografickej rovine.⁵ Aby som sa lepšie oboznámil s problematikou písania dejín priemyselných podnikov, preštudoval som aj publikáciu, ktorá sa zaoberá históriou Považských strojární.⁶ Pri práci som využíval taktiež dobové periodikum *Budovateľ*, Kroniku ZDA Partizánske 1939 – 1959⁸ a dobové fotografie. Tieto pramene mi poskytlo Vydavateľstvo TEMPO Partizánske. Súčasťou práce sú aj historické mapy. Fotokópie týchto máp mi poskytol Ústredný archív geodézie a kartografie Geodetického a kartografického ústavu v Bratislave.

Pri tvorbe práce som využíval metódy historického výskumu, konkrétne: analýzu, dedukciu a metódu historického *land use*. Pri porovnávaní časových horizontov, štatistických údajov, grafov a tvorbe tabuliek som využíval komparatívnu a štatistickú metódu historického výskumu.

Obdobie pred vznikom mesta Baťovany

Mesto Baťovany bolo vybudované na sútoku riek Nitry a Nitrice na území starobylej dediny Šimonovany. Toto územie je charakteristické výhodnou geografickou polohou, prítomnosťou vodných zdrojov a úrodnou pôdou. Oblasť povodia rieky Nitry bola osídľovaná už od staršej doby kamennej.

² Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959 (zostavil Pavel Kapusta). Dostupné vo: Vydavateľstvo TEMPO, s. r. o., Nám. SNP 215/7, 958 01 Partizánske.

³ BEDUŠ, Ladislav – KAPUSTA, Pavel. *50 rokov výroby obuvi v ZDA Partizánske 1939 – 1989*. Bratislava : Obzor, 1989. KAPUSTA, Pavel. *Partizánske, illegalita a povstanie*. Partizánske, 1989. KAPUSTA, Pavel. *Partizánske v bojoch a budovaní*. Bratislava : Osveta, 1964.

⁴ VLADÁR, Jozef – WIEDERMANN, Egon et al. *Partizánske. Staré a nové epochy*. Bratislava, 2000.

⁵ MEDVEĎOVÁ, Mária. *Komplexná geografická charakteristika mesta Partizánske*. Bakalárska práca. Školiteľ: RNDr. Peter Bascó. Nitra: UKF, 2008. MEDVEĎOVÁ, Mária. *Vývoj využitia krajiny Partizánskeho*. Diplomová práca. Školiteľ: doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD. Nitra: UKF, 2010.

⁶ JANAS, Karol. *Považské strojárne*. Žilina : Knížné centrum, 2009.

⁷ *Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku*, 1939, ročník I., čísla 29, 41, 42. *Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku*, 1940, ročník II., čísla 6, 17, 21, 39, 43.

⁸ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2.

Stručná história obce Šimonovany

Prvá zmienka o obci Šimonovany pochádza z 12. storočia, keď tunajší šľachtický rod Šimoniovcov postavil v dedine obytnú vežu a Šimonovany sa stali jedným zo sídelných majetkov rodu.⁹ V priebehu 13. storočia nechali Šimoniovcovia v dedine postaviť románsky kostol zasvätený Panne Márii. Členovia rodu potom držali svetský patronát nad týmto farským kostolom. Na prelome 13. a 14. storočia si Matúš Čák Trenčiansky, ktorý už v tomto čase ovládal veľkú časť západného a stredného Slovenska, začal robiť nároky aj na niektoré majetky rodu Šimoniovcov. Miestna šľachta mohla vstúpiť do služieb Matúša Čáka ako jeho familiári a zachovať si tak svoje majetky. Šimoniovcovia však zostali verní kráľovi, v dôsledku čoho prišli o časť svojich majetkov ležiacich najmä v Trenčianskej župe.¹⁰

Začiatkom 15. storočia boli už Šimonovany vyvinutým sídlom. Nachádzala sa v nich opevnená kúria Šimoniovcov, viac ako dve desiatky sedliackych usadlostí, farský kostol Panny Márie s cintorínom a zemepanský mlyn. Výhodou pre obec bolo aj to, že ležala v blízkosti diaľkovej cesty vedúcej celým Ponitím.¹¹ V priebehu 15. storočia sa predstavitelia rodu Šimoniovcov angažovali v bojoch proti husitom a boli vernými stúpcami kráľa Žigmunda Luxemburského. V tomto čase dostali Šimoniovcovia od kráľa povolenie dobudovať svoje opevnené sídlo (obrázok č. 1). Majetkové pomery Šimoniovcov sa v druhej polovici 15. storočia zásadným spôsobom nezmenili. Patrili k typickým predstaviteľom strednej šľachty, ktorej príslušníci vlastnili menšie majetkové podiely vo viacerých usadlostiach. Šimonovany predstavovali v predmoháčskom období vyvinuté sídlo strednej veľkosti v Tekovskej župe. Rodové príbuzenstvo rodu Šimoniovcov obývalo opevnený kamenný hrádok a viacero menších šľachtických kúrií. K týmto kúriám patrili lúky, pasienky a lesy v chotári obce. Šľachtické hospodárstvo pomáhalo spolu s poddanými viesť aj početné služobníctvo rodu. Prevažnú časť obyvateľstva Šimonovian tvorilo poddanské obyvateľstvo, ktoré sa živilo predovšetkým poľnohospodárstvom.¹²

⁹ Šimoniovcovia boli jednou z početných vetiev veľmožského rodu Hunt-Poznanovcov, ktorí mali rozsiahle majetky na juhozápadnom Slovensku už od prelomu 10. a 11. storočia. Rozptýlené majetky Šimoniovcov v povodiach Váhu, Nitry a Hrona boli dôsledkom majetkových delieb medzi početné potomstvo Hunt-Poznanovcov. Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 53.

¹⁰ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 53-54.

¹¹ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 55.

¹² Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 56-63.

Obr. 1. Opevnené sídlo Šimoniovcov (nazývané aj vodný hrad) zachytené na fotografii pred rekonštrukciou v druhej polovici 20. storočia. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

V 16. a 17. storočí trpeli obyvatelia Šimonovian vojnami a nepokojmi, ktoré sužovali celé územie Slovenska. Opevnenie Šimonovianskeho hrádka bolo v období po moháčskej porážke zosilnené. Šľachtická rodina Šimoniovcov sa v 16. storočí natolko rozrástla, že v obci bola v roku 1586 postavená nová kúria, ktorá sa zachovala dodnes. V 17. storočí sužovali obyvateľov Šimonovian nepokoje povstania, turecké vpády a prechody cisárskych oddielov.¹³

Po satumarskom mieri bolo spustošené územie Šimonovian zásluhou zemepánov postupne obnovované. Zanedbané polia a lúky začali roľníci znovu obrábať. V roku 1743 však musela obec čeliť ďalšej katastrofe – ničivému požiaru, ktorý napáchal najväčšie škody na budove fary, zachvátil aj školu a takmer polovicu dediny.¹⁴

¹³ Cudzí žoldnieri, ktorí boli do cisárskych oddielov naverbovaní z rôznych kútov habsburskej ríše boli pri kontakte s domácim obyvateľstvom nedisciplinovaní a neohladuplní. Často dediny, ktorými prechádzali, rabovali a svojimi represáliami sa tak vyrovnali tureckým vpádom, ktorý krajinu sužovali v 16. a 17. storočí. Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 67-75.

¹⁴ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 79-82.

V 19. storočí zaznamenali Šimonovany ďalší rozmach. V roku 1870 žilo v obci 329 obyvateľov. Sľubný rozvoj obce zastavila až prvá svetová vojna, ktorá priniesla biedu a nedostatok potravín. Viaceré potraviny, napríklad cukor a múka boli na prídel. Obyvateľstvo zafažovali rekvirácie obilia a krmiva. Počas vojny bolo zo Šimonovian odvedených 54 mužov.¹⁵

V medzivojnovom období boli Šimonovany sídelnou obcou notariátu, do ktorého patrili dediny Malé Uherce, Veľké Kršteňany, Malé Kršteňany a Brodzany. Obyvatelia sa živili prevažne roľníctvom a tí, ktorí nevlastnili pôdu, pracovali na miestnych veľkostatkoch patriacich Jozefovi Salzbergerovi a Elemérovi Šimonimu. V Šimonovianoch stálo 66 domov, v ktorých bývalo 483 obyvateľov. Najväčším problémom pre obec bola voda a takmer každoročne ju ohrozovali záplavy. Veľká povodeň, ktorá postihla Šimonovany v roku 1926, napáchala najväčšie škody na šimonovianskom panstve a na statku Jozefa Salzbergera.¹⁶ V roku 1930 sa konalo sčítanie obyvateľov. Obec Šimonovany mala 509 obyvateľov.¹⁷ Väčšina obyvateľov bola rímskokatolíckej viery. V obci žilo aj 14 Židov, ktorí mali svoju modlitebňu. Na vlastné náklady ju nechal postaviť statkár Jozef Salzberger.¹⁸

Zo stručnej histórie obce Šimonovany môžeme vidieť, že obyvatelia tejto starobylej slovenskej dediny žili predovšetkým z poľnohospodárstva. V okolí obce sa nachádzali lúky a pasienky. Poľnohospodársky charakter obce znázorňujú mapa č. 1, mapa č. 2 a diagram č. 1. Viac ako 69 % územia tvorila orná pôda. Ďalších 18 % krajiny bolo využívaných ako lúky a pasienky. Zastavané plochy – obytné areály a komunikácie – tvorili len 7,4 % skúmaného územia. Na mape č. 2 je viditeľná prevaha ornej pôdy a trvalých trávnatých porastov.

V roku 1935 padlo zo strany firmy Baťa rozhodnutie vybudovať na Slovensku strojársky závod. Ten našiel svoje miesto v chudobnom regióne Ponitrie, práve pri obci Šimonovany. Udalosti, ktoré sa udiali v Šimonovianoch v nasledujúcich rokoch tak úplne zmenili charakter dovtedy poľnohospodárskej krajiny.

¹⁵ Jeden šimonoviansky vojak vo vojne padol a ďalší štyria boli vyhlásení za nezvestných. Do zajatia sa dostalo 11 mužov zo Šimonovian. Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 85-90.

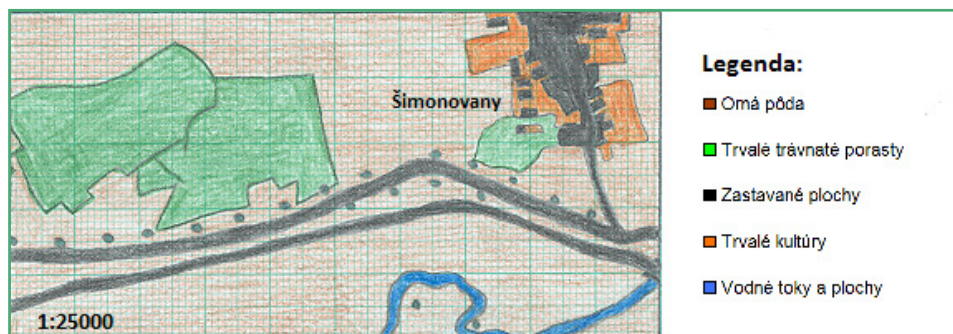
¹⁶ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 95-96.

¹⁷ Z 509 obyvateľov, ktorí žili v Šimonovianoch v roku 1930, bolo 437 ľudí československej národnosti, 48 ľudí nemeckej národnosti a 24 obyvateľov národnosti maďarskej. Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 98.

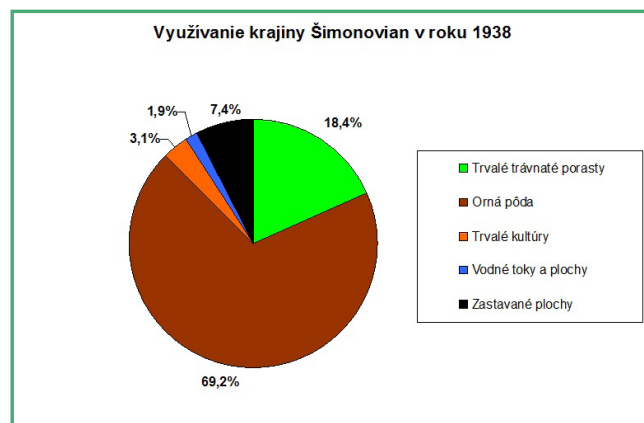
¹⁸ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 98.

Mapa 1. Skúmané územie na výreze historickej mapy vyhotovenej v roku 1954 znázorňujúcej stav v roku 1938. Na mape je zobrazené okolie obce Šimonovany, ktoré bolo využívané predovšetkým na poľnohospodárske účely. V blízkosti obce sa nachádzali lúky a pasienky. (Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie. Geodetický a kartografický ústav Bratislava. List 4561/1.)

Mapa 2. Využívanie krajiny v oblasti Šimonovian v roku 1938.

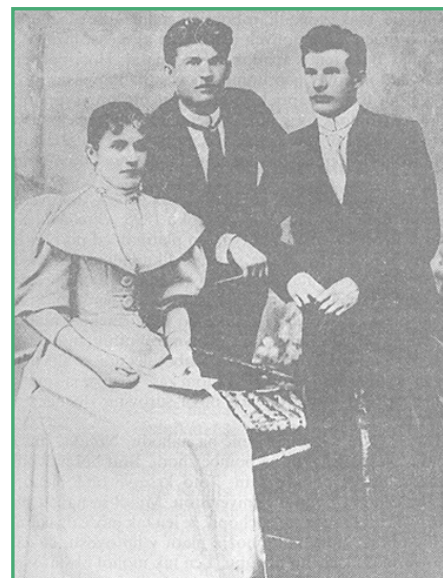

Diagram 1. Na grafe je percentuálne znázornené využívanie krajiny v oblasti Šimonovian v roku 1938. Krajina je využívaná výlučne na poľnohospodárske účely.

Aktivity firmy Baťa na Ponitří

Vznik obuvníckeho závodu v Baťovanoch úzko súvisí aj s predošlými aktivitami firmy Baťa na území Slovenska v regióne Ponitrie. Hlavným akcionárom koncernu bol Ján Antonín Baťa, nevlastný brat zakladateľa Tomáša Baťu.¹⁹

Zakladateľ obuvníckej firmy Tomáš Baťa sa narodil v rodine zlínskych výrobcov obuvi. Jeho otec Antonín viedol malú obuvnícku dielňu, v ktorej Tomáš prežil takmer celé detstvo. Keď mal desať rokov, zomrela mu matka Anna. Neskôr sa jeho otec znovu oženil a tak mal Tomáš Baťa jedenásť súrodencov (deväť nevlastných). V roku 1894 založili traja súrodenci Tomáš, Antonín a Anna živnosť (obrázok č. 2). Tak položili základy Baťových závodov v Zlíne. Zakladateľ Tomáš Baťa zahynul v roku 1932 pri leteckom nešťastí.²⁰ Po jeho smrti prebral vedenie podniku jeho nevlastný brat Ján Antonín Baťa.

Obr. 2. Súrodenci Anna, Tomáš a Antonín Baťovci – zakladatelia zlínskej obuvníckej firmy. (Zdroj: BROŽ, Ivan. *Sága rodu Baťovcov*. Bratislava, 1990, s. 17.)

Firma Baťa už začiatkom januára 1931 odkúpila finančne upadajúcu továreň na spracovanie koží v Bošanoch. V tom istom roku kúpil Baťa aj ďalšiu zadlženú garbiareň v Nových Zámkoch.²¹

¹⁹ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 99.

²⁰ Viac pozri BROŽ, Ivan. *Sága rodu Baťovcov*. Bratislava : Práca, 1990, s. 8-20. BUBENÍKOVÁ, Ľuba. *Odkaz Tomáša Baťu – zakladateľa*. Partizánske, 2000, s. 3-7. VALACH, František. *Fenomén Baťa*. Praha : Práca, 1990, s. 13-23.

²¹ KAPUSTA, Pavel. *Partizánske v bojoch a budovaní*. Bratislava : Osveta, 1964, s. 43.

Koželužne v Bošanoch patrili medzi najstaršie priemyselné podniky na území bývalého Topolčianskeho okresu. Továreň vznikla v roku 1863 a jej majitelia po 1. svetovej vojne zápasili s veľkými finančnými ťažkosťami.²² Zamestnávala v priemere 100 pracovníkov a striedavo prežívala časy vzrastu aj úpadku, čo spôsobilo pokles výroby. Potom, čo ju odkúpila firma Baťa, bola koželužňa v Bošanoch prebudovaná na modernú garbiareň. Už v roku 1931 boli prijatí do zamestnania mnohí garbiari, ktorí predtým prišli o prácu. Baťa zvýšil výrobu a roku 1932 začal v Bošanoch vyrábať hnacie remene, záprahové postroje pre armádu, spodné kože a koženú obuv.²³

Už v roku 1935 padlo zo strany firmy Baťa rozhodnutie vybudovať na Slovensku strojársky závod. Baťa sa pre novú fabriku pokúšal odkúpiť pozemky v Žabokrekochoch, ale veľkostatkári ich odopreli predáť. Rovnako nepochodil ani v Bošanoch, kde roľníci neboli ochotní odstúpiť zo svojich pozemkov. Ďalšie pokusy robila Baťova spoločnosť v Topolčanoch a v Kremnici. Niektoré zdroje uvádzajú, že Baťove strojárské závody mohli rovnako vzniknúť aj v Šali, Palárikove, alebo vo Zvolene.²⁴ Baťova spoločnosť napokon uzavrela kúpnopredajnú zmluvu s Eugenom Salzbergerom, od ktorého odkúpila celý veľkostatok aj s liehovarom.²⁵

Kúpnopredajná zmluva medzi Salzbergerom a firmou Moravské a slovenské strojárny, spoločnosť s r. o. bola uzavretá 24. júna 1938 v Budapešti a 25. júna v Zlíne. Podľa výpisu z obchodného registra Krajského súdu v Uherskom Hradišti zo 16. augusta 1938 predmetom podnikania firmy Moravské a slovenské strojárny mala byť výroba, oprava, predaj a sklad strojov a strojových súčiastok všetkého druhu, s výškou kmeňového kapitálu 1 000 000 korún.²⁶ Spoločnosť bola založená 1. júna 1938.²⁷ Plánovaný program spoločnosti sledoval výrobu obrábacích strojov a bicyklov, so zamestnanosťou 2000 ľudí.²⁸

Tesne po žatve, 8. augusta 1938, v miestach kde hraničí chotár Šimonovian a Veľkých Bielíc, na sútoku rieky Nitry a Nitrice, sa začalo s výstavbou dvoch trojposchodových budov a prvých rodinných domov pre firmu Moravské a slovenské strojárny, spoločnosť s r. o. (obrázok č. 3).²⁹ Stavebné práce sa

²² KAPUSTA, ref. 21, s. 43.

²³ UHLÁR, Vlado et al. *Okres Topolčany*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 146.

²⁴ BEDUŠ, Ladislav – KAPUSTA, Pavel. *50 rokov výroby obuvi v ZDA Partizánske 1939 – 1989*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 9.

²⁵ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 8.

²⁶ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 99.

²⁷ KAPUSTA, ref. 21, s. 43.

²⁸ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 9.

²⁹ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 8.

naplno rozbehli, čoskoro však museli byť prerušené. Prišla Mníchovská dohoda a Československo bolo rozdelené, to mohlo pre Baťovu spoločnosť znamenať problém.

Obr. 3. Skupina stavebných robotníkov, ktorí realizovali prvé stavebné práce na sútoku rieky Nitry a Nitrice. (Zdroj: KAPUSTA, Pavel. *Partizánske v bojoch a budovaní*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 48, obrázok č. 3.)

Obuvnícka výroba v Baťovianoch (1939 – 1945)

Ján Antonín Baťa sa nakoniec rozhodol pri obci Šimonovany vybudovať obuvnícky závod. V blízkosti závodu bola vybudovaná moderná robotnícka kolónia – Baťovany, ktorá sa stala domovom pre zamestnancov fabriky. V prvých rokoch obuvníckej výroby fabrika prosperovala, narastal objem výroby a počet zamestnancov. Druhá svetová vojna sa však prejavila aj tu. V roku 1944 začali problémy so zásobovaním a niektorí zamestnanci museli byť prepustení. Obuvnícky závod sa však dokázal spamätať z týchto ťažkostí a v nasledujúcich povojnových rokoch sa obuvnícka výroba v Baťovianoch rozbehla opäť naplno.

Vznik obuvníckeho závodu

Ján Antonín Baťa sa musel vzniknutej situácii rýchlo prispôbiť. S platnosťou od 1. januára 1939 prevzala novozaložená firma Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť pod svoje vedenie všetky Baťove podniky na Slovensku, spolu s 300 predajňami.³⁰ Po vzniku dvoch štátnych útvarov nastal problém so zásobovaním tých predajní, ktoré ležali na území Slovenska.³¹

³⁰ KAPUSTA, ref. 21, s. 43.

³¹ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 9.

Po oklieštení Slovenska bola ročná spotreba 5 200 000 párov obuvi. V roku 1938 sa z tohto množstva vyrobilo na Slovensku iba 1 500 000 párov. Rozdiel sa nahrádzal najmä dovozom zo Zlína. Ale zmeny štátnych pomerov priniesli ťažkosti aj do dovozu obuvi, ktorý sústavne klesal, až sa napokon znížil na minimum. Pokles dovozu zo Zlína sa prirodzene prejavil aj na slovenskom trhu.³² Baťa videl na slovenskom trhu veľkú odbytovú možnosť, preto vynaložil veľké úsilie k výstavbe obuvníckej fabriky a pod vplyvom politickej situácie sa rozhodol na základoch strojárenského závodu vybudovať závod obuvnícky.³³

Dňa 18. mája 1939 Ján Antonín Baťa navštívil Bošany. V miestnej garbiarni ho očakávali čelní predstavitelia závodu Klátíl, Lupták, Fackenberg a Párák. Po zbežnej prehliadke objektu odišli do záhrady bošianskeho kaštieľa. Architekt Fackenberg predložil plány výstavby závodu a bytovej kolónie (budúceho mesta).³⁴ Po vyše hodinovej porade dostalo už skôr vypracované rozhodnutie oficiálny rámec – pri obci Šimonovany vznikne obuvnícky závod. Na porade boli navrhnuté názvy pre kolóniu, ktorá mala patriť k závodu, súhlasné s obcami na strednom Ponitří s koncovkami – ce a – any. Boli to: Čižmárovce, Topánkovce, Baťovce, Topánkany, Čižmarany, Botany a Baťovany. Prijatý bol posledný názov. Baťa sa v tento deň zastavil aj na mieste budúcich Baťovian.³⁵

Prvé páry topánok

Po májovej porade v Bošanoch sa výstavba továrenských objektov rozbehla rýchlym tempom (obrázok č. 4), čo umožnilo už začiatkom júla 1939 presťahovať z Bošian do vznikajúcich Baťovian dve obuvnícke dielne.³⁶ V Zlíne bola na nákladné autá naložená kompletná zostava šijacích a spodkových strojov,

³² KAPUSTA, ref. 21, s. 50.

³³ UHLÁR, ref. 23, s. 164.

³⁴ Počiatky myšlienky koncepčne riešených robotníckych kolónií pri konkrétnych výrobných objektoch môžeme sledovať v Anglicku už od konca 18. storočia. Najslávnejšia je New Lenark, ktorú vybudoval R. Owen v Škótsku pri továrni na textil. Súčasťou robotníckych kolónií boli aj školy a ďalšie zariadenia pre deti, obchody, spoločenské domy atď. Kolónie, nazývané aj „továrenské sídliská“ stavali pre svojich zamestnancov podnikatelia vo viacerých európskych krajinách a v USA. Napr. sídlisko Vésinet (1864 – 1865) vo Francúzsku (väčšinu francúzskych sídlísk vybudovali železničné spoločnosti), štvrt rodinných dvojdomov Bedford Park (1875) v Anglicku, Pullman City na predmestí Chicaga (1884) pri továrni na železničné vozy. V Nemecku projektoval špeciálne sídliská pre svojich zamestnancov Alfred Krupp (1812 – 1887). Najznámejším príkladom z Československa je Baťov Zlín. Viac pozri MATOUŠEK, Václav. *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha : Krigl, 2010, s. 211-212.

³⁵ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 10.

³⁶ KAPUSTA, ref. 21, s. 50.

rozpracovaný denný plán sa taktiež zbalil a všetko bolo prevezené do Baťovian. Tam sa rozpracovaná obuv rozložila na výrobné pásy k pripraveným strojom a pokračovalo sa v začatej práci. K strojom si sadli prevažne tí, čo pri nich pracovali v Zlíne. Po rozbití republiky bola situácia taká, že Slováci, ktorí pracovali v Čechách a na Morave, museli odísť na Slovensko. A tak v rodiacich sa Baťovianoch jadro pracovníkov tvorili tí, čo prišli zo Zlína. K nim postupne prichádzali ďalší Slováci z tohto kraja, väčšinou z Bošian, kde už predtým boli dve obuvnícke dielne, ktoré sa presťahovali do Baťovian.³⁷ 15. júla 1939 sa v Baťovianoch vyrobili prvé páry obuvi.³⁸

Topánky sa začali vyrábať v nedokončenej budove, v ktorej ešte neboli pozasklievané okná. Stala sa aj taká vec, že robotníčky od šijacích strojov odohnal dážď.³⁹ Priemyselnú paru, potrebnú pre obuvnícku výrobu, nedodávala spočiatku elektrárňa, ale stará lokomobila. Jej časté poruchy zapríčiňovali vo výrobe časté prestoje.⁴⁰

Obr. 4. Stavebné práce v roku 1939. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

³⁷ Viac pozri BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 9 - 14.

³⁸ KAPUSTA, ref. 21, s. 50.

³⁹ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 101.

⁴⁰ KAPUSTA, ref. 21, s. 51.

Práce na rozširovaní závodu aj mesta pritom pokračovali ďalej, ako nás o tom informuje dobová tlač *Budovateľ* z 13. októbra 1939: „*Dosiaľ sú hotové dve trojetážové objekty a niekoľko desiatok rodinných domkov* (obrázok č. 5). *Rozostavená je budova Spoločenského domu, v ktorej bude hotel, obchodné miesta, a ktoré bude spoločenským strediskom budúceho baťovského mestečka na brehu Nitry. Aj nová päťetážová továrenská budova už rastie zo zeme. Aj Spoločenský dom, aj táto päťetážovka podľa rozhodnutia z posledných dní budú hotové do konca tohto roku. K nim pribudne neskôr ešte jedna päťetážová budova, väčší počet rodinných domkov a internáty pre mladých mužov a mladé ženy Baťovej školy práce.*“⁴¹

Obr. 5. Výstavba prvých rodinných dvojdomov v Baťovanoch v roku 1939. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

O tom, že sa v mladých Baťovanoch výroba obuvi rozbehla naplno, svedčí aj štatistika. Do konca roku 1939 sa v závode vyrobilo 940 000 párov koženej obuvi, k čomu treba prirátat ešte 67 200 párov gumenej obuvi vyrobenej v Bošanoch (v júli 1939 sa zo Zlína do Bošian presťahovala gumárenská dielňa s 35 pracovníkmi).⁴²

⁴¹ *Budovateľ*, 13. 10. 1939, s. 1.

⁴² BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 14.

Výroba obuvi počas slovenského štátu

Usadenie sa firmy Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť a postupný vznik novej obce Baťovany boli prínosom a finančným obrodením aj pre okolité obce. Rok 1940 možno nazvať rokom veľkého stavebného rozmachu. Boli dobudované ďalšie továrenské objekty, Spoločenský dom a štyri slobodárne pre 164 zamestnancov. V priebehu roku 1940 bolo postavených 70 rodinných domov pre 135 rodín.⁴³

Z továrenských objektov dobudovaných v roku 1940 mala najväčší význam spomínaná päťetážová budova. Dokončením stavebných prác boli priestory závodu rozšírené o 10 520 m².⁴⁴

Rovnakým tempom pokračovala aj výstavba rodinných dvojdomkov pre pracovníkov závodu a ich rodiny. Stavby realizoval Antonín Špot a domy boli naprojektované podľa návrhov známeho Baťovho architekta Vladimíra Karfíka, popredného predstaviteľa funkcionalizmu. Náklady na stavbu jedného domu boli 30 000 korún. Každý dom mal šesť izieb, dve kuchyne, dve komory, dve pivnice, dve kúpelne, dve predizby a dve chodby. V dvojdomoch bývali dve rodiny. Inžinier architektúry Karfík je aj autorom projektu rímskokatolíckeho kostola v Partizánskom, ktorý sa začal budovať v roku 1943. Nová obytná štvrť sa nazývala aj „kolónia“ a dlho symbolizovala novovznikajúce mesto, ktorého bola jadrom.⁴⁵

Už začiatkom roka 1940 požiadala firma Baťa o stavebné povolenie na vybudovanie železničnej zastávky medzi stanicami Šimonovany a Veľké Bielice. Kolaudácia stanice, nástupišta a čakárne sa konala 28. júna 1940.⁴⁶

Celková výstavba mesta a závodu bola rozdelená na šesť rokov, postupne malo vznikaf moderné priemyselné mesto pre cca 10 000 ľudí. Ako píše architekt Fackenberg v dobovej tlači, mesto malo byť vybavené potrebnými výrobnami, obytnými štvrtkami, školami, obchodným domom (obrázok č. 6), kúpaliskom, športovým štadiónom, nemocnicou, hotelom a všetkými zariadeniami, ktoré moderné mesto potrebuje. Fackenberg spomína aj nové otázky, ktoré bude potrebné riešif neskôr, ako napríklad skvalitnenie dopravnej siete v meste, dobudovanie internátov pre Baťovu školu práce a reguláciu rieky.⁴⁷

⁴³ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 13.

⁴⁴ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 16.

⁴⁵ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 100.

⁴⁶ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 101.

⁴⁷ *Budovateľ*, 24.5.1940, s. 3.

Obr. 6. Spoločenský dom v Baťovianoch v roku 1940 a v súčasnosti. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske a archív autora.)

Po ročnej existencii obuvníckej výroby v Baťovianoch dochádza k významnej organizačnej zmene. Dňa 19. júna 1940 sa v Batizovciach rozhodlo, že spoločnosť Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť premiestni svoje vedenie do nového sídla v Baťovianoch – Šimonovanoch. Spoločnosť vtedy riadila Obuvnícke závody Baťovany – Šimonovany; Koželužské a obuvnícke závody Bošany; Závody na výrobu umelého hodvábu, pančúch a bielizne, Svit, účastinárska spoločnosť, Batizovce; Závody na výrobu krému, Liptovský Mikuláš; Uhoľné bane Obice; Lom Tuhár; Kúpele, lesné hospodárstvo a veľkostatok Bojnice; Kotva, Import – Export, účastinárska spoločnosť, Bratislava. Celá kapitálová účasť v hodnote 50 miliónov korún patrila firme Baťa, a. s., Zlín.⁴⁸

Obr. 7. Nádvorie obuvníckeho závodu a výrobné haly v roku 1941. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

⁴⁸ KAPUSTA, ref. 21, s. 52.

Práve v období, keď v Európe zúrila 2. svetová vojna nastáva v mladých Baťovianoch rýchly rast výroby. Od začiatku júla 1939, keď boli v Baťovianoch postavené prvé obuvnícke dielne, do roku 1945 vzrástol počet dielní na štrnásť (obrázok č. 7). Obrázok o tom podáva aj tabuľka č. 1, ktorá znázorňuje počet párov obuvi vyrobenej v jednotlivých rokoch. Rast výroby je v prehľadnejšej podobe zachytený v diagrame č. 2.

Rok:	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Obuv kožená	940 000	1 838 000	2 474 000	2 990 000	3 348 000	2 637 000
Obuv gumená	67 200	123 000	352 000	412 000	573 000	676 000
Počet zamestnancov spolu	1 485	1 896	2 244	3 018	2 642	2 454

Tab. 1. Obuv vyrobená v Baťovianoch v rokoch 1939 – 1944. (Zdroj: UHLÁR, Vlado et al. Okres Topoľčany. Bratislava: Obzor, 1988, s. 165.)

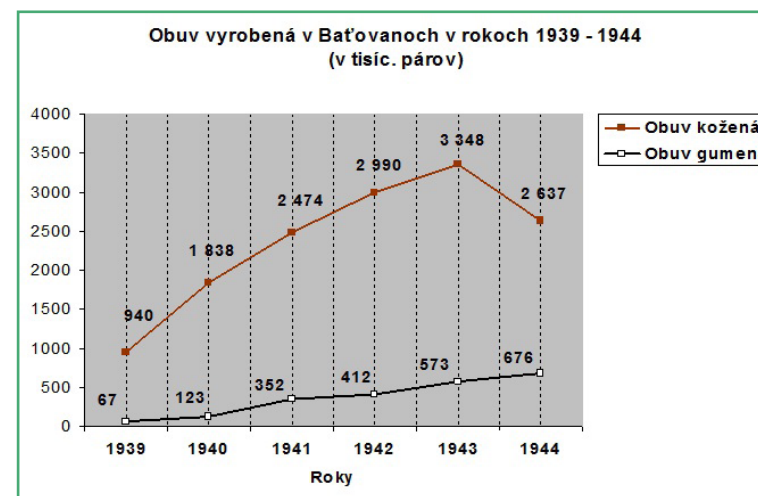

Diagram 2. Obuv vyrobená v Baťovianoch v rokoch 1939 – 1944. V grafe sú v prehľadnejšej forme zachytené údaje z tabuľky č. 1. Od vzniku obuvníckeho závodu objem výroby narastal, čo súviselo najmä z rozširovaním fabriky a nárastom počtu zamestnancov. Pokles výroby v rozpätí rokov 1943 – 1944 úzko súvisel s druhou svetovou vojnou – nedostatok materiálu potrebného na výrobu a taktiež odvedenie niektorých zamestnancov na front.

Pre nedostatok spodnej kože, ktorá sa používala na výrobu podošvy, boli v druhej polovici roku 1941 zaradené do výrobného programu dreváky. Zvršky obuvi boli vyrábané z bravčovej kože a neskôr z textilu. Spodok obuvi bol drevený. Obuv s drevenou podošvou bola vyhľadávaným artiklom najmä v Nemecku, začo sa Jánovi Antonínovi Baťovi dostalo veľkej kritiky zo strany marxistickej historiografie.⁴⁹

⁴⁹ Viac pozri KAPUSTA, ref. 21, s. 52-54.

Výstavba závodov a rozvoj výroby v Baťovanoch poskytli zamestnanie veľkému počtu obyvateľov. V období, keď sa 2. svetová vojna lámala do druhej polovice, pracovalo v obuvníckom závode viac ako tritisíc zamestnancov. Neskôr, v dôsledku odvedenia na front, alebo vypuknutia Slovenského národného povstania, zamestnanosť poklesla. V čase vojny sa však v závode rozvinula aj ilegálna činnosť, ktorá neskôr zohrala dôležitú úlohu v Slovenskom národnom povstaní.⁵⁰

Ilegálne hnutie a Slovenské národné povstanie

Baťovany sú považované za významné stredisko antifašistickej inteligencie. Už v prvých mesiacoch po vypuknutí 2. svetovej vojny začali medzi zamestnancami závodu vznikáť ilegálne skupinky s výrazne protifašistickým postojom.⁵¹

Prvú ilegálnu bunku Komunistickej strany Slovenska založili robotníci spodkovej manipulácie Ondrej Kramár, Rudolf Kalabus (obaja presunutý zo Zlína) a Karol Ivanka (preložený z Bošian). Neskôr s nimi začal spolupracovať Štefan Horváth, pracovník železničnej stanice vo Veľkých Bieliciach a Elemír Oláh, taktiež z Veľkých Bielic. Malá ilegálna bunka začala svoju činnosť drobnými nočnými sabotážami na nemeckých transportéroch. Narezávali brzdové hadice a do ložísk sypali piesok. Hlavný význam práce sabotérov spočíval v tom, že sa neskôr stala východiskom protifašistického hnutia v Baťovanoch a ich okolí.⁵²

Do ilegálneho hnutia sa neskôr zapojili aj nekomunisti, ako napríklad vychovávateľ Michal Gáj, úradník na železničnej stanici v Bošianoch Ján Halo, riaditeľ Baťovej školy práce v Baťovanoch Alexander Ondrašík, správca Baťovho veľkostatku v Šimonovanoch Jozef Trojan a ďalší antifašisti z radov inteligencie.⁵³ Od roku 1940 sa strane podarilo zapojiť do ilegálnej práce aj mládež, ktorá navštevovala Baťovu školu práce. Medzi mladými pôsobili najmä riaditeľ školy Alexander Ondrašík a vychovávateľ, dôstojník v zálohe Albert Brnčál.⁵⁴

Malá, prísne utajovaná bunka postupne získavala nových ilegálnych pracovníkov a rozširovala sa tak, že už v roku 1942 mala takmer 80 členov.⁵⁵ Dôležitou udalosťou ilegálnej organizácie z hľadiska jej vnútorného života bol príchod Albína Grznára. Stretnutie Ondreja Kramára, vedúceho ilegálnej

⁵⁰ UHLÁR, ref. 23, s. 165.

⁵¹ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 103.

⁵² BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 14.

⁵³ UHLÁR, ref. 23, s. 166.

⁵⁴ KAPUSTA, ref. 21, s. 63 – 64.

⁵⁵ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 103.

činnosti v Baťovanoch, s Albínom Grznárom, ktorý viedol veľkouhereckú organizáciu, sprostredkoval Karol Ivanka (Grznár a Ivanka sa dobre poznali, pretože obaja boli rodáci z Veľkých Uheriec). Stretnutie sa uskutočnilo na jar 1941 pred hotelom Spoločenský dom cez poludňajšiu prestávku (pretože vtedy sa vo fabrike robilo na dve zmeny, do dvanástej a od trinástej hodiny, s hodinovou poludňajšou prestávkou).⁵⁶

Z iniciatívy Albína Grznára začala organizácia vydávať letáky s protifašistickými heslami. Hlavný podiel na ich vydávaní mal učiteľ v Baťovanoch a Bošianoch Emil Vojtyla a zamestnanec obuvníckeho závodu Jozef Bardy. Medzi najvýznamnejšie letákové akcie patrí udalosť z 8. augusta 1943, keď sa prezident slovenského štátu Jozef Tiso zúčastnil vysviacky základného kameňa katolíckeho kostola v Baťovanoch. Po zodvihnutí príklopu na mieste pre pamätnú listinu boli letáky s nápisom *Smrť fašizmu!* a organizáciu neodhalili aj napriek veľkému vyšetrovaniu.⁵⁷

Dňa 30. augusta 1944 prichádzali zamestnanci obuvníckeho závodu do práce rovnako ako v ostatné dni. Brána závodu sa však neotvorila, fabrika bola v rukách ozbrojených povstalcov. Hlavní vodcovia ilegálnej činnosti pred bránou závodu, ale aj na železničnej stanici, vyzývali robotníkov aby sa zapojili do otvoreného povstania proti fašizmu. Robotníci sa začali hromadne schádzať pri šimonovianskych mostoch, kde sa už od skorého rána sústreďovali zbrane a dovážala munícia zo Zemianskych Kostolian a Bošian (Obrázky č. 8 a 9).⁵⁸

Obr. 8., 9. Na obrázkoch je zachytené vyzbrojovanie povstalcov pri šimonovianskych mostoch v roku 1944. (Zdroj oboch obrázkov: KAPUSTA, Pavel. Partizánske v bojoch a budovaní. Bratislava: Osveta, 1964, s. 48, obrázok č. 4 a obrázok č. 6.)

Celkovo sa do boja v okolí Baťovian zapojilo okolo 2000 povstalcov. Veliteľom povstaleckých síl sa stal Jozef Trojan.⁵⁹ Najväčšie boje o Baťovany

⁵⁶ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 14.

⁵⁷ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 103.

⁵⁸ KAPUSTA, ref. 21, s. 71.

⁵⁹ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 16.

trvali od 3. do 9. septembra 1944. Povstalcami sa podarilo 5. a 6. septembra uskutočniť dva protiútoky za podpory delostreleckých povstaleckých batérií z Pažite a Malých Uheriec. Tieto útoky mali za následok zbrzdzenie postupu nemeckých jednotiek. Nemecká armáda však odpovedala 7. septembra veľkou protiofenzívou podporovanou letectvom, delostrelectvom a obrnenými vozmi.

Táto obrovská presila donútila obrancov mesta ustúpiť do Malých Uheriec. Nemci dobyli Baťovany 8. septembra 1944, ale boje v okolí mesta pokračovali ďalej.⁶⁰ Fašisti mali síce veľké straty, ale mŕtvi boli aj medzi povstalcami.⁶¹ Zahynul aj organizátor protifašistického hnutia na Ponitří Albín Grznár.⁶²

Pokus o návrat do starých kolají

V októbri 1944 bola v závode sčasti obnovená výroba, život v meste začal plynúť zdanlivo normálnym tempom. Avšak ani mladému priemyselnému mestečku sa nevyhli represálie, ktoré nasledovali po potlačení Slovenského národného povstania. Gestapo usídlené v meste pátralo po rodinách a rodinných príslušníkoch, ktorí sa zapojili do povstania. Fašisti po sebe zanechali v Baťovanoch dva masové hroby na oboch brehoch rieky Nitry. V hroboch boli muži, ženy a aj deti. Obyvateľstvo mesta bolo dobre informované o blížiacom sa fronte, ktorý bol začiatkom roku 1945 už na neďalekom Pohroní.⁶³

Ďalším dôležitým dátumom v histórii obuvníckeho závodu v Baťovanoch sa stal 3. marec 1945. Práve v tento deň uvalila Slovenská národná rada v Košiciach na všetky Baťove podniky na Slovensku národnú správu. Národným správcom sa stal Jozef Trojan.⁶⁴

Baťove závody prestali pracovať 29. marca 1945, zamestnanci nastúpili na veľkonočné voľno. Deň pred príchodom frontu, teda 1. apríla 1945, prišla do závodu špeciálna fašistická pyrotechnická skupina, ktorá mala za úlohu zničiť závodnú elektrárňu a niektoré továrenské objekty.⁶⁵ V závode však zostal vtedajší riaditeľ podniku Zoltán Rettegi spolu so svojimi spolupracovníkmi Jánom Bajlom, J. Valentovičom, A. Mirekom, E. Füssgängerom a vrátnikom Rudolfom Hodálom. Pre Nemcov pripravili malé pohostenie, v ktorom samozrejme dominoval alkohol a takýmto spôsobom vyradili skupinu pyrotechnikov z akcie.⁶⁶

⁶⁰ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 37-38.

⁶¹ Z radov povstalcov zahynulo 147 ľudí. Viac pozri BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 16.

⁶² VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 103.

⁶³ KAPUSTA, ref. 21, s. 82-83.

⁶⁴ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 21.

⁶⁵ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 16.

⁶⁶ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 104.

V noci z 1. na 2. apríla 1945 zničili ustupujúce nemecké vojská mosty v okolí Baťovian.⁶⁷ Už ráno 2. apríla vstúpili do mesta osloboditeľské vojská 2. ukrajinského frontu maršala Malinovského a vojská 1. bukureštskej divízie generála Atanasia.⁶⁸ V tých dňoch bolo oslobodené celé okolie Baťovian. Koncom prvého týždňa po prechode frontu začala pracovať prvá dielňa. Z hľadiska obnovenia výroby bola najväčším problémom skutočnosť, že ustupujúce nemecké vojská vzali so sebou aj veľké množstvo materiálu.⁶⁹

Baťovany privítali 9. máj 1945 okrem osláv aj osobitým spôsobom. Pracovníci závodu vyrobili 2000 párov detských topánok pre siroty sovietskych vojakov, ktorí padli pri oslobodzovaní Slovenska.⁷⁰

Obr. 10. Baťovany v roku 1945 a mesto Partizánske dnes. (Zdroj oboch obrázkov: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

Obuvnícka výroba v Baťovanoch 1945 – 1948

V období ľudovodemokratického režimu sa v Baťovanoch podarilo úplne obnoviť obuvnícku výrobu. Pokračoval stavebný rozmach a mesto ďalej rástlo. Robotnícka kolónia Baťovany už dávno prerástla svoju materskú obec Šimonovany a pohltila ju. Rozširoval sa aj obuvnícky závod a narastal počet zamestnancov (v roku 1948 bolo v podniku zamestnaných viac ako 7000 ľudí). Významným míľnikom sa stal v dejinách Československa, ale i obce Baťovany rok 1948.

⁶⁷ Viac pozri KAPUSTA, ref. 21, s. 84-85.

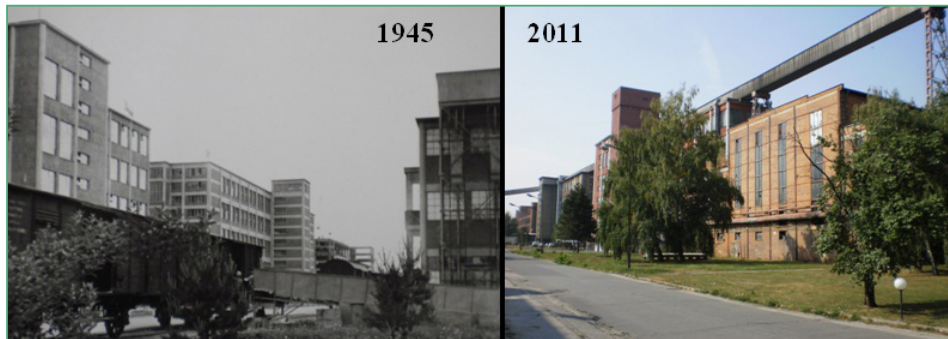
⁶⁸ UHLÁR, ref. 23, s. 184.

⁶⁹ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 51-53.

⁷⁰ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 16.

Znárodnenie

Okamžite po prechode frontu cez územie Slovenska začali zamestnanci obuvníckej fabriky pracovať na obnovení výroby. Najväčším problémom bolo materiálne zásobovanie. Časť zásob, ktoré mal závod k dispozícii, ukradli ustupujúci Nemci. Nestačili však odviezť všetko. V Trenčíne sa podarilo objaviť železničné vozne s ukradnutým materiálom.⁷¹ Objavenie týchto zásob bolo pre obnovujúcu sa výrobu veľmi dôležité. Do konca roku 1945 sa v Baťovianoch vyrobilo 2 832 337 párov koženej a gumenej obuvi pri stave 2456 zamestnancov (obrázok č. 11).⁷²

Obr. 11. Továrenské budovy v roku 1945 a areál závodu v súčasnosti. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske a archív autora.)

Začiatok roka 1946 však nebol pre obec vôbec šťastný. 8. februára 1946 postihla Baťoviany povodeň, ktorá najväčšie škody napáchala vo fabrike (obrázky č. 12 a 13).⁷³ Všetky prízemné priestory boli zaplavené do výšky jedného metra a tak sa musela výroba obuvi načas obmedziť.⁷⁴

Najväčšou politickou udalosťou v roku 1946 boli voľby do zastupiteľských orgánov. Vo voľbách 26. mája 1946 zvíťazila v Baťovianoch – Šimonovanoch Komunistická strana Slovenska.⁷⁵ Bolo jej pridelených 15 mandátov, Demokratická strana dostala 10 mandátov.⁷⁶

Prezident E. Beneš podpísal 24. októbra 1945 dekrét o znárodnení a v novembri bol vydaný dekrét o poštátnení bánk a kľúčového priemyslu.

⁷¹ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 51-52.

⁷² KAPUSTA, ref. 21, s. 85 a 92.

⁷³ Škody boli vyčíslené na viac ako desať miliónov korún vtedajšej meny. Viac pozri KAPUSTA, ref. 21, s. 94.

⁷⁴ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 105.

⁷⁵ KAPUSTA, ref. 21, s. 93.

⁷⁶ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 105.

Obr. 12, 13. Povodeň v roku 1946 napáchala najväčšie škody v obuvníckom závode. (Zdroj oboch obrázkov: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

Znárodňovací dekrét sa bezprostredne dotýkal aj Baťovian, lebo do znárodnenia spadali všetky Baťove podniky v republike.⁷⁷ Dekrét o znárodnení vošiel do platnosti 1. januára 1946. Po znárodnení bolo vytvorené Oblastné riaditeľstvo kožiarskeho a obuvníckeho priemyslu na Slovensku so sídlom v Baťovianoch. Na čelo oblastného riaditeľstva bol vymenovaný Jozef Trojan, riaditeľ národného podniku Baťa Baťovany. Oblastnému riaditeľstvu podliehali podniky v Batizovciach, Bošanoch, Nových Zámkoch, Liptovskom Mikuláši, Bojniciach, Pravenci, Obyciach a v Tuhári.⁷⁸

„Dvojročnica“

Hlavným výrobným programom zostala aj po skončení 2. svetovej vojny a neskoršom znárodnení výroba koženej a gumenej obuvi. Zároveň sa začala rozširovať aj výroba obuvníckych strojov, náhradných častí a zariadení na výrobu kožených alebo gumených topánok. Závod sa rozširoval výstavbou nových výrobných hál, čo umožnilo zvyšovať nielen kapacitu výroby, ale aj zamestnanosť.⁷⁹

V Baťovianoch sa v roku 1946 začalo mohutne stavať. Boli vybudované chodníky cez celú obec, hasičská stanica, bola upravená cesta a námestie v okolí kostola (obrázok č. 14). Na štátnej ceste v úseku Šimonovany – Baťovany bolo nainštalované verejné osvetlenie.⁸⁰ Rovnakým tempom ako mesto rástol i závod. Pri príležitosti prvého výročia oslobodenia mesta boli do prevádzky uvedené

⁷⁷ KAPUSTA, ref. 21, s. 90.

⁷⁸ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 21.

⁷⁹ UHLÁR, ref. 23, s. 197.

⁸⁰ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 105.

nová päťposchodová výrobná budova a trojposchodová administratívna budova.⁸¹

Obr. 14. Fotografie farského kostola v roku 1947 a v súčasnosti. (Zdroj: Archív autora.)

Rok 1946 je označovaný za začiatok obdobia prudkého rozvoja výroby. Do konca roka sa vyrobilo celkom 4 616 150 párov obuvi, z toho výroba koženej obuvi vzrástla o vyše 1 300 000 párov oproti minulému roku.⁸² V roku 1946 bola dosiahnutá najvyššia produkcia v dovtedajšej histórii podniku.

Ako príprava na dvojročnicu hospodárskej obnovy bola v národnom podniku Baťa vyhlásená súťaž medzi jednotlivými obuvníckymi dielňami. Súťaž začala 21. augusta a hodnotila sa podľa množstva a kvality vyrobeného tovaru, čistoty pracovného prostredia, údržby zariadenia dielni a podľa priemerných miezd zamestnancov. Vyhodnotenie súťaže vyhlásili vedúci predstavitelia závodu na konci roka 1946. V obuvníckej výrobe obsadil prvé miesto kolektív dielne 5421 s vedúcim Jánom Hummelom. S pomedzi pomocných výrobných oddelení získala prvenstvo textilná manipulácia vedená Róbertom Rušom.⁸³

Dvojročnica hospodárskej obnovy začala v januári 1947. Keďže závody v Baťovanoch boli mladým podnikom, z hľadiska dvojročnice sa pre fabriku stal východiskom rok 1944. To znamená, že úlohou podniku bola obnova výroby a hospodárenia na úroveň roku 1944 a prekročenie tejto úrovne o 10%.⁸⁴

Prvý štvrťrok dvojročnice je pre Baťovany charakteristický tým, že bola vyexpedovaná prvá zásielka obuvi do Indie. Z Indie naopak ako protihodnota boli doručené suroviny. V prvom roku dvojročnice Československo a Sovietsky Zväz uzavreli prvú dohodu o dodávke 694 000 párov obuvi. Obuvnícky závod

⁸¹ KAPUSTA, ref. 21, s. 93.

⁸² KAPUSTA, ref. 21, s. 93.

⁸³ Viac pozri KAPUSTA, ref. 21, s. 94-95.

⁸⁴ KAPUSTA, ref. 21, s. 94.

v Baťovanoch sa mal na plnení tejto dodávky podieľať až 20%. Prvá zásielka odišla z Baťovian do Sovietskeho zväzu v januári 1948.⁸⁵ V roku 1947 taktiež pokračovali stavebné práce v meste. Do prevádzky bola daná nová päťtážová budova, ktorá pre obuvnícke dielne poskytla 11 446 m² pracovných priestorov. V kolónii pribudlo v priebehu roka štyridsať nových rodinných domov (obrázok č. 15). Významnou udalosťou pre mladé mesto bolo otvorenie civilného letiska Bielice – Baťovany. Letisko bol do leteckej dopravnej siete začlenené 24. augusta 1947.⁸⁶

Obr. 15. Rodinné domy v Baťovanoch v roku 1947. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

V prvom roku dvojročnice sa vyrobilo oproti porovnávanému roku 1944 zhruba o 1 300 000 párov obuvi viac. Po dobrom nástupe bol rovnako úspešný aj druhý rok hospodárskej obnovy a tak mohli Baťovany už 6. októbra 1948 ohlásiť stopercentné splnenie úloh dvojročnice.⁸⁷ Nárast výroby a zamestnanosti v závodoch možno prehľadnejšie vidieť v tabuľke č. 2 a v diagrame č. 3:

Rok:	1944	1945	1946	1947	1948
Vyrobená obuv v pároch	3 313 000	2 832 337	4 616 150	6 899 570	9 089 000
Počet zamestnancov spolu	2 454	2 456	3 403	4 246	7 500

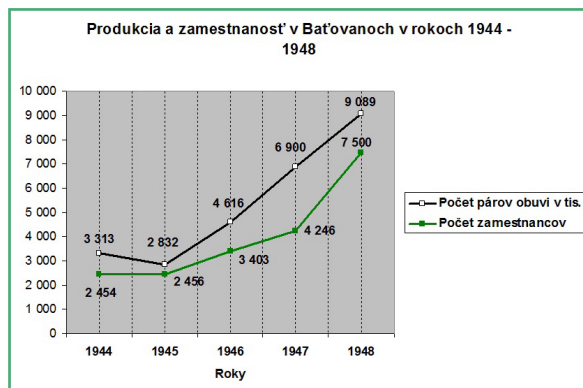
Tab. 2. Obuv vyrobená v Baťovanoch v rokoch 1944 – 1948. (Zostavil autor podľa údajov z KAPUSTA, Pavel. Partizánske v bojoch a budovaní. Bratislava: Osveta, 1964.)

⁸⁵ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 21.

⁸⁶ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 64-67.

⁸⁷ KAPUSTA, ref. 21, s. 97.

Diagram 3. Objem výroby a počet zamestnancov v rokoch 1944 – 1948. Do konca druhej svetovej vojny produkcia obuvníckych závodov klesala. Po skončení vojny sa však výroba opäť rozbehla, boli vystavané nové výrobné haly a narastal aj počet zamestnancov. V roku 1948 pracovalo v obuvníckom závode v Baťovianoch 7500 zamestnancov.

Február 1948

V Baťovianoch nastala v období od skončenia 2. svetovej vojny až po február 1948 zaujímavá situácia. Žili tu vedľa seba dve protichodné ideológie.⁸⁸ Na jednej strane to bol závod, v ktorom sa ešte stále uplatňoval komunistami zatracovaný „batizmus“, na druhej strane správa obce bola v rukách komunistov. Hoci v republike začínala vznikať politická kríza, v Baťovianoch sa uplatňovala určitá „ideologická znášateľnosť“.⁸⁹

Februárové udalosti priniesli aj do Baťovian rušné a nepokojné dni. 20. februára 1948 K. Bacílek informoval vo večerných hodinách členov narýchlo zvolaného Mestského výboru Komunistickej strany Slovenska o vzniku vládnej krízy.⁹⁰ Na podnet Ústredného výboru KSČ sa v závode utvorila jednotka Ludových milícií v počte okolo 400 členov, väčšinou bývalých účastníkov SNP a ilegálnych pracovníkov. Po vyzbrojení milície jej členovia hliadkovali v meste a snažili sa zaručiť pokoj a bezpečnosť.⁹¹

⁸⁸ V Kronike ZDA Partizánske je zaznamenaná reportáž amerického novinára Maurice Hindusa, ktorá bola uverejnená v New York Herald Tribune: „Ako vo všetkých priemyslových mestách Slovenska, i v tomto komunisti majú väčšinu hlasujúceho obyvateľstva, ale niet politických svárov medzi nimi a demokratmi. Z toho človek nemôže neuzatvárať, že boj o moc, ktorej sa uchádzajú dve vedúce strany, obmedzuje sa výlučne na inteligenciu.“ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 72.

⁸⁹ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 105-106.

⁹⁰ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 22.

⁹¹ KAPUSTA, ref. 21, s. 98.

Dňa 24. februára sa v závode uskutočnil generálny štrajk zamestnancov na podporu Komunistickej strany Československa a vlády Klementa Gottwalda.⁹² 25. februára 1948 prezident Beneš pod tlakom komunistov, ktorí organizovali generálny štrajk, rezolúcie a manifestácie, podpísal demisiu, ktorú podali nekomunistickí ministri vlády. Chýbajúce ministerské posty následne mohli obsadiť ľudia Klementa Gottwalda.

Nasledujúce voľby už boli voľbami, keď voliči volili za jednotnú kandidátku Národného frontu. Odchod demokratických síl sa prejavil aj na atmosfére v meste. Čoskoro ľudia začali žiť v obavách a neistote. Prichádzali roky politických procesov a všeobecnej neistoty.⁹³

Desať rokov existencie Baťovian

Život v meste však aj napriek februárovým udalostiam v roku 1948 plynul ďalej pokojným tempom. Stavebné práce pokračovali. V roku 1948 bola zriadená priamo v obuvníckom závode prvá závodná ambulancia pre poskytovanie prvej pomoci pri úrazoch, ale aj pre bežné vyšetovanie a liečenie chorých. V rámci plánu dvojročnice bolo baťovianskymi obuvníkmi vyrobených 13 781 000 párov obuvi. V závode našlo prácu viac ako 7000 ľudí (obrázok č. 16).⁹⁴

Obr. 16. Zamestnanci závodu po skončení zmeny. Fotografia pochádza z roku 1948. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

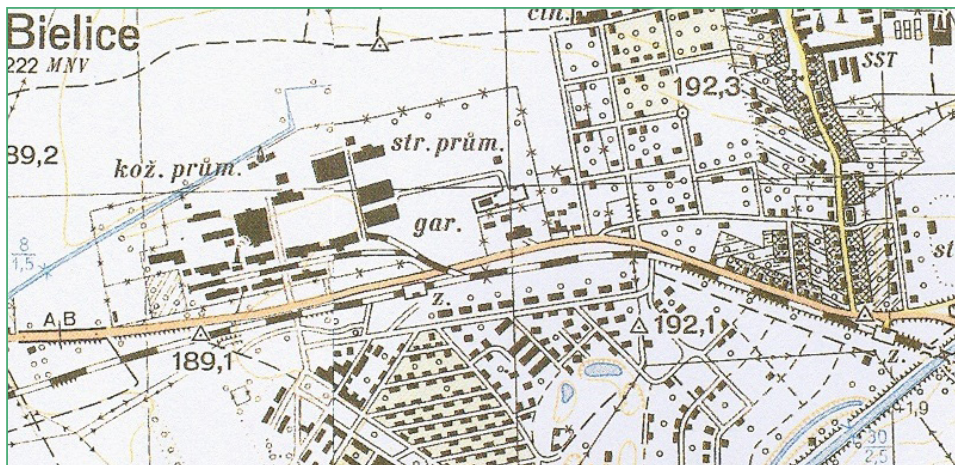
Mladé priemyselné mesto Baťoviany aj napriek mnohým problémom oslavovalo prvých desať rokov svojej existencie. Rozhodnutie firmy Baťa, vybudovať v katastri obce Šimonovany obuvnícky závod, vtislo krajine na sútoku rieky Nitry s Nitricou novú pečať. Výlučne poľnohospodársku výrobu

⁹² BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 22.

⁹³ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 106.

⁹⁴ Viac pozri Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 2, s. 73-74.

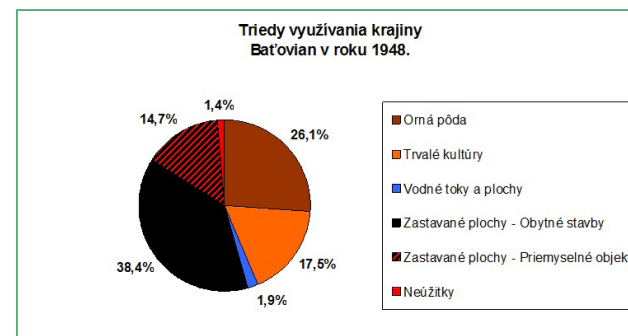
vystriedala priemyselná výroba. Na mapách č. 3 a 4 vidieť, že sa z okolia obce Šimonovany vytratil trvalé trávnaté porasty. Na pôde, ktorá bola do roku 1938 využívaná na poľnohospodárske účely vyrástol obuvnícky závod a obytné štvrte. V diagrame č. 4 môžeme vidieť, že orná pôda ustúpila na úkor zastavaného územia. Diagram č. 5 je porovnaním využívania krajiny v roku 1938 a v roku 1948.

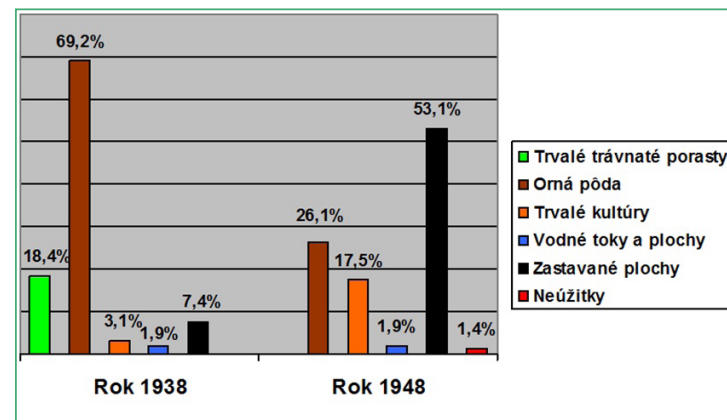
Mapa 3. Skúmané územie na výreze historickej mapy vyhotovenej v roku 1957 znázorňujúcej situáciu v roku 1948. (Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie. Geodetický a kartografický ústav Bratislava. Mapa č. M-34-121-B-a. Mapa č. M-34-121-B-b.)

Mapa 4. Využívanie krajiny Baťovian v roku 1948. Čiernou farbou s červenými pruhmi je zvýraznené územie obuvníckeho závodu. Mesto Baťovany bolo vybudované na miestach, ktoré sa ešte v roku 1938 využívali na poľnohospodárske účely (orná pôda, lúky a pasienky). Na mape sú znázornené aj neúžitky – mokrade, ktoré vznikli pri regulácii rieky Nitry.

Diagram 4. Triedy využívania krajiny Baťovian v roku 1948. Na grafe je percentuálne znázornené využívanie krajiny Baťovian v roku 1948. Zastavané plochy – obytné a priemyselné areály – predstavujú spolu 53,1 % plochy skúmaného územia. V roku 1938 to bolo len 7,4 % (pozri diagram č. 1).

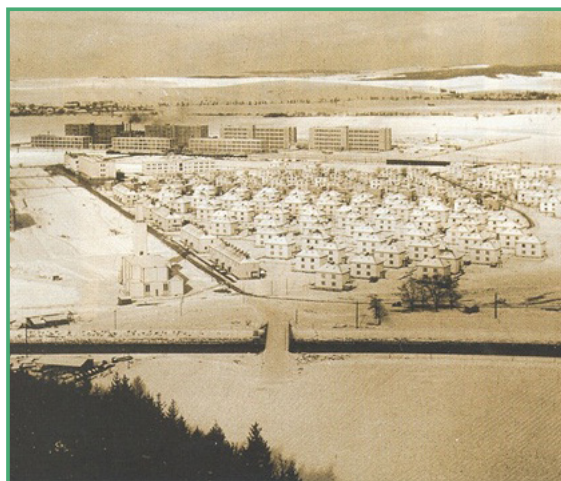
Diagram 5. Porovnanie využívania krajiny Baťovian v roku 1938 a v roku 1948. V priebehu desiatich rokov krajina na sútoku riek Nitry a Nitrice úplne zmenila svoju tvár. Orná pôda (v roku 1938 tvorila až 69,2 % skúmaného územia) ustúpila výstavbe obuvníckeho závodu a obytnej kolónie. Z územia úplne zmizli trvalé trávnaté porasty – lúky a pasienky, ktoré do roku 1938 predstavovali hlavný zdroj obživy pre obyvateľov obce Šimonovany. V roku 1948 tvorili zastavané plochy až 53,1 % skúmaného územia. Krajina, ktorá bola do roku 1938 využívaná výlučne na poľnohospodárske účely, bola urbanizovaná a v priebehu pomerne krátkej doby sa stala priemyselnou krajinou.

Nové meno pre mesto a závod

Až na jar v roku 1948 sa začala riešiť problematika názvu obce. Priemyselné mestečko doposiaľ používalo nejednotné pomenovanie. Ako úradný názov sa stále používalo pomenovanie Šimonovany. Naopak, firma Baťa používala v názve firmy pomenovanie Šimonovany – Baťovany. Materská obec Šimonovany mala v tomto čase 650 obyvateľov, kým nové Baťovany postupne

prekročili hranicu 3450 obyvateľov. V zahraničí boli len Baťovany známe ako sídlo závodu a mesto malo v tom čase už vlastnú železničnú stanicu, nemocnicu, poštu, faru a policajnú stanicu.⁹⁵ Baťovany dokázali už dlhší čas fungovať nezávisle od obce Šimonovany a to bolo hlavným dôvodom osamostatnenia sa mesta.

Z iniciatívy KSC, ktorá odmietala akúkoľvek spojitosť s „batizmom“ a kapitalistickou politikou vôbec, závod i mesto prijali 13. februára 1949 nové meno. Mesto dostalo na počesť bojov počas SNP v jeho okolí pomenovanie Partizánske a názov závodu Baťa, národný podnik Baťovany bol zmenený taktiež na počesť SNP na Závody 29. augusta, národný podnik Partizánske.⁹⁶

Obr. 17. Baťovany v zime 1948.
(Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.)

Metóda historického *land use* umožňuje čitateľovi porovnávať vývoj a využívanie krajiny v dvoch časových horizontoch v rozpätí desiatich rokov. Z historických máp môžeme vyčítať rozlohu mesta, plochu pôdy, ktorá bola využívaná na poľnohospodárske účely a zmenu vo využívaní krajiny v okolí obce Baťovany. Historické mapy z dvoch časových horizontov názorne zachytávajú pretvorenie poľnohospodárskej krajiny na krajinu priemyselnú v priebehu desiatich rokov. Zaujímavé je aj sledovať vznik mesta, ktoré je vystavané kvôli budovaniu závodu. Na Slovensku je spomínaný štýl výstavby mesta ojedinelý.

⁹⁵ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 4, s. 105-106.

⁹⁶ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 24, s. 22. Vývoj názvu podniku: Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť, Baťovany (1939 – 1945), Baťa, národná správa, Baťovany (apríl 1945 – január 1946), Baťa, národný podnik, Baťovany (január 1946 – február 1949) a Závody 29. augusta, národný podnik Partizánske (február 1949 – 1990). Riaditelia závodu: Ján Lupták (1939 – 1944), Zoltán Rettégi (1944 – 1945) a Jozef Trojan (1945 – 1949). Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 3, s. 117.

Baťovany boli pôvodne „kolóniou“ domov, určených pre pracovníkov obuvníckeho závodu, ktorý nechal vybudovať Ján Antonín Baťa. Dnes sú okresným mestom, ktoré má spolu s príslahlými mestskými časťami viac ako 25 000 obyvateľov. Ani Baťove obuvnícke závody, ani Závody 29. augusta už nie sú v prevádzke. Ako pamiatka na ne však zostal komplex priemyselných objektov, ktorý ešte stále nesie pečať Baťovej priemyselnej architektúry. Jedným zo symbolov mesta Partizánske je Červená ulica, tvoriaca jadro najstaršej obytnej štvrť v bývalých Baťovanoch. V tejto štvrti sú dodnes obývané rodinné dvojdomy, ktoré navrhol architekt Vladimír Karfík.

NEMECKÁ BOJOVÁ TECHNIKA V II. SVETOVEJ VOJNE – TANKY

Michal LAHKÝ

Michal LAHKÝ. German battle technique in the World War II – tanks. The aim of following article is to digestedly map and describe German battle technique used during World War II with focus on the tanks. Part of each chapter is description, which resulted to the production of particular prototype. There are facts about engine, dimensions, weight, or speed of the tank in inscription of listed model. Special emphasis is given on a role account of every individual crew member, on operational range of the existing machine, which often changed by development of a single conversions. The characters which often meant decisive aspects in battle clashes were weaponry, armour and mobility for which there is also dedicated adequate focus of the article. The question of battle deployment is under each tank description stated at the end of interpretation and in this case, there are also other actions, in which that vehicle type was embattled.

Keywords: tank; conversion; machine; PzKpfw; vehicle; WWII

Náčrt problematiky

Počas II. svetovej vojny bolo na rozličných bojiskách nasadených celkovo šesť, respektíve sedem sériovo vyrábaných nemeckých tankov.¹ Prvotným problémom štúdie bolo začlenenie popisovaných strojov do jednotlivých hmotnostných

---

¹ LÜDEKE, Alexander. *Bojová technika Druhej svetovej vojny*. Bratislava : SLOVART, 2009, s. 66-76. Uvedený počet šiestich, prípadne siedmich tankov opäť závisí hlavne od rozdelenia všetkých strojov. Za spornú možno v tomto prípade považovať predovšetkým otázku začlenenia tanku PzKpfw VI Tiger II Ausf. B. Už samotný názov stroja síce napovedá, že išlo o akési pokračovanie vo vývoji tanku PzKpfw VI Tiger, avšak Tiger II sa od Tigra líšil celým radom technických parametrov (napr. kanón s dlhšou hlavňou, ktorý si pre lafetáciu vyžadoval aj celkom novú vežu, pričom existovali až 2 modely veže tanku Tiger II, silnejší pancier a s ním logicky spojený aj značný nárast hmotnosti, čo zase nadväzovalo na vyššiu spotrebu paliva). Tiger II teda možno považovať za vylepšené prevedenie tanku Tiger, ale v literatúre mu autori venujú často pozornosť až na úrovni samostatného sériovo vyrábaného tanku (LÜDEKE , ref. 1, s. 74,76.). Ja sa v práci štúdiu tohto tanku nevenujem z dôvodu obmedzeného rozsahu, ako aj preto, že Tiger II považujem za prakticky nový stroj, ktorý síce vznikol na báze tanku Tiger I, ale v skutočnosti nebol len jeho modifikáciou, ale skôr akýmsi výrobným pokračovaním.

skupín. Popisu a otázkam v oblasti nemeckej bojovej techniky použitej v II. svetovej vojne sa venujú predovšetkým britskí a americkí autori a v prípade selektívneho zamerania, sústredeného len na samotné nemecké tanky, uvádza pôvodca textu vždy aj jeho zaradenie, a to buď do kategórie „ľahkých“, „stredných“ alebo „ťažkých“ tankov. Výber autorov, ktorých členenie by sa úplne zhodovalo, alebo by uvedené stroje delili podľa hmotnosti aspoň približne rovnako, bol teda kľúčový. Pri riešení problematiky tohto rozdelenia, som sa riadil v prvom rade podľa znalcov, ktorých diela súhrnne mapujú bojovú techniku daného obdobia. Obsiahlosť týchto kníh na jednej strane a podľa môjho názoru, aj detailnosť mnohých údajov na strane druhej jednoznačne svedčia o vysokej odbornosti. Jedná sa o dielo *The Encyclopedia of Weapons of World War II*, v ktorej sú z popisovaných typov, PzKpfw I(6 t = Ausf. B) a II(10 t = Ausf. F) označené ako „ľahké“ tanky, PzKpfw III(22,3 t = Ausf. M) a IV(25 t = Ausf. H) ako tanky „stredné“ a napokon, stroje PzKpfw V Panther(45,5 t = Ausf. A), PzKpfw VI Tiger(55 t = Ausf. E) a Tiger II(69,7 t = Ausf. B) ako „ťažké“.² Rovnaký postoj k rozdeleniu zaujali aj tvorcovia knihy *Tanks of the world 1915 – 1945*, kde PzKpfw I(5,4 t) a II(7,2 t) klasifikovali ako „ľahké“ tanky. V prípade PzKpfw III(15 t) a PzKpfw IV(17,3 t = Ausf. A) nebolo zaradenie bližšie špecifikované, ale dá sa vyvodit' z kontextu, a to do sekcie „stredných“ tankov, keďže o predchádzajúcom type, PzKpfw II autori píšu ako o vozidle, ktoré predstavovalo posledný kus z kategórie tankov „ľahkých“. Za „ťažké“ tanky boli nakoniec v diele označené stroje PzKpfw V Panther(43 t = Ausf. D2), PzKpfw VI Tiger(55 t = Ausf. E) a Tiger II(69,7 t = Ausf. B).³ Poslednou vybranou publikáciou, ktorá sa súhrnne venuje rozličným oblastiam bojovej techniky použitej v II. svetovej vojne je kniha s názvom *Bojová technika Druhej svetovej. PzKpfw I(5,4 t = Ausf. A) a II(9,5 t = Ausf. C) sú v diele uvedené ako „ľahké“ tanky, PzKpfw III(22,3 t = Ausf. J), PzKpfw IV(25 t = Ausf. H) a PzKpfw V Panther(45,5 t = Ausf. D) nie sú konkrétne klasifikované, avšak pri popise tanku PzKpfw VI Tiger(55 t = Ausf. E) už autor píše o nutnosti výroby ťažkého tanku pre potreby prebiehajúceho ťaženia proti ZSSR. Z kontextu sa teda stroje PzKpfw III, IV a V dajú označiť ako tanky „stredné“.⁴ Ďalšou obsiahlou prácou, ktorá sa zďaleka nevenuje len nemeckým tankom, je *Tanková válka – Vzestup a pád Hitlerových tankových divízií*. Delenie v tomto diele sa od predchádzajúcich líši predovšetkým v tom, že okrem strojov PzKpfw I a II,*

² BISHOP, Chris. *The Encyclopedia of Weapons of World War II*. New York : Barnes & Noble, 1998, s. 11-16.

³ CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell, 2002, s. 48-60.

⁴ LÜDEKE, ref. 1, s. 66-76.

zaraduje do skupiny „ľahkých“ tankov, aj PzKpfw III. O typoch PzKpfw IV a PzKpfw V Panther sa tu píše ako o „stredných“ tankoch a obe verzie Tigra sú už tradične začlenené medzi tanky „ťažké“.⁵

Uvedené členenie podporujú aj viaceré diela autorov, ktorí sa monotematicky zameriavajú na vybraný kus z nemeckých obrnencov, avšak v publikácii sa občas okrajovo zmieňujú aj o ďalších. Takým dielom je napr. *Panzerkampfwagen IV Medium tank 1936 – 1945*, ktoré obsahuje začlenenie PzKpfw IV(17,3 t = Ausf. A) medzi „stredné“ tanky už aj v samotnom názve.⁶ Podobnou publikáciou, ktorá sa taktiež sústreďuje na konkrétny tank z arzenálu nacistického Nemecka a zároveň ho porovnáva so spojeneckým tankom, je *Sherman Firefly vs Tiger – Normandy 1944*, kde pôvodca textu jasne radí Tiger do sekcie „ťažkých“ tankov.⁷

V tomto príspevku sa budem venovať podrobnejšie dvom konkrétnym nemeckým tankom. Prvým z nich je ľahký tank – Panzerkampfwagen I a druhým Panzerkampfwagen VI Tiger z kategórie ťažkých tankov. Mojou ambíciou je prehľadné zmapovanie oboch vybraných nemeckých tankov v tomto období.

Ľahké tanky

Panzerkampfwagen I (PzKpfw I SdKfz 101.) – medzivojnový vývoj

Versaillská zmluva podpísaná v roku 1919 po 1.svetovej vojne stanovovala Nemecku striktný zákaz vlastníť pásové vozidlá alebo tanky. Jediným povoleným variantom bol obrnený transportér, ktorý ale musel disponovať

⁵ MCCARTHY, Peter – SYRON, Mike. *Tanková válka - Vzestup a pád Hitlerových tankových divízií*. Praha : Deus, 2003, s. 47-212. V prípade PzKpfw V Panther je dôležité uviesť, že ohľadom tohto tanku sa názory odborníkov rozchádzajú zrejme najviac. Zo štyroch vyššie spomínaných diel je v dvoch z nich uvedený ako „stredný“ tank, zatiaľ čo vo zvyšných dvoch ako tank „ťažký“. Osobne sa s prihliadnutím k zhruba 20 tonovému rozdielu v hmotnosti pri porovnaní posledných prevedení PzKpfw IV a PzKpfw V Panther, prikláňam skôr k jeho začleneniu medzi „ťažké“ tanky. K tejto klasifikácii do značnej miery prispieva aj fakt, že k návrhu tanku Panther sa pristúpilo až po konfrontácii so sovietskymi strojmi, pre ktoré dovtedajšie nemecké PzKpfw III a IV vôbec nepredstavovali rovnocenných súperov. Panther mal po technickej stránke prevyšovať stredný tank T 34 a povzbudiť tak sebadôveru posádok nemeckých tankov, otrasenú v boji so spomínanými strojmi, ako aj s tankami KV 1 (FORCZYK, Robert A. *Panther vs T 34 – Ukraine 1943*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 4-5.

⁶ PERRETT, Bryan – SMITH, David – LAURIER, Jim. *Panzerkampfwagen IV Medium tank 1936 – 1945*. Oxford : Osprey Publishing, 1999, s. 6.

⁷ HART, Stephen A. – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 17.

statickou vežou alebo skôr akousi pancierovou nadstavbou korby a slabým opancierovaním. Účel týchto podmienok bol zrejímavý. Takéto vozidlo malo byť nasadené výhradne na potlačanie demonštrácií alebo nepokojov.⁸ Stanovené technické podmienky boli pochopiteľným krokom víťazných mocností Dohody, ktorým chceli zamedziť akémukoľvek použitiu tohto stroja v bojových stretoch s inými obrnenými vozidlami. Žiaden z víťazov si obdobu prvej svetovej vojny neželal, šlo teda o dôležitý demilitarizačný krok, ktorý mal Nemecku odobrať možnosť prípadného použitia týchto strojov v nasledujúcej vojne. Napriek tomu sa po nástupe národných socialistov k moci na čele s Adolfom Hitlerom v roku 1933 začala pripravovať výroba prvých tankových prototypov.

Konkurz na výrobu prvého stroja tohto typu bol vyhlásený vojenským zbrojným úradom (*Heereswaffenamt*) v roku 1933 a zapojili sa doňho firmy Krupp, Henschel, MAN, Rheinmetall a Daimler-Benz. Základnou požiadavkou na nový prototyp bola predovšetkým jeho nízka hmotnosť, ktorá nemala príliš presahovať 5000 kg. Rozhodujúcu úlohu v konkurze zohrali firma Daimler-Benz, ktorej prototyp bol vybraný pre výrobu nadstavby a firma Krupp s prototypom podvozku tohto stroja. Prototypy tejto kombinácie sa začali testovať v roku 1934.⁹ Firma Krupp označila svoj model ako L.K.A.I, po sklbení konštrukcií oboch prototypov sa však rýchlo prešlo k označeniu La S, čo bolo skratkou pre „*Landwirtschaftlicher Schlepper*“, teda „*poľnohospodársky traktor*“ alebo „*poľnohospodársky ťahač*“ (príloha 1). Označenie malo zamedziť prípadnému spájaniu týchto strojov s akýmkoľvek využitím na vojenské účely. V testovacej fáze PzKpfw I došlo ešte oproti modelu L.K.A.I k zmenšeniu pojazdvých kolies a k vyrovnaniu odpruženia listovými pružinami pomocou nosníka umiestneného z vonkajšej strany pásového mechanizmu.¹⁰

⁸ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 36-37.

Pozri aj HACKEN, Richard – PLOTKE, Jane. *Peace Treaty of Versailles. Article 171*. [online]. Dostupné na internete: <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/www/versa/versa4.html> cit. dňa 20.2.2012. PzKpfwI mnohí autori ani nepovažujú za plnohodnotný tank. Veľmi často sa v súvislosti s týmto vozidlom v odbornej literatúre vyskytuje skôr pojem „tančík“ (pozri napr. MOSIER, John. *Železný kríž – Vzestup a pád nemecké válečné mašinerie 1918 – 1945*. Praha : BB ART, 2008, s. 138 alebo SOLONIN, Mark. *Vymývání mozků*. Praha : Naše vojsko, 2011, s. 79 prípadne aj CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 48, kde sa PzKpfw I spomína ako „small vehicle“, teda „malé vozidlo“).

⁹ LÜDEKE, ref.1, s. 66.

¹⁰ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 48. Maskovanie strojov medzivojnovej produkcie za agrárnu techniku nebolo len doménou Nemecka. Veľmi podobný príklad sa opakoval napr. v Maďarsku, ktoré muselo, rovnako ako Nemecko, dodržiavať mierovú zmluvu. Aj Maďari využívali pri vývoji vlastných tankov modely kamuflované pod označením neškodnej poľnohospodárskej techniky, aby tak predišli ich odhaleniu zo strany víťazných mocností. RIEDER, Kurt. *Obrnenci v akcii*. Dunajská Streda : Talamon, 2005, s. 27-28.

Panzerkampfwagen I Ausf. A

Úspešne otestované stroje boli zaradené do výroby pre potreby *Wehrmachtu* v tom istom roku a neskôr sa daný model začal označovať ako PzKpfw I(MG) (SdKfz 101). Výroby prvých strojov sa chopila firma Henschel, pričom šlo o počet 150 kusov.¹¹ Prvé vyrobené exempláre samozrejme neboli bez nedostatkov, preto mal PzKpfw I, rovnako ako aj nasledujúce typy, niekoľko prevedení. Každé nasledujúce prevedenie ktoréhokoľvek tanku obsahovalo určité konštrukčné zmeny vedúce k lepšej funkčnosti modelu alebo ku koncu vojny aj k zefektívneniu produkcie. Výroba motora pripadla spomínanej firme Krupp. Motor M305 tanku PzKpfw I Ausf. (*Ausführung = prevedenie*) A bol inštalovaný do zadnej časti korby (príloha 2).¹² Dosahoval výkon 60 konských síl, teda 44,2 kW a bol štvorvalcový s objemom 3460 cm³. Agregát bol chladený vzduchom a rovnako ako pri všetkých nemeckých tankoch nasadených v II. svetovej vojne bol poháňaný benzínom. Hmotnosť celého stroja dosahovala 5400 kg a rozmery 4,02 x 2,06 x 1,72 m (*dĺžka x šírka x výška*). Vozidlo vďaka dobrému pomeru nízkej hmotnosti a relatívne výkonného motora dosahovalo rýchlosť okolo 37 km/h. Kapacita nádrže umožňovala stroju prekonať vzdialenosť 140 km v teréne a 200 km pri jazde na upravenej komunikácii. Charakteristickým znakom PzKpfw I bolo veľmi slabé opancierovanie s hrúbkou len 6 až 13 mm a rovnako slabá výzbroj pozostávajúca výhradne z dvoch koaxiálnych guľometov vzor 13 kalibru 7,92 mm umiestnených v malej otočnej veži navrchu pancierovej nadstavby. Zbrane tohto typu poskytovali posádke tanku dostatočnú palebnú silu voči nepriateľskej pechote, boli však len minimálne účinné pri nasadení proti silnejšie opancierovaným vozidlám alebo dostupným tankom vtedajších európskych armád. Nedostatočná výzbroj a opancierovanie PzKpfw I boli hlavnou príčinou, prečo bol tank postupne stiahnutý už po ťažení vo Francúzsku v roku 1940.¹³ Veža tanku PzKpfw I bola posunutá do pravej časti pancierovej nadstavby a posádku tvorili dvaja muži: veliteľ vo veži tanku a vodič v ľavej časti korby. Veliteľ udával vodičovi smer jazdy podľa aktuálnej situácie na bojisku. Jeho úlohou bolo teda získanie čo najlepšieho prehľadu o polohe vlastných jednotiek a jednotiek protivníka,

¹¹ BISHOP, ref. 2, s. 11.

¹² BAXTER, Ian. *Německá obrněná vozidla ve 2. světové válce*. Praha : Svojtka & Co., 2004, s. 61.

¹³ LÜDEKE, ref. 1, s. 66. O spomínanom type guľometu sa mi nepodarilo nájsť viac dôležitých informácií, ako napr. jeho kadencia, popis systému chladenia hlavne, či údaje o presnosti strelby. Nasledujúce nemecké tanky boli však štandardne vybavené guľometmi typu MG 34 kalibru 7,92 mm. Dá sa teda predpokladať, že zmienená výzbroj tanku PzKpfw I, bola akýmsi predchodcom neskorších nemeckých guľometov LÜDEKE, ref. 1, s. 67-76.

pričom PzKpfw I bol vďaka obmedzenému priestoru vo vnútri špecifický aj tým, že jeho veliteľ bol zároveň nabíjačom aj strelcom z oboch zbraní. Úloha vodiča bola striktno orientovaná na riadenie vozidla. Do dvoch guľometov mala posádka k dispozícii 525 nábojov.¹⁴ Prvá svetová vojna síce znamenala aj historický debut tankov, nešlo však o tanky v modernom poňatí slova. Od pohyblivých, obratných, dobre vyzbrojených a pancierovaných strojov mali vtedajšie tanky ešte ďaleko. V období, keď bol vývoj sofistikovanej tankovej bojovej techniky ešte v zárodku, sa Nemecko, vtedy ešte v podobe Weimarskej republiky, a ZSSR rozhodli v tejto oblasti pre vzájomnú spoluprácu. Tak bola v roku 1927 medzi uvedenými krajinami podpísaná dohoda, ktorej výsledkom bolo založenie tankovej školy v sovietskej Kazani. Sovieti v rámci vlastnej evolúcie mechanizovaných obrnených síl paradoxne nepohrdali testovaním rozličných modelov získaných zväčša z krajín západnej Európy, predovšetkým z Veľkej Británie a z Francúzska. Technici v ZSSR sa tak dostali napr. k francúzskym tankom *Renault* alebo dokonca k licencovanej výrobe pôvodne britských tankov typu *Carden-Lloyd* a *Vickers*. Kazaňská škola mala združovať vojakov a konštruktérov oboch zúčastnených strán a prispieť tak k vzájomnej pomoci a spolupráci,¹⁵ no jej vedľajším produktom bol aj fakt, že práve jej prostredníctvom sa Nemcom podarilo od Sovietov získať pár britských tankov. Konkrétne sa jednalo o britský model *Carden Lloyd MK IV*. Vozidlá, nadobudnuté kúpou, nemeckí konštruktéri následne podrobili testom, ktorých výsledky značne prispeli k vývoju tanku PzKpfw I.¹⁶

¹⁴ BISHOP, ref. 2, s. 11. Počet 525 nábojov dokopy do oboch zbraní je síce dosť nízky vzhľadom k tomu, že sa jednalo o guľomety, teda o automatické zbrane s relatívne vysokou kadenciou strelby, bude však zrejme presný. PzKpfw I bol oproti neskorším nemeckým strojom mimoriadne malý tank, ktorý sotva poskytoval dostatok priestoru dvojčlennej posádke, nieto ešte veľkej zásobe munície, ktorá by vozidlu zabezpečila v boji dlhodobú nezávislosť od zásobovania. Okrem toho bol PzKpfw I primárne výcvikový stroj. Pri jeho vývoji sa preto pravdepodobne nerátalo s tým, že bude potrebný priestor pre uskladnenie väčšieho množstva munície, pretože sa pôvodne nepredpokladalo ani jeho bojové nasadenie. MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 47-212.

¹⁵ HOGG, Ian. *Historie tanku*. Brno : Bonus A, 1996, s. 53.

¹⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 47. Treba dodať, že autori CHAMBERLAIN a ELLIS v knihe *Tanks of the World 1915 – 1945* uvádzajú na strane 48 iný údaj. Podľa nich k vývoju tanku PzKpfw I, predovšetkým čo sa týka podvozku, prispelo odkúpenie britského vozidla *Carden Lloyd MK I* v roku 1932. Nie je tam však bližšie vysvetlený postup, ktorým k odkúpeniu britského stroja došlo, ani či bol najprv odkúpený od Britov Sovietmi a od nich následne nemeckými konštruktérmi v Kazani alebo či *Carden Lloyd MK I* tuoval priamo z Británie do Nemecka. Autori mali ale zrejme na mysli len samotný podvozok *Carden Lloyd MK I*, na ktorý mala byť potom v Nemecku lafetovaná neznáma zbraň. Z uvedených faktov je však jasné, že genéza nemeckých tankových síl pred začiatkom 2. svetovej vojny vychádzala do značnej miery z testov strojov, ktoré boli pôvodne vyrobené pre potreby britskej armády.

Panzerkampfwagen I Ausf. B

Vylepšením PzKpfw I Ausf. A bol tank PzKpfw I Ausf. B (príloha 3), ktorý sa začal vyrábať od roku 1935.¹⁷ Najdôležitejším zlepšením oproti predchádzajúcemu modelu bol podstatne výkonnejší šesťvalcový benzínový motor Maybach NL38TR schopný dosiahnuť výkon 100 konských síl, čiže 75 kW. V dôsledku objemnejšieho motora museli konštruktéri zväčšiť aj trup stroja, ktorý sa takto predĺžil o 40 cm a na každú stranu tanku muselo byť namontované ďalšie pojazďové koleso. Samozrejmým dôsledkom predĺženia bola vyššia hmotnosť, ktorá v prípade Ausf. B dosahovala hranicu 6000 kg. Na výrobe tohto typu sa najviac podpísala firma Henschel a Wegmann.¹⁸

Panzerkampfwagen I Ausf. C

Ďalšou konverziou bolo PzKpfw I Ausf. C (príloha 4). Výrobu prototypu s pôvodným označením VK.601 prevzali firmy Daimler-Benz a Kraus-Maffei v rokoch 1939 – 1940. Základným rozdielom oproti predchádzajúcim typom bola väčšia palebná sila. Jeden z dvoch pôvodných guľometov kalibru 7,92 mm v ľavej časti veže bol nahradený 20 mm kanónom, pričom funkcia druhého z guľometov zostala zachovaná. Toto prevedenie dosahovalo hmotnosť 8000 kg a hrúbku opancierovania od 10 do 30 mm. Okrem väčšej palebnej sily disponoval tank aj podstatne silnejším benzínovým motorom dosahujúcim výkon až 150 konských síl. Ohromujúcim faktorom bola aj rýchlosť vozidla, ktorá dosahovala až 64 km/h. Typickým identifikačným znakom tejto úpravy tanku PzKpfw I boli dve pojazďové kolesá nainštalované zvonku pred základným radom kolies umiestnené v strednej časti pásovej sústavy. PzKpfw I Ausf. C bol určený na použitie pri výsadbách a prieskume, na jeho výrobu sa však nemecký priemysel nikdy nesústredil. Pravdepodobnou príčinou bol predovšetkým fakt, že v čase, keď z tovární firiem Daimler-Benz a Kraus-Maffei toto vyhotovenie vyšlo, už *Panzerwaffe* disponovala viacerými prevedeniami tanku PzKpfw II s porovnateľným opancierovaním aj výzbrojou. Prvý prototyp

Nemecko-sovietska spolupráca každopádne trvala dlhšiu dobu a prejavila sa napr. v podobne vzájomnej pomoci, v oblasti vývoja tankov oboch spomínaných strán. Viac pozri MASER, Werner. *Porušení slova: Hitler, Stalin a II. světová válka*. Ostrava : OLDAG, 1996.

¹⁷ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 48.

¹⁸ BISHOP, ref. 2, s. 11. Pojem „pojazdové koleso/kolesá“ používajú vo svojom diele, napr. autori MCCARTHY a SYRON. Nepodarilo sa mi nájsť pre daný technický prvok tohto a tiež nasledujúcich tankov, vhodnejší pojem, preto som sa tiež rozhodol pre jeho použitie MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 211.

bol vyrobený v roku 1941, ale následne došlo k zastaveniu ďalšej výroby.¹⁹ Vtedy už značnú časť nemeckých tankových divízií tvorili oveľa pokrokovejšie PzKpfw III a PzKpfw IV a vývoj nemeckých tankov sa uberal práve týmto novým smerom.²⁰

Panzerkampfwagen I neuer Art verstärkt(VK.1801)

V tomto smere je nutné stručne spomenúť aj rovnako neúspešnú modifikáciu PzKpfw I s názvom neuer Art verstärkt(VK.1801), teda vo voľnom preklade „posilnený nový typ“ (príloha 5). Šlo o verziu, ktorá mala v boji poskytovať potrebnú palebnú podporu postupujúcej infanterii. Špecifickým znakom vyplývajúcim už z prekladu označenia, bolo nové, silnejšie opancierovanie, ktorého sila sa pohybovala od 30 do 80 mm. Natolko silná pancierová ochrana bola porovnateľná dokonca aj s neskoršími typmi nemeckých tankov akými boli napr. PzKpfw III (príloha 6) alebo PzKpfw IV. Ďalší vývoj tejto konverzie bol však už polovici roku 1940, po pol roku, ponechaný svojmu osudu, a to hlavne preto, lebo v danom čase už prebiehala počas bojov postupná výmena strojov PzKpfw I a II za modernejšie tanky PzKpfw III a IV (príloha 7). Podporovanie vývoja vtedy už zastaralej koncepcie tanku PzKpfw I by bolo s najväčšou pravdepodobnosťou iba stratovým programom. Priamo úmerne s posilnením panciera sa navýšila aj hmotnosť vozidla, v tomto prípade až na 18 t. To zase viedlo k zníženiu maximálnej rýchlosti len na 24 km/h. Neuer Art verstärkt disponoval podobne ako Ausf. C prekladánym usporiadaním pojazďových kolies s novým systémom zavesenia, ktoré bolo zrejme schopné lepšie znášať podstatne vyššiu hmotnosť v porovnaní s predchádzajúcimi variantmi.²¹

Kleiner Panzerbefehlswagen I(Sd Kfz 265)

PzKpfw I sa tiež vyrábal v prevedení nazvanom Kleiner Panzerbefehlswagen I. Základom tejto verzie bol PzKpfw I Ausf. B, oproti ktorému mal však Panzerbefehlswagen I vyvýšenú nadstavbu a strelecká veža s dvoma guľometmi bola nahradená malou kupolou pre veliteľa tanku (príloha 8). Výzbroj tohto modelu tvoril len jeden z pôvodných guľometov, ktorý bol však umiestnený

¹⁹ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 49. Žiaden z autorov pri popise tanku neuvádza, či je údaj 64km/h rýchlosť, ktorú dokázala táto konverzia PzKpfw I dosiahnuť pri jazde v teréne alebo na ceste. *Panzerwaffe* (nem. tanková/pancierová zbraň)–označenie pre nemecké tankové sily MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 335.

²⁰ PIEKALKIEWICZ, Janusz. *Tanková válka 1939 – 1945*. Plzeň : Mustang, 1995, s 108.

²¹ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 49. V knihe nie je popísaná výzbroj tejto modifikácie PzKpfw I. Z uvedenej fotografie je však možné predpokladať, že stroj bol vybavený len dvoma pôvodnými guľometmi kalibru 7,92 mm.

v pravej časti čelného plátu pancierovej nadstavby, čo poskytovalo pri strelbe oproti otočnej veži oveľa obmedzenejšiu možnosť zamierenia na cieľ. Panzerbefehlswagen I bol veliteľským tankom.²² PzKpfw I sa preukázal ako nevhodný tank v bojových podmienkach a čoskoro sa stal zastaralým. Napriek tomu sa podvozok tanku natolko osvedčil, že sa v mnohých formách úprav používal až do konca 2. svetovej vojny.

Munitions-Schlepper a hybridné delostrelecké prevedenia

S označením Munitions-Schlepper sa podvozok používal na prepravu nákladu a munície. Až do nástupu silne opancierovaných spojeneckých tankov slúžila korba PzKpfw I tiež ako nosič česko-slovenského 47 mm protitankového kanónu, ku ktorému sa Nemci dostali po rozdelení Česko-Slovenska a vytvorení Protektorátu Čiech a Moravy. Tento typ sa využíval počas bojov v severnej Afrike a na východnom fronte, až kým spojenecké tanky nedosiahli takú úroveň, ktorej už zbraň nebola schopná čeliť. 40 kusov podvozku PzKpfw I bolo tiež vyzbrojených kanónom kalibru 150 mm. Zbraň ale predstavovala obrovskú záťaž pre drobnú konštrukciu PzKpfw I.²³ Kanón SIG-33 (príloha 9) bol z čelnej a z bočných strán ohradený pancierovou nadstavbou pevne ukotvenou k samotnej korbe.²⁴

Flammpanzer I

PzKpfw I Ausf. A bol tiež v menšom rozsahu upravený na plameňometnú verziu s názvom Flammpanzer I (príloha 10). Vo veži tanku bol odstránený pravý guľomet s príslušenstvom a nahradený prenosným pechotným plameňometom spolu so zásobníkmi stlačeného vzduchu a palivovými nádržami. O túto úpravu PzKpfw I sa zaslúžili príslušníci DAK(*Deutsche Afrika Korps*) počas bojov v severnej Afrike.²⁵ Napriek slabému opancierovaniu a nedostatočnej výzbroji, ktorou PzKpfw I už nemohol bez pomoci novších strojov spojeneckým tankom v severnej Afrike úspešne čeliť, muselo mať toto prevedenie obzvlášť v púštnych podmienkach výrazný psychologický efekt na jednotky protivníka. Rovnako ako počas operácie Barbarossa predstavoval pre posádky nemeckých strojov, ako aj pre stroje samotné, obrovskú hrozbu tzv. „*generál Zima*“,²⁶ v severnej Afrike

²² CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 48.

²³ BISHOP, ref. 2, s. 11.

²⁴ LÜDEKE, ref. 1, s. 66.

²⁵ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 49.

²⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 140.

spôsobovala posádkam tankov obdobné starosti horúčava.²⁷ Nasadenie plameňometných tankov muselo tento fakt len umocniť a mať ohromný demoralizujúci vplyv na vojakov.

Ladungsleger I

Posledným významným prevedením PzKpfw I bol Ladungsleger I (príloha 11) využívaný ženijným vojskom. Nad časťou pancierovej nadstavby PzKpfw I Ausf. B, v ktorej bol umiestnený motor, bol nainštalovaný mechanizmus v podobe žeriavu, ktorého najdôležitejšiu časť tvorili dve vysunuté ramená a malá plošina vyčnievajúca zo zadnej časti tanku. Plošina slúžila ako nosník pre trhavinu.²⁸ Hydraulické ramená ovládala posádka vo vnútri vozidla. Ramená s predsunutou plošinou boli usposobené na naloženie trhavy s hmotnosťou 75 kg. Úlohou posádky bolo dostať sa zadnou časťou tanku k cieľu až do vzdialenosti aspoň 2,75 m. Následne jeden z členov posádky prostredníctvom hydraulicky ovládaných ramien vysunul plošinu z korby vozidla, a tak došlo k priamemu vyloženiu nálože na povrch objektu. Posádka sa potom s vozidlom od objektu vzdialila, aby sa tak vyhla dosahu výbuchu položenej výbušniny. Následne jeden z jej členov z vnútra tanku odpálil nálož. Cieľom takejto netradičnej formy útoku malo byť akékoľvek dobre opevnené nepriateľské stanovisko alebo bunker. Napriek tomu, že sa jednalo o mimoriadne inovatívnu konverziu PzKpfw I, ktorá mala evidentne ušetriť životy vlastných vojakov pri náročných útokoch na opevnené nepriateľské pozície, kvôli zrejším nedostatkom nikdy nedošlo k jej veľkému rozšíreniu. Účinnosť takto vybaveného vozidla závisela predovšetkým od výzbroje, ktorou disponovali obrancovia cieľového objektu. Opancierovanie tanku PzKpfw I poskytovalo posádke ochranu len proti ľahkým pechotným zbraňam, maximálne guľometom. Použitie akýchkoľvek protipancierových zbraní, granátov alebo výbušnín zo strany obrancov vopred odsudzovalo využitie tejto modifikácie na neúspech. Navyše sa pri útoku musela posádka tohto typu PzKpfw I priblížiť k cieľu na samovražedne krátku vzdialenosť, pričom možnosť obrannej palby vozidla prostredníctvom dvoch guľometov vo veži ešte obmedzovala aj prítomnosť ramien s plošinou a výbušninou v zadnej časti korby. To boli zrejme hlavné príčiny, prečo sa táto úprava príliš neujala a vyrobilo sa z nej len zhruba 30 kusov.²⁹

²⁷ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 177.

²⁸ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 49.

²⁹ Dostupné na internete: <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/tanky/pz1.php> Stránka okrem iného prehľadne mapuje ako nemeckú, tak sovietsku bojovú techniku v období 2. svetovej vojny a poskytuje prehľad niekoľkých videí a autentických fotografií prostredníctvom

Bojové nasadenie

V roku 1934 vznikol výhradne z tankov PzKpfw I vôbec prvý tankový prápor.³⁰ Úsvit tanku PzKpfw I predznamenal ukážka jeho technickej spôsobilosti pred Adolfom Hitlerom. V roku 1935 videl PzKpfw I pri skúšobných testoch technickej spôsobilosti v Kunersdorfe. Predvedené stroje Hitlera vraj natolko zaujali, že práve od tohto momentu začal plne podporovať tanky a ich vývoj.³¹

PzKpfw I bol vôbec prvýkrát nasadený v boji v roku 1937 v španielskej občianskej vojne.³² V roku 1936 stáli proti sebe v Španielsku dva diametrálne odlišné politické tábory: republikánska koaličná vláda a jej vojská na jednej strane a podporovatelia generála F. Franca na strane druhej. Španielsko predstavovalo akúsi predzvesť stretu komunizmu a pravicových ideológií krajín Osi, čo sa počas tohto konfliktu prejavilo aj v podpore jednotlivých politických táborov. Strana republikánov dostávala značnú materiálnu, ale aj dobrovoľnícku podporu zo Sovietskeho zväzu, zatiaľ čo Francovi stúpenci získavali aktívnu pomoc z Nemecka a z Talianska.³³ Nemecká pomoc povstaleckým vojskám v Španielsku bola nielen otázkou prestíže, šlo predovšetkým o ideálnu príležitosť na vyskúšanie dostupných vojenských prostriedkov v skutočnom boji s možným budúcim nepriateľom a jeho bojovou technikou. Nemci vyslali do Španielska dokopy zhruba 200 tankov PzKpfw I a PzKpfw II a 600 mužov tvoriacich ich posádky. Sformovaný tankový prápor niesol označenie *Panzer Abteilung 88* a stal sa súčasťou *Légie Kondor*. Jeho veliteľom bol plukovník Wilhelm Ritter von Thoma. Úlohou von Thomových jednotiek bolo predovšetkým cvičiť posádky Francových tankov, napriek tomu zbierali nemecké jednotky skúsenosti aj priamo v boji.³⁴ Prvé dva prápory tankov PzKpfw I boli vyslané do Španielska už v novembri 1936 a v tom istom mesiaci sa zapojili aj do prvých defenzívnych bojov pri Madride. Skutočný význam ale zohralo nasadenie nemeckých tankov až v bitke pri Pozuele v januári nasledujúceho roku. Jednalo sa o útok povstaleckých jednotiek, ktorých cieľom bolo prerušiť cestu z mesta Valladolid do Madridu a následne vytvoriť prielom v republikánskej obrannej línii. Tanky tu kooperovali

---

galérie. Ide však o amatérsky zameranú stránku, ktorá pri článku neuvádza meno autora, zdroje z ktorých čerpal, ani dátum pridania konkrétneho príspevku. Hodnovernosť jednotlivých údajov je teda spochybniteľná. Navštívené dňa 10.12.2011.

³⁰ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 42.

³¹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 41.

³² MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 50.

³³ JORDAN, David – WIEST, Andrew. *Atlas druhej svetovej vojny*. Praha : Ottovo nakl., 2005, s. 13-14.

³⁴ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 50-51.

s letectvom a artilériou, pričom ich hlavnou úlohou bolo preraziť cestu pechote. Pravicovým vojakom pomáhali s najväčšou pravdepodobnosťou s prípravou útoku nemeckí vojaci vedení von Thomom, ktorý mal sám pôvodne v Španielsku poskytovať posádkam Francových tankov výhradne profesionálne vojenské poradenstvo. Každopádne bol útok pôsobivou ukážkou nemeckej tankovej taktiky prielomu nazývanej *Panzerkeil*.³⁵

Vo februári toho istého roku sa odohrala z hľadiska ďalšieho vývoja tankových síl významná bitka o Guadalajaru. Talianske pešie jednotky motorizované pomocou nákladných automobilov s podporou obrnených vozidiel zaútočili na republikánov a vytvorili prielom. Republikáni však onedlho útok zadržali ukážkovou spoluprácou letectva, pechoty a tankov. K ich úspechu značne prispelo nasadenie najmodernejšieho tanku tej doby, sovietskeho *BT-5* (príloha 12). Tank sa vďaka leteckému motoru vyznačoval pre dané obdobie neobvyklou rýchlosťou presahujúcou 64 km/h a vďaka 45 mm kanónu aj značnou palebnou silou. Jednalo sa o stroj, ktorému v Španielsku nasadené talianske ľahké tanky *CV33* (príloha 13) a nemecké PzKpfw I a PzKpfw II kvôli svojej slabej výzbroji nemohli úspešne čeliť. Pre vývoj nemeckých tankových síl bola bitka o Guadalajaru dôkazom toho, že ľahké tanky, ktorými vtedy nemecká *Panzerwaffe* disponovala, zďaleka nie sú dostačujúce, čo logicky viedlo k vývoju stredných tankov PzKpfw III a PzKpfw IV. Bitka tiež jasne preukázala účinnosť protitankových zbraní a aj fakt, že jednotky mechanizovanej pechoty sú pri samostatnom nasadení na bojisku bez podpory tankov veľmi zraniteľné. Zároveň Guadalajara poskytla na strane republikánov názornú ukážku efektívnej kooperácie pechoty a tankov, ktorá sa zdala byť oveľa účinnejšia ako samostatné nasadenie jednej z dvoch uvedených ozbrojených zložiek.³⁶ Plukovník von Thoma podal po návrate do Nemecka v roku 1939 správu, podľa ktorej nemecké stroje v Španielsku nenaplnili podstatu toho, na čo boli určené. Nasadené tanky PzKpfw I a PzKpfw II tu plnili skôr úlohu pechotnej podpory, prípadne bojovali v kombinácii s 88 mm FLAK kanónom.³⁷ Nasadenie tanku PzKpfw I v Španielsku jasne preukázalo nedostatky tohto stroja, spočívajúce

³⁵ HOGG, ref. 15, s. 63.

³⁶ HOGG, ref. 15, s. 64-66.

³⁷ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 51. Samotné pomenovanie kanónu „Flak“ je skratkou nemeckých slov „*Flieger Abwehr Kanone*“, teda „*Protiletadlové delo*“. Zbraň bola vyvinutá známym koncernom Krupp a už z prekladu jednotlivých slov tvoriacich skrátený názov zbrane je zrejme, že bola vyvinutá primárne pre potreby protiletectvej obrany. Už počas španielskej občianskej vojny sa však postupne presadilo aj jej sekundárne využitie v podobe efektívnej zbrane proti tankom. Zbraň slúžila na obidva účely počas celej 2. svetovej vojny. V histórii vojenstva predstavuje skutočnú legendu už len preto, že jej modifikáciou bol vyzbrojený aj jeden z najznámejších tankov v dejinách vôbec - PzKpfw VI Tiger. BISHOP, ref. 2, s. 15, 152.

predovšetkým vo veľmi slabom opancierovaní a nedostatočnej výzbroji. Napriek tomu, toto ťaženie poskytlo posádkam aj veleniu nemeckej *Panzerwaffe* cenné skúsenosti, ktoré boli vôbec prvýkrát v 2. svetovej vojne využité počas útoku na Poľsko v roku 1939.³⁸ V priebehu poľského ťaženia bolo v boji nasadených 1445 tankov PzKpfw I, ale zrejme a stále viac sa prejavujúce nedostatky tohto vozidla prispeli k jeho postupnému vyradovaniu z bojových línií. Útok na Francúzsko sa zúčastnilo už len 523 tankov PzKpfw I. Posledné boje, do ktorých bol PzKpfw I nasadený, sa odohrávali v počiatkovej fáze operácie *Barbarossa* a v severnej Afrike od roku 1941. Ale aj tu však už väčšinu nemeckých obrnencov použitých v bojoch o kontrolu severnej Afriky tvorili tanky PzKpfw III a PzKpfw IV.³⁹ V priamom frontovom nasadení zostalo aj po roku 1941 prevedenie *Kleiner Panzerbefehlswagen I* (Sd Kfz 265).⁴⁰

Hlavným dôvodom, prečo sa PzKpfw I udržal na európskom bojisku celých sedem rokov, bol predovšetkým fakt, že Nemecko až do začiatku invázie do ZSSR nedisponovalo dostatočným počtom vyspelejších strojov, ktoré by veľmi slabo vyzbrojené a opancierované tanky PzKpfw I nahradili. PzKpfw I bol od samého začiatku určený na výcvik tankových posádok, nie na využitie v boji. Napriek tomu sa vďaka svojej rýchlosti a pohyblivosti stal efektívnym nástrojom bleskovej vojny a do značnej miery splňal aj ideologickú funkciu, keďže bol veľmi často prezentovaný na vojenských prehliadkach (príloha 14).⁴¹ Tank sa však aj naďalej využíval pri výcviku (príloha 15) až do konca 2. svetovej vojny a vyradené kusy, ktoré boli na frontových líniách nahradené novšími modelmi, slúžili pre potreby protipartizánskych jednotiek a polície.⁴²

Produkcia

V počte vyrobených kusov všetkých prevedení tanku PzKpfw I od začatia výroby v roku 1934 až do jej ukončenia v roku 1939 sa názory autorov rozchádzajú. Najviac autorov (Mccarthy – Syron;⁴³ Baxter;⁴⁴ Battistelli⁴⁵) sa prikláňa k číslu zhruba 1500 tankov PzKpfw I v rozličných konverziách. Celkom iné údaje

³⁸ BATTISTELLI, Pier Paolo. *Panzer Divisions: The Blitzkrieg Years 1939 – 1940*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 8.

³⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 183.

⁴⁰ BISHOP, ref. 2, s. 11.

⁴¹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 48-49.

⁴² BAXTER, ref. 12, s. 61.

⁴³ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 48.

⁴⁴ BAXTER, ref. 12, s. 61.

⁴⁵ BATTISTELLI, ref. 38, s. 55.

uvádza Alexander Lüdeke, ktorý v knihe *Bojová technika Druhej svetovej vojny* uvádza počet až 2800 vyrobených kusov.⁴⁶

Ťažké tanky

Potreba nového – ťažkého tanku

Napriek tomu, že sa nemeckým vojskám podarilo Poľsko obsadiť prakticky za niečo vyše päť týždňov,⁴⁷ je nepopierateľným faktom, že to nebolo zadarmo. Len samotný počet mŕtvych dosahoval číslo 8000, to podčiarkovalo ďalších 5000 nezvestných a až 27 000 ranených nemeckých vojakov. *Panzerwaffe*, ktorá v úzkej spolupráci s *Luftwaffe* predstavovala hrot nemeckej armády stratila v Poľsku 650 strojov, z ktorých sa opätovne vrátila do boja v nadchádzajúcich ofenzívach len tretina. Boli to síce badateľné straty, avšak so stratami na poľskej strane, boli len ťažko porovnateľné.⁴⁸ Hitlerova túžba šíriť nemecký životný priestor mala už čoskoro zaviesť nemecké tanky aj na východ od Nemecka, do ťaženia proti ZSSR.⁴⁹ Tomu však predchádzal nemecký útok na západe Európy, kde sa zreteľne prejavili slabiny nemeckých tankov, keď stáli napr. proti francúzskemu ťažkému tanku *Char B1Bis*⁵⁰ (príloha 16). A napokon musel byť pre Nemcov skutočným šokom ich stret so sovietskymi strednými tankami *T-34* (príloha 17) a ťažkými tankami *KV-1* (príloha 18) a *KV-2* (príloha 19) na začiatku invázie do ZSSR.⁵¹ Týmto strojom sa dovtedy najmodernejší nemecký tank, PzKpfw IV, dokázal vyrovnáť len veľmi ťažko. Reálne im dokázal čeliť až po celej sérii rozličných zmien, vrátane niekoľkokrát upravovaného opancierovania a výmeny kanónu. Naďalej však vo vzduchu

⁴⁶ LÜDEKE, ref. 1, s. 66. Údaj 2800 vyrobených kusov bude zrejme oveľa presnejší ako čísla, ktoré uvádzajú iní autori. Argumentom v tomto prípade je fakt, že len v samotnej operácii *Fall Weiss* bolo nasadených 1445 strojov PzKpfw I a napriek tomu, že už počas bojov vo Francúzsku v roku 1940 dochádzalo k jeho postupnému vyradovaniu a nahrádzaniu novšími typmi, naďalej sa používal na rozličné účely až do konca 2. svetovej vojny. MOSIER, John. *Železný kríž – Vzestup a pád nemecké válečné mašinerie 1918 – 1945*. Praha : BB ART, 2008, s. 134.

⁴⁷ PIEKALKIEWICZ, ref. 20, s. 30.

⁴⁸ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 78. *Luftwaffe* – Nemecké vzdušné sily, založené v roku 1935 a podobne ako tankové jednotky, po prvýkrát odskúšané počas Španielskej občianskej vojny. FOWLER, Will – ROSE, Mike – CASEBOURNE, Sue. *The Balkans and North Africa 1941 – 1942*. Hershaw : Ian Allan Publishing, 2003, s. 46, prípadne aj MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 333.

⁴⁹ SOLONIN, Mark. *Vymývaní mozgů*. Praha : Naše vojsko, 2011, s. 30-31.

⁵⁰ DOYLE, Hilary – JENTZ, Tom – BRYAN, Tony. *Panzerkampfwagen IV Ausf. G, H a J 1942–45*. Praha : Grada Publishing, 2009, s. 5.

⁵¹ BAXTER, ref. 12, s. 28.

visela obava z toho, že Sovieti môžu prísť s novým typom zbrane, proti ktorému už ani posledné vylepšené prevedenia tanku PzKpfw IV, stačiť nebudú. Potreba nového, ťažkého tanku sa v tomto bode nemeckého ťaženia stala viac než zrejmovou. V máji 1941 Hitler poveril dve renomované firmy, Porsche a Henschel und Sohn, aby *Wehrmachtu* dodali nový tank, s ktorého pomocou by nemecké tankové divízie mohli na východe úspešne čeliť sovietskym strojom. Návrh nového tanku sprevádzali aj celkom nové požiadavky. Nový stroj mal mať podstatne silnejší pancier ako predchádzajúce tanky, len samotná predná pancierová platňa mala mať hrúbku aspoň 100 mm. Tento nový konštrukčný prvok mal síce s istotou priniesť tanku oveľa väčšiu obranyschopnosť, zároveň však znamenal aj obrovskú slabinu. Hmotnosť takto opancierovaného tanku mala dosahovať 45 t, čo bol veľmi odvážny krok vzhľadom k tomu, že hmotnosť predchádzajúcich nemeckých tankov sa vždy pohybovala pod hranicou 37 t, so zreteľom na maximálnu možnú nosnosť európskych mostov, ktorú práve daná hranica predstavovala. Obmedzenie prechodu po mostoch malo byť kompenzované možnosťou veľmi hlbokého brodenia cez vodné toky. Okrem týchto požiadaviek chcel Hitler, aby bol nový stroj vyzbrojený kanónom, ktorého munícia by dokázala preniknúť pancierom spojeneckých tankov o sile až 100 mm na vzdialenosť aspoň 1,5 km. Postupný projekt výroby tanku PzKpfw VI Tiger bol od samého začiatku zamýšľaný ako projekt zbrane, označovanej ako *Durchbruchwagen* (DW), čiže „prielomový tank“. Malo sa teda jednať o tank, ktorý by v nepriateľskej línii, nepriechodnej pre ľahké a stredné tanky, vytvoril prielom, čím by umožnil prechod ďalším jednotkám.⁵² Pozvoľný vývoj tanku, ktorý by predstavoval oveľa ťažší variant stroja, akým bol tank PzKpfw IV, sa začal už v roku 1937.

Konkurenčný boj

Oficiálny názov projektu, ktorého cieľom bolo vyvinúť prvý nemecký ťažký tank bol VK3001. Iniciatívu pri výrobe prvých kusov prebrala firma Henschel und Sohn. Prvým prototypom projektu, ktorý firma Henschel vyrobila bol DW 1. Prakticky sa jednalo len o prototyp samotného podvozku odpružený pomocou torzných tyčí, do ktorého bol integrovaný motor Maybach ML 120 s výkonom 280 konských síl, chránený 50 mm pancierom. V roku 1939 prišla firma Henschel s novou verziou pod označením DW 2. Stroj využíval podvozok z pôvodného DW 1. Rozdiel spočíval v tom, že DW 2 bol už osadený aj vežou firmy Krupp s kanónom Kw.K L/24 kalibru 75 mm. Ďalším významným krokom

⁵² MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 147-149.

na ceste ku konečnej verzii ťažkého tanku bol prototyp VK3001(H). Jednalo sa o model firmy Henschel s novým šesť valcovým motorom Maybach HL 116, ktorý dosahoval výkon 300 konských síl. VK3001(H) mal nový podvozok s prekrývajúcimi sa pojazdvými kolesami (príloha 20). Išlo o typický konštrukčný prvok novej generácie nemeckých tankov, ktorý bol špecifický aj pre tank PzKpfw V Panther. Účastníkom konkurzu pri výrobe prvého ťažkého nemeckého tanku bola však aj firma Porsche, ktorá vyvíjala vlastnú verziu projektu súbežne s firmou Henschel und Sohn. Začiatkom roka 1941 začala firma Porsche spolupracovať pri vlastnom vývoji s firmou Krupp, ktorej úlohou bolo zabezpečiť hlavnú výzbroj budúceho tanku, ktorou sa mal stať upravený protiletický kanón kalibru 88 mm. Primárna zbraň nového tanku mala niesť označenie Kw.K L/56. Vyzbrojenie tanku kanónom kalibru 88 mm vychádzalo z Hitlerovej osobnej žiadosti, pričom sa uvažovalo nad spomínaným kanónom firmy Krupp a kanónom Flak 41 z produkcie firmy Rheinmetall. Predpokladalo sa však, že umiestnenie dela takého kalibru do veže nového tanku prinesie celý rad vážnych problémov.

Pre 88 mm delo by bolo potrebné osadiť tank aj rozmernejšou vežou, ktorá by manipuláciu s mimoriadne ťažkou zbraňou umožnila. Takýto konštrukčný prvok by následne viedol k zvýšeniu hmotnosti vozidla, čo by zase rapídne znížilo jeho pohyblivosť. Preto začal *Heereswaffenamt* uvažovať aj nad možnosťou vyzbrojenia nového tanku delom so zužujúcim sa vývrtom hlavne smerom k jej ústiu v podstatne menšom kalibri, a to buď 60 alebo 70 mm. Predpokladaným typom munície mali byť projektily zo zliatiny ocele a volfrámu. Brzdou tohto variantu bol však fakt, že okrem mnohých iných surovín, zápasilo Nemecko počas 2. svetovej vojny aj s nedostatkom volfrámu. Delo tohto typu by bolo síce oveľa menšie ako 88 mm kanón, ale liatinové projektily by po výstrele cez zužujúci sa vývrt hlavne, dosiahli vyššiu ústovú rýchlosť a presnosť počas letu na zameraný cieľ. Napokon *Heereswaffenamt* podpísal zmluvu s oboma firmami súčasne. Na jednej strane to bola firma Porsche vychádzajúca z modelu VK4501(P) a zo spolupráce s firmou Krupp (príloha 21), ktorá dodala modelu zbraň kalibru 88 mm a na strane druhej firma Henschel und Sohn s projektom VK3601(H), ktorý mal byť vyzbrojený 60 alebo 70 mm delom, so zužujúcim sa vývrtom hlavne smerom k jej ústiu. Zbraň menšieho kalibru by bola schopná 88 mm delu z produkcie firmy Krupp, konkurovať jedine s použitím zužujúceho sa vývrtu a munície, pri výrobe ktorej bol volfrám nenahraditeľnou strategickou surovinou. Ale vzhľadom k jej deficitu, spoločnosť Henschel und Sohn s projektom VK3601(H), v súperení medzi firmami jednoducho neuspela.

Nasledujúci vývoj nového stroja, už vystupuje v prípade oboch konkurentov pod názvom VK4501. Spoločnosť Henschel und Sohn sa rozhodla vstúpiť do konkurenčného boja s firmou Porsche vychádzajúc zo svojho pôvodného projektu VK3601(H), pričom malo však dôjsť k jeho nevyhnutnej úprave, aby bol schopný niesť kanón kalibru 88 mm, keďže projekt výzbroje nižšieho kalibru, ktorá by využívala volfrámo-ocelové projektily bol definitívne zavrhnutý.⁵³ 20. apríla 1942 oslavoval Adolf Hitler päťdesiate tretie narodeniny. Pri tejto príležitosti došlo v meste Rastenburg k finálnej selekcii prototypu pre ďalší vývoj nového tanku. V rozhodujúcej exhibícii napokon zvíťazila firma Henschel und Sohn napriek tomu, že technické nedostatky predvedených modelov boli počas ich debutu zrejme na oboch súperiacich stranách. Predvedená verzia firmy Henschel und Sohn sa však v mnohých smeroch vyznačovala podstatne jednoduchšími konštrukčnými prvkami.⁵⁴ Za zmienku stojí predovšetkým tradičný, benzínom poháňaný motor Maybach s výkonom 642 konských síl, integrovaný v zadnej časti vozidla. Prototyp firmy Porsche mal značne sofistikovanejší pohonný systém, ktorý predstavoval prepracovaný model, kombinujúci benzínový pohon a sústavu elektromotorov a dynam.⁵⁵ Takýto motor bol nielen oveľa zložitejší, čiže logicky aj náročnejší na údržbu, ale aj nesmierne objemný. Dovtedy netradičný agregát zaberol značnú časť korby, čo sa odrazilo v celkovom obmedzení priestoru.⁵⁶ Samotná veža musela byť v prípade prototypu Porsche predsunutá viac dopredu, čo následne spôsobovalo nadmerný previs tankového kanónu a prílišné zataženie prednej časti korby. Okrem toho, poskytoval VK4501(P) aj nepomerne menší akčný rádius ako produkt firmy Henschel und Sohn (príloha 22) - VK4501(H).⁵⁷ Uvedená firma tiež zásobovala *Wehrmacht* typmi PzKpfw I, II a III. Je možné, že jej bohaté skúsenosti v oblasti výroby tankov a tým získané dobré renomé prispeli k jej uprednostneniu.⁵⁸ Zároveň je vysoko pravdepodobné, že k výberu zmieneneho koncernu prispel aj aspekt jednoduchšieho spracovania predvedeného prototypu. V podmienkach natolko extrémnych, aké predstavovalo vtedajšie

⁵³ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 8-11. Označovanie písmenami „H“ ako „Henschel“ a „P“ vo význame „Porsche“ používajú odborní autori pre uľahčenie rozlišovania jednotlivých prototypov súperiacich firiem. Značenie „VK3001“, „VK3601“ a „VK4501“ súviselo s predpokladanou hmotnosťou zhotovených tankov. V prípade „VK3001“ nemal pôvodne stroj príliš presahovať hmotnosť 30 t. Pri „VK4501“ sa už hmotnostná hranica posunula na vyše 40 t, preto došlo aj k zmene značenia prototypu.

⁵⁴ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 148-149.

⁵⁵ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 12-13.

⁵⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 148.

⁵⁷ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 12.

⁵⁸ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 148.

klúčové bojisko nemeckých síl, Sovietsky zväz, znamenala nižšia náročnosť na údržbu podstatnú výhodu. Pri veľmi nízkych teplotách sa totiž stávalo, že výzbroj nemeckých vojakov jednoducho prestávala fungovať.⁵⁹ Analogický príklad možno uviesť aj v prípade nasadenia strojov tohto typu v podmienkach severnej Afriky, kde zasa spôsoboval svojím prenikaním do jednotlivých častí strojovej mechaniky veľké technické problémy posádkam tankov aj obyčajný piesok.⁶⁰ V úvodnej fáze útoku na ZSSR, 22. júna 1941 bola kvôli rozličným technickým závadám až jedna desatina všetkých nemeckých tankov mimo prevádzku a v prípade plánu takého rozsahu, akým bola *Barbarossa*, je na mieste počítať s eventuálnymi stratami.⁶¹ To bol zrejme ďalší dôvod, prečo bol napokon viac preferovaný jednoduchší model firmy Henschel und Sohn pred síce precíznym, ale nie príliš spoľahlivým prototypom jej rivala. Ukážka bojovej techniky priamo pred Hitlerom nebola ničím novým. Už v roku 1935 boli pred ním prezentované vôbec prvé sériovo vyrábané nemecké tanky PzKpfw I v Kunersdorfe⁶² a podobne kládol dôraz aj na promptný debut tanku PzKpfw V Panther pri Kurskej bitke v júli 1943, ktorý sa napokon ukázal ako predčasný. Každopádne, Hitlerova pozornosť venovaná vývoju a nasadeniu tohto typu zbraní naznačuje, že sa o danú oblasť skutočne zaujímal.⁶³

Panzerkampfwagen VI (PzKpfw VI SdKfz 181) Tiger Ausf. E

Verzia firmy Henschel und Sohn bola odobrená a do výrobného procesu už vstúpila ako PzKpfw VI Tiger Ausf. E (príloha 23).⁶⁴ Tiger bol vybavený vodou chladeným 12-valcovým motorom Maybach HL 230 P45 s celkovým objemom 21 353 cm³.⁶⁵ Agregát dosahoval výkon 522 kW, čo zodpovedalo 700 konským silám.⁶⁶ S rozmermi 8,24 x 3,73 x 2,86 m (*dĺžka x šírka x výška*) a hmotnosťou

⁵⁹KUROWSKI, Franz. *Tankové bitvy 2. svetovej války*. Praha : Baronet, 2010, s. 221. Firma Porsche síce v konkurze napokon prehrala, ale vyrobené modely boli nakoniec využité na výrobu stíhača tankov známeho ako Ferdinand (neskôr nazvaného Elefant) SdKfz 184. Stroj bol vyzbrojený 88 mm kanónom L/71 a po nasadení v Kurskej bitke dozbrojený aj guľometom MG 34. Produkcia tohto vozidla dosiahla hranicu 90 vyrobených kusov. LÜDEKE, ref. 1, s. 75.

⁶⁰KRÁL, Daniel. *501. schwere Panzer Abteilung*. Cheb : Svět křidel, 2007, s. 33.

⁶¹STOLFI, Russel H. S. *Hitlerovy tanky na východě*. Brno : Jota, 2007, s. 201.

⁶²MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 41.

⁶³BAXTER, ref. 12, s. 27-28.

⁶⁴BISHOP, ref. 2, s. 15.

⁶⁵LÜDEKE, ref. 1, s. 74.

⁶⁶BISHOP, ref. 2, s. 15. Prepočet jednotiek výkonu(kW) na konské sily (HP) sa vykonáva vynásobením konštanty 0,7457 príslušným počtom HP. V opačnom prípade, teda pri kalkulácii počtu HP, sa násobia dané kW konštantou 1,341 [online] Dostupné na internete: <http://marpes.info/marpes-info/tabulky.html>) cit. dňa 21.2.2012.

55 t,⁶⁷ vzbudzoval nový ťažký tank skutočný rešpekt. V porovnaní s Tigrom,⁶⁸ budil prvý nemecký sériovo vyrábaný tank PzKpfw I, dojem hračky, príznačné by bolo asi prirovnanie „Goliáša a Dávida“, avšak tentokrát v neantagonistickom kontexte. PzKpfw VI dosahoval pri jazde v teréne rýchlosť zhruba 20 km/h, pričom náročnosť takejto jazdy, pochopiteľne redukovala aj jeho akčný rádius, na približne 60 km. V prípade jazdy po komunikácií sa maximálna dosiahnuteľná rýchlosť pohybovala pri 38 km/h, s operačným dosahom do 90 km/h.⁶⁹ Motor umožňoval kolosu Tigra prekonať vertikálnu bariéru až do výšky 0,79 m, horizontálnu prekážku do šírky 1,8 m alebo svah až so 60% stúpaním.

Pojazdové kolesá

Tanky Tiger boli vôbec prvými v boji nasadenými nemeckými tankami, ktoré využívali systém prekrývajúcich sa pojazdových kolies pásovej sústavy (príloha 24). Nejednalo sa o nový prvok, Nemci s ním prišli už v priebehu 30. rokov a bol úspešne použitý napr. v prípade obrnených transportérov⁷⁰ SdKfz 250 alebo SdKfz 251.⁷¹ V prípade Tigra však išlo o krok, ktorý mal znížiť obrovský tlak, ktorý celý stroj vyvíjal na terén, po ktorom sa pohyboval. Výhodou takto usporiadaných kolies bolo aj to, že vzájomným krytím, v podstate predstavovali silnejšiu vrstvu panciera, ktorá tak zvyšovala ochranu životne dôležitých častí tanku v korbe. Nevýhoda sa prejavovala v pomerne náročnom servise. Často bolo totiž nutné prvotné odstránenie vonkajších pojazdových kolies v prípade, že si výmenu vyžadovalo niektoré z vnútorných.⁷² Pásová sústava dokonca nedisponovala len dvoma radmi kolies, Tiger mal na každej strane celkovo šesť radov kolies, dostatočne rozmerných na to, aby nebolo potrebné kompenzovať previs pásov akýmikoľvek kladkami. Taký počet kolies síce umožňoval aj

⁶⁷FOWLER, Will – ROSE, Mike – CASEBOURNE, Sue. *Blitzkrieg Russia 1942 – 1943*. Hershaw : Ian Allan Publishing, 2003, s. 72.

⁶⁸KRÁL, ref. 60, s. 37. Britskí, prípadne americkí autori, z ktorých diel čerpám, sa držia pri popisovaní PzKpfw VI jednotného pojmu „Tiger“. Vzhľadom k tomu, že anglický jazyk nijaké skloňovanie podstatných mien nepozná, sa jedná o pochopiteľný fakt. Pri niektorých českých, respektíve cudzojazyčných autoroch, ktorých diela boli preložené do češtiny, možno však nájsť aj podobu, pri ktorej je vždy zachovaný základ slova „Tiger“, pričom je následne doplnený jednotlivými pádovými príponami českého jazyka (pozri napr.: HOGG, ref. 15, s. 123-124.). V záujme lepšej čitateľnosti skloňujem označenie tohto tanku v texte klasicky ako pomenovanie rovnomenného zvierata.

⁶⁹BISHOP, ref. 2, s. 15.

⁷⁰GREEN, Michael. *Tiger tanks*. Osceola : MBI Publishing company, 1995, s. 9.

⁷¹LÜDEKE, ref. 1, s. 64-65.

⁷²GREEN, ref. 70, s. 9.

využitie veľmi širokých pásov, a teda aj dobrú priechodnosť terénom, ale na druhú stranu logicky predlžoval prípadné opravy.⁷³

Okrem toho predstavoval pásový mechanizmus s precíznosťou „švajčiarskych hodiniek“ náročnú úlohu aj pre transport vozidla na konkrétne bojisko. V čase, keď sa prvé tanky typu Tiger dostali k frontovým jednotkám pri obliehanom Leningrade, na jeseň 1942,⁷⁴ museli byť z nemeckých tovární na vzdialenosť okolo 1500 km dopravované pomocou vlakov. Tu sa ukázala ďalšia slabina Tigra – jeho extrémne rozmery. Pred samotným naložením na prepravný vagón bolo potrebné odstrániť vonkajší rad pojazdových kolies a široké pásy určené pre podmienky východného frontu a vymeniť ich za užšiu, transportnú verziu. Mimo prepravných podmienok bolo zasa nutné celý proces spätne zopakovať, aby sa tak docielil, čo možno najväčší bojový potenciál tanku.⁷⁵ Pri pripnutí Tigra na železničných vagónoch bolo dokonca potrebné využívať aj užšie reťaze.⁷⁶ Markantnou nevýhodou nového typu pásového mechanizmu bolo aj to, že sa jednotlivé medzery medzi vrstvami prekrývajúcich sa pojazdových kolies upchávali kameňmi a bahnom. Pri extrémne nízkych teplotách, ktoré sú charakteristické pre ruskú zimu, často tieto nánosy zamrzli. Tým úplne znemožnili otáčanie kolies a tank prišiel o jednu zo svojich hlavných predností, o pohyblivosť. De facto sa tak z vozidla až do obnovenia prevádzky kolies stal len statický obranný bod a, v prípade eventuálneho nepriateľského útoku, aj oveľa ľahší cieľ. Sovieti neraz túto skutočnosť využívali pri podnikaní protiútokov.⁷⁷

Výzbroj a munícia

Jeden z hlavných dôvodov, pre ktoré si Tiger vyslúžil povest legendy, bola jeho výzbroj. Kanón KwK 36 L/56 kalibru 88 mm, ktorým bol stroj vyzbrojený, má svoje korene už v období prvej svetovej vojny. Ku koncu „Veľkej vojny“ sa delá rovnakého kalibru používali ako dôležitý prvok nemeckej protiletectvej obrany. Verzia zbrane, spočiatku známa ako „Flak 18“, bola vyvinutá začiatkom roku 1932 koncernom Krupp a následne zdokonalená firmou Rheinmetall, ktorej cieľom bolo čo najviac predĺžiť služby-schopnosť zbrane, keďže v počiatkovom štádiu vývoja sa životnosť hlavne pohybovala len na hranici 900 výstrelov. Prepracovaná verzia zbrane niesla označenie „Flak 36“ a opäť bola v kalibri 88

⁷³ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 18.

⁷⁴ GREEN, ref. 70, s. 6.

⁷⁵ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 18-19.

⁷⁶ LÜDEKE, ref. 1, s. 74.

⁷⁷ BISHOP, ref. 2, s. 15.

mm.⁷⁸ Kanón ako protitanková zbraň, podobne ako aj ďalšia nemecká bojová technika, absolvoval svoj krst ohňom počas španielskej občianskej vojny.

Po technickej stránke sa nemecké tanky svojim, pôvodom sovietskym, opancierovaným protivníkom nedokázali a ani nemohli vyrovnat'. O vysokej bojovej hodnote kanónu Flak 36 (príloha 25) svedčí preto aj fakt, že potenciál tejto zbrane, povstalecké jednotky, respektíve ich nemecké posily, použili proti táboru republikánov v šikovnej taktike menom *Schild und Schwert* (nem. Štít a meč). Počas stretu tankov oboch strán zostávali delá kalibru 88 mm mimo boja. Následne došlo k simulovanému ústupu povstaleckých strojov smerom k vlastným delám, ktoré prilákali republikánske tankové jednotky na dostrel spomínaných kanónov. Posledným krokom bola zmena smeru jazdy ustupujúcich strojov, jednak, aby sa zrejme vyhli zásahom zo strany vlastnej artilérie a jednak, aby mohli prejsť do protiútoka a podporiť tak paľbu vlastných 88 mm zbraní.⁷⁹

Kanón sa stal známym už z toho dôvodu, že sa stal postrachom nepriateľských tankov. O jeho využitie aj na iný ako pôvodný účel, teda účel protiletectvej obrany, sa zaslúžili napr. aj Rommel⁸⁰ či Guderian. V máji 1940 boli dokonca na Guderianov rozkaz použité aj pri útoku na francúzsky betónový bunker,⁸¹ čo len podčiarkuje fakt, že skutočne išlo o neobvykle viacúčelový typ zbrane. Konštrukcia kanónu bola natolko flexibilná, že v prípade nutnosti jeho použitia na účel protitankovej paľby ani nebolo potrebné vykonať dodatočné technické úpravy. Stačilo len znížiť stupne námeru zbrane na nulovú hodnotu, aby sa obrnená technika protivníka dostala do predpokladanej línie paľby.⁸² Ústová rýchlosť strely, v tomto prípade granátu, dosahovala úctyhodných 1200 m/s.⁸³

Keďže pôvodne išlo o zbraň protiletectvej obrany, pri jej konštrukcii sa počítalo napr. s použitím proti bombardérom, ktoré spravidla lietajú v pomerne vysokej letovej výške. Tak sa dostrel zbrane už pri type Flak 18 pohyboval na

⁷⁸ GREEN, ref. 70, s. 28-29. Keďže slovo „Flak“ bolo pôvodne skratkou len pre protiletectké delo (pozri poznámku číslo 30) a v prípade ním vyzbrojených tankov sa už počítalo s jeho protitankovým využitím, muselo dôjsť aj k zmene jeho označenia. Preto sa v spojitosti s tankom Tiger uvádza názov hlavnej zbrane „KwK 36“, čo je skratka z nemeckého pojmu „Kampfwagenkanone“, čiže „Kanón bojového vozidla“. LÜDEKE, ref. 1, s. 62, 74.

⁷⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 51.

⁸⁰ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 180.

⁸¹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 98.

⁸² MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 180-181. Je samozrejme, že námer zbrane nebol vždy v hodnote 0°. S najväčšou pravdepodobnosťou sa menil v závislosti od umiestnenia zbrane na nerovnom povrchu alebo napr. v krytej zákopovej pozícii.

⁸³ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 80-81.

hranici 8000 m.⁸⁴ Uvedené parametre robili z tohto kanónu mimoriadne efektívnu zbraň na boj proti všetkým vtedy dostupným tankom, s ktorými sa vojaci *Wehrmachtu* v jednotlivých ťaženiach mohli stretnúť.⁸⁵

Len pár dní od začiatku plánu *Barbarossa* spôsobovali nemeckým frontovým jednotkám nevýslovné problémy sovietske ťažké tanky typu *KV*. Na začiatku ťaženia nemala *Panzerwaffe* k dispozícii žiaden tank, ktorý by im dokázal úspešne čeliť.⁸⁶ Na sovietskej strane frontu stál tank *KV-1* disponujúci 76,2 mm delom a na niektorých miestach až 100 mm silným pancierom, čím sa prakticky po stránke opancierovania rovnal tanku Tiger I a jeho „príbuzný“, *KV-2*,⁸⁷ s porovnateľným pancierom a pri neskoršom prevedení⁸⁸ so 152 mm húfnicou. V čase nemeckého útoku, v júni 1941, mala Červená armáda možnosť proti útočníkom nasadiť iba veľmi obmedzený počet takto vyzbrojených strojov *KV-2*. Celkovo len 213 kusov.⁸⁹ Tu preukázali kanóny kalibru 88 mm svoj bojový potenciál ako nikdy predtým. Spoločne so stíhacími bombardérmi *Junkers 87 Stuka* predstavovali totiž jediné efektívne zbrane na boj s uvedeným typom sovietskych obrnencov. Dokonca existuje záznam o tom, ako v určitom výhodnom postavení zastavil jediný tank *KV-1* prísun zásob pre nemecké jednotky, pričom k jeho vyradeniu z boja došlo až vo chvíli, keď proti nemu Nemci využili taktiku kombinovaného útoku asi 50 tankov a 88 mm kanónu.⁹⁰ Na základe zmienených faktov, nie je ťažké domyslieť si, vďaka čomu získal Tiger svoju povest. Kanón s novým označením KwK L/56 lafetovaný vo veži tanku dosahoval dĺžku 4,928 m, čím prevyšoval dĺžkou hlavne napr. americké tanky *Sherman* (príloha 26).⁹¹

Posádka tanku mohla pre túto zbraň využívať tri typy munície: 1. strely typu APCR (anglicky *Armour Piercing Composite Rigid*), čiže protipancierová strela, ktorej projektil pozostával z jadra zloženého z tvrdého kovu s vysokou hustotou a z obalu, ktorého základ tvoril naopak mäkký kov. Pri náraze na pancier nepriateľského tanku bolo jadro z projektilu doslova vymrštené. Po

⁸⁴ BISHOP, ref. 2, s. 152.

⁸⁵ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 81.

⁸⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 124.

⁸⁷ BISHOP, ref. 2, s. 40.

⁸⁸ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 228.

⁸⁹ SOLONIN, ref. 49, s. 24.

⁹⁰ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 124-125.

⁹¹ GREEN, ref. 70, s. 34. Dĺžka hlavne je jeden z rozhodujúcich balistických prvkov, ktorý predurčuje presnosť strely, ako aj prenos energie z prachovej náplne na samotnú strelu. Medzi dĺžkou hlavne akejkoľvek zbrane a uvedenými faktormi platí v podstate priama úmera. Teda, čím je hlavne zbrane dlhšia, tým dosahuje strela väčšiu presnosť a v súvislosti s kinetickou energiou aj príznačnosť pri náraze na cieľ GREEN, ref. 70, s. 34.

výstrele, vďaka vyššej hustote v porovnaní s obalom, dosiahlo jadro oveľa vyššiu energiu, ktorá mu umožnila preniknúť cieľovým pancierom.⁹² Ekvivalentným nemeckým označením bolo Pzgr. (*Panzergranate*) 40.⁹³ 2. munícia APCBC (ang. *Armour Piercing Capped Ballistic Capped*), teda protipancierová munícia s dvoma hlavicami. Patrí do podskupiny striel typu APC, teda protipancierových striel s čelnou hlavicou. Strela APCBC je tvorená balistickou hlavicou⁹⁴ z mäkkého kovu, na vrchole ktorej bola ešte menšia krehká hlavica.⁹⁵ Počas 2. svetovej vojny používali tento typ munície americké, britské a samozrejme nemecké jednotky.⁹⁶ Boli mimoriadne efektívne pri strelbe na stroje chránené šikmou vrstvou panciera.⁹⁷ Nemecké jednotky ich využívali pod názvom Pzgr.39.⁹⁸ 3. variantom boli náboje vzoru HE (ang. *High Explosive*). Išlo o náboj vyplnený trhavinou, ktorá exploduje pri zrážke s cieľom. Strely HE sa používajú proti tzv. „mäkkým cieľom“, to znamená proti pechote, prípadne len ľahko opancierovaným vozidlám protivníka. Vďaka špecifickej náplni sa vyznačujú výbuchom, ktorý zasahuje relatívne veľký priestor. Jednotky *Panzerwaffe* ich využívali pod označením Sprgr L 4,5.⁹⁹ Proti „mäkkým cieľom“ sú ideálne, pretože ich explózia môže teoreticky zasiahnuť aj väčšie množstvo vojakov a tým ich následne vyradiť z boja.

Pri výstrele z kanónu používal strelec spúšť, ktorá aktivovala prachovú náplň každého náboja pomocou elektrickej rozbušky.¹⁰⁰ Tiger bol vyzbrojený kanónom so záklzovou hlavňou, respektíve tzv. záklzovým kanónom.¹⁰¹ Koncová časť hlavne bola vybavená ústovou brzdou s dvojitou ozvučnicou. Úloha ústovej brzdy spočívala v regulácii spätného rázu, pomocou rozptýlenia unikajúcich plynov vznikajúcich pri výstrele, cez jednotlivé časti oboch ozvučníc. Okrem spätného rázu, logicky spôsobujúceho otrasy celého tanku, bolo pre posádku bezprostredne po výstrele problémom aj zvíernenie prachu v okolí tanku. Ten jednak zhoršoval po vypálení projektilu prehľad o situácii a zároveň mohol prezradiť pozíciu posádky protivníkovi v prípade, že sa nachádzala v úkryte.

⁹² HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 23.

⁹³ GREEN, ref. 70, s. 36.

⁹⁴ KOŘÉNEK, David. Pridané dňa: 6.6.2000. Dostupné na internete: <http://www.fronta.cz/typy-munice-uzivane-obrnenu-technikou> cit. dňa 5.3.2012.

⁹⁵ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 23.

⁹⁶ KOŘÉNEK, ref. 94, navštívené dňa 5.3.2012.

⁹⁷ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 23.

⁹⁸ GREEN, ref. 70, s. 36.

⁹⁹ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 22-23.

¹⁰⁰ GREEN, ref. 70, s. 34.

¹⁰¹ CHEUNG, Alan et al. *Zbraně mezinárodní encyklopedie od roku 5000 př. n. l. do roku 2000*. Praha : Svojtka & Co., 1999, s. 196-201.

Spätný ráz 88 mm kanónu bol síce v prípade tanku Tiger do značnej miery pohlcovaný aj veľmi vysokou hmotnosťou vozidla, avšak prítomnosť ústovej brzdy predstavovala, podobne ako v prípade neskorých prevedení tanku PzKpfw IV, vítané vylepšenie. Okrem uvedených prvkov slúžilo pre absorbovanie spätného rázu zbrane aj hydro-pneumatické zariadenie pozostávajúce z pružín a hydraulických tlmičov naľavo od kanónu a hydraulický nárazník po jeho pravej strane.¹⁰² V zásobníku munície mala posádka možnosť uskladniť 92 nábojov rozličného typu. Najčastejšia bola však kombinácia, pri ktorej polovicu uskladnených nábojov tvorili strely s trhavinovým obsahom proti pechote a druhú polovicu zasa protipancierové strely.

Sekundárnu výzbroj tanku tvorili 2 guľomety MG 34 kalibru 7,92 mm. Prvý z nich bol v pravej čelnej časti korby, pričom pre lepšiu manipuláciu bol namontovaný v guľovitej lafete. Druhý guľomet predstavoval koaxiálnu výpomoc tankového kanónu proti cieľom, pri ktorých využitie hlavnej výzbroje tanku nebolo potrebné. Nachádzal sa vedľa primárnej zbrane, vo veži. Pre guľomety bola v tanku zásoba v celkovom rozsahu od 3900 do 5100 nábojov.¹⁰³

Optické prístroje

Výzbroj Tigra pochopiteľne dopĺňal aj komplet optických zameriavacích prístrojov. Strelec tanku, obsluhujúci hlavnú zbraň, mal pred sebou binokulárny kľbový optický prístroj TZF 9b. Ďalej mala posádka k dispozícii tiež prenosný dialkomer E. M. 17., ktorý sa využíval pri zastreľovaní. Cieľom posádky pri jeho používaní bolo, aby došlo k splynutiu reverzného obrazu v zornom poli s priamym obrazom. Skúsenosti z predchádzajúcich bojových akcií zrejme preukázali, že veliteľ vozidla je pri pozorovaní situácie v otvorenej kupole na vrchole samotnej tankovej veže, teda v podstate mimo ochranu tankového panciera, zraniteľný aj proti najľahším ručným zbraňam. To viedlo konštruktérov k inštalácii pomocného periskopu, ktorý mal veliteľovi tanku umožniť získavanie informácií o situácii na bojisku z bezpečia opancierovanej kupoly. Prístroj pozostával z dvoch menších oddelených periskopov, ktoré pozorovateľovi pred očami splývali do jedného priestorového obrazu podobne ako pri klasickom binokulárnom ďalekohľade. Stereoskopický vnem na jednej

¹⁰² GREEN, ref. 70, s. 34.

¹⁰³ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 22. Tu sa informácie rozchádzajú. V inej práci je k dispozícii údaj, podľa ktorého kapacita zásobníka pre náboje kalibru 88 mm, dosahovala len 84 nábojov. Tento autor uvádza aj iný číselný údaj, čo sa týka súčtu nábojov do pásov oboch guľometov. Počet striel sa tu na rozdiel od autora v poznámke, nepohybuje v nepresnom rozsahu, ale v presne stanovenom počte 5850 kusov BISHOP, ref. 2, s. 15.

strane poskytoval dobrý prehľad o situácii a prístroj tohto typu bolo zároveň možné použiť aj mimo tanku, napr. pri pozorovaní zo zákopovej pozície.¹⁰⁴

Opancierovanie

Napriek tomu, že Tiger bol chránený len tradičnejším, vertikálnym typom panciera, jeho ochrana bola nesmierne silná. Hrúbka opancierovania sa pohybovala v rozmedzí 26 až 110 mm. Najviac masívna vrstva pancierovej ocele, okolo 100 mm, pokrývala čelnú časť tanku, kde sa počítalo s najvyšším percentom potenciálnych zásahov. Badateľne slabší pancier, o sile 80 mm, chránil boky a zadnú časť vozidla.¹⁰⁵ Málokto bojový stroj býva v odbornej literatúre označovaný adjektívom „nepriestrelný“. Tiger však, v určitom kontexte do tejto skupiny skutočne patrí. Spojenecké tanky, ako napr. americký *Sherman* vyzbrojený 75 mm kanónom alebo sovietsky stroj *T-34* s delom kalibru 76,2 mm sa museli k Tigrovi priblížiť na vzdialenosť menej ako 800 metrov, ak sa chceli aspoň pokúsiť preraziť predný pancier tanku priamym útokom. Lepšou možnosťou bol bočný útok, keďže z tohto uhla museli protipancierové granáty spojeneckých tankov čeliť „iba“ 80 mm pancierovej ocele. Ideálnym prípadom bol však útok na zadnú pancierovú platňu tanku, nielen kvôli slabšej vrstve panciera,¹⁰⁶ ale aj preto, že zorné pole posádky tanku bolo pomerne úzke a pri strelbe na zadnú časť vozidla, bolo nebezpečenstvo spozorovania spojeneckého tanku minimálne. Priblíženie z boku a tobôž zozadu bola však nesmierne náročná, ba priam samovražedná úloha. Postupujúca formácia Tigrov bola totiž zvyčajne na krídlach doplnená tankami z nižšej hmotnostnej kategórie,¹⁰⁷ ktoré možnosť obchvatu celého zoskupenia samozrejme sťažovali.

Na začiatku decembra 1942 prebiehal v severnej Afrike nemecký útok na spojeneckú pozíciu neďaleko mesta Djedejda. Obrancom prišla v priebehu bojov na pomoc posila v podobe tankov typu *M3 Lee*.¹⁰⁸ Tento americký tank bol vyzbrojený 75 mm delom s veľmi obmedzenou možnosťou odmeru, 37 mm kanónom v plne otočnej veži a guľometom.¹⁰⁹ Tanky M3 Lee (príloha 27) ihneď začali na nemecké jednotky palbu zo vzdialenosti približne 100 m. 75 mm strely uvedeného tanku však pancierom nemeckých ťažkých tankov neprenikli. Nemci neskôr zistili, že projektilu v preniknutí pancierom bránilo už len 10 mm vnútorného panciera. Na pancieroch Tigrov protipancierové granáty týchto

¹⁰⁴ GREEN, ref. 70, s. 36-38.

¹⁰⁵ LÜDEKE, ref. 1, s. 74.

¹⁰⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 149.

¹⁰⁷ HOGG, ref. 15, s. 123.

¹⁰⁸ KRÁL, ref. 60, s. 25-26.

¹⁰⁹ BISHOP, ref. 2, s. 34.

tankov zanechali len výrazné preliačiny. Je však nevyhnutné dodať, že spojenecká munícia tohto typu dosahovala zreteľne lepšiu priereznosť pancierovou ocelou až na väčšiu vzdialenosť, ako spomínaných 100 m.¹¹⁰ Na rozdiel napr. od tanku PzKpff IV, preukázal pancier tanku Tiger takú dávku spoľahlivosti a odolnosti voči nepriateľskej palbe, že jeho dodatočné dopĺňanie nebolo v podstate potrebné. Výnimku, od konca roku 1943, tvoril len náter pasty *Zimmerit* (príloha 28), ktorá mala tanku poskytnúť ochranu proti magnetickým mánam, ručne pripevňovanými nepriateľskou pechotou. Bol to však ochranný prvok, ktorý sa používal pri celom rade ďalších nemeckých strojov, nielen pri tankoch Tiger.¹¹¹

Posádka

Posádku vozidla tvorilo 5 mužov. Ich pozícia v tanku bola veľmi podobná rozmiestneniu posádky v predchádzajúcom nemeckom tanku PzKpff IV, len s tým rozdielom, že pozícia veliteľa bola podľa popisu zrejme o čosi bližšie k strelcovi a nabíjač mal okolo seba viac priestoru, pretože manipulácia s nábojmi kalibru 88 mm si nevyhnutne vyžadovala viac miesta. Stanovisko dvoch členov posádky bolo v prednej časti korby. Radista, ktorý mal zároveň na starosti obsluhu jedného z guľometov, bol situovaný v jej pravej časti, zatiaľ čo vodič tanku na strane ľavej. Zvyšní traja boli vo veži. Pozícia veliteľa tanku bola oproti strelcovi a nabíjačovi o čosi vyvýšená, aby mal možnosť výhľadu cez veliteľskú kupolu na vrchole tankovej veže.¹¹² Veliteľ bol akousi „hlavou“ tanku, teda pozoroval a hodnotil situáciu na bojisku. Následne rozhodoval o cieľoch, smere jazdy a o ďalšom prípadnom postupe na bojisku aj mimo neho. Úlohou vodiča bolo ovládanie pohybu tanku pomocou dvoch riadiacich pák, prípadne pomocou ovládacieho kolesa, prevodovej páky, brzdy, plynu a spojky. Lokalizáciu, následné zameranie cieľa a samozrejme palbu z hlavného kanónu, prípadne z koaxiálnej zbrane, vedľa delovej hlavne, mal na starosti strelec. Nabíjanie 88 mm kanónu bolo prácou nabíjača. Okrem nabíjania primárnej zbrane mohol pomocou vlastnej spúšte obsluhovať aj koaxiálny guľomet vo veži, teda tú istú zbraň, s ktorou manipuloval aj strelec. Počnúc tankom PzKpff III umožňoval posádkam nemeckých tankov komunikáciu cez hluk motora a palbu tankového kanónu interný vysielací prenos. Zabezpečenie komunikácie s ostatnými strojmi bolo hlavnou náplňou práce radistu.¹¹³

¹¹⁰ KRÁL, ref. 60, s. 25-26.

¹¹¹ RIEDER, Kurt. *Obrnenci v akcii*. Dunajská Streda : Talamon, 2005, s. 127-132.

¹¹² GREEN, ref. 70, s. 9.

¹¹³ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 64-66.

Tiger nebol bežný bojový stroj. Výroba tohto tanku bola nesmierne finančne aj časovo náročná. Pri tanku PzKpff IV dosahovali výrobné náklady čiastku 103 500 ríšskych mariek. Výroba jediného Tigra stála až 300 000 mariek. Produkcia jedného tanku PzKpff V Panther (príloha 29) zabrala nemeckým robotníkom 150 000 hodín, zatiaľ čo v pri stroji PzKpff VI Tiger to bol dvojnásobok uvedeného času.¹¹⁴ Každopádne teda nešlo o práve najlacnejší tank. Tomu zodpovedal aj výber jednotlivých posádok. Do ich radov nepatrili žiadni začiatovníci. Spravidla išlo o už zaslúžilých vojakov, ktorí preukázali dostatočnú spôsobilosť na to, aby im bola „do rúk“ zverená takáto zbraň. Posádky Tigrov boli výnimočne aj v tom, že boli na svoju službu pripravované už počas samotného výrobného procesu svojich budúcich strojov.

Odhládnuť od mnohých kvalít bol PzKpff VI stroj, ktorý pre spoľahlivé fungovanie potreboval nadmernú dávku servisnej starostlivosti. Problémy spôsobovala už samotná preprava týchto tankov. Bolo by preto len ďalším plytvaním času, keby sa stroje aj pri menších poruchách, posielali na opravu ďaleko od frontu. Preto sa počítalo s tým, že údržbu bude často na mieste vykonávať samotná posádka vozidla. Preto bolo ich dôkladné oboznámenie sa s mechanikou celého tanku ešte pred vyslaním na front životne dôležité. Posádka si svojho Tigra prevzala priamo v továrni, pričom následné cvičenie a zastreľovanie zbraní prebiehalo v neďalekej tankovej výcvikovej oblasti, keďže predchádzajúci výcvik absolvovala posádka len na cvičných tankoch, medzi ktoré PzKpff VI rozhodne nepatril.¹¹⁵

Modifikácie

Tiger nemal vo svojej výrobnej línii také množstvo vylepšených modifikácií ako napr. stredný tank PzKpff IV. Samozrejmosťou, ktorá sa analogicky vyskytovala aj pri ostatných nemeckých tankoch, bola úprava vo forme veliteľského vozidla. Konkrétne to bolo SdKfz 268 na úrovni tankovej rotý, vybavené vysielacom a prijímačom *Fu 7* a SdKfz 267 s prístrojom typu *Fu 8* s podstatne väčším dosahom, keďže z neho veliteľ koordinoval bojovú aktivitu celého práporu. Obe vyhotovenia boli zbavené guľometu v korbe a kapacita zásobníka munície pre 88 mm kanón klesla na 66 nábojov. Tento krok mal vo vozidlách vytvoriť potrebný priestor pre komunikačné vybavenie.

Ďalšie zmeny vykonané na jednotlivých strojoch neprinášali automaticky aj zmenu označenia, ako tomu bolo pri predchádzajúcich tankoch. Pri Tigroch sa dajú úpravy priradiť ku konkrétnym tankom len na základe ich výrobného

¹¹⁴ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 149.

¹¹⁵ RIEDER, ref. 111, s. 68-71.

čísla. Asi najvýraznejšou zmenou bola výmena starej prevodovky a motora za nový agregát Maybach HL230 s výkonom 694 konských síl. Obe zlepšenia mali zdokonaľiť pohyblivosť vozidla, pričom týmito novými prvkami boli vybavené stroje počnúc tankom s výrobným číslom 251. Produkciu Tigrov do značnej miery poznačila aj potreba ich promptného nasadenia pri frontových jednotkách. Stroj s číslom 496, ako aj všetky po ňom nasledujúce, už nemali vybavenie potrebné na prebrodenie vodného toku (príloha 30). Tanky od čísla 820 sa pohybovali pomocou pojazdových kolies z pružnej ocele bez gumového obloženia (príloha 31), čo bolo zrejme spôsobené aj nedostatkom príslušnej suroviny. Vozidlá začínajúce číslom 920 dostali silnejší vrchný pancier tankovej veže s hrúbkou 40 mm, ktorý mal pravdepodobne zvýšiť ochranu proti spojeneckým útokom zo vzduchu. Významnejšou úpravou bola ešte výmena veliteľskej kupole na vozidle s číslom 391 a na strojoch, ktoré nasledovali po ňom. Nová kupola bola vybavená obrnenými periskopmi. K podobnej zmene došlo aj v prípade PzKpfw IV a v oboch prípadoch to malo zvýšiť ochranu veliteľa tanku,¹¹⁶ ktorý bol mimo opancierovania veľmi zraniteľný a predstavoval ideálny cieľ napr. pre ostreľovačov.¹¹⁷

Opäť v súvislosti s veľmi vysokou hmotnosťou Tigrov, bol vyvinutý aj variant, určený na odťahovanie (príloha 32) nefunkčných strojov a najskôr aj na vyslobodzovanie tankov, ktoré boli zapadnuté v mäkkom teréne. Paletu týchto prevedení dopĺňa už len Tiger, ktorého pôvodná hlavná výzbroj bola nahradená raketometom kalibru 380 mm, ktorý bol však v tomto prípade lafetovaný v pancierovej nadstavbe korby, takže sa pri zameriavaní na cieľ musel otáčať celý stroj. Z tejto variácie sa však vyrobilo len 18 kusov a známa bola pod názvom Sturmtiger (príloha 33).¹¹⁸

Bojové nasadenie

Prvé tanky Tiger vyšli z továrni v auguste 1942¹¹⁹ a už nasledujúci mesiac, 16. septembra, boli vrhnuté do bojov¹²⁰ pri obliehanom Leningrade.¹²¹ Ich debut im rozhodne neotrasiteľnú povest' pancierovej šelmy nepriniesol. Tanky totiž, v dôsledku svojej značnej hmotnosti, zapadali do močaristého terénu, čo ich spomaľovalo a robilo z nich aj oveľa ľahší cieľ pre útočiacu sovietsku pechotu. V tejto situácii pomohol väčšine nasadených strojov ich masívny pancier.

¹¹⁶ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 20-21.

¹¹⁷ KRÁL, ref. 60, s. 25.

¹¹⁸ LÜDEKE, ref. 1, s. 74.

¹¹⁹ GREEN, ref. 70, s. 6.

¹²⁰ RIEDER, ref. 111, s. 77.

¹²¹ JORDAN – WIEST, ref. 33, s. 111-112.

Z incidentu sa Nemci poučili a nasadenie Tigrov v podobnom teréne bolo od tých čias tabuizované.¹²²

Do Afriky sa prvé ťažké tanky dostali 23. novembra toho istého roku a už v nasledujúcich dňoch sa zúčastnili prvých púštnych bojov. Aj v Afrike sa však ukázalo, že robustný pancier nových tankov síce predstavuje spoľahlivú formu ochrany voči celému repertoáru nepriateľských zbraní, na druhú stranu môže byť ale jeho ohromná hmotnosť aj na škodu. Podobne ako európske mosty, ani tie africké neboli na záťaž, akú predstavovali nemecké ťažké tanky, navrhnuté. Preto musel každý Tiger prechádzať po moste samostatne a až po dokončení prechodu mohol na most vyjsť aj ďalší stroj.¹²³ Vo februári 1943 útočili nemecké tankové jednotky na vyvýšenú spojeneckú pozíciu na vrchu Džebel ben Drar. Deň pred útokom však zalial svahy tejto hory výdatný dážď. Lejak vlastne zapríčinil reprízu leningradského scenára a tanky Tiger tu jednoducho zapadli do nánosov bahna.¹²⁴ V tomto sa PzKpfw VI líšil napr. od svojho veľmi častého protivníka, sovietskeho stredného tanku *T-34*. Sovietski konštruktéri si uvedomili nedostatky tanku už počas tzv. *Zimnej vojny* proti Fínsku. Pre zlepšenie pohyblivosti v poddajnom teréne, prípadne v snehu, boli na jar roku 1940 tieto stroje vybavené širokými pásmi.¹²⁵ Tanky Tiger však boli vybavené širokými pásmi prakticky od začiatku svojej výroby, takže problém s ich enormnou hmotnosťou nadobudol chronický charakter.

V júli roku 1943 došlo na východnom fronte pri meste Kursk k pravdepodobne najväčšej tankovej bitke v dejinách. „Súboj titánov“ by sa bez účasti titánov samotných obišiel len ťažko. Preto bolo do ofenzívy na nemeckej strane nasadených 90 Tigrov ako aj 204 najnovších tankov typu PzKpfw V Panther.¹²⁶ Ani jeden z uvedených modelov Hitlerovi však vytúžené víťazstvo

¹²² RIEDER, ref. 111, s. 76-79.

¹²³ KRÁL, ref. 60, s. 18-26.

¹²⁴ KUROWSKI, ref. 59, s. 90-91.

¹²⁵ PIEKALKIEWICZ, ref. 20, s. 65.

¹²⁶ PIEKALKIEWICZ, ref. 20, s. 235. Slovo „pravdepodobne“ má poukázať na to, že existuje aj teória, podľa ktorej nebol Kursk najväčšou tankovou bitkou v dejinách. Viktor Suvorov píše, že k bitke, ktorá sa dá takýmto prívlastkom naozaj označiť, došlo hneď na začiatku operácie *Barbarossa*, v dňoch 23. – 27. júna 1941. V oblasti miest Luck, Rovno a Dubno, sa podarilo 1. nemeckej tankovej skupine s celkovým počtom 799 tankov poraziť 6 sovietskych mechanizovaných zborov napriek tomu, že jednotky Červenej armády tu mali podľa autora nielen početnú prevahu, ale aj prevahu v kvalite mnohých nasadených strojov. Sovietske jednotky totiž v tomto sektore nasadili aj 414 tankov typu KV a T-34, proti ktorým nemohlo nemecké velenie v danom čase vôbec nič porovnateľné v boji použiť. Pôvodca teórie tým poukazuje na fakt, že bitka pri Kursku, je len akousi monumentálnou ideologickou náhradou, ktorá mala odvrátiť pozornosť od porážky, ktorú napriek uvedeným skutočnostiam utrpeli

nepriinesol. Operácia s nemeckým krycím označením *Zitadelle* bola v skutočnosti bitkou, v ktorej si nemecké tankové divízie vylámali mnohé pancierové zuby. Celkovo prišla *Panzerwaffe* o 1000 tankov, čo bola rana, z ktorej sa Nemecko už nedokázalo spamätať.¹²⁷ Okrem uvedených bojísk boli tieto ťažké tanky nasadené aj na západnom fronte po vyľodení spojencov v Normandii.¹²⁸

Organizačná štruktúra

Z tankov Tiger boli vytvárané prápory ťažkých tankov (tzv. *schwere Panzer Abteilungen*),¹²⁹ ktoré však napriek názvu ani zďaleka nepozostávali len zo samotných ťažkých strojov. Kvôli zdĺhavej výrobe každého z Tigrov bývali tieto prápory dopĺňané v pomerne veľkom počte ľahšími vozidlami, napr. strojmi PzKpfw III Ausf. N.¹³⁰ Len vo výnimočnom prípade bývali tieto útvary integrované do tankových divízií, ako tomu bolo napr. v prípade divízie *Grossdeutschland*.¹³¹ O osobitnom význame týchto práporov svedčí aj fakt, že spomenutá divízia bola až do chvíle vyzbrojenia týmito vozidlami označovaná ako „pešia divízia“, ale od príchodu tankov Tiger došlo k zmene oficiálneho názvu na „divíziu tankových granátnikov“.¹³² Prápory ťažkých tankov plnili úlohy na miestach, kde bola ich vysoká bojová kvalita v danej etape bojov, potrebná. Existovalo 14 týchto práporov, pričom 3 z nich po organizačnej stránke spadali pod *Waffen SS* a zvyšok pod veliteľstvo *Wehrmachtu*.

Pancierová legenda

Tanky Tiger predchádzal na bojisku už ich samotný mýtus. Do všeobecného povedomia vojakov sa dostal termín „*hrôza z Tigrov*“ (nem. *Tiger Schreck*). Bez ohľadu na relatívne nízky počet vyrobených kusov, v porovnaní s inými nemeckými strojmi,¹³³ bol PzKpfw VI pre spojeneckých vojakov, príznakom. Často si ho mýlili s neskorými modifikáciami PzKpfw IV (príloha 34) s dlhou hlavňou, za čo mohol jednak ich podobný tvar,¹³⁴ ale aj skutočnosť, že *hrôza*

---

sovietske jednotky na začiatku nemeckého ťaženia, pod velením poľného maršála G. K. Žukova. SUVOROV, Viktor. *Stín víťazství*. Praha : Naše vojsko, 2005, s. 147-149.

¹²⁷ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 224-226.

¹²⁸ HART – LAURIER – GERRARD, ref. 7, s. 35.

¹²⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 150.

¹³⁰ KRÁL, ref. 60, s. 6-23.

¹³¹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 150.

¹³² KUROWSKI, ref. 59, s. 239-240.

¹³³ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 150-151.

¹³⁴ GREEN, ref. 70, s. 6.

z *Tigrov* nútila posádky spojeneckých vozidiel očakávať tento nemecký tank „za každým rohom“.

Zaujímavosťou pri týchto pancierových šelmách bolo, že pre efektívnejšiu osvetu posádok bol zostavený akýsi manuál s názvom „*Tigerfibel*“. Jeho cieľom bolo viesť personál tanku k zodpovednému plneniu svojich úloh a tiež, aby sa každý člen posádky naučil čo možno najlepšie využívať bojový potenciál týchto neobyčajných strojov. Tankový „šlabikár“, okrem iného, pre získanie pozornosti členov posádok, obsahoval aj mierne pornografické obrázky polonahých slečien.

K legendárnej povesti *Tigrov* prispeli aj muži, akými boli napr. Michael Wittman alebo Otto Carius. V oboch prípadoch šlo o veliteľov tankov, pričom Wittman dosiahol počet skoro 270 zničených nepriateľských strojov (z toho 130 tankov) a Carius celkovo od 150 do 200 zlikvidovaných protivníkových vozidiel.¹³⁵

Produkcia

Posledné tanky typu Tiger zišli z výrobných liniek v auguste 1944. V počte vyrobených kusov sa autori, v tomto prípade zhodujú na číslu 1350. Toto množstvo uvádzajú vo svojich dielach zhodne napr. Lüdeke,¹³⁶ McCarthy – Syron,¹³⁷ ale aj Fowler – Rose – Casbourne.¹³⁸ V iných uvedených publikáciách sa ich pôvodcovia venujú skôr technickým detailom alebo bojovému nasadeniu ako celkovému počtu vyrobených tankov.

Elitný bojový stroj

Najväčším problémom *Tigrov* bola dôvera, ktorú do nich Adolf Hitler vkladal.¹³⁹ Fanaticky veril napr. tomu, že bojový potenciál *Tigrov* (a tiež Pantherov a Ferdinandov – príloha 35) bude mať rozhodujúci vplyv v operácii *Zitadelle*. Stručne povedané, že nemecké stroje sa svojou kvalitou vyrovnajú sovietskej kvantite.¹⁴⁰ To sa však nestalo.¹⁴¹ Bez ohľadu na tento fakt, bol PzKpfw VI elitným bojovým vozidlom. Tank, ktorého úlohou bolo vytvárať prielom v nepriateľskej línii, sa svojím poslaním podobal stredovekému obliehaciemu

---

¹³⁵ RIEDER, Kurt. *Esá Tretej ríše*. Dunajská Streda : Talamon, 2005, s. 129-143. „Tankové esá“ som sa rozhodol spomenúť len naozaj stručne. Popis ich bojových triumfov by totiž vystačil aj na samostatnú prácu.

¹³⁶ LÜDEKE, ref. 1, s. 74.

¹³⁷ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 151.

¹³⁸ FOWLER – ROSE – CASEBOURNE, ref. 67, s. 72.

¹³⁹ MANSTEIN, Erich von. *Ztracená vítězství*. Brno : Jota, 2006, s. 140.

¹⁴⁰ MANSTEIN, ref. 139, s. 224.

¹⁴¹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 224-226.

stroju. Moderné „baranidlo“,¹⁴² v tomto období určené nie na prerážanie hradnej brány, ale na preniknutie obrannými pozíciami protivníka. Až do príchodu sovietskeho ťažkého tanku IS 3 (Ioseph Stalin, príloha 36) vyzbrojeného 122 mm delom¹⁴³ v roku 1944, bol Tiger strojom, ktorého po stránke bojaschopnosti, nič neprekonalo.¹⁴⁴ Tento tank má skrátka svoje nezabudnuteľné miesto vo vojenskej histórii.

Záverom

Stroje PzKpfw I a II, napriek ich nasadeniu v španielskej občianskej vojne,¹⁴⁵ neboli vôbec pôvodne vyrobené na boj. V rámci nemeckej armády mali zastávať dôležitú úlohu pri výcviku budúcich posádok skutočných, na boj určených, tankov.¹⁴⁶ Španielsko sa ešte pred prepuknutím 2. svetovej vojny stalo akýmsi medzivojnovým „laboratóriom“, v ktorom došlo k prvotnej ozbrojenej konfrontácii dvoch v tom čase vplyvných totalitných ideológií. Oficiálnym motívom bol boj povstalcov vedených generálom Francom proti republikánom, avšak v pozadí sa na základe zahraničnej podpory oboch uvedených táborov, dalo vytušiť súperenie oveľa rozsiahlejšieho charakteru, ktoré bolo v skutočnosti predzvesťou ďalšieho svetového konfliktu.¹⁴⁷ Je viac než zrejmé, že obaja diktátori, Hitler podporujúci Francov tábor na jednej strane a Stalin pomáhajúci republikánskym silám na strane druhej, vnímali krajinu na juhozápade Európy ako svoje „malé ihrisko“, na ktorom si chceli pripraviť platformu pre oveľa väčší zápas. Každopádne to bolo práve Španielsko, kde sa prvýkrát potvrdil Guderianov výrok, podľa ktorého „*Najnebezpečnejším nepriateľom tanku je ďalší tank.*“¹⁴⁸ Španielske bojisko jasne ukázalo technologickú prevahu pôvodom sovietskych tankov *T 26* (príloha 37) a *BT-5* po stránke výzbroje, opancierovania a v prípade tanku *BT-5* aj badateľnú prevahu

¹⁴² MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 147-151.

¹⁴³ CHAMBERLAIN – ELLIS, ref. 3, s. 228. Stalinovo krstné meno sa zvykne v angličtine uvádzať ako „Ioseph“. Preto pri amerických, ako aj britských autoroch (tvorcovia citovaného diela k nim patria), ktorí v nejakej súvislosti uvádzajú názvy sovietskych ťažkých tankov označených podľa Stalinových iniciál, automaticky dochádza k modifikácii názvu týchto tankov na „IS“ vyvedeného z „Ioseph Stalin.“ V rámci diel v českom a slovenskom jazyku je však bežnejšie pomenovanie „JS“ odvodené z „Jozif Stalin“ (pozri napr. LÜDEKE, ref. 1, s. 120).

¹⁴⁴ KUROWSKI, ref. 59, s. 127-132.

¹⁴⁵ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 50.

¹⁴⁶ BISHOP, Chris. *Organizace a bojiště tankového vojska německé armády ve 2. světové válce*. Praha : Svojtka & Co., 2010, s. 23.

¹⁴⁷ JORDAN – WIEST, ref. 33, s. 13-14.

¹⁴⁸ GUDERIAN, Heinz. *Achtung – Panzer!* London : Cassell, 1992, s. 180.

v rýchlosti, ktorú bol stroj schopný vyvinúť.¹⁴⁹ Obidva tanky boli vyzbrojené 45 mm kanónom,¹⁵⁰ čo bola zbraň, ktorej vtedajší nemeckí obrnenci, disponujúci v prípade PzKpfw I, 2 guľometmi kalibru 7,92 mm a pri tanku PzKpfw II (príloha 38) jedným guľometom uvedeného kalibru a 20 mm kanónom, nemohli konkurovať.¹⁵¹ Okrem zmienených faktov, ktoré jednoznačne nahrávajú v prospech Sovietov, bolo prvotné vyhotovenie tanku *BT* schopné dosiahnuť rýchlosť neuveriteľných 100 km/h, z čoho bolo odvodené aj jeho označenie (*BT – „Bystrochodnyj Tank“*, v preklade „*rýchly tank*“) a napriek tejto rýchlosti sa operačný dosah tanku pohyboval až pri hranici 700 km. Netradičným prvkom *BT* bolo aj šikmé tvarovanie čelnej časti opancierovania, pričom z tohto konštrukčného riešenia vychádzal aj neskorší „vlajkový tank“ Červenej armády, *T 34*.¹⁵² Stroje PzKpfw I a II v španielskom ťažení ohrozovali aj ľahké protitankové delá, čo opäť len podčiarkuje fakt, že sa nejednalo o plnohodnotné bojové tanky.¹⁵³

Bez ohľadu na tieto skutočnosti, boli obe vozidlá nasadené v počte približne 2445 kusov (1445 – PzKpfw I a 1000 PzKpfw II) pri útoku na Poľsko v septembri 1939¹⁵⁴, pričom len nepomerne malú časť tvorili po technickej stránke vyspelejšie tanky PzKpfw III a PzKpfw IV.¹⁵⁵ Nasadenie nedostačujúcich strojov PzKpfw I a II by bolo, v prípade *Fall Weiss*,¹⁵⁶ do istej miery pochopiteľné, keďže poľská armáda mala v čase nemeckého útoku len 700 tankov, pričom v prípade väčšiny z nich sa pravom zmysle slova nedalo o „tankoch“ ani hovoriť.¹⁵⁷ V prípade ťaženia na západe Európy však išlo o neuvážený hazard, keďže tu pozostávali nasadené nemecké tankové divízie ešte stále v prevažnom počte z tankov PzKpfw I a PzKpfw II (dokopy 1478 strojov).¹⁵⁸ Vo Francúzsku čelilo celkovo 2500 nemeckých obrnencov značnej prevahe, vyše 4000 francúzskych tankov. Z uvedeného množstva nemeckých strojov bolo len 280 PzKpfw IV a 350 PzKpfw III. Súčasťou *Panzerwaffe* bolo

¹⁴⁹ HOGG, ref. 15, s. 62-66.

¹⁵⁰ SOLONIN, ref. 49, s. 74.

¹⁵¹ BATTISTELLI, ref. 38, s. 55-56.

¹⁵² SUVOROV, Viktor. *Všetchno bylo jinak*. Praha : Naše vojsko, 1995, s. 28-29.

¹⁵³ PIEKALKIEWICZ, ref. 20, s. 12.

¹⁵⁴ BISHOP, ref. 2, s. 11-12.

¹⁵⁵ PIEKALKIEWICZ, ref. 20, s. 33.

¹⁵⁶ BISHOP, ref. 146, s. 13.

¹⁵⁷ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 70. Autori sa na danej strane zmienujú, že až 450 poľských strojov tvorili skôr „tančíky“ alebo „pásové nosiče guľometov“.

¹⁵⁸ MOSIER, John. *Železný kříž – Vzestup a pád německé válečné mašinerie 1918 – 1945*. Praha : BB ART, 2008, s. 138.

v tom čase aj 228 ukoristených česko-slovenských tankov LT-35 a LT-38, samozrejme pod novým označením Pz 35(t) a Pz 38(t).

Francúzska armáda mala k dispozícii 300 ťažkých tankov *Char B1*, 250 stredných strojov *Somua S35* (príloha 39) a okolo 4300 ľahkých tankov *Hotchkiss H 39* (príloha 40), *H 35* (príloha 41), *Renault FT* (príloha 42) a *R 35* (príloha 43). Okrem už zmienenej a v celku úctyhodnej francúzskej pancierovej prevahy, mali v tom čase v západnej Európe svoje tanky aj Briti. Ich kontingent tu tvorilo 200 ľahkých tankov *Mark II*, ale za zmienku stoja hlavne ťažké tanky *A12 Mark II Matilda* (príloha 44) a 450 strojov typu *A 13* (príloha 45) a *A10 Cruiser* (príloha 46). Spojenci vo Francúzsku mali teda približne dvojnásobnú prevahu v celkovom počte pancierových vozidiel, ale čo bolo dôležitejšie, ich armády mohli nasadiť aj nemalý počet ťažkých tankov,¹⁵⁹ o ktorých mohlo v tom čase Nemecko nanajvýš snívať.¹⁶⁰

Čo sa týka invázie do ZSSR, tak tu nemecké sily disponovali počtom 3278 tankov, z ktorých 966 tvorili PzKpfw III a 439 kusov boli vtedy najlepšie stroje *Panzerwaffe*, PzKpfw IV.¹⁶¹ Proti týmto nemeckým silám mohla Červená armáda nasadiť celkovo neuveriteľných 25 479 tankov.¹⁶² 12 400 tankov z tejto pancierovej masy sa nachádzalo na území ZSSR, od spoločnej sovietsko-nemeckej hranice, až po líniu Moskva-Leningrad, pričom 1500 strojov z tohto množstva tvorili moderné *KV* a *T 34*,¹⁶³ proti ktorým mohlo nemecké velenie nasadiť snád len letectvo alebo 88 mm kanóny typu Flak.

Využitie (alebo skôr zneužitie) potenciálu tankov nemeckým velením, nebolo prevratným nápadom. Tanky absolvovali svoj bojový debut ešte v prvej svetovej vojne a po prvýkrát to ani nebolo v rámci nemeckej armády. Dokonca ani štandardná ofenzívna formácia tankov *Panzerwaffe* – tzv. *Panzerkeil*, teda zostava tankov v tvare klinu,¹⁶⁴ nebola novým prvkom. V princípe identické útočné zoskupenie, avšak s názvom *Unikornis*, použili už britské tanky v bitke pri Cambrai v roku 1917.¹⁶⁵ O tankovej taktike sa dá všeobecne povedať, že bola úplne prevzatá od taktiky pôvodnej konskej kavalérie.¹⁶⁶

Po uvedení týchto faktov a čísel, si človek musí položiť otázku: v čom spočívala podstata úspechu použitej nemeckej bojovej techniky v 2. svetovej

¹⁵⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 91-93.

¹⁶⁰ SUVOROV, Viktor. *Den „M“ – Kedy začala druhá svetová válka?* Praha : Naše vojsko, 2008, s. 131.

¹⁶¹ STOLFI, ref. 61, s. 305.

¹⁶² SUVOROV, Viktor. *Stín vítězství*. Praha : Naše vojsko, 2005, s. 162.

¹⁶³ SOLONIN, ref. 49, s. 37-38.

¹⁶⁴ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 334.

¹⁶⁵ RIEDER, ref. 111, s. 13-14.

¹⁶⁶ KUROWSKI, ref. 59, s. 42.

vojne až do decembra 1941,¹⁶⁷ keď vo svojich ťaženiach, s výnimkou Poľska, čelila nielen početnej, ale aj technickej prevahe bojovej techniky protivníka? Odpoveď znie: v spôsobe, akým boli tieto zbrane nasadené. Nemci využili jedinečnú taktiku bleskovej vojny, v rámci ktorej bojovali tanky okrem iného v kombinácii so značnou leteckou podporou.¹⁶⁸ V prípade poľskej armády plnili tanky výhradne úlohu pomocných jednotiek pechoty, čiže týmto spôsobom poľské velenie nevyužilo možnosti snád jedinej dostupnej bojovej zložky, ktorá by mohla tankové divízie *Wehrmachtu* aspoň pribrzdiť. Podobne neúspešný scenár sa pre spojencov opakoval aj na západe Európy, kde boli francúzske ľahké tanky, rovnako ako tie poľské, skôr záštitou pre infantériu.¹⁶⁹ Zvyšné spojenecké tanky boli zasa rozptýlené po celej obrannej línii, zatiaľ čo nemecké tanky zaútočili neočakávaným, koncentrovaným útokom cez Ardeny.¹⁷⁰

Guderian počítal s tým, že pre vyzbrojenie tankových divízií budú potrebné 2 základné typy tankov. Prvým z nich mal byť ľahký tank vyzbrojený primárne protipancierovým delom kalibru 37 mm a druhým zasa stredný tank, vybavený kanónom väčšieho kalibru - 75 mm, ktorý mal byť podporou pre spomínaný ľahší tank. Podľa uvedenej výzbroje naplnili tieto predstavy v úlohe „ľahkého“ tanku PzKpfw III a miesto „stredného“ tanku zaujal PzKpfw IV.¹⁷¹ Skutočný problém pre nemecké jednotky však nastal až pri ťažení proti ZSSR, kde nedokázali tieto vozidlá súperiť so sovietskymi strojmi *KV* a *T 34*.¹⁷² Neustálym zdokonaľovaním PzKpfw IV postupne Nemci na jeho značenie vyplývali značnú časť dostupných písmen abecedy. Tak si nedostatočnosť spomenutých tankov nevyhnutne vyžiadala vývoj nových, ťažkých tankov, ktorými boli PzKpfw V Panther, PzKpfw VI Tiger (príloha 47) a Tiger II (príloha 48).

Okrem týchto faktov možno úvodné úspechy nemeckej bojovej techniky pripísať aj mimoriadne vysokej kvalite nemeckých optických prístrojov, ktoré zohrávali rozhodujúcu úlohu pri zameriavaní, a teda aj pri palbe na cieľ,¹⁷³ ako

¹⁶⁷ JORDAN – WIEST, ref. 33, s. 106-109.

¹⁶⁸ KNOPP, Guido et al. *Wehrmacht*. Bratislava : Ikar, 2010, s. 44.

¹⁶⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 80-91.

¹⁷⁰ KNOPP, ref. 168, s. 57.

¹⁷¹ GUDERIAN, Heinz – MACKSEY, Kenneth – HART, Liddell B.H. *Panzer Leader*. New York : Da Capo Press, 1996, s. 27-28.

¹⁷² DOYLE – JENTZ – BRYAN, ref. 50, s. 4-5.

¹⁷³ GREEN, ref. 70, s. 40-41. Začiatkom roku 1945 boli už dokonca niektoré nemecké pešie jednotky, obrnené transportéry, ale aj tanky PzKpfw V Panther Ausf. G, vybavené zameriavacím zariadením, ktorého významnou časťou bol infračervený ďalekohľad, umožňujúci vyhľadávať a následne ničiť nepriateľské ciele aj v noci. Takto vyzbrojené nemecké tanky sa stali pre spojencov doslova 24-hodinovou hrozbou, pretože ich bojová aktivita nebola vôbec obmedzená tmou, šerom, ani zlou viditeľnosťou. Vynález však prišiel

aj personálnemu zloženiu tankov. Veľkou výhodou pri strojoch *Panzerwaffe*, bolo Guderianovo pochopenie a využitie rádiovkej komunikácie.¹⁷⁴ Všetky nemecké tanky od PzKpfw III až po Tiger II mali 5-člennú posádku, pričom 1 z členov bol vždy radista. Okrem obsluhy druhého guľometu bolo hlavnou prácou tohto človeka zabezpečenie komunikácie s ostatnými vozidlami pomocou vysielacej.¹⁷⁵ Pri francúzskych¹⁷⁶ a sovietskych tankoch bolo takéto vybavenie skôr výnimkou. Je nutné dodať, že v tankoch *T 34* bol veliteľ zároveň strelcom, čo neumožňovalo tomuto členovi posádky plnohodnotne sa venovať, ani jednej z uvedených úloh.¹⁷⁷ Pri značnom percente francúzskych obrnencov bol dokonca veliteľ súčasne nielen strelcom, ale aj nabíjačom. Vo vežiach nemeckých tankov, počnúc PzKpfw III, bol na každú z týchto úloh špecializovaný jeden člen posádky.¹⁷⁸ Okrem toho boli posádky sovietskych strojov aj pomerne slabo vycvičené, čím povestnej nemeckej disciplíny v boji zrejme stačiť nemohli.¹⁷⁹ Skĺbením uvedených prvkov dosahovali spočiatku Nemci, v porovnaní so statickou vojnou na západnom fronte pred dvadsiatich rokov, taký pozoruhodný úspech, že by sa dalo snáď hovoriť o akejsi novej forme bojového umenia, samozrejme s použitím modernej bojovej techniky.

Kľúčovým faktorom, ktorý okrem neúspechu operácie *Barbarossa*, do značnej miery prispel k nemeckej prehre, bolo palivo. Nemci totiž trpeli deficitom pohonným hmôt počas celej 2. svetovej vojny. Pre priebeh základných nemeckých vojnových aktivít, bolo potrebných 20 miliónov ton ropy. Po súčte všetkých dostupných zdrojov dosahovali dodávky paliva len zhruba polovicu tohto množstva.¹⁸⁰ Paradoxne sa Nemecko počas vojny uchyľovalo k výrobe tankov čoraz náročnejších na spotrebu paliva. Kolos, akým bol posledný nemecký sériovo vyrábaný tank, Tiger II, dosahoval spotrebu neuveriteľných 1000 l na 100 km.¹⁸¹ Zásobovanie palivom spôsobovalo jednotkám také veľké problémy, že počas poslednej nemeckej ofenzívy v Ardenách, na prelome rokov

---

príliš neskoro na to, aby výrazne ovplyvnil priebeh 2. svetovej vojny. RIEDER, Kurt. *Tajné zbrane Tretej ríše*. Dunajská Streda : Talamon, 2005, s. 10-12.

¹⁷⁴ GUDERIAN, ref. 148, s. 8.

¹⁷⁵ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 64-65.

¹⁷⁶ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 92.

¹⁷⁷ STOLFI, ref. 61, s. 202.

¹⁷⁸ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 64-92.

¹⁷⁹ MCCARTHY – SYRON, ref. 5, s. 126.

¹⁸⁰ SUVOROV, ref. 162, s. 55-57. Autor pri daných číslach píše o „nafte“, ale má zrejme na mysli „ropu“ ako základnú surovinu. Všetky nemecké tanky vyrábané počas vojny boli výhradne na benzínový pohon. Je preto nepravdepodobné, že by Nemecko potrebovalo také množstvo „nafty“, v zmysle konečnej frakcie destilačného procesu ropy ako základnej suroviny. LÜDEKE, ref. 1, s. 66-76.

¹⁸¹ LÜDEKE, ref. 1, s. 76.

1944 a 1945, boli posádky tankov s prázdnyimi nádržami často nútené vlastné stroje zničiť, aby sa aspoň nedostali do protivníkových rúk.¹⁸² Bez ohľadu na tento deficit, boli nemeckí konštruktéri schopní naivne sa upierať k projektom ešte ťažších tankov, akými boli napr. PzKpfw VIII Maus (príloha 49), PzKpfw E.100 (príloha 50) alebo obľudný projekt Landkreuzer P 1000 Ratte (príloha 51), čo bol projekt tanku, ktorý mal byť vyzbrojený dvoma delami kalibru 280 mm a jeho hmotnosť mala dosahovať takmer 1000 t.¹⁸³ Nie je snáď nutné zdôrazňovať, že pri uvedených faktoch, možno túto víziu, hodnotiť skôr na úrovni science-fiction.

Cieľom tvorcov každého tanku je v ideálnom pomere pri vyvíjanom stroji zlúčiť tri, pre tank rozhodujúce atribúty: opancierovanie, palebnú silu a pohyblivosť.¹⁸⁴ Ako je zrejme, v otázke pohyblivosti, respektíve priechodnosti určitým typom terénu, tank PzKpfw VI Tiger, zaostával. Tento deficit, bol však v daných podmienkach dostatočne vyvážený zvyšnými dvoma znakmi, teda ochranou tanku a jeho výzbrojou. Vďaka výnimočnej palebnej sile bolo mimoriadne náročné sa vôbec k Tigrovi priblížiť¹⁸⁵ a ak sa to aj niekomu podarilo, musel prekonať masívnu vrstvu panciera, ktorá chránila životne dôležité časti tanku, ako aj samotnú posádku.¹⁸⁶ Práve vyvážený pomer spomenutých vlastností bol príčinou toho, že vo svojom čase, bol Tiger technologickým predátorom, čo však trvalo len do príchodu konkurenta v podobe sovietskeho ťažkého tanku IS 3.¹⁸⁷

---

¹⁸² KUROWSKI, ref. 59, s. 184, 249.

¹⁸³ PORTER, David. *Hitler's Secret Weapons 1933 – 1945*. London : Amber Books, 2010, s. 64-73.

¹⁸⁴ HOGG, ref. 15, s. 56.

¹⁸⁵ HOGG, ref. 15, s. 123.

¹⁸⁶ RIEDER, ref. 111, s. 76-79.

¹⁸⁷ KUROWSKI, ref. 59, s. 127-132.

Príloha 1. Prototyp „poľnohospodárskeho traktora“
(zdroj: <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/tanky/pz1.php>)

Príloha 3. PzKpfw I Ausf. B
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 48.)

Príloha 2. PzKpfw I Ausf. A
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 48.)

Príloha 4. PzKpfw I Ausf. C
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 49.)

Príloha 5. PzKpfw I neuer Art verstärkt - VK.1801

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 49.)

Príloha 6. PzKpfw III Ausf. A

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 52.)

Príloha 7. PzKpfw IV Ausf. A (Sd Kfz 161)

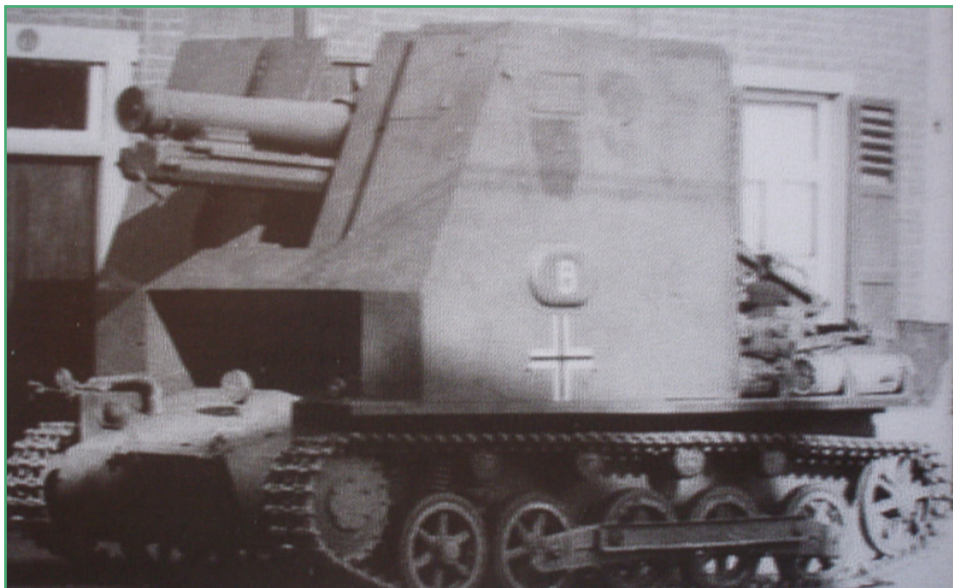
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 55.)

Príloha 8. Kleiner Panzerbefehlswagen I - Sd Kfz 265

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 48.)

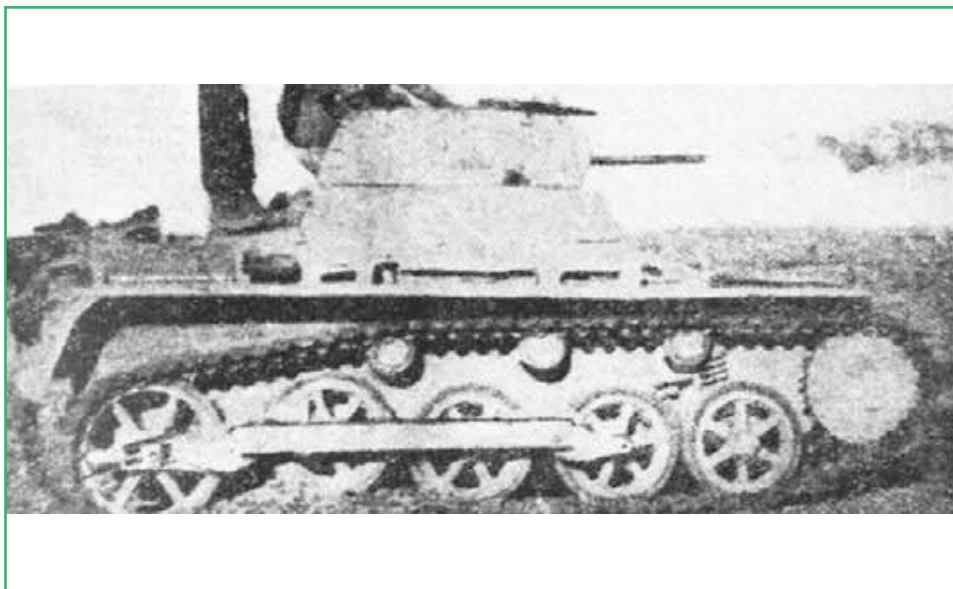
Príloha 9. Kanón SIG-33 na korbe tanku PzKpfw I

(zdroj: LÜDEKE, Alexander. *Bojová technika Druhej svetovej vojny*. Bratislava : SLOVART, 2009, s. 66.)

Príloha 11. Ladungsleger I

(zdroj: <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/tanky/pz1.php>)

Príloha 10. Flammpanzer I

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 49.)

Príloha 12. Sovietsky stredný tank BT-5

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 220.)

Príloha 13. Taliansky ľahký tank CV33

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 126.)

Príloha 14. Prehliadka tankov PzKpfw I

(zdroj: BATTISTELLI, Pier Paolo. *Panzer Divisions: The Blitzkrieg Years 1939 – 1940*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 4.)

Príloha 15. Výcvik posádok tankov PzKpfw I

(zdroj: BATTISTELLI, Pier Paolo. *Panzer Divisions: The Blitzkrieg Years 1939 – 1940*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 8.)

Príloha 16. Francúzsky ťažký tank Char B1 Bis

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 39.)

Príloha 17. Sovietsky stredný tank T 34/76

(zdroj: BISHOP, Chris. *The Encyclopedia of Weapons of World War II*. New York : Barnes & Noble, 1998, s. 39.)

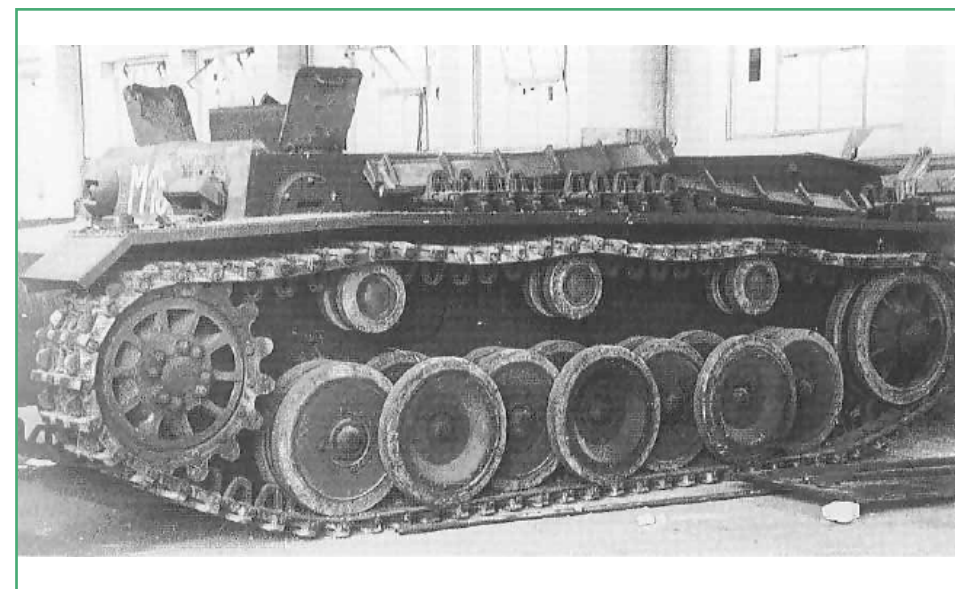
Príloha 19. Sovietsky ťažký tank KV-2

(zdroj: <http://www.panzernet.net/tankist/fotky/tanky/kv2/039.jpg>)

Príloha 18. Sovietsky ťažký tank KV-1

(zdroj: BISHOP, Chris. *The Encyclopedia of Weapons of World War II*. New York : Barnes & Noble, 1998, s. 40.)

Príloha 20. Prototyp VK3001(H)

(zdroj: HART, Stephen A – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 9.)

Príloha 21. Prototyp VK4501(P)

(zdroj: HART, Stephen A – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 11.)

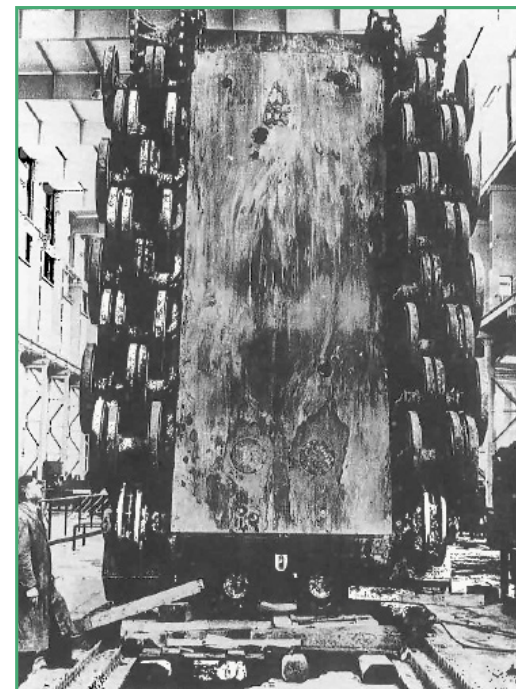
Príloha 22. Prototyp VK4501(H)

(zdroj: HART, Stephen A – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 12.)

Príloha 23. PzKpfw VI Tiger I Ausf. E

(zdroj: PEJČOCH, Ivo. *Těžké tanky – Dějiny vývoje a nasazení těžkých tanků od první světové do studené války*. Cheb : Svět křídel, 2010, s. 88.)

Príloha 24. Usporiadanie pojazďových kolies tanku Tiger I

(zdroj: HART, Stephen A – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 18.)

Príloha 25. Kanón Flak 36 kalibru 88 mm na štvorkolesovej lafete
(zdroj: GREEN, Michael. *Tiger tanks*. Osceola : MBI Publishing company, 1995, s. 28.)

Príloha 27. Americký stredný tank M3 - v rámci britských jednotiek známy ako M3 Lee
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 174.)

Príloha 26. Americký stredný tank Sherman Firefly v Normandii
(zdroj: HART, Stephen A – LAURIER, Jim – GERRARD, Howard. *Sherman Firefly Versus Tiger Normandy 1944*. Oxford : Osprey Publishing, 2007, s. 63.)

Príloha 28. PzKpfw Bližší pohľad na povrch tanku Tiger I pokrytý ochrannou pastou Zimmerit
(zdroj: <http://www.panzernet.net/panzernet/fotky/tanky/pz6/135.jpg>)

Príloha 29. PzKpfw V Panther Ausf. G – neskorá modifikácia vybavená zariadením na nočný boj
(zdroj: <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/tanky/pz5.php>)

Príloha 30. PzKpfw VI Tiger I s vybavením pre prebrodenie vodného toku
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 59.)

Príloha 31. PzKpfw VI Tiger I s celooceľovými pojazďovými kolesami bez gumového obloženia
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 59.)

Príloha 32. Vyslobodzovací model tanku Tiger
(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 59.)

Príloha 33. Samohybný raketomet Sturmpanzer IV Ferdinand

(zdroj: <http://www.panzernet.net/panzernet/fotky/samohybky/sturmpanzer/004.jpg>)

Príloha 35. Stíhač tankov Ferdinand/Elefant

(zdroj: BISHOP, Chris. *The Encyclopedia of Weapons of World War II*. New York : Barnes & Noble, 1998, s. 47.)

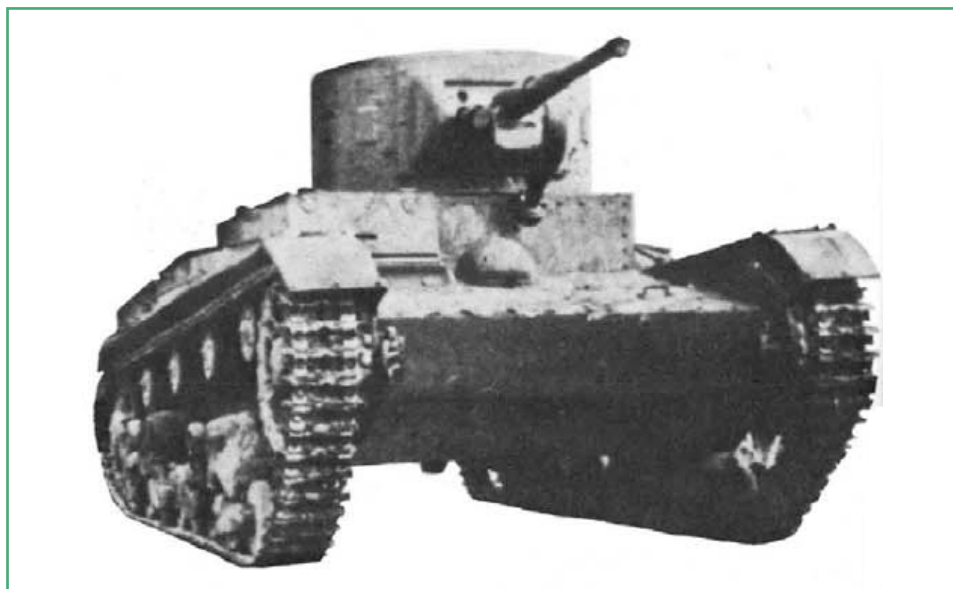
Príloha 34. PzKpfw IV Ausf. G

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 56.)

Príloha 36. Sovietsky ťažký tank IS 3

(zdroj: <http://www.panzernet.net/tankist/stranky/tanky/is3.php>)

Príloha 37. Sovietsky ľahký tank T 26B

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 216.)

Príloha 38. PzKpfw II Ausf. A

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 50.)

Príloha 39. Francúzsky stredný tank Char S35(Somua)

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 39.)

Príloha 40. Francúzsky ľahký tank Hotchkiss H 39

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 36.)

Príloha 41. Francúzsky ľahký tank Hotchkiss H 35

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 36.)

Príloha 43. Francúzsky ľahký tank Char Leger R 35

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 36.)

Príloha 42. Prototyp francúzskeho ľahkého tanku Renault FT

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 29.)

Príloha 44. Prototyp britského ťažkého tanku A 12 Mark II Matilda

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 101.)

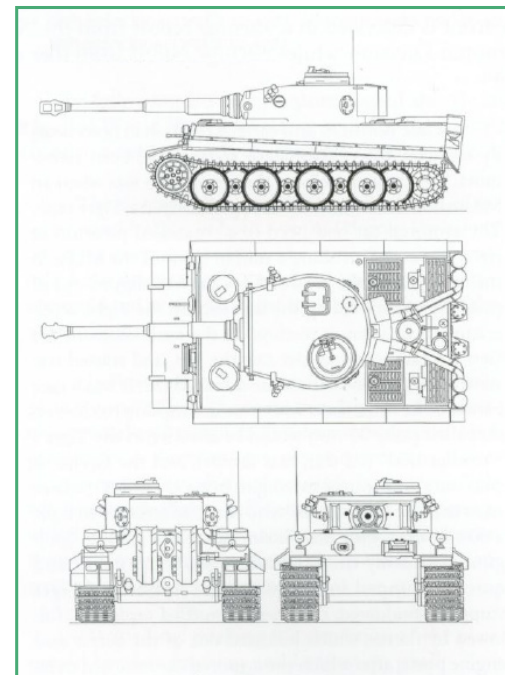
Príloha 45. Britský tank A 13 Cruiser

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 94.)

Príloha 46. Prototyp britského tanku A 10 Cruiser

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 93.)

Príloha 47. Nákresy tanku PzKpfw VI Tiger Ausf. E z rozličných uhlov
(zdroj: GREEN, Michael. *Tiger tanks*. Osceola : MBI Publishing company, 1995, s. 62.)

Príloha 48. PzKpfw VI Tiger II

(zdroj: CHAMBERLAIN, Peter – ELLIS, Chris. *Tanks of the World 1915 – 1945*. London : Cassell & Co., 2002, s. 59.)

Príloha 49. PzKpfw VIII Maus

(zdroj: PEJČOCH, Ivo. *Těžké tanky – Dějiny vývoje a nasazení těžkých tanků od první světové do studené války*. Cheb : Svět křidel, 2010, s. 119.)

Príloha 51. Landkreuzer P 1000 Ratte

(zdroj: PORTER, David. *Hitler's Secret Weapons 1933 – 1945*. London : Amber Books, 2010, s. 70-71.)

Príloha 50. PzKpfw E.100

(zdroj: PORTER, David. *Hitler's Secret Weapons 1933 – 1945*. London : Amber Books, 2010, s. 69.)

INVÁZIA V AUGUSTE 1968 V SPOMIENKACH OBYVATEĽOV SLOVENSKA

Veronika SLINČÁKOVÁ

Veronika SLINČÁKOVÁ. Invasion in August 1968 in the memoirs of Slovak citizens. Following study deals with the events of invasion into Czechoslovakia in summer 1968. Author focuses on the reaction of society as described in personal memoirs of selected respondents. Main applied method was oral history. Interviewed were several people. According to this sample it was possible to reconstruct emotions, feelings and opinions on events of August 1968. Personal memoirs enable to create image of the society and introduce individual understanding and emotions into historical discussion. Respondents were partially inhabitants of towns, partially of smaller villages. Due to this fact it was possible to show differences according to the place where people live. The situation caused turbulent reaction on the Slovak territory as well as in the Czech part of common republic.

Keywords: 1968; Czechoslovakia; occupation; eastern Slovakia

Spoločensko-politické zmeny po novembri 1989 umožnili návrat k ideologizovaným a tabuizovaným témam. Medzi také patrilo aj obdobie Pražskej jari, ktoré odborná verejnosť začala intenzívne skúmať bez ideologického tlaku. V pomerne krátkom čase vzniklo viacero odborných diel, monografií, zborníkov, štúdií, ale aj popularizačných prác. Udalosti roku 1968 patria k najdôslednejšie spracovaným témam súčasných slovenských dejín. Autori sa sústredili najmä na politickú rovinu a na oblasť kultúry.¹ Cenným zdrojom informácií sú aj rôzne pamäte aktívnych účastníkov.² Útržkovitý je

¹ Jeden z prvých pokusov o komplexné spracovanie problematiky predstavuje monografia *Československo roku 1968*. V centre záujmu je politika, okrajovo sa zaoberá aj spoločnosťou. Monografia má dva diely. Prvý diel podrobne rozoberá problematiku roku 1968 a čo mu predchádzalo. Druhý diel sa venuje roku 1968 po auguste 1968 a následnej normalizácii, súvislostiam a dôsledkom. KURAL, Václav – FELCMAN, Ondřej – BÁRTA, Miloš. *Československo roku 1968*, 1. díl: obrodný proces. Praha : Parta, 1993. FELCMAN, Ondřej – MENCL, Vojtěch – BELDA, Josef – BÁRTA, Miloš. *Československo roku 1968*. 2. díl: počátky normalizace. Praha : Parta, 1993.

²Kritický pohľad, plný pochybností, ponúka napr. PITHART, Petr. *Osmädesátý*. Praha : Rozmluvy, 1990.

výskum vplyvu politických zmien na spoločenský život a osudy jednotlivcov. Cieľom predloženej práce bolo preskúmať problematiku augustových dní, prvých dní po okupácii, prostredníctvom naratívnych výpovedí pamätníkov. Výskumnou metódou bola oral history s dôrazom na rôzne aspekty života ľudí a prostredníctvom ich spomienok rekonštruovať ich názory a postoje. Výskum sa nesústredil na politickú, hospodársku, či ekonomickú situáciu v krajine v tej dobe, ale na zachytenie názorov, pocitov, myšlienok a vnímania jednotlivcov. Respondenti pochádzali z východného Slovenska a z oblasti Nitry, čím bol výskum obohatený o regionálny aspekt.

Metóda oral history je vo svete využívaná už od 60. rokov 20. storočia, na Slovensku je ešte len v štádiu rozvoja a neuplatňuje sa pri výskumoch veľmi často. Napriek tomu, že možno mať voči nej rôzne výhrady, je to jedinečný nástroj, ktorý umožňuje rekonštruovať jedinečné a neopakovateľné pocity, nálady, myšlienky, reakcie a protesty, či vyjadrenie spokojnosti s dianím a popísať individuálne prežívanie udalostí. Na Slovensku sa orálnou históriou zaoberá Nadácia Milana Šimečku. Nadácia sa zaoberá osobnou slobodou jednotlivca, skúma židovský a rómsky holokaust, obeť komunistického režimu a medzi najnovší výskum patrí nežná revolúcia. Ústav pamäti národa je ďalšou inštitúciou na Slovensku zaoberajúcou sa skúmaním ústne podávanej histórie. V posledných rokoch bol vytvorený aj internetový portál denníka Sme, kde je zozbierané množstvo výpovedí, okrem iného aj k roku 1968.³ K dispozícii je niekoľko príručiek a štúdií o tom, ako používať metódu a aké zásady uplatňovať pri výskume.⁴ V praxi sa dá aplikovať niekoľkými postupmi. Formou interview, prostredníctvom nahrávky, či už videozáznamu alebo audiovizuálneho záznamu.

Prioritou bolo načrtnúť problematiku augustových dní prostredníctvom zmýšľania a prežívania ľudí, jednotlivcov, či skupín. Pocity radosti, averzie, vzrušenia a často krátko aj pocit bezmocnosti, úzkosti a strachu. Taký pohľad

³ [online] <http://www.nadaciamilanasimecku.sk> ; [online] <http://www.upn.gov.sk/august-68/> ; [online] http://mozaika.sme.sk/rubrika.asp?rub=mozaika_1968.

⁴ VESELSKÁ, Natália. Využitie ústnych prameňov vo vedeckom výskume. [online] Dostupné na internete http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Veselska.pdf [Cit. dňa 27. 5. 2009]. ZELENÁK, Eugen. Naratívistický pohľad na históriu. [online] Dostupné na internete http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Zelenak.pdf, [Cit. dňa 15. 2. 2010]. VRZGULOVÁ, Monika. Oral history. [online] Dostupné na internete http://www.multikulti.sk/studie/oral_history.html [Cit. dňa 22. 3. 2012]. KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti v životopisných rozprávaniach. [online] Dostupné na internete http://www.genealogy-heraldry.sk/pdf/GHH1995_2.pdf [Cit. dňa 22. 3. 2012]. VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc : FF UP, 2003. VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

umožní širokospektrálny obraz analyzovaného problému. Pohľady jednotlivcov sú zaujímavé aj z hľadiska získania informácií, ktoré sa nenachádzajú v archívnych dokumentoch. Dá sa dozvedieť o krutostiach režimu, tabuizovaných témach, nezmyselnosti prenasledovania, či neľudskosti a nehumánosti, páchanej často krát na nevinných ľuďoch. Nezabudnuteľným zážitkom bolo chvenie hlasu respondentov pri rozprávaní alebo slzy v očiach, zdesenie alebo naopak, obdiv. Pri výskume bolo v prvom rade potrebné vytipovať možný zoznam respondentov. Do výskumu boli zaradení ľudia bez rozdielu pohlavia, spoločenského postavenia. Zaradení boli členovia aj nečlenovia KSČ. Našli sa medzi nimi aj takí, ktorí v tom čase vynikali z davu, a to sa aj odzrkadlilo na ich životných príbehoch. Významným je svedok *M. Bogyi*, bol veľký odporca komunistického režimu. Bojoval proti komunizmu a bol prenasledovaný. Bol politickým väzňom za napísanie 74 stranového samizdatu s názvom *Zaviate kosákom a kladivom* a odsedel si 10 mesiacov vo väzení v Ilave. Rehabilitovaný bol v 90. rokoch. Písal básne, napísal aj poviedku o 1968 s názvom *Jazvy hľbsie ako čase – Heslo defilé utrpenia*. Táto poviedka mala 244 strán a opisuje tam rok 1968 a skutočnosti, ktoré sa diali, ako ich vidí on, nepravosti atď. Toto dielo mu však bolo v roku 1986 pri domovej prehliadke zhabané a pri rehabilitácii mu tvrdili, že pre nedostatok miesta v archíve boli tieto poviedky skartované. Ďalším svedkom bol terajší archivár, *Gustáv X.*, ktorý mi poskytol k výskumu okrem výpovede množstvo materiálu, dobovej tlače, keďže si zbieral noviny, ústrižky a rôzne plagáty, ktoré si starostlivo uchováva už viac ako 40 rokov. Ostatní svedkovia aj napriek tomu, že nejakú angažovanosť neprejavili odpor, boli typickí ľudia žijúci touto dobou, ale v ústraní. Okrem spomienok zachytených z väčších miest, ako bola napr. Nitra sa mi podarilo nahliadnuť do života regiónu východného Slovenska a načrtnúť tak obraz nielen o veľkých mestách, ale aj menších mestách, či dedinkách. Dianím intenzívne žili aj ľudia napr. z Michaloviec, Humenného, Sobrance a okolitých dedín situovaných na samom východe Slovenska.

A je to tu!

Situácia v Československu sa postupne menila už od jari 1968, kedy nastali zmeny vo vedení strany. Udalosti boli podrobne rozoberané v tlači aj v spoločnosti.⁵ Vývoj situácie v krajine podrobne sledovali ostatné členské

⁵ SIKORA, Stanislav. Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Československu. In BYSTRICKÝ, Valerián et al. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 37. LONDÁK, Miroslav. Rok 1968 a problémy ekonomickej reformy v Československu. In IVANIČKOVÁ, Edita et al. *Z dejín demokratických a totalitných*

krajiny Varšavskej zmluvy. Uskutočnilo sa niekoľko varovných stretnutí, kde boli politickí predstavitelia Československa upozornení, aby si dávali pozor na novo vzniknutú situáciu. Situácia sa vyhrtila až do vstupu vojsk ZSSR, Maďarska, NDR, Poľska a Bulharska na územie ČSSR.

V utorok, 20. augusta popoludní sa uskutočnilo v Prahe rokovanie Predsedníctva ÚV KSČ, kde sa najprv hovorilo o plánovanom XIV. mimoriadnom zjazde a večer analyzovali situáciu, ktorá sa vyhrtila v posledných dňoch.⁶ Stretnutie trvalo do neskorých hodín. Okolo 23:00 prišla prvá správa od sovietskeho veľvyslanca S. Červonenka, že sa blížia vojská. Minister národnej obrany M. Dzúr na podnet L. I. Brežneva vydal rozkaz, aby ČSLA (Československá ľudová armáda) nekladla odpor a aby ostali v kasárňach a mierových posádkach.⁷ „Samozrejme, Brežnev sa postaral aj o to, aby naša armáda mala zákaz vychádzania z kasární. Vôbec do toho nesmeli zasahovať.“⁸ „Vojaci v kasárňach nesmeli nijako zasahovať, nemali budíček ako zvyčajne o 6:00, ale až napríklad o 7:00, pretože dostali rozkaz neaktivizovať sa.“⁹ S. Červenenko v noci okolo 23:30 informoval aj prezidenta ČSSR, L. Svobodu, že vojenské jednotky piatich krajín vstúpia o polnoci na územie Československa „ako verní priatelia československého ľudu“ a nezasiahnu do vnútorných záležitostí.¹⁰ Ubehlo 10 minút od toho, ako veľvyslanec ZSSR informoval prezidenta a vojská už boli na hraniciach Československa a zahajovali operáciu „Dunaj.“¹¹ „Ono sa to pripravovalo tak, aby nás prepadli naraz z viacerých

režimov na Slovensku a v Československu v 20. Storočí. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 318.

⁶ BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav. Intervence. In KURAL – FELCMAN – BÁRTA, ref. 1, s. 153-156.

⁷ „Zakazujem s okamžitou platnosťou vzlet všetkých lietadiel bez súhlasu MNO alebo NGŠ (náčelník generálneho štábu)...zakazujem akékoľvek použitie zbrane. Nariaďujem, aby sovietskym vojakom, ktorí prišli alebo prídu na územie ČSSR, bola poskytnutá pomoc...“ KRATOCHVIL, Jan. 1968 – 1969. Katalóg k výstavám Český a slovenský exil 20. století. Katalóg k výstavám. Brno : Meadow art, 2004, s. 47.

⁸ Gustáv X., 61 rokov, nestraník, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁹ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

¹⁰ LONDÁK, Miroslav et al. 1968 – chronológia udalostí. In BYSTRICKÝ, ref. 5, s. 183.

¹¹ Vojská ZSSR, NDR, Poľska, Maďarska a Bulharska sa okolo hraníc rozmiestňovali už od 18. a 19. augusta, boli vytvorené tri armádne skupiny A, B a C. Viac PÚČIK, Miloslav. Rok 1968 a armáda na Slovensku súvislosti a dôsledky. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999, s. 23.

strán...“¹² „O tomto prepadnutí niektorých krajín Varšavskej zmluvy sa občania dozvedeli po 23:00 v noci.“¹³

Obyvatelia z rôznych kútov Slovenska takmer hneď po vstupe vojsk, vďaka obrovskému hluku tankov, postrehli, že sa deje čosi nesprávne a nezvyčajné. Na východe Slovenska, tri kilometre od ukrajinskej hranice bolo počut tanky už krátko po 22:00 v noci. „Z rozprávania môjho otca sa pamätám, že 20. augusta po 22:00 bolo počut obrovský hluk, hukot tankov. Padla 22:00, začal hluk, otec stráži na družstve, až ráno sa dozvedeli, že nás napadli Rusi. Tadiaľ viedla hlavná cesta, išli z Ukrajiny. Každý hovoril: „vojna, vojna,“ ešte sa ho suseda pýtala, prečo ide do roboty, že je vojna.“¹⁴ (v obci Nižné Nemecké – VS). „Ten príbeh si veľmi dobre pamätám, to boli tak strašné ani nie dojmy, ani sa neviem vyjadriť, čo to bolo. Prišla tu suseda v noci, asi o dvanástej, možno o jednej. A hovorí nám:“ vy tu spíte, neviete čo sa deje?“¹⁵ (v obci Krčava - stredisková obec 3 km od hraničného priechodu s Ukrajinou – VS). „To bolo z utorok na stredu, z 20. na 21. augusta, bol som v kine v Michalovciach. Po predstavení, keď som išiel domov, nebolo nič vidieť, že sa niečo deje, ale ráno v skorých ranných hodinách už bolo v rozhlase, že nás napadli spojenecké vojská varšavskej zmluvy. Po našej hlavnej ceste išli cez prechod Vyšné Nemecké a pokračovali smerom, kde mali naplánovanú trasu na Košice. No pamätám sa, že určitá časť vojsk ostala aj v Michalovciach na Bielej hore. Väčšinou išli na nákladných autách a presúvali sa v noci.“¹⁶ (v meste Michalovce – VS). „Čo mi ako dieťaťu utkvelo v pamäti bol mamin plač, v prvom rade to, keď sa moja mama strašne zľakla. Otec ju zobudil. Bývali sme blízko centra. Na ulici Obrancov mieru v Prešove, až po ulicu Levočskú smerom na Poprad, tam boli tanky. Tak vlastne otec mame tak potichu šepkal, aby sme my deti nepočuli. No ja som sa zobudila a počúvala ako zvedavé decko. Povedal mame: „Marienka vstavaj, niečo sa deje!“ a mama videla tanky a opýtala sa: „A to je vojna?“ keďže zažila vojnu, je prirodzené, že mala strach. Potom sa dlho šeptom rozprávali,

¹² Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

¹³ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

¹⁴ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

¹⁵ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

¹⁶ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

viac neviem, lebo som pri špehovaní ich rozhovoru zaspala.“¹⁷ (v meste Prešov – VS). „Pamätám sa, že sme spali a ráno, neviem už, kto nás zobudil. Vyšla som v bytovke na balkón a pozerám, po ceste išli tanky. Ja som bývala v Humennom a smerom na kasárne išli ruské tanky.“¹⁸ (v meste Humenné – VS). „V tom čase som bývala v Košiciach, ako každé ráno, chystala som sa do roboty a zapla som si rádio. Hlásili tam, že sme obsadení vojskami sovietskej armády.“¹⁹ (v Šaci – mestská časť Košíc – VS).

Keďže sa valili tanky zo všetkých strán Slovenska, vtedajšieho Československa, spomienka na vstup vojsk utkvela v pamäti zrejme všetkým obyvateľom. „Viem, že vtedy večer prišli tí Rusi, môj manžel robil vtedy na železničnej stanici. Zavolať mu v noci známy, že došli Rusi, tak sme už celú noc nespali. S očakávaním sme čakali, čo bude nasledovať, ja som sa celú noc modlila a manžel vymýšľal kadejaké verzie, čo sa asi môže diať. Ráno som šla do obchodu, už sa valili tanky odtiaľto od Nitry smerom na Piešťany. Na ceste ich už stálo plno, pohybovali sa, dalo by sa povedať, ako keby krokom, akoby stáli, no zároveň sa pomaličky hýbali.“²⁰ (v obci Radošiná pri Nitre – VS). „Pre niektorých to bolo ťažko predstaviteľné aj vtedy, keď už tanky boli v uliciach. Môj blízky priateľ Anton Ťažký, vtedy tajomník krajského výboru KSS, sa vracal autom do Bratislavy z Banskej Bystrice neskoro večer. V uliciach mesta videl nejaké čudné svetlá, potom tanky, nákladné autá a vojakov v cudzích uniformách – votrelci tam prišli od juhu, z Maďarska. Povedal si: „Zrejme tu nakrúcajú nejaký film.“ Obchádzkou prišiel domov a ľahol si spať. O päť minút niekto volal: Rusi sú tu.“²¹ „Všetci prišli, bolo to hrozné, zo všetkých strán tanky. Prišli ruské, poľské, maďarské aj bulharské vojská. Ludia na dedine plakali, čo bude s nimi a tak. Ja sa na to veľmi dobre pamätám. Vojská došli neskoro večer, v noci, pamätám sa, bývala som na dedine. Ale hovorím, takú malú krajinku, toľkí prišli zo všetkých krajín, potom neskôr to bolo aj v telke, báli sme sa.“²² (Lužianky – mestská časť Nitry – VS).

Sovietsky veľvyslanec apeloval na prezidenta, aby sa na armádu a ľudí obrátil s výzvou, aby vojskám nekládli odpor a vyhli sa tak incidentom

¹⁷ Pani Z. Š., 58 rokov, nestraníčka, učiteľka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 23. február 2012.

¹⁸ Valéria Molnárová, 55 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

¹⁹ Mária Tóthová, 65 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase šička, dobrovoľníčka Červeného kríža a zväzu hendikepovaných, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

²⁰ Alžbeta Valková, 88 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

²¹ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Nová práca, 1998, s. 187.

²² Zlatica Almanová, 76 rokov, nestraníčka, invalidná dôchodkyňa od narodenia, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

a obetiam. L. Svoboda sa vyjadril, „že vstup vojsk do Československa ho neteší, ale urobí všetko preto, aby zabránil krviprelievaniu.“²³ Približne hodinu po vstupe vojsk bola schválená Výzva všetkému ľudu Československej socialistickej republiky.²⁴ Túto Výzvu a informácie o tom, čo je v nej napísané začal hlásať hlásateľ J. Fischer, no stihol povedať len polovicu prvej vety a vysielanie bolo prerušené. K. Hoffman dal medzitým príkaz vysieláč vypnúť. „Do minúty od okamžiku, kedy Fischerov hlas zmizol uprostred vety, začalo pod rozhlasovými oknami zbesilé húkanie automobilových klaksónov. Vysiel som na balkón. Rozzúrení vodiči, väčšinou taxikári, na mňa kričali: „Ako to, že nevysielate?“ „Vypli nám vysieláče“, povedal som. „tak ich zapnite!“ zahrnelo z ulice. „To nemôžeme. Najbližšia je u Melníka. Ale povedzte, komu môžete, že nás obsadzujú armády piatich zemí varšavskej zmluvy, že Dubček, Smrkovský, Černík, ani Svoboda o tom nevedeli a odsudzujú to.“²⁵ Takto si spomína na vysielanie, ktoré bolo zastavené o 2. 00 v noci J. Dienstbier.

Ludia a okupácia

Ludia ráno vstali, prichystali sa do práce a ako v každý iný deň vyrazili. Mnohí nevedeli, či ísť, alebo nie. Ale keďže sa báli, že ak sa nedostavia do práce, budú mať problémy, išli. Prvý deň ich poväčšine pustili domov, alebo tam niektorí ani nedorazili kvôli kolónam áut, alebo iným problémom týkajúcim sa dopravy. Iní, ktorí sa dostali do zamestnania po príchode do práce boli pustení zamestnávateľmi domov. „V ten deň keď prišli vojská sme nerobili. Ale ďalšie dni boli bežné. Keďže som ako sestrička pracovala u manžela lekára, my sme nemohli zatvoriť ordináciu, aj keď môj muž to sledoval. Robotu išla ďalej.“²⁶ „Prvý deň som šla do práce, prišli sme a hneď nás poslali domov. Tí, čo

²³ LONDÁK, ref. 10, s. 181.

²⁴ *Odhlasovalo ju Predsedníctvo ÚV KSČ a hovorilo sa v nej: „Včera, dňa 20. augusta 1968 okolo 23. hodiny večer prekročili vojská ZSSR, Poľskej Ludovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej ľudovej republiky štátne hranice ČSSR. Stalo sa tak bez vedomia prezidenta republiky, predsedníctva Národného zhromaždenia, predsedníctva vlády i prvého tajomníka ÚV KSČ a bez vedomia týchto orgánov...Predsedníctvo ÚV KSČ vyzýva všetkých občanov republiky, aby zachovali klud a nekládli postupujúcim vojskám odpor, pretože obrana našich štátnych hraníc je teraz nemožná. Preto ani naša armáda, Bezpečnosť a Ludové milície nedostali rozkaz k obrane zeme. Predsedníctvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporujúci nielen základným zásadám vzťahov medzi socialistickými štátmi, ale za poprenie základných noriem medzinárodného práva...“* *Sedm pražských dnů: 21. -27. srpen 1968*. Praha : Academia, 1990, s. 19.

²⁵ BENČÍK – KURAL, ref. 6, s. 163.

²⁶ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

kvôli vojskám neprišli, dostali absencie. Museli sme ale ísť pešo, lebo doprava a električky boli odstavené kvôli tomu, že tanky zničili koľajnice. Na druhý deň sme nešli do roboty, potom ďalšie dni sme už išli.²⁷ „Ja som robil v Humennom, ale dostal som platené voľno. Šiel som domov, tanky boli od Michaloviec až po Nemecké, autobusy nechodili.“²⁸

Ludia ustavične počas celého dňa riešili vzniknutú situáciu. Lamentovali, diskutovali, rozoberali to, čo sa udialo v noci. Schádzali sa na uliciach, plakali, kvílili, iní uvažovali o tom, čo s nimi bude ďalej. Každému prebiehali hlavou rôzne myšlienky. Strach, hrôza a obavy sa miešali v hlavách. Prirodzenou reakciou voči okupantom bol spontánny odpor obyvateľov, ktorý sa prejavoval už od rána počas celého dňa. „Po celej dedine sa hovorilo, že nás okupujú vojská. Každý kričal, hulákal, zo všetkých kútov sa ozývala strelba. Báli sme sa, že bude vojna, kládli sa otázky typu: Prečo prišli? Ludia si líhali pod tanky, Rusi z toho boli nervózni, lebo ľudia im svojimi telami bránili, aby išli ďalej. Kričali proti Brežnevovi heslá, nechceli ich pustiť, boli takí, čo aj strieľali do našich obyvateľov.“²⁹ Strach bolo cítiť všade vokol. Nikto nevedel, čo sa vlastne deje a kam to všetko speje. „Každý sa bál, nebolo jasné, čo sa z toho vykluje, každý, či už na dedine alebo v meste vedel, že to je zlé. Nikomu sa to nepáčilo, ani takým obyčajným ľuďom na dedine, proste nikomu.“³⁰ „Dá sa povedať, že národ bol zaskočený, lebo to bolo nepredvídané. Musím povedať, aj keď som mal 17 rokov, nebol som dečko v týchto veciach, lebo ma to zaujímalo. Na uliciach bolo plno ľudí a skrátka, národ bol na nohách.“³¹ „S kolegami v práci sme to rozoberali, každý mal svoj názor, hlavne sme sa báli, čo bude. My sme nevedeli, že prídu, že nás obsadia, nikto nečakal až také násilie. Nás to viac menej obchádzalo, nedialo sa to priamo u nás v meste. Ludia ale boli znepokojení, nevedelo sa, čo sa deje.“³²

²⁷ Mária Tóthová, 65 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase šička, dobrovoľníčka Červeného kríža a zväzu hendikepovaných, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

²⁸ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

²⁹ Zlatica Almanová, 76 rokov, nestraníčka, invalidná dôchodkyňa od narodenia, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

³⁰ Alica Sotáková, 56 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

³¹ Gustáv X, 61 rokov, nestraník, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

³² Anna S., 85 rokov, straníčka, dôchodkyňa, audiovizuálny záznam 5. január 2012.

Reakcie médií

Takisto už od rána ľudia netrpezlivo sedeli pri rádiu, či televízii a čakali na informácie. Iní počúvali permanentne rozhlas. „Manželka mi povedala: „Predstav si, snívalo sa mi, že som bola v meste a nad nami prelietavali také veľké lietadlá z ktorých šiel strach, ale ľudia okolo hovorili, že sú to naši.“ Áno, boli to „naši.“ Usmial som sa a povedal jej, čo ma prebudilo. Ako obvykle som zapol rádio a neveriac vlastným ušiam som pridal hlasitosť. Moderátor s napätým a zvláštne modulovaným hlasom opakoval „...naša republika bola dnes v skorých ranných hodinách obsadená vojskami štátov varšavskej zmluvy bez vedomia vlády a prezidenta...“ Pozreli sme jeden na druhého a inštinktívne sa objali.“³³ „V televízii vystúpil sám prezident Svoboda a informoval občanov o tom, aby zachovali pokoj, neprovokovali vojská okupantov a že on sám, ako prezident, nevie, čo sa to deje a že nebol o ničom takom vopred informovaný. „Sme malá krajina a takej presile nie sme schopní odolávať a ani naša armáda nebola na takýto útok pripravená. Som starý vojak a poznám cenu života. Poznám i to, akú ničotu dokážu zbrane vykonať. Preto Vás občania prosím aby ste zachovali pokoj a rozvahu. Nedajte im príležitosť použiť zbrane.“ Takto nejako nabádal občanov prezident republiky. Hovoril českým jazykom a hlas sa mu triasol od vzrušenia a prisľúbil, že o ďalšom postupe bude ihneď, ako sa niečo nové dozvie, informovať. Týmito slovami ukončil svoj prejav.“³⁴ „Ráno z rozhlasu v skorých ranných hodinách som sa to dozvedel, aj vojská už prechádzali cez viaceré prechody. Rozhlas samozrejme hlásil, že nás napadli vojská. Ale aby sme zachovali klud, nekládli odpor a neprovokovali zbytočne.“³⁵ „Potom každý deň sme sledovali telku a rozhlas a tie špekulácie, čo sa to vlastne deje.“³⁶ „Mali sme strach, rozhlas len hovoril, že republika je obsadená, nehovorili konkrétne. Rozhlas však nefungoval dlho, noviny nevychádzali.“³⁷ „Rozhlas i televízia, mimoriadne občanov oboznamovali o pohybe agresorov. Slováci i Česi sa ocitli v náhlivom zdesení, nastala trma - vrma vo verejnosti.“³⁸

³³ Ján Šomšák, [online] Dostupné na internete

http://mozaika.sme.sk/rubrika.asp?rub=mozaika_1968&st=3. [Cit. dňa 4. 3. 2012].

³⁴ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

³⁵ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

³⁶ Pani Z. Š., 58 rokov, nestraníčka, učiteľka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 23. február 2012.

³⁷ Anna S., 85 rokov, straníčka, dôchodkyňa, audiovizuálny záznam 5. január 2012.

³⁸ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

„V ten deň, 21. augusta všade v médiách hovorili vetu, ktorú si pamätám doteraz „Zachovejte klid a rozvahu.“ Aby ľudia nepanikárili a nerobili cirkus.“³⁹

Rozhlas po celom Československu neustále vyzýval občanov, aby pozorne počúvali celý deň rozhlas, že ich budú informovať aj napriek tomu, že mnoho krát nasadili kvôli vysielaniu vlastné životy a podstupovali riziko. Aby sa zabránilo prieniku informácií na verejnosť, rozhlas bol obsadený a sledovaný. Preto sa neustále pracovníci rozhlasu premiestňovali do úkrytov, vysielali v ilegality. No po krátkom odvysielaní boli odhalení. Rozhlasové centrá boli obsadené vojakmi, aby „okupanti“ mali situáciu pod kontrolou. „Istý čas sa redaktori a hlásatelia skrývali, neboli priamo v rozhlase, skrývali sa, stáhovali sa z miestna na miesto do úkrytov, všetko hovorili, aj to, čo sa nemohlo. No boli ostro sledovaní vojaci dávali pozor, odkiaľ to vysielajú.“⁴⁰ „Rozhlas? áno, bol slobodný vysielateľ, vysielal tuším z Prahy. Oni ho furt premiestňovali kvôli bezpečnosti. Vysielal slobodne, de facto na strane národa. Nevieť presne ako dlho to mohli vysielateľ, ale nevysielal dlho. Neskôr ho objavili a eliminovali, samozrejme.“ Aj na Slovensku bola rozhlasová stanica určitú dobu v ilegality, dá sa povedať, že nikto nevedel s kadiaľ vysielajú.“⁴¹ „Ďalšie dni mal každý pustené rádio, každý počúval, či neprichádzajú blízko k nám.“⁴²

Aj po mnohých rokoch si ľudia pamätajú mená hlásateľiek, ktorých úlohou bolo sprostredkovať informácie verejnosti. Snažili sa do posledných chvíľ priniesť najnovšie správy, aj keď boli v ohrození. „Rozhlas i televízia neprestajne informovali o pohybe okupantov v našej republike. Televízna moderátorka, myslím pani Kočtúchová alebo Koščová, ubehlo už mnoho rokov. Odviedla obrovský kus práce a informovala o okupantoch verejnosť až dovtedy, kým do štúdia nevnikli sovietski samopalníci a televíziu obsadili. Rozhlas i televíziu to aj tak neodradilo a naďalej sa ozývali z utajovaných miest, ako to umožňovalo technikom na núdzové prostriedky tej doby.“⁴³ „V rádiu išli dookola správy, v televízii takisto. Všetko dookola poobsadzovali, až keď som zapla rádio a televíziu, no čoskoro prestal vysielateľ, lebo ich obsadili vojaci. Hlásateľky boli hneď prepustené. Hlásali priamo toto: „už počujem, ako idú tanky“ a takéto

³⁹ Valéria Molnárová, 55 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁴⁰ Zlatica Almanová, 76 rokov, nestraníčka, invalidná dôchodkyňa od narodenia, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

⁴¹ Gustáv X, 61 rokov, nestraník, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁴² Helena Sušeková, 78 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase knihovníčka, videozáznam 27. apríl 2011.

⁴³ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

slová. Hlásateľkami boli Jarmila Koščová a Blažena Kočtúchová, správy hlásila Nora Selecká, ale hneď boli všetky vylúčené. Skrývali sa aby mohli vysielateľ kvôli ľuďom, aby nás informovali.“⁴⁴ Kurióznou je úsmevná príhoda o napojení sa Vietnamcov pracujúcich v v Humennom na ilegálny vysielateľ. „Keď prišli Rusi, my sme spali na bytovni. Vietnamci, čo s nami robili, mali vysielateľku, s ktorou sa im nejakým zázrakom podarilo napojiť sa na vysielateľ. No hneď sa na nich došlo, preto museli byť uzavretí. Mali asi týždeň zákaz vychádzať, lebo sa cez nejakú vysielateľku napojili na nejaké ilegálne informácie.“⁴⁵

30. augusta 1968 bol posledný deň, kedy sa ešte podarilo Košičanom verejne prostredníctvom tlače vyjadriť vďaka novinárom za informovanosť počas prvých dní intervencie. „Uplynulý týždeň ukázal, že ocenenie Vašej práce bolo nielen oprávnené, ale, že ste zohrali obrovskú úlohu v týchto tragických dňoch pre život našich národov...“ Svedčí o tom článok s názvom *Ďakujeme Vám, novinári! Najlepšie vodidlo, Vaše svedomie*.⁴⁶ Autor tohto poďakovania detailne v článku opísal, ako bol priamym účastníkom riskantnej práce redaktorov a novinárov. „V priebehu uplynulého týždňa, hneď od stredy som denne videl na vlastné oči hrdinskú prácu celých kolektívov i jednotlivcov pracujúcich za krajne sťažených podmienok, plnili ste úlohy, za ktoré Vás história vysoko ocení. Iniciatívne ste zorganizovali provizórne pracoviská a dosiahli ste toho, že my občania sme boli informovaní... Svojou obetavou prácou ste prispeli k vytváraniu jednoty ľudu... Na druhej strane som sa presvedčil, že v po januárovom vývoji ste boli trňom v oku ľuďom, ktorí nemali čisté svedomie. Snažili sa zastrašovať, brzdiť činnosť, označovať vás za kontrarevolucionárov, no vy ste sa nedali... Získali ste si obrovskú dôveru nášho ľudu. Dokázali ste, že najlepším vodidlom a cenzúrou vo vašej práci je vaše svedomie a láska k našej ťažko skúšanej republike.“⁴⁷ Nasledujúce dni sa už v denníku nič podobné nenašlo.

Zabezpečovanie zásob

Strach z toho, čo bude ďalej a myšlienka, že situácia môže vyústiť až do najhoršieho, do vojny, prinútil občanov, aby si od skorých hodín vystáli dlhé rady pred obchodmi. Nakúpili základné potraviny a zabezpečili si tak aspoň

⁴⁴ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁴⁵ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

⁴⁶ Východoslovenské noviny, 30. august 1968, s. 3.

⁴⁷ Východoslovenské noviny, 30. august 1968, ROZLOŽNÍK, B. *Ďakujeme Vám, novinári! - Najlepšie vodidlo, Vaše svedomie*.

nejaké zásoby. Keďže nevedeli, či sa bude dať nakupovať a či bude čo kupovať.

Samozrejme, takto zmýšľali ženy, aby ich rodiny nehľadovali počas týchto „pohnutých“ časov. *„Ostalo nám to v pamäti, aj keď sme boli deti, hlavne to, že tí ľudia, dospeláci boli z toho celí zdesení, celý pať, ako sa hovorí. Že bude vojna, alebo čo bude, báli sme sa. Bola to strašná panika, každý išiel do obchodu a kupovali sme kilo múky, kilo soli, kilo cukru. Viem, že dávali len po kile, každý si robil zásoby, nevedeli sme, čo bude.“*⁴⁸ Medzi prirodzenú ľudskú reakciu patrí starosť o obživu, starosť o prežitie. Preto ľudia odhodlaní zabezpečiť seba a rodiny, vybrali sa do potravín, aby nakúpili aspoň potraviny, ktoré bolo možné v tej chvíli dostať. *„Aj ja som to tak vnímala, že ráno nás zobudila mamka s tým, „rýchlo vstávaj, musíš ísť do obchodu, lebo ľudia idú.“ Rady v obchode, ľudia, už automaticky sa dávalo v obchodoch kilo toho, toho, toho...“*⁴⁹ *„Skrátka, boli sme okupovaní, preto bolo všetko vtedy drahé, na lístky bolo určené koľko múky cukru na osobu sa mohlo v obchode predať, nebol blahobyť.“*⁵⁰

Chaos, strach, krik a panika bola nielen na uliciach ale aj v obchodoch. *„V obchode bol zmätok, potraviny sme už dostávali iba na prídela, robili zásoby, lebo nikto nevedel, koľko to potrvá. Bolo potrebné robiť opatrenia a hlavne zásobiť celú rodinu.“*⁵¹ *„Mne bolo strašne zle v obchode, lebo tam bolo dusno a kvantum ľudí. Bolo tam kopec ľudí, dlhé rady, každý sa bál a bol nervózny. Kupovať do obchodu chodil asi každý. Čo sa najskôr vykúpilo bola najmä múka, cukor a nakupovali, aby mali čo jesť.“*⁵² *„Ako dieťa si pamätám, ale to len matne, že behom niekoľkých hodín boli obchody prázdne. Čo sa obchodov týka, boli otvorené od 11:00 do 13:00, to si pamätám presne, lebo sme vtedy potrebovali nakúpiť veci pre mňa, lebo som mala ísť do pionierskeho tábora. V obchodoch nebolo nič, doslova nič, pamätám sa, že asi tretí alebo štvrtý deň po vstupe vojsk ste nekúpili v potravinách nič, nebol syr, nebolo mlieko, pracie prostriedky, sviečky, proste porobili ľudia zásoby ako pred vojnou.“*⁵³

⁴⁸ Valéria Molnárová, 55 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁴⁹ Alica Sotáková, 56 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁵⁰ Zlatica Almanová, 76 rokov, nestraníčka, invalidná dôchodkyňa od narodenia, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

⁵¹ Alžbeta Valková, 88 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

⁵² Helena Sušeková, 78 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase knihovnička, videozáznam 27. apríl 2011.

⁵³ Z. Š., 58 rokov, nestraníčka, učiteľka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 23. február 2012.

Situácia v mestách a na dedinách

Invázia a jej priebeh utkvel v pamätiach obyvateľov na území Slovenska. Niekde sa ľudia búrili, niekde bol klud. V obciach sa nič výrazné nedialo, situácia bola komplikovanejšia v mestách ako na dedinách. *„Medzitým sa naplnili ulice Nitry občanmi, protestujúcimi proti okupačným vojskám, prechádzajúcim Nitrou v tankoch a rôznych nákladiakoch a gazíkoch. Dokonca niektoré zaparkovali a povyskakovali z nich vojaci a začala medzi nimi a občanmi diskusia o tom, prečo vlastne prišli a podobne. Veľmi rýchlo sme sa dozvedeli, že nás prišli „ochrániť“ pred kontrarevolúciou, ktorá chce u nás uchopiť moc v našej krajine. Márne sme ich presviedčali o tom, že o kontrarevolúcii nevieme nič a že neexistuje! Neverili nám. Naskákali do vozidiel a odfrčali za kolónou. Toto sa neustále opakovalo, až kým dlhá kolóna nezmizla smerom na Nové Zámky. Zostali iba tí, čo regulovali dopravu, boli to mladí chlapci v sovietskych uniformách.“*⁵⁴

Naopak, aj keď strach bolo určite cítiť nie všade sa niečo dialo. *„V Humennom sa nedialo nič, asi ani žiaden výrazný odpor. Ale v takých väčších mestách sa ľudia búrili, útočili na tanky, aj keď by nič nezmohli proti takému stroju.“*⁵⁵ *„Väčšinou to bolo vo väčších mestách, po dedinách nič také výrazné nebolo. Pokiaľ nikto neprovokoval, nikto neútočil.“*⁵⁶ *„U nás v dedine, v Lastomíre pri Michalovciach neboli žiadne tanky ani nič, ja som aj do školy chodila u nás v dedine, nemalo to súvis, nechodili sme tak často do mesta. No aj napriek tomu, sme tieto veci vnímali. V Michalovciach boli tanky, tuším mal nejaký človek aj problémy, lebo páľil zástavu.“*⁵⁷

Protesty sa diali najmä v mestách, no aj napriek tomu, nevyzeralo to tak ako napr. v Bratislave, či Košiciach. *„Ja, čo si spomínam, situácia bola v mestách, hlavne väčších, veľmi vážna. Ľudia boli nespokojní, išli do ulíc, zbrojili proti tankom, hádzali po nich kamene a tak ďalej. V Michalovciach to bolo pokojnejšie, ale plagátov a rôznych transparentov bolo aj tu hojne. Ja som vtedy študoval v Košiciach, tam to bolo oveľa, oveľa zložitejšie. Tu už bol aj nejaký jasne čitateľný odpor. Hádzanie kameňov, strelba, v drvivej väčšine však iba strelba do vzduchu a tak. Aby varovali a odohnali tie masy od tankov“*

⁵⁴ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

⁵⁵ Valéria Molnárová, 55 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁵⁶ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁵⁷ Alica Sotáková, 56 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

a áut.⁵⁸ „Nikto nečakal, že okupanti prídu, že takto strhnú situáciu, prechádzali cez Čechy až na Slovensko. Ľudia boli nespokojní, najviac to prebehlo v Bratislave.“⁵⁹

Ulice preplnené ľuďmi, ustráchané, zdesené a smutné, nič netušiace tváre. Kolóny tankov, áut, motorky, množstvo vojakov s namierenými zbraňami, krik a plač. Takto vyzeral prvý deň okupácie a nasledujúcich pár dní. Odvážnejší, smelší ľudia sa snažili dostať k „ohnisku“ diania, do centra miest, k hlavným uliciam a námestiam, aby sledovali, čo sa deje. Košické ulice boli preplnené davom, ktorý netrpezlivo čakal, čo sa bude diať. „Došli sme na námestie, pozerali sme, čo sa deje. Bola tam kopa ľudí, horiace autá, hrozny hluk, dym. Strielalo sa tam, tuším tam aj nejakých trafili a usmrtili. Tam vtedy padli ľudia, tuším dvaja. Dozvedela som sa to ráno, keď som išla do roboty. Autobusy mimo námestia chodili normálne, smerom na terasu a na ulicu Mieru na Havlíčkovu, ale vracat sa museli iným smerom. Bola tma, veľa ľudí, každý plakal kvíchal, kričali na vojakov. Boli tam povytŕhávané stĺpy. To bolo prvý deň. Nasledujúce dni bolo už námestie tichšie, vojsko bolo, ale kludné, nestrielali, električky ale naďalej nechodili. Piatok sme už boli v práci, ale len do obeda. Nevedelo sa, čo bude. Keď som šla autobusom domov na Východ, smerom na Dargove boli cesty, stĺpy poničené, na Dargove bola aj budova zničená, aj v Sečovciach bolo veľa zničeného. V Sobranciach smerom na Tibavskú ulicu boli poničené ešte aj stánky s novinami. Vtedy len ten prvý deň sme zažili taký najhorší, postupne nastával klud.“⁶⁰

Protesty občanov

Zástupy ľudí, ale aj odvážnejší jednotlivci vykrikovali rôzne heslá, kládli kvety, rozhadzovali letáky, ktoré boli často krát posmešné. Vyjadrovali nespokojnosť s príchodom vojsk. Posielali ich domov. Okrem slovenčiny a češtiny, písali aj nápisy v ruštine. „Keďže sme sa učili ruštinu, vykrikovali sme po rusky: „načo ste tu prišli, choďte domov, tu Vás nechceme nepotrebujeme Vás“ atď. Aj heslo „okupanti“ bolo často počuť. Všetko možné popísané, kadejaké plagáty, že tu nie sú vítaní. Chodili cez našu dedinu autá, na ktorých bolo napísané: Dubček, Smrkovský atď., rôzne heslá. Keď prechádzali tieto autá, my všetci sme vyšli na

⁵⁸ Gustáv X, 61 rokov, nestraník, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁵⁹ Helena Sušeková, 78 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase knihovnička, videozáznam 27. apríl 2011.

⁶⁰ Mária Tóthová, 65 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase šička, dobrovoľníčka Červeného kríža a zväzu hendikepovaných, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

ulicu. Podporiť protest.“⁶¹ „Ešte sa pamätám, že my deti sme sa tešili, že sa nebudeme učiť ruštinu v škole. Písali sme na chodníky kriedou nápisy: „idite domoj! Začem vy prišli zdes? my ne chotim čtoby by zdes byli.“ („choďte domov! Načo ste prišli, my sme Vás tu nechceli...“) ...ulice Humenného boli oblepené letákmi: „Dubček Svoboda, to je naša sloboda“ „Dubčekovi slivovicu, Husákovi šibenicu“⁶²

Protestovať sa pokúsili najmä tí smelší, ktorým odvaha nechýba, aj keď tým ohrozovali svoje vlastné životy. „Pamätám sa, jeden môj kolega nosil dlhú bradu. A po tom ako sem prišli tanky na protest sa vybral pešo po ceste a pred sebou niesol taký veľký drevený kríž. Ja som išiel na pionieri do školy a on išiel smerom zo Strážskeho. Bol oblečený v takom dlhom rúchu. Každý sa čudoval, čo sa to deje, hromada ľudí okolo neho. V rukách mal drevený kríž, kde mal napísané nejaké heslo proti tankom.“⁶³ Často krát obsahovali aj vulgarizmy a nadávky. „Po ceste boli popísané všelijaké tie iniciálky a názvy, ja si len jedno pamätám: „zatvárajte kury, husi, bo k nám prišli k***y Rusi“ takéto bolo popísané po hlavnej ulici v Michalovciach smerom k autobusovej stanici.“⁶⁴ „V Sobranciach pri obchode bola na plote obesená kura a visel pri nej nápis: Radšej som sa obesila, aby som k****m ruským vajcia nenasila.“⁶⁵ „Zobrali sme sa, my, hŕstka študentov, ktorí sme boli „zarytí“ politici a písali sme s vedrom v ruke nápisy typu: „zradca Bilak“, „preč s okupantmi“ a kadečo iné po stenách.“⁶⁶

Hesiel charakterizujúcich nespokojnosť boli stovky. Či už boli na obyčajných kúskoch papiera, alebo namalované po cestách, mali svoj význam a ukazovali nespokojnosť obyvateľov s obsadením. Varovali, vyzývali, upozorňovali: „Zachovajte skutočne KLUD a ROZVAHU!“ „Nášmu národu je vlastná DEMOKRACIA a HUMANIZMUS“, „Nech sa nikto nestane prisluhovačom okupantov, lebo zradí svoj národ.“⁶⁷ Niektorí ľudia boli tak aktívni, že napríklad nastúpili na korby nákladných áut s veľkými

⁶¹ Alica Sotáková, 56 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁶² Valéria Molnárová, 55 rokov, nestraníčka, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁶³ Pán X, 57 rokov, straník, vodič, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁶⁴ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁶⁵ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁶⁶ Marián Bogyi, 78 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase zubný technik, audiovizuálny záznam 10. máj 2011.

⁶⁷ ŠA Košice – pobočka Michalovce, nezatriedený materiál.

transparentmi, na ktorých boli nápisy: „Slováci vydržte, to prejde.“ Vo výklade jedného z Bratislavských obchodov bolo po rusky napísané „BOH!“ (čo v preklade znamená - „VON!“), „Chceli sme federáciu, máme okupáciu.“ Názvy ulíc boli preškrtnuté a prepísané na ulicu „Okupantskú.“ Okrem hesiel zveľaďujúcich A. Dubčeka a L. Svobodu, tvorcovia protestných plagátov uštedrili aj kritiku napr. L. I. Brežnevovi, či Bilakovi. „Chystaj Vasil', chystaj nite! Našich zradcov holé r**e. Tí sa radia, čo si vziať, keď ich bude národ hnať. Na Sibír je dlhá cesta! Aj Tebe sa zide vesta!!!“ Kreativitu a iróniu prejavili heslami: „Neskúšaj sa Rusák, neskúšaj sa biti, bo ti niekto zatne valašku do r**i.“; „Podľa najnovších správ svetoznáma jasnovidka oznamuje, že varieté Moskva nemal povodne u nás vystupovať. Táto vo svojich výkladoch uvádza, že Klauni Brežnev, Kosygin a Gašpari Ulbricht, Gomulka, Kádár a Živkoski nám mali povodne prísť len na liečenie straty pamäti. 20. 8. 68 sa po dobrom obede odobrali k odpočinku, keď predtým oznámili Greškovi, že v noci odcestuje do Pezinku. Po zlom vyspaní tomuto činiteľovi zdelili, že zostanú doma. Miesto nich nech pošle primeranú náhradu. Táto skutočnosť sa teraz v kruhoch ÚV KSSS prísne tají. Zmysel pobytu nepozná ani tých 600 000 náhradníkov s pohyblivými spálňami. Je v záujme verejnosti tieto okolnosti nikomu neprezrádzať, ani pod hrozbou.“⁶⁸

Na strednom Slovensku sa objavil rôzne letáky. Parafrazovaná verzia básne Mor ho!: „Zdá sa, že okrem iného, máme šťastie, že nás okupanti nazývajú priateľmi. Lebo aké teroristické metódy by praktizovali, keby sme boli nepriatelia.“ Plagát s vojacom Švejkom, ktorý má stiahnuté gate a vyzýva, okupantov, aby išli domov. „To nechce klid! Utekajte čo najkratšou cestou domov!!!“⁶⁹ Stránky Východoslovenských novín nezanedbávali nespokojnosť s vojskami a počas prvých dní okupácie mali na konci každej strany motto: „Ignorujte okupačné vojská! Vydržte!“; „Občania konajte vždy rozvážne!“; „Jednotne za Dubčeka, Svobodu, Černíka.“ „V Bratislave ste 3. augusta podpísali a vyjadrili spoluprácu na základe princípov rovnosti, suverenity, územnej nedotknuteľnosti, bratskej spolupráce a solidarity. Tieto zásady ste pošliapali. Naše bratstvo spečatené krvou, nie my, ale vy ste inou krvou poznačili.“ atd.⁷⁰

Tanky a vojaci

Tanky, ich postup a odpor ľudí proti nim bol takisto výrazný. Zanechali stopy po cestách, zničené a popraskané cesty. Niektorí ľudia sa ocitli v ohrození života,

⁶⁸ RAGAČ, Radoslav (ed.). *August 68*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 57-72.

⁶⁹ RAGAČ, ref. 68, s. 62.

⁷⁰ Východoslovenské noviny 21, 22, 23. august 1968.

v tesnej blízkosti tankov. „Tanky išli permanentne spolu s nimi nákladné autá, vodič a tandem. (každý vojak mal samopal a išiel pešo pri aute z oboch strán vedľa tankov – poznámka svedka) Tankov bolo strašne veľa, za tankami išli staré nákladné autá, išli dvaja, jeden šofér a druhý pešo so samopalom. Ešte ráno v stredu prechádzali tanky, tolko ich bolo. Bol to zlý pocit, v noci to boli také svetlá, silné reflektory. Svetlo bolo namierené na manžela. Išli kludne plynulo, bez zastávok, po celej ceste. Bola užšia ako teraz. Niektoré staršie domy sú tu ešte popraskane odvetdy. Manžel sa v ten deň vrátil domov, stál na dvore pri hrozne, ukázal sa, vykukol, len len, že stihol odstúpiť ďalej, možno by ho aj odstrelili, keby sa neuhne dozadu. Tak priamo mierili. Išli po hlavnej ceste, ešte vtedy starej panelovej. Nevedeli sme, čo sa deje. Bola to hrôza, išli tanky, jeden za druhým. Robilo to veľký hluk, hučali veľmi silno.“⁷¹

Tanky posiali celé polia, lúky, ako keby ich niekto povysádzal. „Bolo to všelijako, všetko zaplavili tanky, pravda, nechodili len po cestách, ale aj po roľách, kade sa dalo, tadiaľ išli. Potom sme počuli zas tie správy, čo sa stalo s tým dievčaťom, v škole ju zabili, prišla o život, bolo to mladé dievča, študentka gymnázia v Bratislave.“⁷² Prechod tankov si odniesli aj komunikácie, ktoré boli po ich prechode zničené. „Keďže tanky sú strašne ťažké, cesty boli zničené, viete, ako tie tanky, ten asfalt nevydržal ich váhu. Bolo to niečo strašné na tej hlavnej ulici, ale aj na vedľajších.“⁷³ „Bolo to veľké dunenie, tank za tankom. Popísané cesty boli už ráno v stredu.“⁷⁴ Detská zvedavosť sa prejavila často krát aj tajným útekom detí z domu, aby sa priblížili a videli čo najviac, aj keď to bolo nebezpečné. „Potom si pamätám, ako sme ako deti chodili na križovatku týchto spomínaných ulíc, samozrejme potajomky, lebo rodičia nám zakázali chodiť vonku. Na tejto križovatke vojaci zastali a začali zmätkovať, lebo ich zmiatla cesta, asi nevedeli kadiaľ ďalej. Pýtali sa, kde sú, jedni si mysleli, že sú nikde v Rumunsku. Boli sme zhrození. Pre nás deti to bolo zaujímavé, pre chlapcov bol obdiv to, že videli tanky, mamy nás museli strážiť, lebo sa o nás báli. Samozrejme, že to všetko vyzeralo ako z nejakého strašného filmu. Stálo tam kvantum ľudí, ktorí mali doslova otvorené ústa a nemo pozerali, čo sa deje.“

⁷¹ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁷² Alžbeta Valková, 88 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, audiovizuálny záznam 21. marec 2011.

⁷³ Pani Z. Š., 58 rokov, nestraníčka, učiteľka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 23. február 2012.

⁷⁴ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

*Ludia ich lutovali, lebo tí chlapani boli hladní, smädní, dezorientovaní, vyzeralo to všetko tak zmanipulovane, poslaní boli niekam, no nevedeli kam.*⁷⁵

Tanky a vojaci sa zhromažďovali na rôznych miestach, často krát sa ocitli v lesoch, v blízkosti dedín, samozrejme na opustených otvorených priestoroch. Na východnom Slovensku mali podľa spomienok preživších viaceré stanoviská, na ktoré si obyvatelia veľmi dobre pamätajú. „*Pokiaľ viem, aj neďaleko našej dediny, Zbudze, sídlila nejaká divízia, v takom lesíku niekoľko mesiacov, celá armáda.*“⁷⁶ „*U nás boli na Vybúchanci (dedina na východe Slovenska v okrese Michalovce – VS), v lese. Bolo tam asi okolo 150 vojakov, mali autá, provizórnu kuchyňu v stane, skrátka všetko. Chodili si k ľuďom po vodu do dediny z toho lesa, kde mali stanovisko. Ludia sa ich báli, tak im dávali.*“⁷⁷ „*Boli tu stále, zhromažďovali ich do stredísk, do Jelšavy a inam. Aj v Humennom boli kasárne, ale boli obsadené tankami. Z roboty sme z okna videli rozmiestnenie tankov okolo mesta.*“⁷⁸ „*Môj muž mi hovoril, že aj v dedine, odkiaľ on pochádzal, v Malých Raškovciach, bola taká veľká panelová plocha, nič sa tam nemohlo stavať, ani nič robiť. Niečo, ako poľné letisko, ktoré sa malo využiť v prípade vojny za dedinou. Tam mali Rusi stanovište. Keď odišli, nechali tam vrecia s ryžou alebo nejakými potravinami. Ešte to chamtiví ludia po ich odchode pozbierali.*“⁷⁹ „*Všetky tie autá a tanky boli bielymi pásmi namalované, aby sa to nepletlo s našou armádou, lebo by mohli nastať nejaké komplikácie. Samozrejme naša armáda mala zákaz vychádzania z kasární. Vôbec do toho nesmeli zasahovať. Tie autá a tanky boli odlíšené bielou farbou, čo nakoniec bolo vidno aj v televízii, aby si to nepletli oni sami medzi sebou. Lebo, de facto, aj my sme mali také isté tanky, ako mali oni. Boli to staré, ale vylepšené typy tankov, vojnové.*“⁸⁰ „*Tie tanky, čo sme videli vo vojnových filmoch, veď za socializmu ich dávali často, boli na dennom poriadku. Ako napríklad oslobodenie po vojne, bitka o Berlín a neviem, čo ešte všetko. A zrazu také isté*

⁷⁵ Z. Š., 58 rokov, nestranička, učiteľka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 23. február 2012.

⁷⁶ Gustáv X, 61 rokov, nestranič, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁷⁷ Pán R, 67 rokov, stranič, administratívny pracovníč, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁷⁸ Ján Gavula, 67 rokov, nestranič, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. august 2011.

⁷⁹ Valéria Molnárová, 55 rokov, nestranička, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁸⁰ Gustáv X, 61 rokov, nestranič, archivár, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

*tanky išli po našich uliciach. Možno boli trosku vylepšené, ale pre nás, laikov boli také isté, ako v tých filmoch.*⁸¹

Aj keď im vojaci nerozumeli, neodbytní ľudia neustále útočili vojakov. Snažili sa ich dezorientovať, zmiast, uškodiť im, aby poblúdili. Pretože tí väčšinou ani nevedeli, kde sú, prečo prišli a čo sa deje. Dostali rozkaz a ten museli splniť. Na uliciach sa diskutovalo s vojakmi, rozoberala sa najmä otázka, načo sem prišli a čo to má znamenať. „*Potom ľudia, aj tí všetci vojaci, neviem, či len Rusi, alebo viac národov, u nás boli poväčšine Rusi oni asi ani nevedeli, že kde prišli. Stanovisko mali na poli... Ludia, aj my deti sme chodili k nim na pole a viedli sme diskusie s tými ruskými vojakmi. Ludia sa ich pýtali, prečo prišli, kto ich volal, že my nepotrebujeme nijakú pomoc. Rusi väčšinou iba nemo pozerali, ani nevedeli, kde sú, že sú v Československu. Obyčajný vojak určite nevedel, len ich šéfovia. Nedošlo k žiadnemu incidentu, aby niekto niekoho bil a podobne, iba sa tam diskutovalo, rozprávalo.*“⁸²

Najčastejším prejavom nespokojnosti a protestu bolo otáčanie smerových tabúl s cieľom zmiast vojakov. „*Sobrančania obracali orientačné tabule, tým ich dezorientovali a oni sa potom hodiny motali po meste. Nevieť prečo, ale neobávala som sa toho, že bude problém s jedlom, zásobami. Ludia robili zásoby, je to pochopiteľné. Každý mal strach, to iste, ale strach má veľké oči a netreba sa báť!*“⁸³ Neviazla ani komunikácia medzi obyvateľmi Československa a vojakmi, konverzácie prebiehali v ruštine. „*Ja som sa v Michalovciach pri kasárňach rozprával s ruskými vojakmi. Vojak sa ma opýtal: Skolka u vas partij? (Koľko je u vás strán?) Ja som povedal: U nas est četyre: sever, jug, zapad, vostok! (U nás sú štyri: sever, juh, východ, západ) on na mňa pozrel a povedal: ja imeju vidu političeskych partij, potom čo u nas tolko odna... (Ja myslím politických strán, lebo u nás je jedna). On myslel politickú stranu, ale ja som vedel čo má na mysli, len som si urobil z neho srandu. On to pochopil až po chvíli.*“⁸⁴ „*Tí vojaci, ktorí prechádzali, sa rozdelili. Jedna časť bola v meste v Michalovciach, viem, že mali odznaky, ktoré od nich pýtali malí chlapani, provokovali ich, hádzali si s nimi, stávkovali si. Samozrejme boli aj tí, čo provokovali, došlo aj k nejakej strelbe, ale pokiaľ nikto*

⁸¹ Alica Sotáková, 56 rokov, nestranička, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁸² Valéria Molnárová, 55 rokov, nestranička, pracovníčka v ŠA Michalovce, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. február 2012.

⁸³ Klára Laníková, 70 rokov, nestranička, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁸⁴ Ján Gavula, 67 rokov, nestranič, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

*neprovokoval, tak nestrielali.*⁸⁵ „*Ludia hádzali do vojakov kamene, boli to mladí chlapci, ktorí ani nevedeli kde sú, veď vraj boli mnohí opití, dezorientovaní, vystrašení. Videla som vojaka, ktorý až plakal. Veď oni sú takí istí ľudia ako my. Keďže som sa učila rusky osem rokov, rozumela som vojakovi, s ktorým som sa rozprávala, on povedal, že dostali rozkaz, lebo tu hrozí kontrarevolúcia, tak preto sú tu.*“⁸⁶

Vojaci pravdepodobne netušili, ako dlho sa zdržia na okupovanom území a preto im začali dochádzať zásoby potravín. O záchranu holého života preto často krátko došli do extrémov a krajností, keď boli nútení jesť napr. surové obilie, pomáhať pracovať na poliach okupovaných a iné podobné záležitosti. Niektorí vojaci sa však obávali o svoj život a tak sa vraj stalo, že od hladu aj zomreli. „*V Humennom vojaci ostali určitý čas, pomaly sa sťahovali. Po čase nemali čo jesť, tak jedli po okolitých poliach surovú kukuricu. Boli hladní, nič iné im neostávalo, niektorí z tej surovej kukurice vraj aj ochoreli.*“⁸⁷ Ľudia na dedinách ich ľutovali a keď sa im naskytla možnosť, dali im jedlo, alebo aspoň napití. „*V Zalužiciach nejaké ženy dali vojakom hrozno a hrušky, jeden sa bál asi, že ho chcú otráviť, tak si nezobral, aj keď bol určite hladný.*“⁸⁸ „*Zrazu sa pri našom dvore zastavil jeden z vojakov, ktorý išiel pešo a pýtal si cigarety. Tak mu manžel bez odporu dal celú krabičku.*“⁸⁹ „*Pamätám sa, ako chlapci sme tam chodili na bicykloch, potajomky pozerať na vojakov, sledovali sme ich so strachom. Pár krát sme sa odvážili ísť k nim, ako mladí chlapci, chceli sme fajčiť, tak sme si od nich vypýtali. Za to na výmenu sme vojakom potajomky z domu priniesli cukríky, kávu a takéto veci. Vojaci sa najprv báli, že ich otravia. Postupne sa s ľuďmi skamarátili, keďže nemali čo jesť, chodili ľuďom pomáhať, zemiaky sadiť, orať, kopali záhradky. Ľudia im za to dali najesť.*“⁹⁰

Najemociónálnejšie spomienky zanechali u obyvateľov pravdepodobne prvé dni augustovej invázie. Keďže nevedeli, čo sa deje, čo bude nasledovať a ako to všetko dopadne, je evidentné, že na to tí, ktorí to zažili, nezabudnú nikdy. Bol

⁸⁵ Pán R, 67 rokov, straník, administratívny pracovník, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁸⁶ Pani XY., 67 rokov, nestraníčka, kuchárka, v tom čase študentka, audiovizuálny záznam 13. december 2011.

⁸⁷ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

⁸⁸ Ján Gavula, 67 rokov, nestraník, dôchodca, v tom čase montér, audiovizuálny záznam 1. október 2011.

⁸⁹ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

⁹⁰ Pán X, 57 rokov, straník, vodič, v tom čase študent, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

nastolený tvrdý kurz, normalizácia sa prejavila vo všetkých sférach, všetko bolo podriadené a kontrolované Sovietskym zväzom. Kto nesúhlasil, mal problémy. „*Môj muž bol proti tomu všetkému, čo sa dialo po 1968 aj keď bol komunista. Mali sme potom aj problémy. Môj muž v 1969 potrhla komunistickú legitimitáciu. Nesúhlasil a už bola aféra na svete. On bol na to však hrdý. Jeden pán ho zahlásil na aparáte. Prišli nadriadení, varovali ho. Potom sme nemohli dostať deti na vysokú školu, no len s prijatím bol problém, aj keď skúšky urobili. No našli sme si cestičky a potom pri štúdiu už nie.*“⁹¹ S odstupom času sa situácia stabilizovala, život sa vracal do normálu, samozrejme, obyvatelia ČSSR sa museli zmieriť s „novými“ spoluobčanmi – vojakmi, ktorí sa nechystali odísť. Trvalo ešte 20 rokov, kým sa krajina vymanila z pod vplyvu Sovietskeho zväzu. Dovtedy sa v krajine žila „znormalizovaná“ realita.

⁹¹ Klára Laníková, 70 rokov, nestraníčka, dôchodkyňa, v tom čase zdravotná sestra, audiovizuálny záznam 30. september 2011.

Vox discipuli historiae III.

Editori:

Mgr. Alena Mikulášová, PhD.

Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

Sadzba, grafická úprava a návrh obálky:

Ing. Dušan Neubauer

Vydavateľ:

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

www.ukf.sk

Náklad: 120 ks

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2013

ISBN 978-80-558-0349-4

EAN 9788055803494

ISBN 978-80-558-0349-4
EAN 9788055803494